

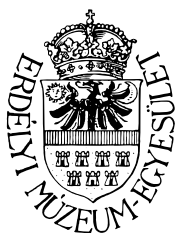
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

284

PAPP KINGA

TOLLFORGATÓ KÁLNOKIAK

Családi íráshasználat
a 17–18. századi Erdélyben

Kolozsvár, 2015

A kutatás a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia Domus ösztöndíjprogram, valamint az Európai Szociális Álap által társ-finanszírozott POSDRU 6/1.5/S/4 doktori ösztöndíjprogram támogatásával valósult meg.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Papp Kinga, 2015

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta

GÁBOR CSILLA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Borítótér

DRAGOȘ BLAGA

Nyomdai munkálatok

GLORIA, Kolozsvár

Felelős vezető

NAGY PÉTER

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PAPP, KINGA

Tollforgató Kálnokiak : családi íráshasználat a 17–18. századi

Erdélyben / Papp Kinga. - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2015

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-739-018-6

929.52 Kálnoki''16/17''(044.2)

TARTALOM

I. Bevezetés.....	7
II. Források és diskurzusok.....	13
III. A székely nemesek társadalmi, felekezeti és gazdasági helyzete a 17. század végén–a 18. század első felében.....	23
IV. A Kálnoki család.....	35
IV.1. Kálnoki István.....	36
Élete.....	36
Kálnoki István naplója.....	39
Kálnoki István végrendelete.....	46
IV.2. Kálnoki Sámuel.....	48
Életútja, karrierje.....	48
Kálnoki Sámuel, a könyvkiadó.....	55
Kálnoki Sámuel kalendáriuma.....	62
A kalendárium elején és végén található bejegyzések.....	64
Az egyes napokra szóló, naplószerű feljegyzések.....	68
Gazdasági és a kancelláriával kapcsolatos feljegyzések.....	73
Kálnoki Sámuel levelei.....	76
Feleségének címzett levelei.....	76
Lázár Erzsébet levelei.....	90
Lányának, Borbálának és Apor Péternek írt levelek.....	94
Apor István és Kálnoki Sámuel.....	98
Más családtagoknak írt levelek.....	106
Teleki Mihálynak írt levelek.....	108
Más címzettekhez írt levelek.....	121
Kálnoki Sámuel Memoriáléja.....	131
Kálnoki Sámuel testamentuma.....	133
Apa és fia írásgyakorlata.....	138

IV.3. Kálnoki Ádám	141
Élete	141
Kálnoki Ádám <i>Bellator Pacificus Divus Hungariae Rex Ladislaus</i> című beszéde	144
Levelei	150
Római levelei	154
IV.4. Kálnoki Antal	156
Élete	156
Levelezése	159
Kálnoki Antal és fia, Lajos levélváltása	165
Apa-fiú viszony a levelekben	167
Kálnoki Antal levelei	170
Kálnoki Lajos levelei	174
A levelek nyelve	178
Kálnoki Antal végrendelete	183
Kálnoki Antal mint címzett	184
V. A Kálnoki-könyvtár	187
VI. Zárzó	191
VII. Irodalomjegyzék	195
VIII. Függelék	221
IX. Névmutató	277
Rezumát	287
Abstract	291

I. BEVEZETÉS

Az íráshasználat, íráshabitus kutatása az utóbbi évtizedekben a magyar és a külföldi szakirodalomban egyaránt közkedvelt téma, különböző tudományágak (irodalomtörténet, néprajz, nyelvtörténet, történelem) vizsgálják más-más szempontrendszer szerint. Ezt a nagy fokú érdeklődést Keszeg Vilmos azzal magyarázta, hogy az írás története fordulóponthoz érkezett, kezd lezárulni a „kézírás, a kalligráfia kora”, amelyben a szövegíró maga hozta létre a textusát, és dönthetett formájáról, kinézetéről. „Az évszázadokon keresztül kialakult, megállapodott rutinok, az írás és olvasás gesztusai részben érvényüket veszítették”.¹ Napjaink társadalmában már leköszönt a postai levélküldés gyakorlata, egyre ritkábban hozunk létre kézzel írott szövegeket, a személyi számítógépek, táblagépek, e-book olvasók kiszorítják a papírt és a tollat. Az írás, betűvetés térvesztésére Vilém Flusser már 1987-ben felhívta a figyelmet, aki kódváltásként nevezte meg az akkor elinduló folyamatot.² Azonban a kódok és kommunikációs terek ilyen fajta átrendeződését talán sem ő, sem a szóbeliség-írásbeliség teoretikusa, Walter Ong nem látta előre. A technika fejlődésének köszönhetően ma már másodlagos³ és akár harmadlagos írásbeliségről⁴ beszélünk. Az alfabetizáció elsajátításának folyamatában, az elsődleges írásbeliség korában is több szakasz különíthető el; a különböző kultúrákban a különböző társadalmi és műveltségi rétegek fokozatosan tértek át az írásbeliségre.⁵

¹ KESZEG 2008: 25.

² FLUSSER 1997.

³ Vö. BALÁZS 2007.

⁴ Balázs Géza az élőbeszéd közvetlen, számítógépes lejegyzését nevezi harmadlagos szóbeliségnek. Mára már létezik olyan angol nyelvű applikáció, amely automatikusan begépel a mondott szöveget.

⁵ Lásd erről TÓTH I. 1996.

A magyar nyelvű levél-, napló-, memoár- és önéletírás virágkorának a 17–18. századot számítja a szakirodalom. Jelen kötet az írásgyakorlat eme igen mozgalmas periódusába (a 17. század második felétől a 18. század harmadáig) nyújt betekintést a Kálnoki család négy tagjának (Kálnoki István, Sámuel, Ádám, Antal) fennmaradt textusai által.⁶ Igen változatos témájú és megformáltságú írásos hagyaték maradt fenn a család tagjaitól, amely szerves részét képezi a kor művelődéstörténetének, irodalmának, történelmének. Kutatásom egyik kiindulópontja az a gondolat, hogy az egyes családok mentalitása, a családtagok képzettsége, egymáshoz való viszonya meghatározó lehet az írás habitusa, az írás funkciója, gyakorisága szempontjából. S. Sárdi Margit is rámutat arra, hogy a személyes, énreprezentatív dokumentumok „nem a lakosságban vagy akár a nemességben arányosan szétszórva jelennek meg, hanem bizonyos családokban koncentrációba, például igen gyakran apa–fiú relációban,”⁷ és több ismert magyarországi és erdélyi családot hoz fel példaként (pl. Pálóczi-Horváth, Bánffy, Daniel, Borsos). De a Sárdi Margit által említett családokon kívül is megfigyelhetjük, hogy az írás jelentős helyet foglalt el a különböző rangú erdélyi nemesek és családjaik életében. A Bethlen család több különböző generációhoz tartozó tagja írt, ismerjük Bethlen Farkas, Bethlen Miklós, Bethlen Mihály, és Bethlen Kata írásait.⁸ A Kornis családban is jelentős szerepet játszott az írás, Kornis Ferencnek naplója és fiának, Gáspárnak emlékirata is fennmaradt. Czegei Vass György és László 1659–1739-es évekre szóló 7 kötetnyi naplója közismert forrás, Vass László naplóját özvegye, Kemény Kata fejezte be. Kálnoki István naplóját fia, Sámuel bejegyzései egészítik ki. Apor István bécsi útinaplót írt, gyámfiának, Apor Péternek hatalmas munkássága ismert és családjával, kortársaival is állandó levelezésben állt. A fejedelmi Apafi családban nemcsak I. Apafi Mihály vezetett naplót, hanem felesége, Bornemisza Anna gazdasági naplói és szakácskönyve is fennmaradt, és fiuk, II. Apafi Mihály naplója is ismert. A Petki család tagjai, Petki Nagy Pál és Boldizsár is vezettek naplót. Még sorolhatnám a családokat, ahol szülők és gyerekek vagy testvérek egyaránt naplót vezettek, emlékiratot, önéletírást hagytak hátra. Tovább folytatva az emlékiratok, naplók és egyéb perszonális források feltérképezését, megfigyelhető, hogy nemcsak egy-egy családra jellemző ezeknek az írói gócpontoknak a kialakulása. Ugyanitt lehet említeni Thököly Imre és köre írásszokását is. Thököly és a köréje csoportosuló nemesek közül sokan naplót vezettek, mint

⁶ Főként a családi, személyes jellegű dokumentumok vizsgálatára hagyatkozom, a hivatali írásbeliséghez (Kálnoki Sámuel kancellárként készített rendeletei, okiratai) és a hadviseléshez (Kálnoki Antal katonáskodása alatt született parancsok) kapcsolódó szövegek nem képezik munkám tárgyát.

⁷ S. SÁRDI 2007: 212.

⁸ Erről újabban: JANKOVICS 2013: 384–391.

például Dobay Zsigmond, Bay Mihály, Inczédy Mihály, Sándor Gáspár, Almády István stb.⁹

A fent említett példák főként naplókról, emlékiratokról szólnak, de ez az időszak nemcsak a naplók és emlékiratok kora, a 17–18. században a magánlevelezés is igen elterjedt Európa-szerte, és az általam kiemelt családok kiadott vagy kiadatlan forrásai közt megtalálhatók a levelezések is.¹⁰ Hopp Lajos, a magyar levélműfaj történetét bemutató átfogó írásában arra mutat rá, hogy a magyar levéltudomány meghatározó bázisát a 18. század derekára a nemesi arisztokrácia művelt köre és az udvarházi nemesség szűkebb literátorrétege alkotja, az átlagnemes szemében „a levélírás nem volt megszokott, természetes kifejezője a rendi kötelékek keretében élő emberek közötti érintkezésnek”.¹¹ A levélváltás egyik fontos szerepe a nyilvánosság megteremtése, a magánembereknél a „társadalmi lét” problémáinak szinte minden ágát magában foglalja: politika, vallás, morális, kulturális jelenségek, nyitott, vitatott kérdések, de fellelhetők a családi élet problémái, gazdasági kérdések is. Jellemző: a leghasznosabb, célszerű eszmények, problémák tárgyalása, egy erős nevelési, nevelődési szándék.¹²

Témaválasztásomat két tényező befolyásolta. Már amikor szakdolgozatomban Kálnoki Sámuel kalendáriumát vizsgáltam, elgondolkodtam azon, hogy milyen más szövegek lehetnek a családban és ezek hogyan integrálhatók a szövegírók életébe, mit lehet a források alapján meg tudni a szerzőkről. Ezenkívül doktori dolgozatomban témájának kiválasztásakor arra törekedtem, hogy ne csak egy személy írásait vizsgálva próbáljak következtetéseket levonni a kor íráshasználatáról, hanem egy kisebb csoportra, családra jellemző írásszokásokat gyűjtsem össze, tárjam fel.

A Kálnoki¹³ családdal foglalkozni, a családtagok perszonális forrásait vizsgálni több szempontból is kihívásnak bizonyult. A család tagjai leginkább a kardjukat forgatták, nem tartoztak koruk elit literátusi rétegéhez. Éppen ezért a történészek és a család iránt érdeklődő néhány irodalom-

⁹ A naplókat lásd: THÖKÖLY 1868.

¹⁰ Hargittay Emil a 15. század végére helyezi a magyar nyelvű levelezés kialakulását, a magyar szövegrészek először csak latin nyelvű levélhez illesztett utóiratok, toldások formájában jelentek meg, később a latin megszólító és datáló formulák közé ékeltek szövegekként, amelyek a levél törzsét képezték. A családi levelezés kialakulását a magyar nyelvűség széles körű elterjedésével magyarázza, ugyanis a középkori hivatalos levelezésben elterjedt latin nyelvet nem minden családtag értette, a leányok nevelésének lassúbb elterjedése miatt. A magyar nyelvűség elterjedésével a 16. század első felében jöhetett létre a családi levelezés, és „vele együtt erősödhetett a leírt szöveg önállósulása, a szóbeli hírvivéstől való függetlenedési folyamata.” (HARGITTAY 1981: 11–12.)

¹¹ HOPP 1974: 504.

¹² A levelezés nyilvánosságteremtő funkciójáról lásd MEZEI 1994: 5–8.

¹³ A család nevét én saját kezű szignatúráik nyomán Kálnoki alakban használok, csupán Kálnoki Antal használta 18. századi, főként idegen nyelvű leveleiben a Kálnoky változatot.

történész gyakran úgy vélte, hogy amit tudni kell a családról, az már meg van írva; vagy esetleg azzal az előítélettel közelítenek hozzá, hogy ez egy *labanc familia*, ezért nem fordítanak figyelmet a velük kapcsolatos források felkutatására. Külön kihívás volt úgy összegyűjtenem a szövegeket, hogy közben ne vesszek el a politika- vagy hadtörténet útvessztőiben, és mégis megkeressem a magyarázatot bizonyos jelenségekre.

A családtagok tollából elsősorban levelek maradtak fenn, de ismert egy napló (Kálnoki Istvántól), egy bejegyzésekkel tarkított kalendárium, három testamentum (Kálnoki István, Sámuel és Antal végrendeletei), egy oráció (Kálnoki Ádámától), Pethő Gergely krónikájának kiegészítése (Kálnoki Sámuel által), valamint különböző apró feljegyzések. Ezeknek a szövegeknek a kontextualizálásával, bemutatásával és összevetésével próbáltam felvázolni a családi írásgyakorlat jellegzetességeit, azokat a szokásokat, amelyek az írást és a szövegek használatát befolyásolták, szabályozták az íráshoz mint cselekvéshez való viszonyulásukat és a szövegalkotásra vonatkozó reflexiókat, figyelve arra, hogy „az írásszokások individuális és kollektív habitusok, amelyek a kor és a társadalmi környezet mentalitásába és kapcsolatrendszerébe illeszkednek”.¹⁴

Jelen kötet elsődleges célja nem a négy családtag által alkotott textusok részletes tartalmi bemutatása, hanem annak a vizsgálata, hogy milyen szövegek születtek a családban, hogyan írták ezeket, és miként viszonyultak hozzájuk. Éppen ezért az egyes szövegtípusok (pl. levelezés) bemutatásakor nem tértem ki minden levél részletes ismertetésére, inkább egy általános kép kialakítására törekedtem. Nyilvánvaló, hogy a felkutatott és a dolgozatomba bekerült szövegek csak töredékét képezik annak a korpusznak, amelyet kutatásom célszemélyei létrehoztak, számos forrás elpusztult a történelem folyamán, ezenkívül a különböző levéltárakban, gyűjteményekben bizonyára lappangnak még más szövegek; a kutatást még sokáig lehetett volna folytatni, és újabb szövegekkel illusztrálni a négy Kálnoki íráshabitusát. Főként a misszilisek terén lehetne a forrásbázist tovább bővíteni, ugyanis ezen szövegek többsége más családi levéltárak (rokonok, kortársak) tüzetes átvizsgálása során került elő, feltárásukat megnehezítette az is, hogy a levélírók többsége nem vezetett úgynevezett „páros könyvet”, a családi levéltárban legtöbb esetben csak a beérkező levelek őrződtek meg.

Az összegyűjtött szövegkorpusz igen sokfajta értelmezésnek adhat teret, a családtörténeti és történelmi tárgyú kutatások mellett a mentalitás-történet, mikrotörténelem stb. szemszögéből is vizsgálható, viszont ezeket a szempontokat dolgozatomban csak utalásszerűen jelzem, elsődleges

¹⁴ KESZEG 2008: 166.

célom az volt, hogy az írás gyakorlásának módjait, az ehhez kapcsolódó habitusokat vizsgáljam.

A családi íráshabitust nemcsak a bemutatni kívánt négy férfi által alkotott szövegek tükrözik. A Kálnoki család nőtagjai is írástudók és íráshasználók voltak, a vizsgált korból szinte minden női hozzátartozónak maradt fenn levele, amelyek akár külön kutatás tárgyát is képezhetnék. A családi levelezés alapján tág kapcsolati háló vázolható fel, amelynek tagjai rokonsági (komasági, sógorsági) viszonyban állnak egymással, mindannyian erdélyi nemesi családok tagjai, akik missziliseikkel (is) fenntartják egymás közötti kapcsolataikat. A kutatás egyik lehetséges folytatása lenne az erdélyi nemességet összefogó kapcsolatháló egy-egy gócpontjának, és a hozzá fűződő szálaknak a felgöngyölítése.

A Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben című kötet a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Doktori Iskolájában 2012-ben megvédett doktori disszertációm szerkesztett változata. A 2012-re összegyűjtött forrásokat az elmúlt két évben még kiegészítettem, a szöveg struktúráján, a források értelmezési módján azonban már nem változtattam. Köszönetet mondok mindazoknak, akik munkám során tanácsaikkal segítettek, támogattak. Mindenekelőtt témavezetőmnek, dr. Gábor Csillának tartozom köszönettel szakmai és emberi támogatásáért, állandó biztatásáért, türelméért. Köszönöm dr. Luffy Katalinnak, hogy figyelmesen olvasta és javította doktori referátumaimat és tanácsokkal látott el, hasonlóan köszönet illeti dr. Tóth Zsombort hasznos szakmai tanácsaiért, támogatásáért. Külön köszönettel tartozom dr. Jankovics Józsefnek azért, hogy budapesti tanulmányútjaim alatt biztosította az intézményes háttérrel, figyelemmel kísérte munkámat, értékes tanácsokkal látott el, majd vállalta az opponensi szerepet. Dolgozatom másik két opponensének, Szelestei Nagy Lászlónak és Sipos Gábornak szintén hálával tartozom, korekcióikat, javaslatukat igyekeztem beépíteni szövegembe.

II. FORRÁSOK ÉS DISKURZUSOK

A kötetben vizsgált szövegek egy igen heterogén korpuszt alkotnak, a szövegek halmazát pedig igen gyakran csupán a szerzők személye és a család köti össze. Mivel dolgozatomban célszemélyeinek nincsen ismert irodalmi hagyatéka, írásaik nem tartoznak az irodalomtudományi kánonba, ezért szövegbázisom alapját főként levéltári források képezik. Kutatásom kiindulópontja a töredékesen fennmaradt családi irattár volt, melyet ma a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztályán őriznek, Sepsiszentgyörgyön (49. fond – Kálnoki család). Azonban hamar be kellett látnom, hogy ez kiegészítésre szorul, más textusokra is szükségem lesz. A kötetben ismertetett, feldolgozott korpusz javarésze nem innen származik, forrásaimat különböző családi levéltárak, gyűjtemények átvizsgálásával gyűjtöttem, ezek leginkább ismeretlen, ki nem adott szövegek. A sepsiszentgyörgyi levéltárban a fent említett családi archívumon kívül az Apor és Mikes család valamint Miklósvárszék levéltárában találtam forrásokat. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztályán, Kolozsváron nincs külön levéltára a Kálnoki családnak, de számos a családtagoktól származó dokumentum található más családi levéltárakban: az Alvinczi, Apor, Béldi, Bethlen, Korda, Kornis, Lázár, Szentkereszti családok, valamint Kemény József és Mike Sándor gyűjteményeiben sikerült forrásokat találnom. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban Kemény József gyűjteményében volt eredményes a kutatásom. Budapesten a Magyar Országos Levéltárban a Teleki család gyűjteményében a P 659, P 669, P 1238, P 1239-es fondokban, a Kvassay család gyűjteményében, Bethlen család P 1956-os Missiles nevű gyűjteményben, a Simonyi család levéltárában (P 602 és P 603) a misszilisek között, valamint az Erdélyi Kormányhatósági Levéltár iratai közt Bánffy György levelezésében és az Erdélyi kancellária levéltárában találtam Kálnoki-leveleket. Ezenkívül az Országos Széchényi

Könyvtár Kézirattárában, az MTA Könyvtárának Kézirattárában, valamint a római Convento di Santa Sabinában, a Domonkos Rend Római Központi Levéltárában találtam forrásokat.

A kötet végén található függelék egy válogatást közöl ezekből a forrásokból. A szövegek átírásánál megpróbáltam a teljes átírás és a betűhű variáns közötti középutat megtalálni, a kor és a hangzás jellegzetességeinek megőrzésével. A magánhangzók hiányzó ékezeteit és a dupla mássalhangzókat a mai helyesírásnak megfelelően, jelölés nélkül pótoltam, a gi, gj-vel jelölt mássalhangzókat gy-re cseréltem, ugyanígy jártam el a li, lj, valamint az ni, nj esetében, amelyeket ly-ra vagy ny-re írtam át, az u és v betűket az értelemnek megfelelően átírtam. A külön és egybeírásnál megtartottam a szerzők által használt formát, akárcsak a duplázott mássalhangzók (ll, ssz, tt stb.) esetében. A központosítást javítottam, a rövidítéseket feloldásánál [-t, az idézetekből kihagyott részeket jelölésére pedig (...) -ot használtam, a bizonytalan olvasatokat (?) -el jelöltem. A tulajdonneveket és a helyneveket a szerzők által használt formában hagytam.

Az összegyűjtött szövegek alapján elmondható, hogy az írás különböző megnyilvánulási formái előfordultak a Kálnokiaknál. Napló, kalendáriumi bejegyzés, misszilis, ünnepi beszéd, krónikarészlet, különböző apró feljegyzések, memóriák és testamentumok képezik a vizsgált korpuszt. A források egy része talán besorolható a mára már igencsak problémássá vált emlékirat-irodalom kategóriába,¹⁵ azonban mindezzel csak beszűkíteném az értelmezés kereteit.

¹⁵ A különböző személyes műfajok eredetét kutatva, a szakirodalom alapján az mondható el, hogy ezek a magyar nyelvterületen a 16. századtól jelentkeznek. Bitskey István a Jagellókor utáni periódust jelöli ki megjelenésük időpontjának. (BITSKEY 1996: 225.) Kemény Katalin a reformáció utánra teszi a „legkezdetlegesebb formájú” emlékek lejegyzésének megjelenését. Máté Károly a 16. század végső évtizedeit jelöli meg a magyar önéletírás kezdeteként, a késői időpontot az individuális írói öntudat megjelenésének hiányával magyarázza. (MÁTÉ 1926: 7–8.) Bitskey István a humanista történetírásból eredeztetni azokat a magyar nyelvű prózai műveket, melyek egyre élesebben elkülönülnek a velük rokonságban álló történetírói munkáktól. Ennek a történetírástól magát elhatároló és nagyon változatos tematikájú szöveg-típusnak eleinte még nincs neve, a szövegek változatos megnevezésekkel, címmel jelennek meg a 16–17. század során, ilyenek az „emlékezet, önéletírat, memóriálé, vallomás, feljegyzés, mentség, »emlékezetül hagyott írás«, diárium”. Legtöbbször a cím is sugallja, hogy a szerző nem történeti munkát kíván megírni, hanem valamilyen szempont, elv szerint veti papírra gondolatait, tapasztalatait, vagyis szubjektív szöveget kíván megalkotni. Az emlékirat gyűjtőnév alatt foglalhatók össze ezek a szövegek, viszont a terminus egy szerteágazó írásgyakorlatot takar, ahol, amint Bitskey István hangsúlyozza: „a műfaji kritériumok sokkal lazábbak, mint a történetírás esetében”. (BITSKEY 1996: 225.) S. Sárdi Margit az *emlékirás* átfogó műfajcsoportú megnevezést használja, amelyen belül egyidejű és retrospektív műfajokat különböztet meg. Az egyidejű műfaj kategóriájába tartozó szövegek közt a bejegyzés gyakorisága szerint megkülönbözteti az annuáriumot, mensáriumot, diariumot, naplót; a tartalom szerint pedig személyes, családi, udvari, városi, úti, hadi és országgyűlési naplókat különít

Kora újkori szövegekkel foglalkozva egyik kiindulópontot természetesen a retorika és a textológia eszköztára nyújtja, azonban ezen túllépve az irodalomtörténet, memorialisztika, néprajz és történelem szakterülete egyaránt hozzájárult ahhoz az elméleti kerethez, amelybe belehelyezhettem szövegeimet. A különböző perszonális források vizsgálata mára már interdiszciplináris műfajjá vált, az irodalmárok, történészek, szociológusok, etnográfusok, pszichológusok egyaránt elemzéseik tárgyaként kezelik a naplókat, memoárokat, önéletírásokat, leveleket. A szövegalkotási kontextusban való elmélyüléshez, az írásbeliség-szóbeliség korabeli relációjának, interferálódásának, az olvasás kora újkori gyakorlásának megismeréséhez és a szövegek létrehozási körülményei megértéséhez az írás- és olvasástörténet, alfabetizációtörténet elméleti szakirodalmá nyújtott fogózkodót.¹⁶ A vizsgált szövegek nem professzionális írók tudatos alkotásai, hanem a kor egyéni és közösségi íráshasználatának, íráshabitusának tükröződései. Legjobban talán a nyugat-európai társadalomtudományokban elterjedt *egodokumentum* megnevezés illik rájuk.¹⁷ A fogalom szülőatyja, Jacques Presser az egodokumentumokat a következőképpen határozta meg: olyan történelmi források, ahol egy Én vagy esetenként Ő az írás és leírás alanya, és folyamatosan jelen van a szövegben.¹⁸ Egy másik meghatározása: azok a dokumentumok, amelyekben az ego szándékosan vagy véletlenül felfedi vagy elrejt magát.¹⁹

el. A retrospektív műfajok közé sorolja az önéletírást, az emlékiratot vagy memoárt, mentséget és a memorálét (S. SÁRDI 2007: 210.). Az emlékirat-irodalom terminus problematikájára többen is felhívták a figyelmet, legutóbb Tóth Zsombor mutatott rá arra, hogy az emlék – irat – irodalom hármasság valamennyi terminusa átértelmezése, átértékelésre szorul. A gyűjtőnév alá beskatulyázott szövegek leginkább azt tükrözik, hogy „egy adott történelmi pillanatban egy individuum vélhetően a közösségek is forgalmazott mintákhoz viszonyulva miként és mire használta az írást vagy az írásos kultúrát” (TÓTH Zs. 2011: 697–705.).

¹⁶ A teljesség igénye nélkül lásd: NEUMER 2003: 7–23; KRISTÓF 2002: 3–30; NYÍRI 1998: 7–17; GOODY–WATT 1968: 27–68; FINNEGAN 1988; CAVALLO–CHARTIER 2000; CHARTIER 2001; HAJNAL 1921; HAJNAL 1933; JAKÓ–MANOLESCU 1987; JAKÓ 1976; TÓTH I. 1993; Uő. 1996; Uő. 2002.

¹⁷ Rudolf Dekker holland társadalomtörténész Jacques Presser holland történészt tartja a fogalom atyjának. A fogalom 1956–57-ben született, amikor Pressernek szüksége volt arra, hogy egy közös megnevezést találjon az őt érdeklő textusoknak: önéletírás, memoár, napló és személyes levelek, lásd DEKKER 2002: 13–37.

¹⁸ Dekker idézi: PRESSER 1958 és PRESSER 1969: 277–282.

¹⁹ Dekker idézi: PRESSER 1969: 286. Az egodokumentum fogalmának történetét kutatva Dekker rámutat, hogy a kifejezés kezdetben nem volt nagyon népszerű, amit azzal magyaráz, hogy a történészeket nem érdekelték az elbeszélő források. Az egodokumentumok újraértékelése a '70-es évekkel kezdődött, a történetírás és a mentalitástörténet új formáival, az úttörő pedig valószínűleg Alan Macfarlane antropológus volt, aki Ralph Josselin lelkész életét mutatja be naplója alapján, lásd MACFARLANE 1970. Angolul valószínűleg Peter Burke használta először az egodokumentum fogalmat 1996-ban, később a német és francia történészek is átvesszik, lásd BURKE 1996: 21.

A misszilis leveleket személyes jellegük, identitáskonstruáló, visszaemlékező voltak miatt szokás egodokumentumként emlegetni vagy összehasonlítani, azonos kontextusban emlegetni ezzel a korpusszal. A levelekben mutatkozik meg a levélíró önmegjelenítésének egyik módja: „a levélíró érzéseit tudatosítja és kommunikálja, véleményeket gyakorol, a narráció szintjén környezetének történései közé integrálja a maga életét, az egyén életvilágát virtuális világok felé nyitja meg”.²⁰ A levél, akárcsak a napló vagy az emlékirat, illeszkedik „az emberi élet fordulópontjainak szertartásaiba, az átmeneti rítusokba (...) részt vesz az események feldolgozásában és előkészítésében”.²¹

A fent említett valamennyi szövegtípus kapcsolatban áll az idővel, az emlékezéssel, az emlékezettel. Az írásnak az emlékezetkultúrára gyakorolt hatása a társadalomtudományokban elfogadott tény, az írott szövegek egyrészt az egyéni emlékezetet helyettesítik,²² másrészt „írott voltak garantálja a szöveg állandóságát”.²³ Egy-egy *emlékezési mechanizmus* eredményei időben behatároltak, a különböző szövegtípusok által valósul meg az *emlékezet externalizációjának, kihelyezésének* egyik módja.²⁴

A naplókban a naptár által meghatározott és a társadalomra jellemző „kollektív idő” személyes jelleget kap, „személyes idő” lesz, amely immár a szerző életútjának állomásait, saját életében és a környezetében megtörtént eseményeket tartalmazza. Ahogyan a naplóírók mindennapi életének része lesz az írás, úgy a napló „a mindennapi élet struktúráit, az egyén köré szerveződő életvilágot jeleníti meg”.²⁵ A kalendáriumok megjelenése és alakulása is az idő észleléséhez köthető, mindezt Kovács I. Gábor a következőkkel magyarázza: az idő fogalmának kézzelfoghatóvá tétele, az időészlelés tárgyi jellegének elterjedése, a mitologikus és a földi idő elkülönítése, a kor kiszámíthatatlansága, a tudományok állása, a fontos információk közlése (időjárás, holdállás, postajárat stb.), valamint a mindennapi élet egyéb gyakorlati szükségleteinek a kielégítése,²⁶ Jan Assmann szerint a kalendáriumok a kollektív módon átélt időt tükrözik.²⁷ A kalendáriumok állandó felépítése tartalmaz asztrológiai részt (jóslatokat), szépirodalmi részt (idézetek, példabeszédek, intelmek), orvosi, mezőgazdasági és más gyakorlati információkat, krónikákat,²⁸ viszont mindezek mellett

²⁰ KESZEG 2008: 247.

²¹ Uo. 247–248.

²² ASSMANN 2004: 23.

²³ KESZEG 2008: 85.

²⁴ Vö. ASSMANN 2004: 23, valamint KESZEG 2008: 283.

²⁵ KESZEG 2008: 284.

²⁶ KOVÁCS 1989: 11–14.

²⁷ Vö. ASSMANN 2004: 39

²⁸ Lásd bővebben DUKKON 1988, valamint DUKKON 2003.

az íráskutatók, mentalitás- és művelődéstörténettel foglalkozók számára természetesen a legérdekesebb részek a kéziratos bejegyzések, amelyek a minden hónap után erre a célra üresen hagyott oldalakon kaptak helyet.²⁹ Ezeknek a részeknek a megjelenése is azt mutatta, hogy az írástudó kalendáriumhasználók nemcsak az idő múlását követik, tartják számon a kiadványok által, hanem ugyanolyan igény lett a saját strukturált idő megörökítése is.

A naplók, kalendáriumok lapjai közé nemcsak bezáródik a saját idő, hanem megfigyelhető a személyes idő lazulása is. Előfordul, hogy két-három generáció tagjai is vezetnek bejegyzéseket, a tulajdonos halála után gyerekei vagy más hozzátartozói folytatják vagy befejezik a naplót, kalendáriumot. Ilyenkor a napló- vagy kalendáriumíró személyes ideje kitágul, a különböző generációkhoz tartozó bejegyzők létrehozzák a *genealógiai időt*.³⁰ A genealógiai idő valósítja meg „az egymást váltó generációk élményeinek egy keretben való megszerkesztését, megjelenítését”.³¹

A végrendeleteket többnyire történelmi szempontú vizsgálatok tárgyaként használják, ritkábban fordulnak ezekhez a forrásokhoz az irodalomtörténet, néprajz, írástörténet vagy mentalitástörténet képviselői.³² Azonban ezek a szövegek a kötelező formulákon túl másról is tanúskodhatnak, a testamentumok az élettörténet elbeszéléseivé válhatnak, amennyiben fellelhetők bennük a testamentumhagyó életének különböző eseményei, megélt élethelyzetek. Keszeg Vilmos arra mutat rá, hogy a végrendelet a genealógiai emlékezet megszerkesztésének egyik módja lehet „az egyének egy társadalmi és jogi hierarchiában való belehelyezése, hierarchiában elfoglalt helyének kinyilvánítása és elfogadtatása” által.³³

²⁹ SZELESTEI 1988: 317.

³⁰ Dukkon Ágnes Rozsnyai Dávid és utódai 69 kötetnyi kalendáriumát említi, amely azt illusztrálja, hogy a kalendáriumírók esetében is működött a genealógiai idő kialakításának mechanizmusa, lásd DUKKON 2007: 382.

³¹ KESZEG 2008: 285.

³² Más szempontok a végrendeletek vizsgálatához: Horváth József a végrendeletek tartalma és az írásbeliség közti összefüggéseket figyelte meg, azokra a kérdésekre válaszolva, hogy milyen adatok tanúskodnak az írásbeliség szerepéről, milyen rendelkezéseket tesznek ezzel kapcsolatban a testálók, az aláírások alapján mi mondható el a város lakosságának írni tudásáról (Horváth 2002). Kristóf Ildikó a szóbeli és írásbeli végrendeletek rítusait vizsgálta ezekben a textusokban (KRISTÓF 1999). A végrendeletek kvantitatív és kvalitatív vizsgálatának nemzetközi szakirodalmát tekinti át Mátay Mónika, illusztrálva az igen elterjedt kvantitatív vizsgálatok mellett a mikroszkopikus vizsgálat szükségességét, amennyiben a végrendelező döntéseinek okaira, a végrendelezés körülményeire kíváncsi a kutató, mivel „az egyéni megfontolásokat, érdekeket, élethelyzeteket és társas kapcsolatokat” nem lehet kategóriákba sorolni, csak a „személyhez kötve, az életút függvényében értékelhetők.” MÁTAY 2004: 267.

³³ KESZEG 2008: 328.

Mátay Mónika a testamentumok és a testáló időszemléletét vizsgálva illusztrálja, hogy a testáló összekapcsolja a jelent és a múltat, végrendeletében egyrészt visszatekint a múltra, összegzi, mérleget készít róla, minősíti életútja különböző állomásait, másrészt olyan döntéseket hoz meg, amelyek a jövőre vonatkoznak. A jövőt a jelenben próbálja meg megragadni, befolyásolni.³⁴ Ugyanakkor az időt csak személyes vonatkozásban érzékeli, csak a saját életük epizódjaira reflektálnak a végrendelkezők, a közösséget érintő eseményekre ritkán.³⁵ A vizsgált testamentumok alapján azt a következtetést vonja le, hogy a testálók időszemlélete a középkori hagyományokban gyökerezik,³⁶ a közösségi időhöz mindig negatív módon viszonyulnak: a sorscsapásokat, problémákat emelik ki, és a kudarcokat, sikertelenségeket mindig tőlük független okokkal magyarázzák.³⁷ A testamentumok, levelek az egyén és környezete más személyes dokumentumaival összevetve kiegészíthetők, számos adalékkal szolgálhatnak írójuk életéhez.³⁸

A testamentumok sorsa egy családban azt is illusztrálja, hogy a szövegek szerepe hogyan változik a generációk során, hogyan öröklődnek, beépülnek-e az utódok életébe, vagy sem.

A leveleknek egodokumentumként, a levélíró egyén identitásának megkonstruálásában, önreprezentációjában is jelentős funkciójuk van. Az emlékezés mechanizmusai, az öncenzúra a levelekben is jelen vannak, viszont, akárcsak a naplókban, a levelekben elbeszélte események a jelenhez sokkal közelebb állnak, mint az önéletírásban vagy az emlékiratban. A misszilis nem retrospektív műfaj, az emlékezésnek, az események ártértekelésének, értelmezésének még nem juttat annyira aktív szerepet. A levélíró felek spontaneitását, a levélszövegnek a jelenhez való kapcsolódását jelzik a betoldások, az utóiratok, valamint a váratlan fordulatok, a hirtelen témaváltások.

A kora újkori levelek egyik legfontosabb jellemzőjének azonban a retorikai megszerkesztettséget tartja a szakirodalom,³⁹ mindez a korabeli oktatásnak köszönhető.⁴⁰ A 16–18. századi jezsuita levélelméleti oktatás

³⁴ MÁTAY 2006: 151.

³⁵ Uo. 163.

³⁶ Erre utaló jelek: minőségi meghatározás, tartalom és időintervallum összemosódása, nagyfokú pesszimizmus, amely az elmúlás bizonyosságából fakad, „siralomvölgy” világkép.

³⁷ Uo. 164.

³⁸ Lásd például GÁBOR 2007.

³⁹ A *Magyar művelődéstörténeti lexikon* meghatározása így szól: „bizonyos retorikai szabályok szerint megszerkesztett írásmű, mely üzenetet közvetít a szerző és a címzett között (KÓSZEGHY (szerk.) 2007: 10.). A *Világirodalmi lexikon* a levelet „a személyes beszélgetést helyettesítő közlés”-ként határozza meg, megkülönböztetve a misszilis levelet, amely lehet magánlevél, hivatalos levél, nyílt- vagy irodalmi levél, valamint a fiktív levelet (SZERDAHELYI (szerk.) 1988: 231.). Bakács István szerint a levél az emberi beszéd írásban való rögzítése szabályok betartásával (BAKÁCS 1966: 1, 17.).

⁴⁰ HARGITTAY 2000: 22.

forrásait Knapp Éva gyűjtötte össze és vizsgálta meg, a humanista levélíró gyakorlatnak a rend szerzőire, oktatási módjára gyakorolt befolyását illusztrálva.⁴¹ Hopp Lajos arra mutatott rá, hogy a levélműfaj retorikai jellegzetességei, ismérvei, a misszilis levélirodalom jellege, a levélírás társadalmi funkciója koronként változott.⁴² A külföldi modellek szerint megírt hazai barokk retorikákban az antik episztoláris minták mellett igyekeztek figyelni a „reneszánsz műfaji vívmányaira”. Magyarországon a 17. században végig továbbéltek a latin, humanista irodalom műfajai, formái. A magyar levélirodalomban pedig még a 18. században is a 17. század végén megjelent retorikák és poétikák műfaji szabályai voltak használatban.⁴³ A magyar misszilis levél követi a latin mintát, viszont a magánlevelezésekben a retorika öt klasszikus komponense helyett három maradt, és kiegészült a címzéssel, valamint az aláírással. Hopp Lajos a magyar misszilis szerkezetét a következőképpen vázolta fel: 1. címzés (*intitulatio*), keltezés (*datum*); 2. megszólítás, üdvözlét, (*salutatio, captatio=exordium*); 3. tartalom (*narratio, petitio*val); 4. befejezés (*conclusio*, amelybe beolvad a köszönés); 4. aláírás (*subscriptio*).⁴⁴

Az egyes levelezéseket összegyűjtő és vizsgáló kutatók is hangsúlyozták a levelek retorikai megszerkesztettségét. Jankovics József Bethlen Miklós levelezése kapcsán rámutatott arra, hogy Bethlen leveleinek már 15 éves korára kialakult szerkezete és formulakészlete, és ez alig változik az idők során, viszont leveleiben tükröződik retorikai felkészültsége és a modellként álló klasszikus szerzők.⁴⁵ Hargittay Emil a régi magyar levélnek egyszerű szerkezetet tulajdonít, kiegészítve azzal, hogy a levelet „a levélíró egyénisége-tehetsége töltheti meg esztétikailag értékelhető tartalommal”.⁴⁶ A levelek esetében feltehető a kérdés, hogy a jól megszerkesztett szövegek mögött mennyire van jelen a szerző íráskészsége, és mennyire megtanult gyakorlatról van szó, mivel a 16–17. századi iskolai képzésben helyet kapott a levélszerkesztés mint stúdium, amit a fennmaradt iskolai jegyzetkönyvek is igazolnak.⁴⁷ Hopp Lajos a magyar nyelvű levelezést kötetlenebb, szabadabb, viszont kezdetlegesebb írásmódként jel-

⁴¹ KNAPP 2011.

⁴² HOPP 1974: 501.

⁴³ Uo. 503.

⁴⁴ Uo. 502.

⁴⁵ JANKOVICS 1987: 67.

⁴⁶ HARGITTAY 1981: 20.

⁴⁷ A 18. században is továbbél ez a stúdium, erre lehet példa a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában az Ms. 354-es jelzetű *Iskolai drámák, latin versek, oratiók* c. kolligátum, amelyben egy fejezet az episztolairásról szól, a kolligátum valószínűleg tankönyvként funkcionált a budai jezsuita kollégiumban.

lemzi, ugyanakkor kiemeli, hogy életképessége is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzeti nyelv kellő kiműveléssel a művelt írásbeliség nyelve legyen.⁴⁸

Tarjányi Eszter arra mutat rá, hogy a *levél* elnevezés mennyire összetett, több műfajt magába foglal, és ezeknek az elkülönítése különösen nehéz, mivel sajátos tulajdonságaik „átsugároznak egymásba,” pl. Mikes fikatív leveleinek familiáris levélként való olvasása.⁴⁹ Hargittay Emil a műfaj megnevezés helyett a leveleknek tartalmuk és funkciójuk szerint egy-egy csoportba való besorolását javasolja: lehetnek gratuláló, biztató, könyörgő, tudósító, fenyegetőző, szerelmes, köszöntő, lakodalomra, keresztelőbe vagy temetésre hívó levelek. Azzal magyarázza a többi irodalmi műfaj analógiájára használt megnevezés szükségtelen voltát, hogy „szinte egyikükben sincs semmiféle esztétikai igényű törekvés arra, hogy valamilyen, tankönyvszerűen összefoglalt szabályszerűségnek, mintának, retorikai eszménynek tegyen eleget”.⁵⁰ Tarjányi kiemeli, hogy a levél összes változatában közös tulajdonság „a megszólító forma, a perszonális és interperszonális jellegből adódóan a szubjektumközpontúság kommunikatív kitérítése, a társalkodást imitáló nyelvhasználat és vele a mindennapok helyhez és időhöz kötődő tényeinek gyakori szerepeltetése, a napi események megvitatása, valamint az antikvitástól érezhető retorikai formákhoz való koronként változó kisebb-nagyobb mérvű kötődés”.⁵¹ A levelek egy másik fontos tulajdonságát, az autoreflexivitást Cécile Dauphin emelte ki, arra utalva, hogy a levélszövegek nemcsak a bennük megírt információt hordozzák, hanem megírásuk körülményével, idejével, a levélküldés és levélolvasás módjával kapcsolatos információkat is hordoznak.⁵²

A levelek nyelve is igen izgalmas kérdése az íráshasználat, a levéltudomány vizsgálatának, ugyanis a 16–18. századi magyar nyelvű levelezésben megfigyelhető egyfajta negatív irányú fejlődés. A 16 századi leveleket vizsgálva elmondható, hogy ezekben sokkal kevesebb latin nyelvű lexikális és grammatikai elem van, mint a későbbi századokban. A 18. századra jellemző *visszalatinosodást* Hargittay Emil egyrészt a stíluseszmény változásával magyarázza, másrészt úgy véli, hogy a magyar nyelv növekvő írásbeli népszerűsödésének következménye, azaz a magyar szövegben megjelenő latin szórványok használatát az ez szükségessé, hogy a szövegek szerzői a magyarban nem találtak megfelelő kifejezést, vagy nem volt egészen pontos a talált szó.⁵³ A 17–18. század levélírói a jogi, egyházi, orvosi terminológiában maradnak meg a latin kifejezésnél. A 18. száza-

⁴⁸ HOPP 1974: 502.

⁴⁹ TARJÁNYI 2000: 7.

⁵⁰ HARGITTAY 1981: 12.

⁵¹ TARJÁNYI 2000: 8.

⁵² DAUPHIN 1995: 92.

⁵³ HARGITTAY 1981: 23.

di levelezéseken már nemcsak a latin nyelv hatása észlelhető, a német és francia nyelvű szövegek, levélrészletek is egyre gyakrabban előfordulnak. Mindez egyrészt a bécsi udvari kultúra hatásával magyarázható: a 18. század második felében a bécsi udvarban a francia nyelv és szokások egyre inkább elterjednek, az udvari színházakban francia előadásokat játszanak, a művelt réteg pedig, párizsi mintára, franciául megjelenő lapokat olvas.⁵⁴ Másrészt az erdélyiek franciás műveltségét Baranyai Zoltán korábbra vezeti vissza, a 16. századi és későbbi Habsburg-ellenes francia külpolitikára, valamint a nemesek párizsi tanulmányútjaira, látogatásaira.⁵⁵

Az írás változatos megnyilvánulási formái, melyek különböző igényeknek megfelelően materializálódtak, a szövegalkotó személyét is egy-egy általa kívánt formába öntik. A szerzők valamennyi szövegükben megalkotnak valamilyen önképet, szerepeket játszanak, ami az egodokumentumokkal járó önreprezentáció része. Ezek az énképek, identitás- és magatartási formák az egyéni szerepköröktől függően változhatnak,⁵⁶ kulturális, nyelvi, közösségi normák befolyásolják, és nemcsak írásban nyilvánulnak meg, hanem az egyének életvitelében, tetteiben is megtalálhatók.⁵⁷

Stephen Greenblatt a *self-fashioning* fogalommal nevezte meg az önreprezentációt – melyet én önmegformálásként fordítok –, rámutatva arra, hogy irodalmi és más szövegekben egyaránt megtalálható, kihangsúlyozta kultúrába ágyazottságát is, kiemelve, hogy az egyénnek a világhoz való viszonyulása nem kora újkori jelenség, már az ókorban is jelen volt, a középkor folyamán az *imitatio Christi* Krisztus követése szerint való életvezetés háttérbe szorította.⁵⁸ Peter Burke az önreprezentációnak az önéletírói műfajokban és a levelekben a reneszánsz idején való felvirágzását emeli ki, hangsúlyozva, hogy a naplókban, önéletírásokban egy folyamat része a szelf megnyilvánulása, míg a magánlevelekben a megírás pillanatának érzelmeit, gondolatait fejezi ki.⁵⁹

Azok a személyek, akik hatalommal, befolyással bírnak mindig is nagyobb szükségét érezték az énmegformálásnak, önreprezentációnak, *énperformanciának*, a kellő hatás, benyomás elérése érdekében pedig a színlelés, a megtévesztés minden lehetséges eszközét felhasználták. „Európa szerte az uralkodók és az üldözöttek, az államférfiak és a hadvezérek, a jogtudósok és az egyházak vezetői, a történetírók, a hadtudósok, de még a vándorkrónikások is gyakorolták a színlelés változatait. Hol magas művészi fokon, hol durva átlátszó mindennapiságban. Ellenfeleikkel szemben

⁵⁴ BARANYAI 1920: 11–20.

⁵⁵ Uo. 138–147.

⁵⁶ Lásd TÓTH Zs. 2009: 148, valamint LÁSZLÓ 1998: 12–23.

⁵⁷ TÓTH Zs. 2009: 149–150.

⁵⁸ GREENBLATT 1980: 1–10.

⁵⁹ BURKE 1996: 22–23.

vagy híveik megnyerésére, s mi több, a hatalom megtartása, előnyök, sikerek, vagy életük mentése érdekében. (...) Nyilvánvaló, hogy évszázados hagyományokból épül tovább, lesz viták tárgya és gyarapodik új eljárásokkal a kora újkori viszonyok között az európai politikai gondolkodásban, a gyakorlati döntésekben és a szövegek megőrizte diskurzusaiban a szimuláció és a dissimuláció elmélete és alkalmazásának sokféle változata”.⁶⁰ Machiavelli, Justus Lipsius államelméleti művei, valamint Grotius munkái is erről tanúskodnak.⁶¹ Ezt a gondolatot egészítheti ki Gyáni Gábor megállapítása, miszerint „a visszaemlékezés, a levél és a napló tehát egymástól eltérő emlékezési mechanizmusok termékei, egyúttal a bennük megszólaló narratíva különféle identitások konstruálásához ad alapot”.⁶²

Régi szövegek vizsgálata esetén gyakran felmerülő kérdés a szerzőség problematikája. A szövegalkotási eljárások módjából kifolyólag, az imitáció, kompiláció, adaptáció technikájával készült szövegek intertextuális utalásainak felderítése komoly textológiai kihívássá nőheti ki magát. Ezenkívül sok szöveg csak másolatban maradt ránk, amely készülhetett évtizedekkel vagy akár évszázadokkal az eredeti mű után. Ilyenkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a másoló kilétét, aki nemcsak, hogy leírta a szöveget, hanem előfordult, hogy átírta, a tolla alól egy másik mű kerülhetett ki, így akár társszerzővé is előléphetett.⁶³ Az *auctor* mellett ugyanennyire fontos lehet a közvetítő, azaz a *medium* személye is, olyankor, amikor a szerző csak az aláírásban van jelen, titkára készíti el a szöveget, tollbamondás után vagy pedig önállóan, de vannak írástudatlan vagy nem annyira gyakorlott tollforgatók, vagy csak aláírni tudó levélszerzők is.⁶⁴

⁶⁰ VÁRKONYI 2010: 235–236.

⁶¹ Uo. 237–241, 266.

⁶² GYÁNI 2000: 140.

⁶³ Lásd még TÓTH Zs. 2011: 706.

⁶⁴ Lásd TÓTH I. 1996: 117–155, valamint TÓTH Zs. 2012: 397–408.

III. A SZÉKELY NEMESÉK TÁRSADALMI, FELEKEZETI ÉS GAZDASÁGI HELYZETE A 17. SZÁZAD VÉGÉN–A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Mielőtt a szövegalkotó személyek, valamint a kutatásom tárgyát képező textusok bemutatására és értelmezésére térnék, szükségesnek tartom annak a társadalmi, gazdasági és felekezeti kontextusnak a vázlatos bemutatását, amelyben a négy Kálnoki élt és alkotott. Jelen fejezetnek nem célja az, hogy a 17–18. század történelmi eseményeit részletekbe menően bemutassa, csupán néhány olyan tényező kiragadására törekedtem, amelyek meghatározták a székely nemesség felekezeti és társadalmi helyzetét az adott korban.

Bár a Kálnokiak nem sorolhatók a legjelentősebb és legismertebb székely nemesi családok közé, a család tagjai többször megjelennek Erdély történetének elbeszélésekor, részesei az úgynevezett „nagybetűs történelem” több eseményének is. A 17–18. századi katonáskodó székely társadalomhoz tartoznak,⁶⁵ amely tagolódása szempontjából két fő rétegre

⁶⁵ A székelység magát nemes székely nemzetként határozta meg, mivel a hagyomány szerint a nemesi címet a magyar királyoktól kapták katonai szolgálataikért. A kora újkor végére viszont a székely náció már nemcsak nemesekből állt (lásd SZÁDECZKY 1993, valamint EGVED 2013). Az önálló fejedelemség idején az számított nemesnek, aki „származásánál és birtokánál (possessio) fogva mentes volt a pénzben vagy természetben való kötelezettség alól” az egyházi tizedet is beleértve, viszont kötelessége volt a személyes hadi szolgálat teljesítése. A nemeseknek nem volt egységes társadalmi és jogi állapotuk sehol Európában: helyzetük és birtokuk az egytelkes, közönséges nemestől a több jobbágyportával rendelkező, vagyonos és ebből nemeshez illően élni képes főnemesekig változhatott. Székelyföldön, a katonai lustrák, összeírások bizonyossága szerint, az 1562-es segesvári országgyűlés értelmében a lófők is nemesnek számítanak, de különbség volt a jobbágyokkal bíró nemesek és a lófők között, a jobbágyosok királyi vagy fejedelmi kiváltságleveleket birtokoltak, a lófők nemesi címét a lustra bizonyította, mivel ennek megfelelően hadi szolgálatot teljesítettek. Ugyanakkor a nemtelen személyek is nemesi címet kaphattak szolgálat fejében. Az erdélyi nemesek közül kerültek ki a fejedelmi udvarban szolgálatot teljesítők is: főkamrás, ajtónálló, pohárnok, főlovászmester, kancelláriai beosztottak, de a székely nemesek betölthettek Székelyföldön is bizonyos funkciókat: főkapitány, királybíró stb. A székelyek vezető rétegét a hadszervezetben és más

osztható (a jobbágyok kivételével):⁶⁶ tisztviselő rétegre, akik „lóval katonáskodtak és a tisztségeket betöltötték”, valamint a gyalogosok rendjére.⁶⁷ Balogh Judit arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek a rétegek nem különíthetők el egyértelműen és nagy az átjárás az egyes kategóriák közt (nemesből lett jobbágyok is előfordulnak), ezért a székely nemesség megnevezés nem olyan egyértelmű, mint például a magyar nemesek esetében.⁶⁸ Mégis megkülönböztethető az úgynevezett felső, vezető réteg és az alacsonyabb rangú közszekelyek csoportja. Az elsőbe a primorok és tehetősebb lófők, míg a másodikba szegényebb lófők és a gyalog- vagy közszekelyek tartoznak.

A Kálnoki családból származó férfiak a 16. század végétől betöltötték valamilyen helyi előjárói funkciót (kapitány, királybíró stb.). Tagjai voltak annak a szűkebb csoportnak, mely a 17–18. század folyamán szerzett grófi, bárói címet valamelyik fejedelemnek vagy a Habsburg uralkodónak tett szolgálataiért. A csoporthoz tartozó családok többnyire egymás között házasodtak, ritkábban az erdélyi vagy magyarországi arisztokrácia tagjaival. A 17. századra kialakult a székely előkelőknek egy zárt csoportja, úgynevezett kapcsolathálója, melynek tagjai egymással rokonságban álltak.⁶⁹ Az 1700-as években kerültek rokoni kapcsolatba a Habsburg udvari körökkel is. Az egyes családtagok karrierje azt is jól illusztrálja, hogy folyton mozgásban voltak, népszerűségük változott: bizonyos családok tagjai kiemelkedtek a közösségből, egyéni karrierek íveltek fel egy-egy fejedlem uralkodása alatt,⁷⁰ a katonai vezetői funkcióknak köszönhetően, majd süllyedtek vissza, váltak ismét a csoport *egyszerűbb tagjaivá*.⁷¹ Balogh Judit

területeken is a nemesség alkotta, viszont sok székely nemes, aki a rangja miatt kiváltságos helyzetben volt, csak az ottani, székelyföldi viszonyok és normák szerint volt vagyonos. Általában egy-két falut és néhány jobbágyat birtokoltak. Csak néhány családnak volt vármegyei birtoka, s a fejedelemség vezető rétege közé, a fejedelmi udvarba is kevesen jutottak be. A marosszékiek közül kiemelkednek: Rhédey, Tholdalagi, Lázár családok, a háromszékiek közül: Apor, Beldi, Bernáld, Damokos, Daczó, Henter, Imecs, Kálnoki, Mikes, Szacsvai családok. Tűndős 2001: 93–94., lásd még KÁLLAY 1829: 113–114.

⁶⁶ A jobbágyok rétege többnyire lesüllyedt, elszegényedett katonákból alakult ki, vagy olyanokból, akik önmagukat, a katonáskodásból kiváltva, jobbágyként adták el a földesuraknak.

⁶⁷ BALOGH 2003: 256.

⁶⁸ Uo. 256–262.

⁶⁹ Házasodási szokásaikról: Uo. 262–265.

⁷⁰ Lásd pl. Kornis Zsigmond karrierjét I. és II. Rákóczi György idejében, (ORGONA 2000) Apafi korában is folytatódik az a folyamat, hogy ismeretlen családok tagjai törnek az élre, kerülnek be a fejedelmi udvarba, a régi, nagynevű főúri családok közé. Nagyon látványos pályát fut be Teleki Mihály, akinek apja még „a szolgálónemesek szerény lehetőségei között élt”, Székely László, Sárpataki Márton vagy a katolikus Apor István (karrierjükéről még VÁRKONYI 1984: 120–121.).

⁷¹ Izgalmas kérdés a csoport öndefiníciójának bemutatása, amely nem tartozik jelen dolgozat célkitűzései közé, de Balogh Judit is felhívja erre a problémára a figyelmet. Pontosabban annak a kérdésnek a megválaszolására gondolok, hogy a székelységből kiemelkedni, kiválni igyekvő felső réteg, amely az erdélyi fejedelmi udvar vagy később a bécsi udvar fele igyek-

szerint a fejedelemségkori Erdélyben a székely identitás egyik meghatározó eleme a katonáskodás, katonai szolgálat volt, a periratokból gyakran az derül ki, hogy egy-egy esemény időpontjának meghatározásakor a hadi események számítanak fogódzónak, ugyanakkor az egyes hadjáratok szerint mérték az idő múlását is.⁷² A Habsburg-fennhatóság alatt eltöltött évtizedekben azonban már nem a katonai szolgálat számított elsődlegesnek a társadalmi létrán való előrejutásban, hanem az udvarhoz való hűség és nem ritkán a felekezeti hovatartozás. A konfesszió a társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíció mellett az egyéni identitás meghatározó vagy befolyásoló tényezőjének is minősült, befolyásolta az oktatás és tanulmányutak helyszínét, a családi és baráti kötelékek alakulását.

A kutatásom tárgyát képező Kálnokiak katolikus vallásúak voltak (a családnak van egy református ága is). Az egyéni tevékenységeket, életutakat vizsgálva felmerülhet az a kérdés, hogy felekezeti identitásuk befolyásolta-e köz- és magánéleti tevékenységüket, írásaikat, és ha igen, mennyiben.

Az általam vizsgált periódus az úgynevezett Erdély aranykoraként ismert időszak végétől a fejedelemség megszűnéséig, a Habsburg-fennhatóság alatt töltött első fél évszázadot foglalja magában. Az erdélyi katolikus egyház történetében is jelentős ez az időszak, viszont evolúcióját tekintve, a fejedelemség sorsához viszonyítva, ellentétes irányú.⁷³ Köztudott, hogy az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után a megszűnés felé tartott, ami Apafi fejedelem halála után be is következett, a katolikus egyház viszont fokozatosan újjáéledt, kezdte visszaszerezni a 16. század végére elveszített státusát, jogait.

Az erdélyi nemesek felekezetét megvizsgálva elmondható, hogy a 16. század végére, 17. század elejére a főurak többsége áttért a protestáns felekezetek valamelyikére. Ez alól csak a székely nemesség egy csoportja volt kivétel, a székelyek vezető rétege akkor is katolikus maradt, amikor falvaik lakói reformátusok voltak, vagy Erdélynek református fejedelme volt.

szik, miként határozta meg magát, a csoport tagjai mennyire tartották magukat székelynek és mennyire a nemesek közé tartozónak. Apor Péter a székelyek szokásait kívülről mutatta be, önmagát a nemesség tagjaként definiálta. Kálnoki Antal viszont a 18. század második felében arról írt egyik levelében, hogy szeretné elmagyarázni Bruckenthal Sámuelnek, hogy a székely közösség törvényei miként működnek. Ugyanakkor magyarországi vagy vármegyei földek után áhítozott a szegény székely jószág helyett. A székely közösség tagjaként fontosnak tartotta (akárcsak nagyapja, Kálnoki Sámuel) a kívülrőlállókkal is megismertetni és elfogadtatni belső törvényeiket, de szívesen elcserélte volna a helyi jószágait gazdagabbra, elköltözne onnan.

⁷² Vö. BALOGH 2011: 168.

⁷³ Több egyháztörténetész – köztük Bochkor Mihály is – hangsúlyozza, hogy sajnálatos módon a katolikus egyház ügyeinek fellendülése a magyarság történetében nem esik egybe a nemzeti törekvések sikerre vitelével. BOCHKOR 1911: 277.

Háromszéken a Damokosok lettek protestánsok, de a Daczó, Mikó, Mikes, Kálnoki, Tholdalagi vagy Imecs, Béldi, Petki családok végig megmaradtak katolikusnak, háborítatlanul gyakorolták hitüket.⁷⁴ Megfigyelhető, hogy a vezető családok többsége megőrizte a katolikus hitet, míg azok, akik ekkor emelkedtek a nemesek közé, a székely közösség többségéhez hasonlóan többnyire protestánsok voltak.⁷⁵

A katolikus vallást megőrző nemesek többször próbáltak a fejedelmeknél közbenjárni a katolikus egyház helyzetének javításáért, szerzetesrendek, térítőpapok befogadása érdekében, valamint erdélyi katolikus püspök kinevezését kérték. Ilyen eset volt 1607-ben Rákóczi Zsigmond uralkodása alatt, amikor a kolozsvári országgyűlésen Kálnoki János, Béldi Kelemen, Kornis Zsigmond, Kornis Boldizsár, Szilvássy Boldizsár és más jelen levő katolikus főurak a maguk és a távol levők nevében léptek fel a jezsuiták kitiltása ellen.⁷⁶ Ekkor a fellépő nemesek *Status catholicus*⁷⁷ néven határozzák meg magukat beadványukban: „Contradictio status catholici contra proscriptionem religiosorum societatis Jesu”.⁷⁸ Balogh Judit tanul-

⁷⁴ Igaz, hogy Bocskai a reformátusok kérésére kitiltotta a jezsuitákat Erdélyből. Majd az utána következő Rákóczi Zsigmond alatt továbbra is a szabad vallásgyakorlatot mondták ki az 1607-es országgyűlésen, de a jezsuitákat kitiltó törvény megmaradt, a ferencesek jogait azonban elismerték. Báthory Gábor a kolozsvári reformátusokat támogatta az unitáriusokkal szemben, de a hozzá hű székely nemeseket nem próbálta reformátussá tenni. Bethlen Gábornak, habár hűséges maradt a protestáns hitelvekhez, egyházpolitikáját józanság, mértékletesség határozta meg, és a székelyföldi katolikusoknak előnyöket is biztosított, ha áranyuk ezt megengedte. Endes is kiemeli Bethlen Gábor kiegyensúlyozott egyházpolitikáját, hangsúlyozva, hogy Bethlennek határozott célja volt a protestantizmus, főleg a reformáció megerősítése. Ugyanakkor megengedte, hogy a jezsuiták Gyulafehérváron, Kolozsmonostoron, Karánsebesen gyakorolják hivatásukat, iskolákat tartsanak fenn (ENDES 1935: 238–241.), 1618-ban Bethlen Gábor vikáriust választott Fejérdi Márton szepesi kanonok személyében, a katolikus tanácsurak közbenjárására, és a népnek a papság fegyvermezeltsége miatti többszöri panaszára, ugyanakkor a fejedelem a papságot és a híveket a vikáriussal szembeni engedelmességre kötelezte (HOLLÓ 2009: 70.).

⁷⁵ Apor Péter is megemlékezik arról, hogy a kálvinista fejedelmek idejében némelykor négy katolikus tanácsúr is volt (APOR P. 1863: 421.), Apor azt is leírja, hogy sokan úgy is megmaradtak katolikusnak, hogy saját kastélyukban építettek kápolnát, mint például Kornis Gáspár (Uo. 421.). Előfordult olyan eset is, hogy a katolikus nemes udvarában református pap prédikált, de beszédét a ház ura szigorúan ellenőrizte (ENDES 1935: 234.).

⁷⁶ SZILÁGYI (szerk.) 1879: 341, 494.

⁷⁷ Holló László rámutat arra, hogy a „Status” fogalom magyarázata a fejedelemség országgyűlésének szervezeti formáira nyúlik vissza. Mivel a „közjogi értelemben vett nemzet testét az országgyűlésekben a »Status et Ordines« azaz »karok és rendek« képezték”. Erdélyben a három nemzet (magyarok, székelyek, szászok), valamint a négy bevett vallás (református, evangélikus, unitárius, katolikus) karai és rendjei szerveződtek. Az egyes felekezetek képviselői, a Statusok, felekezeti csoportokat alkottak, és külön-külön testületileg tanácskoztak, ahol mindenki megfogalmazta a sérelmeit, javaslatait, követeléseit, amelyeket bemutattak „a diéta plénuma előtt”, az országgyűlés elkészítette az üzeneteket a fejedelemnek, akinek válasza alapján szövegeződtek meg a törvényjavaslatok (lásd HOLLÓ 2009: 57.).

⁷⁸ SZILÁGYI (szerk.) 1879: 514–516.

mányában arra az álláspontra jut, hogy Bethlen Gábor idejéből kevesebb nyoma maradt a székely nemesek öntudatos vallásosságának,⁷⁹ inkább a Rákócziak korából vagy későbből származik a források többsége. Balogh állítását támasztja alá az a tény is, hogy Bethlen Gábort bujdosásában (Rákóczi Zsigmond uralkodása idején) több katolikus nemes is elkísérte, köztük a korábban említett Kálnoki János is, akiket ezért jószágvesztésre ítélték, de Bethlen uralkodása kezdetén a rendekkel egyetértve eltörölte büntetésüket.⁸⁰ A felekezeti identitás főként I. Rákóczi György fejedelem-ségétől kezdve kap fontosabb szerepet. 1640-ben Kornis Zsigmond, Haller István és Tholdalagi Mihály már az erdélyi katolikusok képviselőiként járultak a fejedelem elé, kérve, hogy egy helyi katolikus lehessen püspök fölöttük.⁸¹ A II. Rákóczi György idején bevezetett *Approbatæ Constitutiones* több pontja foglalkozik felekezeti kérdésekkel. Az *Approbaták* szerint továbbra is biztosított a négy bevett vallás szabad gyakorlata,⁸² de az innovációk tiltva vannak. A katolikusokra nézve továbbra is érvényben van a vallásgyakorlat korlátozása, csak az 1649-ben megengedett helyeken engedélyezett, máshol csupán házilag. A jezsuiták behozatala még házi szolgálatra sem volt engedélyezett, katolikus püspök nem lehetett, csak vikárius, akit „közönséges gyülekezeten” választanak, és a fejedelem megerősít. Ugyanakkor az *Approbaták* alapján minden bevett felekezetben létrejött két egyházkormányzati és törvényhozói szerv: a generális papi gyűlés és a generális vegyes gyűlés formájában. Ezek az intézmények határozatokat, módosításokat hozhattak a szertartásokban vagy az egyházi igazgatásban, amennyiben azok nem a vallás lényegére vonatkoztak.

Az 1669-ben, I. Apafi Mihály idején beiktatott *Compilatae Constitutiones*be foglaltak célja az volt, hogy megszüntesse az addigi vallásügyi törvények ellen irányuló visszaéléseket, de nem tartalmaz újabb intézkedéseket. Elfogadását megelőzően az erdélyi katolikus státus a fejedelemmel és a rendekkel folytatott tárgyalásokat.⁸³

Ebből a korból több bizonyítéka is maradt a katolikus nemesek összefogásának az egyház érdekében: a csíksomlyói kápolna helyreállítástát Haller Péterné, Pécsi Erzsébet támogatta, ugyanitt Csáky Lászlóné, Kálnoki Katalin Gábor arkangyal oltárát emeltette fel. Mikes Kelemen a

⁷⁹ Öntudatos vallási buzgóság a 17. század elején leginkább a szombatos Péchy Simonra volt jellemző, akit be is börtönöztek ezért, és csak jótállás fejében engedték haza. A kezességet vállalkozók között érdekes módon más felekezetű székely nemesek is voltak, mint pl. Kornis Ferenc vagy Mikó Ferenc, ami arra utalhat, hogy „a székely nemességben nemesi voltukból következő közösségi tudatuk erősebb összekötő kapocs volt közöttük, mint a felekezeti hovatartozás.” BALOGH 2001: 91.

⁸⁰ Lásd erről SZILÁGYI (szerk.) 1880: 279, 305, 416, 537.

⁸¹ BALOGH 2001: 92.

⁸² A görögkeletiek vallása csak megtűrt, viszont a fejedelem kijelölhetett püspököket számukra.

⁸³ ENDES 1935: 258.

szent Mihály kápolnába állíttatott oltárt, a kápolna restauráltatását Mikes Mihály kezdte el, Mikes Kelemen fejeztette be 1670-ben. Kálnoki Istvánné, Béldi Anna 1680-ban tornyot emeltetett, amit órával is felszerelt, és ezenkívül több egyházi ruhát is ajándékozott a templomnak, majd Csíksomlyóra is költözött.⁸⁴ Lázár István a birtokán, Szárhegyen építtetett ferences kolostort,⁸⁵ melynek alapítólevelét íj. Lázár István Csíkszék főkapitánya állította ki 1665-ben. Jelentős szerepe volt ennek a kolostornak, mert a tárdúlások idején 1694-ben, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt a csíki és mikházi szerzetesek is mind idemenekültek.

Tholdalagi Mihály és neje, Mihálcz Erzsébet a bosnyák szerzeteseknek telket vásárolt Mikházán, ahol elemi iskolát létesítettek, amelyet grammatikai osztályokkal egészítették ki és a vidéki nemesek számára internátust építettek, ennek fenntartásához a szék is hozzájárult. Ugyanitt, a templom falán levő címerek arról árulkodnak, hogy számos nemes segítette a ferences templom felépítését (Haller, Petki, Felvinczi, Kálnoki, Béldi, Torma, Halmágyi stb.), valamint a fent említett családok egyes tagjait ide is temették el. A kolostort a katolikus főurak adományaiból tartották fenn, akik hálásak voltak azért, hogy az atyák az udvaraikban is miséztek.⁸⁶ Esztelneken is épült egy kisebb kápolna, amelyet Mikes Kelemen Lázár Istvánhoz hasonló módon védett meg, majd özvegye, Kálnoki Zsuzsanna készíttetett bele oltárt. Ide kezdtek el kolostort építeni és iskolát 1684-ben.⁸⁷

Nemcsak a templomokat, kolostorokat támogatták, hanem a pátereket is, több kísérlet volt egy-egy szerzetesrend letelepítésére, visszatelepítésére, a pápai támogatás megszerzésére egyik-másik rend hivatalos erdélyi működésének engedélyezésére. A pálosok,⁸⁸ jezsuiták, domonkosok⁸⁹ Erdélybe telepítését is több katolikus nemes támogatta.

A felsorolásból látható, hogy nemcsak a nemesek, hanem feleségeik is nagy gondot fordítottak az egyház támogatására életük folyamán is, és haláluk esetén is végrendeletükben. Ennek a magyarázata a lelki üdvösség biztosítása lehet. Horn Ildikó a fejedelemség nemesasszonyainak végrendelezési szokásait vizsgálva illusztrálta, hogy a nemesasszonyok végrendeleteikben is nagylelkűen hagyományoztak jótékonyági célokra, az egyházak támogatása mellett ispotályokat, fogyatékosokat, szegényeket, árvákat, özvegyeket segítettek, nemcsak pénzzel, hanem akár gabonával,

⁸⁴ ENDES 1994: 147.

⁸⁵ Lázár Apafi kérdésére, hogy mit csinálnak a szerzetesek Szárhegyen, úgy válaszolt, hogy az ott lakó szerzetes az ő udvari papja, s a többiek nem állandó lakók.

⁸⁶ BOROS 1929: 84–85.

⁸⁷ Uo. 89–90.

⁸⁸ Lásd erről CSÁKI 2013.

⁸⁹ A domonkosok visszatelepítési kísérletében Kálnoki Ádámnak is fontos szerepe volt, a róla szóló fejezet bővebben bemutatja ezirányú próbálkozásait.

állattal vagy ruhával is. A család lelkésze vagy a nemesasszonynak élete alkonyán lelki vigaszt nyújtó lelkész is örökségben részesült, de ezenkívül a végrendeletíró által látogatott templom, vagy az, ahová temetkezni kívánt. Horn Ildikó kiemeli, hogy a katolikusokra a „helyi kereteken túltekintő támogatás is jellemző volt”.⁹⁰

A katolikus egyház helyzete a fejedelemség megszűnése után változott meg, az Apafi fejedelem halála után született *Diploma Leopoldinum*, amely a Habsburg fennhatóság alá került Erdély politikai helyzetét és belső rendjét szabta meg, szintén tartalmaz a felekezetekre vonatkozó kérdéseket, néhány engedménnyel. De mivel az erdélyi alkotmány megmaradt, a katolikus egyház továbbra is püspök nélkül maradt.⁹¹ A *Katolikus Státusként* fellépő nemességet nem elégítették ki a Diploma engedményei, beadványokat készítettek. 1696-ban Illyés Andrást kinevezték püspöknek, el is kezdte tevékenységét Erdélyben. 1697-ben a *Státus* gyűlést is tartott Csíksomlyón, de a protestáns rendek kitanácsolták a püspököt Erdélyből.⁹² 1699-ben Mikes Mihály összeállította egy diplomában a katolikus sérelmek jegyzékét, de ezek nem kerültek be a törvénykönyvbe. Viszont elindított egy folyamatot, amelynek következményeként a katolikus egyház helyzete rendeződött néhány évtized alatt. Holló László is hangsúlyozza Jancsó Benedek nyomán, hogy a katolikus egyház megerősítését nem Bécs kezdeményezte, hanem maguk az erdélyi katolikusok, élükön a gazdag és befolyásos Apor Istvánnal, akit Mikes Mihály, Kálnoki Sámuel és Haller János segítettek.⁹³ Apor István 1696–1701 között íródott leveleskönyve arról tanúskodik, hogy ebben az időszakban sok olyan levelet küldött Bécsbe a saját, valamint a Katolikus Státus nevében, amelyekből az derül ki, hogy gyakran jár közben az egyház érdekében. Apor állandó levelező viszonyban volt Hevenesi Gábor jezsuita házfőnökkel, aki közvetítette az ő és a Státus kéréseit, szuggesztioit Kollonics Lipót bíborshoz, az udvari kamara elnökéhez, és ezenkívül az erdélyi egyházmegye az ő érseki fennhatósága alá tartozott. Leveleskönyvében huszonnégy Hevenesinek címzett levél maradt fenn, melyekben a katolikus ügyek élénk harcosaként mutatkozik meg, javaslatokat tesz arra, hogy a megüresedett tisztségekbe katolikusokat nevezzenek ki generálisnak és tanácsosnak, hangsúlyozva, hogy ha ezt a páternek sikerül elérnie, akkor mind Isten előtt mind pedig az egész erdélyi katolikus religio előtt kedves dolgot cselekszik. Apor leveleiben Kálnoki Sámuel is beavatta a Catholicus Status ügyeibe, a kancellária katolikus titkárai mellett ő volt az, aki a Státus és a katolikusok kéréseit közvetítette az uralkodónak vagy az udvari előjárónak.

⁹⁰ HORN 2007.

⁹¹ A *Diploma Leopoldinum*ról: TRÓCSÁNYI 1988: 199–212.

⁹² HOLLÓ 2009: 81.

⁹³ Uo. 82.

Ezekben az években a katolikus egyházat érintő engedmények száma egyre nőtt, az udvarba is elérő nemesek befolyása több kedvezményt vont maga után. Az 1699-ben kiadott pótdiploma újabb engedményeket tartalmaz a katolikusok számára: elrendeli, hogy a tizedeket saját papjaiknak fizessék, és a hivatalokban a katolikusok száma egyenlő legyen a más vallásúakéval; 1699 novemberében a jezsuiták bevonultak Kolozsvárra és Szebenbe.⁹⁴ A Habsburg-fennhatóság alatt fokozatosan javult a katolikus egyház helyzete, a Katolikus Státus a katolikusok nevében tárgyal, és vette vissza az egyházi javakat, templomokat az országgyűléstől.⁹⁵ 1705-ben Lipót utódja, I. József is meghalt, III. Károly követte. Trónra lépésével „a Státus harca kezdett beérni”: Kornis Zsigmondot nevezték ki gubernátorrá, és bár a főnemesek nagyobb része nem katolikus, a főmagisztrátusi állások csaknem fele katolikus kézbe jutott.⁹⁶ Illyés András halála után (1713-ban) Mártonfi György kapta meg a püspöki tisztséget 1715-ben, és a király visszaállítja a püspöki javadalmat és a káptalant, 1716-ban pedig a püspök is visszatért Erdélybe.⁹⁷ Ebben az időszakban kezdődött a katolikus egyházszerkezet visszaállítása, az egyház terjeszkedése, amelyet a világi hatalom is segített, „főként az erdélyi parancsnokló tábornok, kinek helytartói hatalma az országon túlra is kiterjedt”.⁹⁸ A protestánsok több templomukról kényszerültek lemondani a katolikusok javára, önként vagy a fenyegetések hatására, és ha a fenyegetések sem használtak, akkor erőszakkal. A visszatért szerzetesek újabb iskolákat alapítottak, a régieket bővítették. Az egyház megerősítésének egyik módja a görög katolikusoknak a római egyházzal való egyesítése volt, amelyben az udvar mellett az erdélyi nemeseknek és a Katolikus Státusnak is fontos szerep tulajdonítható.⁹⁹

A fejedelemség utolsó éveiben elkezdődött gazdasági hanyatlás, a császári katonaság 1687-es bevonulása, sorozatos teleltetések, adóigényeik fokozatosan szegényítették le az országot. A *Diploma Leopoldinum* bevezetésével a korábbi fejedelmi jövedelem, amely a fiskális birtokokból és a regálék¹⁰⁰ származott, a császári kincstár tulajdonába került. Amíg Erdély helyzete bizonytalan volt, a jövedelmek kezelése ideiglenes volt, ebben a

⁹⁴ ENDES 1935: 273.

⁹⁵ Vö. HOLLÓ 2009: 83 és BOCHKOR 1911: 279.

⁹⁶ HOLLÓ 2009: 84.

⁹⁷ ENDES 1935: 347.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ BIRÓ 1935: 104–105, valamint PÉTER–TRÓCSÁNYI–VÁRKONYI 1986: 885–889.

¹⁰⁰ A fiskális birtokokat a fejedelmi várakhoz tartozó uradalmak képezték, a regálék közül a legkiemelkedőbbek: a harmincad, a dézsma, valamint a bányák (só-, arany-, ezüstbányák). Lásd erről SINKOVICS 1937: 504–511.

periódusban az udvar bérbe adta a kamarai jövedelmeket.¹⁰¹ Az erdélyi mánások igyekeztek ezeket a bérleti jogokat megszerezni, így egyes főuraknak nagy lehetőségei adódtak. A császáriak a hadi kiadások fedezésére próbáltak minden lehetséges anyagi forrást kihasználni. 1694–1697 között bérbe adták a rendeknek a fiskális birtokokat és jogokat. A rendek a bérleti díj összegyűjtéséhez létrehozták a „bérlok társaságát, a Societas arendatoria-t”, ahol a legfontosabb szerep a leggazdagabb nemeseknek jutott: Apor István járult hozzá a bérleti díjhoz a legtöbbel, de Mikes Mihály és Kálnoki Sámuel is a bérlok között volt. Időközben a kamara kivonta a bérbe adott jószágok közül „a harmincadokat, az arany és a kéneső beváltását, a magyarországi sókereskedelmet, végül pedig a gyulafehérvári uradalmat”¹⁰² is, a rendeknek a dézsma és a fiskális birtokok maradtak, amelyekből nem sikerült visszatéríteni a befektetett bérleti díjat, csupán egy szűk csoportnak sikerült hasznot húznia belőle. A következő években külön-külön értesítették a kamarai jövedelmeket, a bérlok közt Apor István, Bánffy György, Csáky László foglalták el a legfontosabb helyet, és nagy vagyponra sikerült szert tenniük. Ezáltal az ország javait kisajátítva, arendátorként és a bérleti jogokat kisebb egységekre bontva és idegeneknek (zsidók, örmények, románok) kiadva hatalmas összegeket gyűjthettek össze.¹⁰³ Ezt illusztrálja Apor István végrendelete, amit több, a korról szóló összefoglalóban is példaként említenek, és amelyhez fogható Apor Péter szerint csak a Bethlen Gábor végrendelete volt. Az udvari kamara tagjai is rájöttek, hogy kevés hasznuk van a bérleti díjakból, és a törökellenes háború lezárása után egy bizottságot küldtek ki Erdélybe, hogy felmérje a kialakult helyzetet, és hogy megszüntessék a bérleteket.¹⁰⁴ Az udvar ebben a periódusban megszilárdította az erdélyi nemesek császárhű rétegét, mindez viszont az ország elszegényedését, a kereskedelem megszűnését és hatalmas drágulásokat vont maga után. Ugyanakkor állandó ellentét, ellenségeskedés alakult ki a felső rétegekben is a császári udvar közelében élő, az uralkodó kegyeibe férkőzött mánások s a főnemesség között, valamint a főnemesség és a köznemesség között.¹⁰⁵

A folyamatosan beszállásolt császári katonaság, a különböző adók, a szegénység sorozatos elégedetlenséghez, zúgolódáshoz és Habsburg-ellenes felkeléshez vezettek Erdély-szerte, a Székelyföldön is. 1703-ban kirobbant a II. Rákóczi Ferenc által vezetett forradalom, csoportosan csat-

¹⁰¹ Ez az eljárás már Apafi Mihály idejében is működött, a fejedelmi udvar árendába adta a sóaknákat, dézsmákat, harmincadokat, melynek eredményeként nagyon kevés jövedelme volt a fejedelmi kincstárnak.

¹⁰² SINKOVICS 1937: 512.

¹⁰³ MAGYARI 2001: 34–35, lásd még MAGYARI 2003: 71–81.

¹⁰⁴ SINKOVICS 1937: 528–533.

¹⁰⁵ MAGYARI 2003: 34–36.

lakoztak Rákóczihoz a jobbágyok, kisnemesek, de nem sikerült elérniük céljukat. Bécs 1711-ben a szatmári békével véget vetett a forradalomnak, és ezáltal „az ország a volt viszonylag laza török függésből, az akkori európai viszonyok között, aránylag magasfokú szervezettséggel igazgatott birodalomba került. Egyben lényegesen erősödött a Habsburg-birodalomban az 1690-ben indult integrálódási folyamat, és minimálisra csökkent a Habsburg-hódítás előtt Erdélyben fontos szerepet játszó autonóm gazdasági, társadalmi és politikai intézmények szerepe, köztük a székelység évszázadokra visszanyúló, sajátos közigazgatási rendszerének ereje”.¹⁰⁶

A szatmári béke után következő időszak a szakirodalomban a második Habsburg-berendezkedésként ismert periódus, amely alatt a rendeknek a hadügyre és a kincstár igazgatására vonatkozó befolyása megszűnik, a tisztségviselőket az uralkodó választja ki. A bécsi központi kormányzat számára Erdély főként katonai szempontból fontos terület, amelynek megtartása a fő cél, viszont e korszak elején nem tart igényt a lakosság rendszeres személyes részvételére a birodalom védelmében, eltörlik a székelyek kötelező katonai szolgálatát is. „Erdélyi tisztek szolgálnak a birodalom hadseregében, de önálló erdélyi ezredek felállítására csak az osztrák örökösödési háború szorultságában, 1742-ben kerül sor”.¹⁰⁷

Elsőrangú kérdéssé vált az adó kivetése és behajtása. Erdély, az adó befizetése és az ott szolgáló császári katonaság fenntartása mellett, kincstári jövedelmeivel járul hozzá közvetlenül a birodalom kiadásaihoz. Ezeket az uralkodó a kezdettől „felségjogon bírtaknak tekinti”, s a rendeknek nincs beleszólásuk abba, hogy mire fordítják őket. A császári politika akkori másik fő irányvonala, amely a birodalomba való integráció érdekében történik, a négy bevett felekezet egyensúlyának megbontása az ellenreformáció által.¹⁰⁸ Az ellenreformáció hatása már korábban is érződik a püspöki szék betöltése, rendházak alapítása és a görög katolikusokkal való egyesülés által, de ezek még nem stabil eredmények.¹⁰⁹ Mindezek a változások sajnálatos módon összekapcsolódtak a köztudatban a Habsburg-uralom megerősödésével, mivel a katolikus egyház jogainak visszaállítása gyakran protestáns templomok erőszakos visszafoglalásával vagy a katonaság közbenjárásával történt.

A Habsburg-berendezkedés elején majd a Rákóczi-szabadságharc alatt szétbomló székely társadalomban a közadóztatásban történő igazságtalanságok miatt, a régi státustól való megfosztással még élesebb lett

¹⁰⁶ Uo. 64.

¹⁰⁷ PÉTER–TRÓCSÁNYI–VÁRKONYI 1986: 1005.

¹⁰⁸ Uo. 1005–1006.

¹⁰⁹ Uo. 1006.

a főnemesek és a lófők, gyalogok közti ellentét,¹¹⁰ amit tovább fokozott a nemeseknek a határőrség megszervezésében és a madéfalvi mészárlásban való részvétele.¹¹¹

¹¹⁰ A főnemesek továbbra is felmentődtek az adófizetéstől, míg a köznemesek, lófők, gyalogok nem részesültek ilyen privilégiumokban, lásd EGYED 2013: 163–164.

¹¹¹ Uo. 2013: 165–175.

IV. A KÁLNOKI CSALÁD

A kötet következő mérföldköve annak felvázolása, hogy ki is volt a kutatásom tárgyát képező négy Kálnoki, hol helyezhetők el a 17–18. század eseményeiben. Bemutatásuknál a következő kérdések megválaszolására törekedem: Milyen szerepük van a saját korukban? Mi az, amit a családi levéltár és egyéb források alapján tudni lehet róluk? Miként van jelen életükben az írás, milyen szövegek maradtak fenn utánuk?

Az 1700-as, 1800-as évek genealógiáirói, családtörténészei szerint¹¹² a Kálnoki család a Kálnok helység alapítója és a Nemes és Mikó családokkal közös nemzetségből származik. A három család közös őse a 12. században élt Akadás fia, Vincze, akinek három fiút tulajdonítanak, ezek Mikó, Egyed és Domokos.¹¹³ Közülük Mikó Lázár nevű fiától származtatják a Mikó családot, Domokostól a Nemes és a Kálnoki családot.¹¹⁴ A 14. században, I. Lajos király testőrkapitánya volt az a Nemes András,¹¹⁵ akinek fia, István felvette a Kálnoki nevet. A Kis Bálint családtörténész által 1892-ben elkészített leszármazási tábla szerint Kálnoki István fia Kálnoki Nemes Máté, akinek utódai László és Demeter. Közülük Demetertől származtatják a család sepsikőröspataki ágát.

A Kálnokiakra utaló első biztos írásos nyom az 1506-os agyagfalvi gyűlésen részt vevő I. Bálint aláírása, az ő leszármazottai alkotják a család – források által is megerősíthető – szereplőit. A leszármazások rendjét nemcsak a genealógiai munkák alapján lehet nyomon követni, hanem a családi levéltárban megőrzött források, a későbbi családtagok által öz-

¹¹² Apor Péter, Benkő József, Kővári László, Kempelen Béla, Nagy Iván, Pálmay József munkáiban.

¹¹³ Kis 1892.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ A hagyomány szerint Nemes András testőrkapitány Lajos királyt megmentette egy dühögő medvétől, és innen ered a család címerében levő medve.

szeállított családfák is illusztrálják. Viszont ezek a családfák azt is megmutatják, hogy a szakkönyvekben megtalált genealógiák néhol hibákat is tartalmaznak.

A Kálnoki család egyes tagjaival, a család birtokaival, építkezésével kapcsolatosan már léteznek kutatások: Tüdős Kinga a Sepsiszentgyörgyön található levéltári források alapján, az inventáriumokból kiindulva vázolta fel a 17. század végi nemesi életmód jellegzetességeit,¹¹⁶ ezenkívül több tanulmányában foglalkozott egy-egy családtaggal, Fehér János családtörténeti és építészettörténeti kutatásokat végzett,¹¹⁷ Kálnoky Boris, a család egyik ma is élő tagja regényes családtörténetet írt, amely az 1500-as évektől kezdve napjainkig terjed.¹¹⁸ A fent említett kutatók főként a Sepsiszentgyörgyön található anyaggal dolgoztak (Kálnoky Boris a brünni levéltárban is kutatott, az ott lévő iratok leginkább a 18. század végétől datálhatók, mivel Kálnoki Lajos fia, Gusztáv költözött oda), a levelezéseknek és egyéb személyes dokumentumoknak abból a célból való összegyűjtésére, hogy család írásszokásait vizsgálják, nem történt még kísérlet.

IV.1. Kálnoki István

Élete

Az első családtag a Kálnokiak közül, akinek tevékenységét és írásgyakorlatát vizsgálom, Kálnoki István, a korábban említett Kálnoki János háromszéki királybíró és Sárfalvi Károlyi Kata fia, életében szerepet játszott az írás művelése; egyszerű székely primor volt, de a tollforgatáshoz értett. Közéleti tevékenysége I. Rákóczi György uralkodásának idejére tehető.¹¹⁹ Születésének és halálának pontos idejét nem tudni, viszont a családi levéltárban levő iratok arról tanúskodnak, hogy 1665-ben már nem élt.¹²⁰ Benkő József feljegyzései szerint 1627–1632 között Miklósvárszék vicekirálybírója,¹²¹ majd utána főhadnagya és székülője.

¹¹⁶ Tüdős 1998.

¹¹⁷ FEHÉR 2005.

¹¹⁸ KÁLNOKY 2011.

¹¹⁹ Tüdős Kinga fejedelmi ülnökként mutatja be Trócsányi Zsolt alapján, de az általa megjelölt helyeken Trócsányinál Kákoni István szerepel: Tüdős 2004: 219 (TRÓCSÁNYI 1980: 29, 100, 321–323, 325, 429.).

¹²⁰ A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztályán, Sepsiszentgyörgyön (továbbiakban SszNL) található egy hiteles levél, amelyben Kálnoki Sámuel és édesanyja kötnek egyezséget a család vagyona fölött SszNL 49. Fond, Kálnoki cs., 1/55.

¹²¹ BENKŐ 1863: 137. (Nagy Iván és Henter Péter statutóriája szerint is 1631-ben Miklósvárszék királybírója volt.)

Kálnoki István nem tartozott a Rákóczi György korában felemelkedő elit közé, viszont, akárcsak székely nemesek többsége, katonai szolgálatot teljesített, és ez által próbált nevet és vagyont szerezni magának. Részt vett Rákóczi 1644-es hadjáratában, melyet az uralkodó a svédek szövetségeseként viselt.¹²² A hadjáratról naplót vezetett. Erdély hivatalos forrásaiban még 1649-ben fordult elő, a portára küldött különleges követség egyik tagjaként.¹²³ Ezt az eseményt a naplója végén levő jegyzetekben is megemlíttette, mivel követsége megakadályozta abban, hogy befejezze a ház körüli kőfal építését.¹²⁴

Kálnoki István Béli Kelemen leányát, Annát vette el feleségül. Házasságukból három gyermek született: Katalin,¹²⁵ aki Csáky László felesége lett,¹²⁶ Zsuzsanna, aki Mikes Kelemenhez ment férjhez és Sámuel.

Érdekes módon Benkő József Kálnoki Istvánt helvét hitvallásának mutatta be: „Az hitnek dolgaiban a heltvétziai vallástételt követte, mint azon idő tájban élt több Kálnoki urak is, Benedek, Farkas stb”.¹²⁷ Benkő ellen szólnak a család tagjainak felekezetét bizonyító tények: Kálnoki István apja, János is katolikus volt; felesége Béli Anna, a katolikus tábornok, Béli Kelemen¹²⁸ lánya; fia, Kálnoki Sámuel is a katolikus felekezethez tartozott és a további leszármazottai is mind. A Benkő által említett Kálnoki Benedek és Farkas valóban a Kálnoki család protestáns ágának tagjai,¹²⁹ azonban nem valószínű, hogy Kálnoki István váltogatva volna a felekezetét. Közismert tény az is, hogy a 17. század közepén már nem volt annyira elterjedt a felekezetek gyakori váltogatása, ez inkább a 16. századra jellemző. A sepsiszentgyörgyi levéltárban fennmaradt egy 1782-es levél, amelyben Fazakas Sámuel Kálnoki Bálint (Kálnoki István testvére) és Kálnoki Farkas epitáfiumait küldte el Kálnoki Antalnak (Kálnoki István

¹²² A harmincéves háború alatt, a svéd csapatoknak a morvaországi és sziléziai betörésével, Rákóczinak kedvező alkalom adódott arra, hogy Habsburg-ellenes, svéd-francia-magyar szövetséget kössön. A szövetséglevélben Rákóczi kötelezte magát, hogy háborút indít III. Ferdinánd ellen, 3000 lovaszt bocsát a svédek rendelkezésére, a svédek pedig 3000 gyalogost küldenek számára (erről bővebben: CZIGÁNY 2000).

¹²³ SZILÁDY-SZILÁGYI (szerk.) 1870: 418.

¹²⁴ „Anno 1649. 27. die Octobris ennyi napon rakattam falat, ugymint 2 nap; mivel ez esztendőben 4. die Martii indultunk Konstantinápolyban, augustusban jöttünk ki, ezért nem volt módóm az építésben.”

¹²⁵ Több helyen tévesen Krisztinaként jelenik meg a neve, viszont születéséről már Kálnoki István is beszámol a naplójához fűzött jegyzetekben, valamint a családi levéltárban fennmaradt családfák is erről tanúskodnak (ld. pl. SszNL, 49. fond, Kálnoki, 2/213).

¹²⁶ PAPP 2011: 70–71.

¹²⁷ BENKŐ 1863: 137.

¹²⁸ Béli Kelemen vallásosságát Apor Péter is kiemeli: „totius nationis siculicae Generalis, acerrimi propugnatoris fidei romano-catholicae, ut apparet ex epitaphio lapidi sepulcrali inciso.” APOR P. 1883: 47.

¹²⁹ Kálnoki István nagyapjának, Bálintnak testvére Tamás, aki a család protestáns ágának a feje.

dédunokája), amelyeket a brassói páterektől vett ki, mindketten a brassói katolikus templom mellett voltak eltemetve. Kálnoki Bálint sírfeliratából kiderül, hogy azt testvére, István készítette 1624-ben.¹³⁰

Életéről nem sokat tudni, az Apor család kolozsvári levéltárában található egy 17. századi negyedréti, 9 levélnyi, töredékes kézirat, amelyet a levéltár korábbi rendezői Kálnoki István halotti beszédeként soroltak be.¹³¹ Viszont a kézirat töredék elolvasása után egyértelművé válik, hogy ez Kálnoki Sámuel lányának, Kálnoki Zsuzsanna Hedvignek szólt, és valószínűleg akkor írhatták, amikor apácának vonult: „Az szeretet nem tud egyebet hanem csak nevelkedni nagyról nagyobbra, mert ha szerettyük midőn még nem láttuk, miképpen fogjuk szeretni, amikor színűl színre láttuk. Ezen dicséretes tulajdonságát Méltóságos Familiád címerében föl tett címeres medvének jobban nem ékesítheted Tekéntetes Gróf Kis Asszony¹³² mint ha az tökéletes Angyali tiszta szent életben a Te szerelmes mennyei vőlegényednek a Kristus Jézusnak Sz[ent] Szeretetiben napról napra nevelkedel kihez annál közelebb és közelebb érkezel, mennél inkább ez világiaktól, mind testben, mind lélekben távozol”.¹³³ A téves besorolás onnan származhat, hogy a beszéd szerzője bemutatta a Lázár, majd a Kálnoki család címerét és a dicső elődöket, azonban a kézirat a Kálnoki Istvánról szóló résznél megszakad: „Mint az medve kinek el ragadták kölkeit dühösködik az erdőben mindén félelem nélkül, ilyen bátor szívű hadviselő Vitéz Férfiú volt ezen Méltóságos Úri Familiának egyik dicsőssége dicsőssége Kálnoky Nemes István”.¹³⁴

Misszilis levelei közül sajnos mindezidáig nem került elő egy sem,¹³⁵ a sepsiszentgyörgyi családi levéltárban található néhány nyilatkozata (1639-ből, kölcsönként pénzről), valamint egy levél, amelyet Haller Péter írt neki 1639-ben. Ezenkívül a 18. század végén készített levéltári regestrumokban számos olyan oklevelet említenek, amelyek az ő tevékenységéhez kapcsolódnak. A rá vonatkozó források hiányára a sorozatos háborúskodás, török–tatár betörés lehet magyarázat, Nagy Iván arról számolt be, hogy az 1848-as forradalom idején a családi levéltárban nagy pusztulás történt, és

¹³⁰ SszNL 49. fond, Kálnoki cs., 2/108–113.

¹³¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár (a továbbiakban KvNL), 317. fond, Apor család, 23.

¹³² Mindezek mellett azt is érdemes megfigyelni, hogy grófkisasszonynak szólítja Kálnoki Zsuzsannát, a grófi címet Kálnoki Sámuel szerezte a családnak 1697-ben, tehát jóval apja halála után.

¹³³ KvNL 317. fond, Apor család, 23/2^r.

¹³⁴ KvNL 317. fond, Apor család, 23/9^v.

¹³⁵ A kolozsvári levéltárban a Lázár család gyűjteményében van egy Kálnoki István, háromszéki kapitány által aláírt levél, 1606-ból, de nem valószínű, hogy az itt tárgyalt Kálnoki István a korai keltezés miatt. (KvNL 384. fond, Lázár cs., 509, 1.)

sok irat odaveszett.¹³⁶ Bár levelei nem kerültek elő, azonban naplója arról tanúskodik, hogy távolléte alatt feleségével is levelezett.

Feleségének, Béli Annának öt levelét sikerült megtalálnom. Ezek közül hármat öccsének, Béli Pálnak címezett, férje halála után.¹³⁷ Negyedik fennmaradt levelét menyének, Lázár Erzsébetnek írta, amelyben kéri, hogy a vásárhelyi tölcsérest küldje el Miklósvárra, hogy megcsináltassa az ablakot, mert hideg van, valamint az unokái egészségéről érdeklődik.¹³⁸ Ebből a misszilisből az is kiderült, hogy fiával, Sámuellel is levelezett.¹³⁹ Ötödik levelét 1680-ban írta Bethlen Gergelynek, egyik jobbágya visszaszolgáltatása érdekében.¹⁴⁰

Szintén Béli Annához kapcsolódik a csíksomlyói udvarház 1688-ban készített inventárium, amelyből, akárcsak leveleiből, az olvasható ki, hogy egyszerű körülmények között élő székely nemesasszony volt, aki csak akkor fordult az íráshoz, amikor más úton nem sikerült megoldania problémáit. A birtok leltárában semmi nyoma nem maradt íráshasználatnak, könyveknek, íráshoz kapcsolódó eszközöknek.¹⁴¹

Kálnoki István naplója

Kálnoki István már korábban is említett naplóját 1645. május 8. és szeptember 23. között vezette, I. Rákóczi György fejedelem svéd szövetségben indított hadjárata alatt, az ekkor készült feljegyzéseit később még folytatta. A napló eredetije elveszett,¹⁴² a szöveg Benkő József másolatában maradt fenn, aki saját bevallása szerint Kőröspatakról, Kálnoki Sámuel tábornok¹⁴³ gyűjteményéből másolta 1780-ban. A másolat ma a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárban található.¹⁴⁴ Nem tudni, hogy Benkő a teljes szöveget megörökítette-e vagy sem, előszavában Kálnoki írásmódját, és naplóját így

¹³⁶ „A Kálnoki családból az említett Sámuelen kívül az irodalmi téren látjuk Kálnoki Mihályt, ki imádságos könyvet »Hosszú utca kevés költség« címűt írt. És József, az úgynevezett török, koráról becses jegyzetet hagyott, mi azonban az 1848-ki forradalomkor földulatott.” NAGY 1860: 55.

¹³⁷ Ezekben a levelekben betegségére panaszkodott, valamint egy elszökött jobbágyáról írt, aki Mikó Miklósnál van, és kérte öccse segítségét, hogy visszaszerezhesse.

¹³⁸ A levél teljes szövege a függelék VIII.3. részében olvasható.

¹³⁹ KvNL 317. fond, Apór cs., 2/80.

¹⁴⁰ KvNL Bethlen cs., 27/73.

¹⁴¹ SszNL, 35 fond, Apór cs., 703.

¹⁴² A családi levéltár iratairól készített 1751-es regestrum még említi a szöveget Kálnoki István diáriumaként.

¹⁴³ Kálnoki István dédunokája.

¹⁴⁴ *Sepsi Kőröspataki úr Kálnoki István Napló könyve*, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában, jelzete Ms. KJ. 330. Kemény József is másolatot készített Benkő másolatáról, ma a két szöveg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található a Kemény-gyűjteményben, közös kötetbe kötve. Kiadva: KÁLNOKI I. 1892 (a továbbiakban K.I. Naplója).

értékeli: „Ezt a napló könyvet írta Kálnoki István tiszta de igen régi módra s néhol szükségtelen néhol pedig másokért cserélt betűkkel; melyre nézve betűről betűre ide átíratott ugyan, de a mostani betűkkel is mellesleg, hogy akárki könnyen olvashassa, ujabban leíratott. Ez írás jóllehet nem sokra terjed, mindazáltal hasznos és igen szükséges a Rákóczi György fejedelem táborozásának napról napra való értésére: minthogy ezzel Rákóczi Magyarországon igen nagy változásokat szerzett, mint láthatni az históriákban és csak az én Transsilvániám első darabjának 118-dik szakaszában is”.¹⁴⁵ Mint látható arról írt, hogy a teljes szöveget lemásolta, de mivel sem a manu propria, sem egy másik kéz másolata nem maradt fenn, nem tudjuk meghatározni Benkő szövegrendezésének, -szerkesztésének mértékét, ahogy azt sem, hogy mennyire teljes a textus.

A szöveg a témáját tekintve útinapló, fellelhetők benne az utazási irodalom műfaji sajátosságai,¹⁴⁶ azonban az útleírason kívül kiegészítődik más típusú bejegyzésekkel is, melyek nemcsak a naplóíró, hanem fia tollából származnak. Ebben az esetben is óhatatlanul fel kell tenni azt a kérdést, amely megannyi kora újkori, másolatban fennmaradt szöveggel kapcsolatosan felmerül:¹⁴⁷ vajon ezek a bejegyzések milyen kontextusból vannak kiragadva, hogyan jelentek meg a naplóban, és mennyire egy tudatos szerkesztői attitűd eredményei.

Benkő a betoldott részekhez a következő magyarázatot fűzte: „Ezen Diariumnak hátulsó felében vagynak egyéb jegyzések is külön külön szakaszokban, lévén közben közben tisztás papirosak is. Én ezeket a szakaszokat, numerusokkal megkülönböztetve írom le.” Ebben az alig néhány oldalas részben Kálnoki István és Sámuel feljegyzései találhatók gyerekeik születéséről, keresztelőiről és a miklósvári, valamint kőröspataki kúriákon végzett építkezésekről.

Ha a bejegyzések gyakoriságát figyeljük a naplóban, akkor kijelenthető, hogy az időszakos naplók csoportjába tartozik, ugyanis szerzője csak egy bizonyos életszakaszában írta, bizonyos célra szánta.¹⁴⁸

¹⁴⁵ BENKŐ 1863: 139–140.

¹⁴⁶ Az utazási irodalom sajátosságait Kovács Sándor Iván a következőképpen határozza meg: „[...] ennek az irodalomnak az anyaga a különféle nyelvű alkalmi naplótól és levéltől a szakföldrajzi vagy tapasztalati description, utazási módszertanon vagy köznapi utasításon át a búcsúversig és utazási elégiáig, a verses és prózai útirajzig terjed, s hol irodalmi, hol vallási, hol földrajzi-néprajzi, esetleg csak »gyakorlati szempontokat« helyez előtérbe. [...] A pontosabb kifejezés híján »gyakorlati szempontnak« nevezhető sajátosság azt jelenti, hogy az utazási irodalom művelésének legtöbbször feltétele maga az utazás, márpedig ez különféle tennivalókkal, segédeszközök igénybevételével jár.” (KOVÁCS S. 1988: 96.)

¹⁴⁷ Lásd TÓTH Zs. 2011: 206.

¹⁴⁸ SÁRDI 2011: 251–258.

Kálnoki István útinaplóját a kutatók többnyire történeti forrásként említik, amely „meglehetősen szikár”¹⁴⁹ stílusban mutatja be az hadjárat állomásait, kiegészíti más korabeli naplók adatait. Kálnoki naplóvezetési módja nem egyedi, több hasonló feljegyzés, „útközben vezetett nyers diárium”,¹⁵⁰ „szükszavú alkalmi napló”¹⁵¹ született a 16–17. század folyamán pl. Bánffy György, Révay László, Rhédey László és mások tollából. Az ilyen típusú textusoknak mintaként szolgálhattak az úti levelek, valamint hatással lehetett rájuk a korabeli episztolaírás és a retorika, valamint az ars dictamen oktatása.

Kálnoki e csaknem öt hónap alatt minden nappal kapcsolatosan megörökített valamit. A bejegyzések arról árulkodnak, hogy a szöveget utazás közben vethette papírra, ugyanis a hadjáratban töltött 137 nap alatt minden napról pontosan dokumentálta, hogy hol tartottak, és ezt néha kiegészítette az időjárásra vonatkozó megjegyzéssel, vagy más különleges dologgal. Hosszabb leírásokat vagy más részleteket akkor olvashatunk naplójában, amikor valami rendkívüli esemény történt a táborban, vagy olyan dolgot látott-hallott, amelyet írásban kívánt megörökíteni. Nemcsak a saját útját dokumentálta, gyakran említette társait (főként az ismerős székely nemeseket), valamint beszámolt arról is, hogyha Rákóczi György megjelent a táborban, a környéken éjszakázott vagy ellátogatott valamelyik városba, esetleg valaki vendégül látta. Kálnoki és a székely had útja végigkövethető a napló alapján a térképen, azonosíthatók a felsorolt helyek. Benkő és a naplót sajtó alá készítő Szabó Károly is megjegyezte, hogy Kálnoki néhol magyarosította, ferdítette a települések neveit, ezenkívül a svéd tisztek nevei is magyaros hangzást kaptak: Douglas svéd tábornok neve Duplássként jelent meg, a Torstenson tábornokét pedig Tortezonként írta le. Ezeket a neveket valószínűleg hallás után jegyezte le, mindez a szóbeliség és írásbeliség együttlését illusztrálja. Douglas tábornokot röviden jellemzi is egyik bejegyzésében: „Ez az Duplás harmadik fő generális svéd kapitány igen szerencsés vitéz ember”.¹⁵²

Leírta, hogy egy-egy helységben kinél szálltak meg, hol aludtak, vagy ki vendégelte meg őket, illetve, hogy kinek a birtokához tartozott egy-egy falu. A szállásadók, vendégül látók olyan ismerősök, akikkel kapcsolathálóját bővíti, feljegyezte nevüket, a velük szerzett tapasztalatokat. Beszámolt olyan eseményekről is, amelyek a hadsereg mindennapjaihoz kapcsolódtak. Így néhány negatív eseményt is megörökített: „24. die Maji. Itt Vadán nyugodtunk rossz helyen; fűnk igen rossz volt itt. Akasztata generális uram ő nagysága egy Udvarhely széki embert, az mely leszakada,

¹⁴⁹ KÁRMÁN 2006: 75.

¹⁵⁰ KOVÁCS S. 1988: 148.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² K.I. Naplója 149.

s az úr megkegyelmeze néki. Az edictum ellen vétett; feje ruhát hozott volt az szegény emberektől”.¹⁵³ Egy másik hasonló eset: „27 die Maji voltunk mező táborban Bún nevű faluhoz csak közel, itt vendégleg-meg bennünket Huszár Mátyás uram. Ezen nap üté agyon Dósa András Lovas Mihályt”.¹⁵⁴ Vagy: „11. die Junii. Itt Edelénél voltunk táborban. Ezen nap mene az úr Diós-Győrbe, az hol az nagy hársfa vagyon, az mely alatt elfér három ezer ember. Itt akasztata urunk két hajdút fel és egy németet, hogy elszőktek volt”.¹⁵⁵ De pozitív dolgok is megjelennek, mint például az ifjú fejedelem tokaji udvarában tett látogatás vagy a hadnagyoknak és vice-hadnagyoknak a fejedelem által adott ajándék tallérok, és a svédekkel való tárgyalást követő mulatság.

A korábban említett óriási hársfához hasonló kuriózumokat még kiemelt a naplójában: „16 die Julii. Jöttünk által az Morva vizén Hodolinon által, jöttünk az malom zsilipin az hidon. Ebben az malomban tizenhét kerék forog”.¹⁵⁶

Az érintett városok és folyók nevén kívül kevés látnivalót rótt papírra, ez azzal is magyarázható, hogy utazása nem peregrináció vagy követség volt, hanem a hadsereggel keltek át egy-egy településen, legtöbb esetben pedig csak a település mellett szálltak meg. Ha alkalma adódott, megtekintett egy-egy várost, azonban nem szentelt hosszú sorokat nevezetességeik bemutatásának. Egyetlen alkalommal tér el a megszokott gyakorlatától, a lednicei színes házakat és a Lichtenstein-kastély melletti kertet részletesen ismerteti:

„az város csudálatosan szép; az várban vagyon három rend házak csudálatosan csinált zölden, másik házaknak az oldala sárga, harmadik sor házaknak az oldala veres; egy boltnak az oldalát csinálták kovácsi kőből, virágokra rótták ki. Az vár mellett vagyon csudálatos szép virágos kert, kinél ember már szebbet nem láthatott, mely kert három részben, az közepin feljebb, annál alább az másik; az harmadik alább; az alsóból az második kertbe faragott kő garádicson mennek fel, az másodikban, harmadikban is ez szerint; de igen csudálatos kőből kifaragott kő emberek vagynak egy héján negyven. Azok pediglen kő lábokon állnak a kertnek az utcáinak szegletin; azokat úgy faragták, mintha ugyan kacagnának egyik az másikra; hármát az faragott képnek csinálták kilencz száz tallérért. Az kertben vagyon többi között egy igen szép pincze szabású, az melyet neveztenek pokolnak; de ez igen szép hideg nyárban, boltos, mintha lecsepegőleg állana darázs-kő módra hegyesen; igen szép mulató hely. Ez kertben vagynak narancsfa, citromfa, fügefá, több csudálatos sok fák.

¹⁵³ K.I. Naplója 142.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ K.I. Naplója 143.

¹⁵⁶ K.I. Naplója 146.

Oly kert, hogy az ember meg sem tudja írni az ő szépségeit. Madarak háza is nagyon benne”.¹⁵⁷

Az előbbi sorokból is kiolvasható, hogy Kálnoki rácsodálkozott a színes házakra, nehezen találta a szavakat a gyönyörű kert leírására. Leírása olyan, mintha egy fényképfelvételt készített volna a látottakról, megpróbálta minél alaposabban bemutatni, összegyűjtötte a kuriózumokat, megszámolta egyenként a nevető kőszobrokat. Nemcsak külalakjukról és elhelyezkedésükről számol be, hanem leírta azok árát is, ami gyakorlatiasságáról vall. A jégverem is felkeltette figyelmét, megpróbálta azt is szavakba önteni, és a gyümölcsfákat, valamint a madárházat is megfigyelte. A kertet több kortársa is megörököltette, I. Rákóczi György a feleségének számolt be róla, levélben, Szalárdi hosszas bemutatást szentelt neki, Kemény János is kiemelte szépségét, és a jégverem hasznosságát.¹⁵⁸ A látottak továbbra is foglalkoztatták, mivel azt is feljegyezte, hogy Rákóczi Kristóf, Kemény János és a többi urak is elmentek meglátogatni, valamint az augusztus 20-i bejegyzésében ismét megemlítette a kertet.

Megkönnyebbülést olvashatunk ki soraiból, amikor arról írt, hogy augusztus 22-én hazaindul a sereg, és egy hálaadó fohászt is befoglal szövegébe: „az úr Isten ő szent felségének áldassék az ő neve érette, hogy az szent békesség végben mene. Isten ő felsége meg adá érnem még eddig ebben az útban jó egészséget adott”.¹⁵⁹ A hazautat is dokumentálta, folytatta a történetek lejegyzését. Beszámolt társuk, Harkó Márton haláláról és temetéséről („igen tisztességessen temették az barátok, barát vala csak pap őt”), valamint saját betegségéről is („31. die Aug (...) Itt ezen nap igen rossz szul voltam, az vér volt rajtam. Bízom az úr Istenben ő felségében, hogy ez nyavalyából meggyógyít”¹⁶⁰). Több szálláshelyet, szállásadót név szerint említett: „14 die Sept. Jöttünk ide quártélyra Gyula nevű faluba itt Máramarosban. Ebben az faluban mind nemes emberek laknak, oláhok”.¹⁶¹

Kálnoki István nagyon keveset beszélt naplójában a családjáról, írása gyakorlatias célból készült, nem érzéseit, gondolatait jelenítette meg, hanem azt rögzítette, dokumentálta, hogy hol járt. Saját magáról a betegsége kívülről jegyezte le, amikor fontosabb feladatot kapott: a székely csapatokat rá bízta, amikor Daniel János és Béli János nem tartózkodott a táborban,¹⁶² a hazaúton pedig, miután az erdélyi csapat elvált a fejedelemtől – Huszár Mátyás irányításával – a háromszéki csapatot Kálnokira bízta.

¹⁵⁷ K.I. Naplója 147–148.

¹⁵⁸ Vö. KÁRMÁN 2006: 75.

¹⁵⁹ K.I. Naplója 150.

¹⁶⁰ K.I. Naplója 151.

¹⁶¹ K.I. Naplója 153.

¹⁶² K.I. Naplója 146.

Feleségét mindössze háromszor említette meg: „22. die Maji. Szállottunk mező táborban Tasnádhoz, csak közel Kávás nevű falu mellé; volt igen rossz fűelő helyünk. Ezen éjjel igen rossz álmot láttam szegény feleségem felől”.¹⁶³ A másik két bejegyzésben pedig arról írt, hogy megkapta felesége levelét: „18. die Junii. Itt voltunk az Rima-Szombatnál. (...) Adák meg feleségem levelét ezen nap”,¹⁶⁴ valamint „18. die Aug. Jöttem vissza Berendről ide az táborba. Ez nap adták meg feleségem levelét”.¹⁶⁵ Utazásának leírását egy fohással zárta, melyben családját említette: „23 die Sept. Az mindenható Istennek kegyelmes akaratjából érkeztem haza miklósvári házamhoz jó egészségben, feleségem és gyermekim is túrhetőképpen vagynak, melyért áldassék az úr Istennek szent neve érette örökkön örökké. Ámen”.¹⁶⁶ A biblikus hangnem, vallásos töltetű szövegrészek szerves részét képezték a kor íráshabitusának, nemcsak a privát jellegű szövegekben, hanem még az olyan félig hivatalosnak minősülő dokumentumokban is, mint a végrendeletek.

Diáriumban leggyakrabban az időjárési viszonyokra tért ki, beszámolt esőről, szárazságról, szélről, hidegről, melegekről. Mindez nem véletlen, hiszen az időjárás befolyásolta a sereg előrehaladását, ezenkívül valószínű, hogy otthon tartózkodása alatt is fontosnak tartotta, hogy figyelje az éghajlatváltozást, amely meghatározta a család gazdasági helyzetét (mind a növénytermesztést, mind a lovak ellátásához szükséges takarmány mennyiségét). Ugyanez figyelhető meg a korabeli kalendáriumokban is, ahol minden hónapban külön rész található az időjárás sajátosságairól, jós-lásokról, különböző megfigyelésekről. Kálnoki naplójában többször külön kitért a lovak ellátására is, beszámolt arról, hogy hol találtak elég fűvet, hogyan tartották őket, a lóval katonáskodó székelyeknek igen fontos volt a saját és családjuk jóléte mellett a lovuk egészsége is.

Mint látható, a naplóírás célja az lehetett, hogy megörökítse a meglátogatott új helyeket, emléket állítson útjának, feljegyezze azokat az embereket, akikkel kapcsolatba került. Kálnoki István dokumentálta az eseményeket, de úgy, hogy naplójában a sereg, katonatársai, feljebbvalói útját is illusztrálta. A szöveget nemcsak magának, saját kedvtelésére írta, hanem bizonyára utódainak is szánta, egyrészt tanító céllal, másrészt pedig emlékeztetőül útjáról. Oktató célzatú kijelentéseket találunk szövegében: június 15-i panyiti réti táborozásuk kapcsán megemlíti, hogy onnan már jól láthatni Balog várát. Június 30-i bejegyzésében Szentbenedek és Léva meghódolása kapcsán megjegyezte azt is, hogy az említett települések már Mátyus földjén vannak.

¹⁶³ K.I. Naplója 142.

¹⁶⁴ K.I. Naplója 144.

¹⁶⁵ K.I. Naplója 149.

¹⁶⁶ K.I. Naplója 153.

Szerzőnk nem végzett külföldi tanulmányokat, nem peregrinált, életében ez az utazás volt az egyedüli, amelyről beszámolt. A napló létrejötte egy különleges eseményhez köthető, nem a hétköznapi élet eseményei váltották ki megírását, azonban a hadsereg mindennapjait örökíti meg benne. Bejegyzési szokásai, mint már korábban is említettem, nem sajátosak, hasonló példákat találunk kortársainál is. Szövegében, ahogy ezt megszoktuk a korban, nagyon kevés személyes jellegű reflexió van. A szerzőnek felrótt szűkszavúság nem csupán az ő hiányossága, ugyanis, amikor alkalma volt, készített hosszabb, szemléletesebb leírást is (lásd a Lichtenstein-kastély), azonban a hadsereggel való táborozás nem nyújtott olyan sok élményt, látnivalót. Ő pedig nem tartozott a vezetők közé, akiknek szélesebb rálátásuk volt az eseményekre, mint például Kemény János, aki önéletírásában részletesebben beszámol a hadjáratról.

A naplót követő feljegyzések egy másfajta írásszokásról árulkodnak. Gyermeke, Kata születéséről és keresztelőjéről számolt be. Itt a gyerekszületés kontextusában megszokott szófordulatokat használt: „Adá az úr Isten ő szent felsége az nagyobbik leánykánkat Katót hétfőn ez világra, melyért áldassék az úr Isten neve érette örökkön örökké”.¹⁶⁷ Ezenkívül rövid bejegyzések találhatók, amelyekben 1646–1649 között évente leírta, hogy hány napon át rakatta a kőröspataki háza kerítését. Ezekben a bejegyzésekben az írásnak igencsak praktikus funkciója van. Kálnoki István oly módon örököltette meg a munka folyamatát, hogy számokat sorolt fel vagy vonásokat húzott a kőfalrakás napjainak számontartásához. Legelső ilyen feljegyzésében, 1646-ban meg is magyarázta *munkamódszerét*: „anno 1646. 14. die Aprilis Isten kegyelmes akaratjából kezdettem az hitván kőröspataki házam körül egy kőkerítést rakatni négy szegben, melyet Isten akaratjából akarok ez könyvben feljegyezni, az vagy vonni *hány nap rakathatom, valamennyi nap, annyi kottával írom le*, mely ez képpen kezdhetik: 1. 2. 3. 4. (...) 25”.¹⁶⁸ A következő, 1647-es évben hasonlóan jelezte a munkanapokat. Az 1648-as esztendőben változott, egyszerűsödött a bejegyzési módja: „Anno 1648. 28. die Aprilis kezdettem esméglén rakatni az kőröspataki házam körül az kőfalat; ennyi nap rakattam az falat I I I I I I I I I”.¹⁶⁹ A következő évben is feljegyezte az építkezési munkálatokat: „Anno 1649. 27. die Octobris ennyi napon rakattam falat, ugymint 2 nap; mivel ez esztendőben 4. die Martii indultunk Konstantinápolyban, augusztusban jöttünk ki, ezért nem volt módóm építésben”.¹⁷⁰

¹⁶⁷ K.I. Naplója 154.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ K.I. Naplója 155 (kiemelés tőlem).

¹⁷⁰ Uo.

A naplónak ebben a szakaszában az írás már nem a különleges események megörökítésére szolgált, hanem a munkával eltöltött, egyszerű hétköznapiak őrződtek meg általa, és, amint a konstantinápolyi útja kapcsán kiderült, a köznapitól eltérő, különleges események akadályozták meg az ilyen típusú bejegyzéseket. Ezek a részletek az írás kezdeti gyakorlatias funkciójára vezetnek vissza, ugyanakkor az írásbeliség és a szóbeliség együttélése igazolódik általuk, mivel a szöveg olvasója szinte látja maga előtt, ahogy a szerző számolja a kezén a napokat és húzza a strigulákat.

Ebben a részben apa és fia, Kálnoki István és Sámuel bejegyzései találhatók egymás mellett (még ha sajnos csak másolatban is), megalkotva azt a genealógiai időt, amelyben a különböző generációk által megtapasztalt dolgok egymás mellé kerülnek.¹⁷¹

Kálnoki István végrendelete

Kálnoki István végrendelete a Vargyasi Daniel család iratai közt található a budapesti Hadtörténeti Intézet Levéltárában,¹⁷² kiadva pedig a fent megnevezett család levéltárát összefoglaló kötetben.¹⁷³ A testamentum szövege Kálnoki István konstantinápolyi követsége előtt kelt, és szóbeli végrendelezése van megörökítve egyes szám harmadik személyben a tanúk által: „Mivel peniglen mostan az mi kegyelmes Urunk fejedelmink parancsolatjából, az Országnak tetszéséből az Fényes portára kell menni, jó lelki ismereti szerént tön ő kegyelme mű előttünk ilyen dispozicióval való Testamentumot”.¹⁷⁴ A testamentumok hagyományához híven megfogalmazott textus, amelyben a végrendelező fél, saját halandóságáról megemlékezve, családjára hagyta ingóságait. Kálnoki István feleségére és gyermekeire testálta javait. Feleségét, Béli Annát, kinevezte gyermekei gyámjának, neki juttatta éltéig vagy újabb házasságáig miklósvári házát. Külön kiemelte a csíki klostornak és a sárfalvi templomnak hagyott javait, valamint meghagyta feleségének, hogy nénjét, Vitéz Lászlónét mindenben segítse és támogassa. Végrendeletében nincsenek az életútjára, életkörülményeire utaló gondolatok, szigorúan csak a javairól rendelkezett. Gondoskodott benne családjáról, egyfajta kapcsolatot alakított ki a szöveg által az utókorral. Ebben a kapcsolatban pedig ő határozta meg a szereplők lépéseit: meghagyta fiának és feleségének, hogy amennyiben nem sikerül kiegyezniük, a miklósvári birtok maradjon a neje tulajdonában, míg él vagy míg a Kálnoki nevet viseli: „Végtére ha Isten Kálnoki Sámuel, ő kegyelmé-

¹⁷¹ Kálnoki Sámuel bejegyzéseit a róla szóló fejezetben ismertetem.

¹⁷² Personalia fond, vargyasi Daniel család levéltára.

¹⁷³ VAJDA 1894: 833–836.

¹⁷⁴ Uo. 834.

nek szerelmes gyermekét felneveli az anyjának Asszonyomnak ő kegyelmének nem akar túrni, s ő kegyelmével békességesen megalkudni Kálnoki István uram úgy hagyá, hogy Miklósváron az udvarházzal együtt valamit a faluban bír mostan Kálnoki István uram, minden ahoz az udvarházhoz való pertinentiákkal együtt maradjon Kálnoki Istvánné Asszonyomnak, mind addig míg Isten ő kegyelmét sub nomine sui mariti elteti”.¹⁷⁵

Egy másik szerepe a szövegnek a vérségi kapcsolatok megerősítése írásos formában is, ezáltal a testamentum törvényes, legitimizáló mivolta hangsúlyozódik ki. Az apa hivatalosan is elismeri örököseit, és testaméntuma által megerősíti a generációk közti viszonyokat, kapcsolatot teremt a család múltja és jövője között.

Kálnoki István íráshabitusáról elmondható, hogy szorosan kapcsolódik az életének bizonyos eseményeihez, a róla és utána fennmaradt forrásokból az derül ki, hogy csak akkor folyamodott az íráshoz, amikor fontos megörökítenivalója volt: utazásáról naplót vezetett, melyben feljegyezte magának és az utókornak, hogy hol járt, lejegyezte azt is, ha gyereke született, ha fontosabb munkálatokba kezdett a ház körül, ha kölcsönt adott, vagy kezességet vállalt valakiért. Szövegei egyszerűségről tanúskodnak, naplójában röviden mutatta be a hadsereg útját, a háza és kerítése javításában eltöltött munkanapokat számokkal vagy vonásokkal jelezte, végrendeletét tollbamondta, mégis ő az, aki elindította a tollforgató Kálnokiak sorát, és ezzel példát mutatott fiának, unokáinak arról, hogy az egyszerűbb székely nemes is tollat ragad, ha életében rendkívüli esemény történik, vagy ha életmódjából kifolyólag írásban őrizne meg valamit. Az írás gyakorlása valószínűleg nem tartozott a mindennapi tevékenységei közé, de fontosnak tartotta, hogy néhány dolgot megörökítsen önmaga és az utókor számára is.

Elvakult vallásosságának, a más felekezetűek üldözésének nem maradt nyoma. Nem készített beadványokat a fejedelemhez, viszont feleségével együtt támogatták a csíki szerzeteseket. Portai követsége azt igazolja, hogy köztisztletnek örvendő személy lehetett, ezt támasztja alá az is, hogy egyik legkiemelkedőbb kortársa, Béldi Kelemen kapitány lányát vette feleségül. Gyermekei nevelésére, taníttatására is gondot fordított, majd kiházásításukkor vagyonban, köztisztletben és felekezetben hozzájuk illő társat választott.

¹⁷⁵ Uo. 835.

IV.2. Kálnoki Sámuel

Életútja, karrierje

Kálnoki Sámuel, a család legnagyobb ívű karrierjét befutó tagja a 17–18. század fordulóján, 1640 májusában született Kőröspatakon.¹⁷⁶ Tanulmányait Kolozsváron kezdte a jezsuitáknál, az iskola Mária Kongregációjának fennmaradt anyakönyve szerint 1655-ben a kongregáció vice-rektora volt,¹⁷⁷ Apor Péter¹⁷⁸ és az ő nyomán Benkő József, Nagy Iván és mások úgy tudták, hogy Bécsben folytatta tanulmányait. Külföldi útjára mindössze az 1797-ben készült levéltári leltár utal, amelyben az egyik tétel Kálnoki Sámuel 1658-as passzusa, melyet Rákóczi György bocsátott ki.¹⁷⁹ Bécsben tanulni a 17. században már Erdélyben sem számított ritkaságnak, a tehetős katolikus főurak a bécsi egyetemekre járatták fiaikat, majd a 18. században nemcsak a főurak, hanem a hivatali nemesség, a hadsereg tisztjei, hadmérnökök körében egyaránt nagy divat lett fiaiknak a bécsi gimnáziumban, majd a Theresianumban vagy a Hadmérnöki Akadémián való taníttatása.¹⁸⁰

Kálnoki Sámuel tanulmányai befejezése után a székelők hagyományához híven katonai pályára lépett. Benkő József arról számolt be, hogy bécsi tanulmányai elvégzése után Horvátországba és Olaszországba látogatott.¹⁸¹ Apor Péter munkája alapján az derül ki, hogy Kálnoki bécsi tanulmányai után Zrínyi Péter mellett katonáskodott, akitől jutalmul egy kardot kapott,¹⁸² melyet végrendeletében is megemlített. Zrínyivel való kapcsolát az 1797-es leltár is alátámasztja, amelyben az egyik tétel Zrínyi 1665-ös comissiója.¹⁸³

¹⁷⁶ Cserei János deák feljegyzése szerint, amelyet énekeskönyvébe írt: OSZK, Oct. Hung 1609 84°, idézi COROI 2009: 175.

¹⁷⁷ SZÖGI-VARGA 2011: 84.

¹⁷⁸ „Comes Samuel Kálnoki, qui philosophiam Viennae Austriae absolvit” (APOR P. 1883: 47.).

¹⁷⁹ SszNL 49. fond, Kálnoki cs., 37, 80°. „Rákotzi György fejedelemtől adatott Passualis levele Kálnoki Sámuelnek a küldő országokra való ki mehetése iránt 1658^{ban}.”

¹⁸⁰ SZABÓ-SZÖGI 1998: 29.

¹⁸¹ BENKŐ 1863: 137.

¹⁸² „... ex post penes Excell[entissi]mum D[omi]num Petrum Comitum a Zrinio, Banum Croatiae familiaris, tam politicis, quam militaribus operam dabat, a quo etiam singulari gladio donatus fuerat” (APOR P. 1883: 46.).

¹⁸³ „Zrínyi Bántól való comissioja Kálnoki Sámuelnek orosz nyelven de anno 1665” SszNL 49. fond, Kálnoki cs., 37, 75°.

1667-ben vette el feleségül a szintén katolikus vallású székely főkirálybíró Lázár István¹⁸⁴ leányát, Erzsébetet.¹⁸⁵ Házasságuk kezdete nem volt túl szerencsés, mivel a fogságból szabadult Lázár István vagyonát elkozták. Fennmaradt a násznagy, Mikes Kelemen nyilatkozata arról, hogy Lázár Erzsébetet nem tudták illően kiházásítani: „kére engemet megh említett Lázár István úr, hogy Kálnaki Sámuel úr[na]k mondva meg, hogy eő k[e]g[yel]me feleségitt nem lehetett illendő képen ki házastani, mivel Barcsai Ákos fejedelemségében, mind[en] belső értékétől megh fosztatott volt, és mivel eő k[e]g[yel][méne]k több gyermeke nincsen ott marad eő k[e]g[yel][méne]k holta utá[n] mind jószágokba[n] s egyéb javakba[n]. Nem is adának sem hintótt, sem lovakott Kálnaki Sámuelné Asszonyommal. Más alkalmatossággal penig az Somlyai ház felől is én alkuttattam vala Lázár István ur[am]mal, Kálnaki Sámuel ur[amér]t, úgy hogy életiig bírhasa azon házak[na]k fele részit, felit pedig Kálnaki Sámuel úr holta utá[n] pedig egészen mindenestől Kálnaki Sámuelné Asszonyomra”.¹⁸⁶

Házasságukról, a köztük lévő kapcsolatról, valamint mindennapjaikról a fennmaradt levelek tanúskodnak. Hat gyermekük élte meg a felnőtt-kort:¹⁸⁷ egyetlen fiuk volt, Ádám, és öt lányuk. Zsuzsanna Hedvig klarissza apáca volt Pozsonyban,¹⁸⁸ Zsófiát Boldogfalvi Jánoshoz adták feleségül; Anna Bánffy György gubernátor kedveltjének, Lugosi Ferencnek lett a felesége;¹⁸⁹ Borbála Apor István erdélyi kincstartó unokaöccsének, Apor Péternek, Marosszék főkapitányának lett a házastársa. A Bécsben tartott fényes lakodalmukról sokat beszéltek, az esketést Kollonics bíboros végezte, aki a császárt is képviselte az eseményen, jelen volt a magyar kancellár, ezenkívül öt herceg és csaknem az egész minisztérium, és az udvari zenészek muzsikáltak. Apor István rosszalta is ezt a *luxust*, attól félve, hogy többen rászoknak az ilyen költséges ünnepségekre.¹⁹⁰ Legkisebb lányuk,

¹⁸⁴ Lázár István aktív politikai szereplője a 17. századi társadalomnak, apósa Petki István, aki II. Rákóczi György udvari tanácsosa, csíki főkapitány és udvarmester. Részt vett a Barcsay Ákos elleni összeesküvésben, amiért Barcsay börtönbe vettette, ahonnan megszökött; Kemény János trónra juttatásában is segédkezett. Végül pedig Apafi ellen szövetkezett Beldi Pállal, amiért Fogaras várába záratta a fejedelem, itt halt meg 1679-ben (Tüdös 2000: 95–96.).

¹⁸⁵ Életkörülményéről, birtokairól lásd még Tüdös 1998.

¹⁸⁶ SszNL 317. fond, Apor cs., 476/1.

¹⁸⁷ A családi levéltárban levő családfa szerint (SszNL, 49. fond, Kálnoki cs., 2./214). A levéltári adatok alapján összeállított családfát lásd a függelék VIII.1. részében.

¹⁸⁸ Kolostorba vonulásakor született a korábban, Kálnoki István kapcsán említett beszéd.

¹⁸⁹ Eljegyzésük 1695 januárjában volt, Apor István szervezte, az esküvőt áprilisban tartották, és Bánffy György gubernátor szervezte (Vass 1896: 190, 199.).

¹⁹⁰ Bíró 1935: 162. Vass György is beszámolt a fényes lakodalmról (Vass 1896: 301.).

Ágnes férje Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajda udvari orvosa, a năpolyi származású Ferrati Bertalan volt.¹⁹¹

Kálnoki Sámuel gyerekei kiházásításával egyrészt folytatta azt az elődei és a székely főnemesi réteg által elkezdett gyakorlatot, amely szerint gyermekeiket egymás között házastották, ezzel erősítve kapcsolataikat, másrészt már észrevehető, hogy fontosabb rokoni szálakat is próbált kialakítani: fiának, Ádámnak olyan feleséget szerzett, aki egy híres tolmácsfamília leszármazottja, és jó kapcsolatai voltak a császári udvarral. Azáltal, hogy egyik leányát kolostorba adta, szintén a család érvényesülésének útját próbálta egyengetni, ugyanis a katolikus arisztokrata családok gyermekei kolostorba vonulásuk után is a családi kapcsolatháló szerves tagjai maradtak, mivel általuk a család elérhetett „a katolikus egyház sok esetben politikai funkcióval és tekintéllyel rendelkező tagjai felé, valamint erősíthették a család tekintélyét és pozícióját az egyházi hierarchia uralta területeken”.¹⁹² Ugyanakkor a katolikus restauráció, megújulás számára is fontos volt, hogy az újjáéledő egyházi életben, a kolostorok világában a nemesek is helyet kapjanak.¹⁹³ A családi levelezésből arra lehet következtetni, hogy Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet nemcsak fiukat, Ádámot taníttatták, hanem lányaik, Kálnoki Borbála, Ágnes és Hedvig levelei is műveltségről, gyakorlott íráskészségről tanúskodnak.

Kálnoki Sámuel Apafi Mihály uralkodása alatt kezdte közéleti tevékenységét,¹⁹⁴ karrierjének fellendülése pedig az erdélyi fejedelemség megszűnésének idejére tehető. 1683-ban részt vett az erdélyi sereggel a

¹⁹¹ Kálnoki Ágnes lakodalmára 1710-ben kerül sor, apja halála után. Az esküvőről Cserei Mihály így írt: „Brassóban celebráltatott a vámháznál a havasalföldi vajda, Constantinis Brankovan doctorának, Gróf Ferrari [sic] Bertalannak lakadalma, néhai gróf Kálnoki Sámuel leányával, Ágnessel, nagy pompával, ahol jelen voltak az itt való generál Faberi, sok német officérekkel, német asszonyokkal, havasalföldi generális, Cantacuzenus Tamás, vajda fő-hopmestere, Balian fiastól, Roset nevű boér, az itt való vajda, Georgius Cantacuzenus feleségestől, ipástól, azonkívül az itt való száz urak, és magyarok közül Nemes János, Tamás, Gábor, Bernald János, Kálnoki József, Jankó Péter, és mások is. Másnap a lakadalom után, estve generál a vendégeket kihívatta bolgárszegi kapu eleibe tractatoria, ott tüzes szerszámból szép mesterséget csináltak. Ferrari uram pedig feleségestül, a vele valókkal együtt visszament Havasalföldiben”. CSEREI 1983: 441.

¹⁹² VÁRKONYI G. 2009: 123.

¹⁹³ Uo. 122–124.

¹⁹⁴ II. Rákóczi György bukása, halála és Várad eleste után kitörő zavaros helyzetben, Barcsai Ákos lemondásával, Kemény János próbálja meg összefogni a rendeket, egységet hozni létre és visszaállítani a korábbi egyensúlyt, szövetségre lépni a törökök ellen a Habsburgokkal. De a törökök és Habsburgok titkos megegyezése megállítja tervét, és 1662-ben a nagyszőlősi csatában meghalt, ekkor Erdély élére Apafi Mihály került. A fejedelem uralkodása első éveiben a két nagyhatalom között egyensúlyozva próbálta Erdély viszonylagos függetlenségét és a maga pozícióját tartani (VÁRKONYI 1984: 26–46.) Viszont politikája az 1677-ben megkötött a francia–lengyel–erdélyi, Habsburg-ellenes szövetséggel módosult, amelynek értelmében a francia–lengyel segítség fejében Apafi Thökölyt a magyarországi bujdosók élére állította, a

Bécs ellen induló, szerencsétlen kimenetelű török hadműveletben, melynek eredményeként Thököly kegyvesztett lett.¹⁹⁵ A hadjárat után Apafi fejedelem kinevezte Háromszék főkapitányává.¹⁹⁶ Ebben a periódusban az erdélyi politika változott, a török hatalom gyengülése, valamint a császáriak folyamatos előretörése láttán a törökök védnöksége alól a nemzetközi törökellenes szövetség fele fordultak. Apafinak és legfőbb tanácsadójának, Teleki Mihálynak politikája teljesen elszakadt a Thökölyétől, elutasították békülési próbálkozásait, aki így kénytelen volt továbbra is a törökök szövetségeseinek megmaradni. Az erdélyiek 1685-től kezdve egyre inkább engedtek függetlenségükből, a császári katonaság sorozatosan Erdélyben telelt. Mindez az 1688-ban Caraffának aláírt szebeni nyilatkozathoz vezetett, amelynek alapján kijelentették, hogy elszakadnak a Portától és a magyar korona fennhatósága alá helyezik magukat.

Kálnoki Sámuel az 1680-as években többször tartózkodott Máramaros vidékén, és az ott állomásozó német hadseregről tudósította Telekit. Fennmaradtak a Veteránival és Caraffával való viszony rendezéséről szóló, hozzá írt utasítások is.¹⁹⁷

Ezekben az években a törököket, és velük együtt Thökölyt is, a császáriak egyre inkább kiszorították a magyar várakból. Thököly 1688-ban Erdélybe, Hunyadra kényszerült visszavonulni, saját birtokaira, és kérte Apafi támogatását, de a fejedelem válaszként Kálnoki Sámuel és Kabor Gábor vezetésével hadat küldött ellene. A had közeledtéről értesülve 300 katonát hátrahagyva elmenekült, akiket Kálnoki és csapata megverték, majd üldözőbe vették Thökölyt¹⁹⁸ és „összes tábori készletét, élésszekereit s pénzesládáit elfogták”.¹⁹⁹ Kálnokit katonai sikere után nevezték ki 1689 júniusában Háromszék és Miklósvárszék főkirálybírójának.²⁰⁰

1690-ben, Apafi halála után, a szultán Thökölyt nevezte ki fejedelemnek, és török, tatár és havasalföldi hadakat rendelt melléje segítségül, amelyekkel Zernyestnél legyőzte az erdélyi és császári sereget. A zernyesti csatában az ország politikai vezetője, Teleki Mihály és a császáriak had-

segítségükre küldte Telekit, és megnyerte a török engedélyét, hogy hadjáratot indíthasson Magyarország felszabadítására. 1679-ben a franciák békét kötöttek a császáriakkal, és a békeszerződésbe Erdélyt is belefoglalták. (Thökölynek az erdélyi rendekhez és fejedelemhez fűződő kapcsolatának illusztrálása jelen dolgozatnak nem tárgya, erről lásd VÁRKONYI 1984: 158–164; valamint PÉTER–TRÓCSÁNYI–VÁRKONYI 1986: 858–881.)

¹⁹⁵ PÉTER–TRÓCSÁNYI–VÁRKONYI 1986: 869.

¹⁹⁶ Lásd APOR P. 1883: 47.

¹⁹⁷ ALVINCZI 1870: 32, 75, 85, 119, 162.

¹⁹⁸ Kálnoki Sámuel és Kabor Gábor levélben számolnak be Apafi fejedelemnek a sikeres hadműveletről (SZILÁDY–SZILÁGYI (szerk.) 1872: 175–176.).

¹⁹⁹ SZÁDECZKY 1898: 231.

²⁰⁰ VASS 1896: 81.

vezére, Heisler is áldozatul esett.²⁰¹ A csata után kialakult fejetlenséget kihasználva, a Bethlen Miklós vezette erdélyi küldöttség a bécsi udvarban folytatott tárgyalásokat, melynek eredményeként megszületett a *Diploma Leopoldinum*, amit Bethlen Miklós leleményességének és talpraesettségének tulajdonítanak. Időközben a császáriak Badeni Lajos vezetésével erősítést küldtek Erdélybe, és kiszorították Thökölyt, ahová ő ezalatt fejedelmként vonult be, és sorra esküdtek neki hűséget az erdélyi nemesek, a székelyek és a szászok. Kálnoki a zernyesti csata után Brassóba menekült, innen Thököly táborába ment (Apor Péter szerint kényszerből, és mert továbbra is hűséges maradt a császáriakhoz, Veteránit tudósította az ellenségről).²⁰² Cserei Mihály szerint Thököly gyanakodva kísérte Kálnoki színleges behódolását, majd Csíklázárfalván elfogatta.²⁰³ Apor Péter arról számolt be, hogy életét hűséges szolgálai mentették meg, levelezését elrejtve. 1690 őszén Thököly Kálnokit is magával vitte Havasalföldre.²⁰⁴ Majd Târgovișteben összehívta a vele tartó nemeseket, hogy ítéletet mondjanak fölötte, de Horváth Miklós és Ferenc elleneztek az ily módon, tanácsosok, rendek, ítélőmesterek nélkül hozott döntést, és kérték, hogy akkor ítéelkezzenek, ha majd visszatérnek Erdélybe. Kérésükkel a jelen levő nemesek is egyetértettek, Kálnokit pedig kezesség fejében elengedték. Fennmaradt az 1690 decemberében kelt biztosítéklevele arról, hogy vagyonát és személyét is leköti azoknak, akik érte kezességet vállaltak Thököly előtt.²⁰⁵ Thökölytől 1691-ben szabadult, Moldván át tért haza Erdélybe. Benda Kálmán szerint Kálnoki ekkor ismerhette meg az ottani katolikus, csángó magyar falvakat, melyekről kancellársága alatt, 1696-ban jelentést írt a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára.²⁰⁶

A *Diploma Leopoldinum* alapján Erdélyt, II. Apafi Mihály kiskorúságára hivatkozva, az újonnan szervezett Gubernium kormányozza, de lehetőséget teremt Erdély korábbi jogrendjének fenntartására.²⁰⁷ A Bécs és Erdély

²⁰¹ SZÁDECZKY 1898: 234–247.

²⁰² „... quasi per vim a prafato Thökölío extractus, regi tamen fidus manebat, ubi omnia molimina hostis laudatissimo Dno Generali Veterani communicabat” (APOR P. 1883: 48.).

²⁰³ CSEREI 1983: 209, SZÁDECZKY 1898: 503.

²⁰⁴ 1690 szeptemberében Thököly Havasalföldre szorul és a táborában levő mintegy 300 erdélyi nemes is vele tart (a törökök segítségével biztatta őket Thököly) egyesek akarva, mások kényszerítve, sokan még feleségüket is magukkal vitték. Cserei szerint (aki a nemesek között volt) azért, mert az a hír terjedt, hogy a németek lemészárolnak mindenkit, akit otthon találnak. (SZÁDECZKY 1898: 426–427.).

²⁰⁵ SZABÓ 1895: 327.

²⁰⁶ A beszámoló szövegét lásd BENDA (szerk.) 1989: 749–751.

²⁰⁷ A Gubernium élén a gubernátor áll, ezenkívül vezetői tisztsége a kancellárnak és a generálisnak van. A Diploma szerint a Gubernium 12 tagjából legalább 3 katolikus kell, hogy legyen, és a királyi tábla 12 ülnöke közül szintén. Gubernátornak Bánffy Györgyöt választotta a fejedelmi tanács, főgenerális Bethlen Gergely lett, kancellár pedig Bethlen Miklós, kincstartó Haller János. Kötelezettségeikről, feladataikról lásd TRÓCSÁNYI 1988: 218–224.

közti távolság, a problémamegoldások lassúsága és az állandó el- és visszaküldözgetések miatt I. Lipót 1693. április 29-én elrendelte, hogy a bécsi udvarban „állandóan kancellár, vagy alkancellár üljön, meghatározott napokon az ügyeket eléje terjessze, döntését meghallja és azt továbbítsa”.²⁰⁸ Az erdélyiek, miután a császár a református Alvinczi Pétert felekezete miatt visszautasította, az 1694. február 25. és április 6. között tartott országgyűlésen kőröspataki Kálnoki Sámuel választották meg az Erdélyi Udvari Kancellária vezetőjének, azzal a feltétellel, hogy megbízatása csak egy évre szóljon, tevékenységét pedig feltételekhez kötik.²⁰⁹ Meghagyták azt is, hogy mellette még legyen két referendarius és egy titkár, akiknek az együttműködésével, beleegyezésével kell a kancellárnak cselekednie. A rendek további tanácskozások után úgy határoztak, hogy Kálnoki mellé mind a négy bevett felekezetből kerüljön egy-egy személy.²¹⁰ Az udvari kancellária tagjai végül 1695. augusztus 16-án léptek hivatalba Bécsben. Működésük alapjául a király által (1695. október 31-én) kiadott instrukció szolgált, amely „az erdélyi vezető elit elképzeléseivel homlokegyenest ellenkezőleg, a Kancellária királyi hatóság jellegét s az elébe kerülő ügyek megtárgyalásának, tehát a Gubernium intézkedései felülvizsgálatának jogát hangsúlyozza”.²¹¹ A rendek határozata ellenére Kálnoki tisztsége állandósult.

A hivatal betöltése nem volt problémamentes a kancellária egyik tagjának sem, először is nem biztosítottak számukra megfelelő lakást, szinte fél évig ideiglenesen helyezkedtek el. Hivataluk sem a Burgban volt, mint a többi kancellárnak, hanem az *Arany oroszlánhoz* (Goldenen Löwen) címzett vendégfogadóban, a Krueger Strasse 3. szám alatt.²¹² Fizetésüket csak részletekben kapták, Kálnokinak még halála után is tartoztak.²¹³

Kálnokit a Habsburgok iránt tanúsított hűségéért és szolgálataiért I. Lipót császár 1697 áprilisában grófi címmel jutalmazta. Ugyanekkor címerét is megújították, amelybe belefoglalták a rokon családok címereinek

²⁰⁸ BIRÓ 1935: 108.

²⁰⁹ TRÓCSÁNYI 1988: 235; SZILÁGYI (szerk.) 1896: 184–188.

²¹⁰ Szentkereszti András (református) és Henter Benedek (katolikus) referendarius, Pálfi Ferenc (unitárius) és Czako György (evangélikus) titkárok, íródeákok: Bíró Mózes, Balcu Mihály, Kozma Kelemen.

²¹¹ TRÓCSÁNYI 1988: 236.

²¹² „A kancellária lármás vendégfogadóban, üzletek között volt elhelyezve. A levéltárt korhadat fatető alatt a tűz és nedvesség pusztulással fenyegette. [...] az erdélyi udvari kancellária három kis helységért évi 36 forint bért fizetett. A kancellária hiába igyekezett e nyomorúságos helyiségekből menekülni, hiába esedezett udvari szállásért, méltányos és jogos kérése meghallgatásra nem talált. Évek hosszú során át szorongott az *Arany Oroszlán* lármás, szűk szobácskáiban.” (TAKÁTS 1906: 805).

²¹³ Örökösei folyamodványa a Guberniumhoz, hogy a hátralékban maradt fizetését adják meg itt olvasható: APOR P. 1903: 61–63.

egy-egy darabját is. 1703-ban, a főgenerálisnak előléptetett Apor István helyébe, kincstartónak nevezte ki a császár, de a Rákóczi-szabadságharc miatt nem tudott Erdélybe utazni, hogy elfoglalja funkcióját, 1706. október 13-án Bécsben meghalt. Felesége nemsokára utána, 1709-ben hunyt el, haláláról Cserei is beszámolt.²¹⁴

Életének és karrierjének alakulását áttekintve megállapítható, hogy két fő tényező befolyásolta ezeket. Egyrészt iskolái, műveltsége által sikerül előbbre jutnia, másrészt felekezete által.

Műveltségéről és a könyvek iránti érdeklődéséről árulkodik a család könyvtáráról készített összeírás, amely 1761. augusztus 19-én²¹⁵ Kálnoki Sámuel unokája, Kálnoki Antal generális idejében készült,²¹⁶ és a család négy generáción keresztül gyűjtött könyveit tartalmazza.²¹⁷

A könyvtárban levő kötetekről mára már nem tudni, hogy hová kerültek. Mindössze két nyomra bukkantam ezekkel kapcsolatban: a Budán Hess által nyomtatott *Chronica Hungarorum* első ismert kéziratos másolatáról, amely egy magángyűjteményből került az Eötvös Kollégium Könyvtárába,²¹⁸ bizonyította be Szelestei Nagy László, hogy a kódex Kálnoki Sámuel tulajdonában volt Bécsben.²¹⁹ Jakó Zsigmond a könyvgyűjtő Gyulay Lajos könyvtárában azonosított be köteteket Kálnoki könyvtárból.²²⁰ Ezeket Gyulay Kolozsváron vásárolta, majd a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár Gyulay-thékájába kerültek.²²¹

Szebelébi Bertalan altorjai katolikus pap végrendeletéből az derül ki, hogy kölcsön kapott Kálnoktól három könyvet, kéri, hogy ezeket neki vagy fiának, Ádámnak adják vissza.²²² Kálnoki Sámuel nemcsak kölcsönadott könyveket, hanem kölcsönzött is, a Lázár család levéltárában megőr-

²¹⁴ „azután gróf Kálnoki Sámuelné is itt Brassóban meghala, ki csak azelőtt négy héttel jött volt ide Havasalföldiből, oda pedig Bécsből jöve le. Én készítettém el a koporsóját minden készüléttel együtt” CSEREI 1983: 437.

²¹⁵ SszNL 49. Fond, Kálnoki cs., 2/44–47.

²¹⁶ A könyvjegyzék közlése: Tüdös 1996.

²¹⁷ A könyvtár részletesebb bemutatása az V. fejezetben olvasható.

²¹⁸ Ma a Pécsi Püspöki Könyvtárban található.

²¹⁹ SZELESTEI 1973: 249–251.

²²⁰ JAKÓ 1976: 242–243.

²²¹ Gyulay Lajos könyvtáráról inventáriumot is készített (a Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található), viszont ebben nem jelöli meg könyvei provenienciáját.

²²² „Gróf Kálnoki Sámuel uramnak vagyon három könyve nálam, ugmint Augustinus de civitate Dei, Augustinus de tempore és Homiliae S. Gregorii in Evangelia, azok ő N[agysá]gának restitáltassanak, vagy fiának Ádámnak sub honore” (közlése VESZELY (szerk.) 1860: 361–362.).

zódott memoriálé arról tanúskodik, hogy milyen könyveket vitt el Kálnoki Sámuel Lázár Istvántól.²²³

Családtagjaihoz és szűkebb környezetéhez hasonlóan a székelyföldi kolostorokat, templomokat többször pénzadománnyal támogatta. Iskola-támogató tevékenységének is nyoma maradt, a kantai és esztelneki iskola fenntartásához is többször hozzájárult.²²⁴ Katonáskodása alatt kelt leveleiben is figyelmezteti feleségét, hogy küldjön pénzt a kolostoroknak. Tudjuk róla, hogy Apor István és Mikes Mihály mellett nagy szerepe volt a Katolikus Státus megszervezésében és a katolikus egyház restaurációjában.²²⁵

Kálnoki Sámuel, a könyvkiadó

Biró Vencel a Kálnoki Sámuelről szóló tanulmányában megjegyzi, hogy „íróként is feltűnést keltett, és verselt is”.²²⁶ Biró kijelentését Pethő Gergely krónikája igazolhatja, a Bécsben 1660-ban megjelent művet (RMK I. 955) Kálnoki 1702-ben ismét kiadta Bécsben.²²⁷ A mű címlapján ez áll: „Az magyar krónikanak veleie és summáia Mellyet elsőbre meg irt, s-ki bocsátott Horvát, Thót és Dalmatia országok Vitéz Bánya Groff Zrínyi Miklós Pethő Gergely, neve alatt Bécsben ezer, hat száz hatvan Esztendőben. Mostan pedig azon Históriát continuálván Újonnan ki nyomtattatta, és szüntelen történt dolgokkal szaporította Felséges Császár, s Koronás Királyunk Erdélyi Udvari Cancelláriusa, Tanácsa, és Nemes három székely széknek sepsinek, kézdinek és, Orbainak Fő király Birája, az Magyar Nemzetnek tanuságára. Bécsben Sischoics Árvájánál 1702. Esztendőben.”

Kálnoki a krónikához hosszú ajánlólevelet illesztett, melynek elején a bibliai tálentumok történetével foglal állást a történetírás haszna és fontossága mellett: *a históriák tudása és közlése* megvilágosít, jó példát mutat. Négy pontba szedve indokolta a mű újbóli kiadásának szükségességét, úgymint:

²²³ „Memoriale Egy Fejer táblájú széles hosszú könyv De militaris, másik egy rongyos tabulás magyar könyv. Harmadik Imádságos fekete könyvecske, negyedik magyar evangélium fejer táblájú, ötödik melyben vagyon magyar király és több régi királyok és törökök czimeri fejer táblájú, melyeket vitt el Kálnoky uram, de úgy hogy vissza adja mű előttünk, Kamorás Imreh és Kertész András előtt 1683 die 4 januarii” (KvNL Lázár család, 54, 14^a).

²²⁴ Lásd SÁVAI 1997: 201, 205, 382.

²²⁵ PÉTER–TRÓCSÁNYI–VÁRKONYI 1986: 886.

²²⁶ BIRÓ–BOROS 1941: 82.

²²⁷ PETHŐ 1702 (RMK I. 1645).

1. A magyar nemzetnek nincs egy magyar nyelvű története, „kiből az Deákalan férfiak, s az Asszony állatok, és leányok tanulhatnának, más Nemzetek pedig magok nyelveken írták többire történetüket.” Tehát egy magyar nyelvű történelmi mű fontosságát hangsúlyozta.²²⁸

2. A Pethő Gergely Történetének nevezett munka, amely Zrínyi Miklós *„tulaidon csinálmanya”*, teljesen elfogyott (itt külön kiemelte, hogy Zrínyi udvarában lakott).

3. A magyaroknak Skithiából való kijövetelét Izrael fiainak Egyiptomból való kivonulásához hasonlítja, a csodaszarvast pedig a tüzes oszlophoz, és ennek a kijövetelnek köszönhető a keresztény hitre való áttérés.²²⁹

4. Végezetül pedig azzal érvelt, hogy a krónika kiadása példát adna és kedvet csinálna a történetek írására, melyeknek tanító jellegét is kiemelte: „Istenünknek Tiszteletit, Felebarátunknak szeretetit, Felséges királyunkhoz való hűséget, Tiszteinknek böcsüllését, Alattunk valóinkhoz Irgalmaság tételt, és minden ióságos cselekedetet meg tanulhatunk”.²³⁰

A szöveg kiadása mellett felhozott érvei tehát egyrészt észérvek (magyar nyelvű történelmi mű szükségessége, a korábbi kiadás elfogyott), másrészt az érzelmekre is próbál hatni a zsidó–magyar sorpárhuzammal, valamint a történelem tanító szerepének bemutatásával.

Amint a címlapról is kiderül, Kálnoki a művet Zrínyi Miklós munkájának tartja, és soraiból kiolvasható egyfajta rajongás is Zrínyi iránt:

„Magyarok, és Horvátok dicsősséges Marsa sok országos gongyai közt, s Hazánk Véghelyeinek oltalmára vigyáztában, s ör állásában, az Pogány ellenségnek szomszédságában, s, csak nem mindennapi csatázások köztis, találja időt arra, hogy idegen Historicusokbólis ki szedegesse, az nevezetes és emlékeztetre méltó dolgokat; miért hallgatták, s mulatták el azok, a kiknek maid semmi dolgok az haszontalan idő töltésnél; iátékoknál, és vendégeskedéseknél; azok igazán mondhatni: hogy el reitik az Istentől adatott Talentumokat, és miként adnak számot amaz mennyei Gazdának, a ki számot veszen a Girák usorájáról”.²³¹

E rajongás azzal is magyarázható, hogy, mint már korábban is említettem, Kálnoki Zrínyi Miklós, majd Péter szolgálatában állott, végrendeletében is külön rendelkezett a Zrínyitől ajándékba kapott tárgyakról, amelyeket fiára, Ádámra hagyott.

²²⁸ A magyar nyelvű történelmi művek hiányával kapcsolatosan el lehet mondani, hogy voltak hasonló művek, de ezek többnyire a protestáns szerzők tollából származtak, egy másfajta történelemszemlélet olvasható belőlük, másként értékelik az egyes uralkodók tetteit, az eseményeket, lásd erről BARTONIEK 1975.

²²⁹ A zsidó–magyar sorpárhuzamot csak a kivonulás történetére vonatkoztatja, a büntetések kérdéséről nem beszél, holott az ő korában ismert toposznak számított.

²³⁰ PETHŐ 1702: A3v.

²³¹ PETHŐ 1702: A3r.

A szerzőség kérdésével többen foglalkoztak,²³² legutóbb Nagy Levente,²³³ aki a korábbi adatokat összefoglalva, a korábbi érveket megvizsgálva, valamint a két család (Zrínyi és Pethő) közti kapcsolatot és a krónika egyetlen fennmaradt kéziratos változatának sorsát bemutatva cáfolta azt, hogy Zrínyi lenne a krónika szerzője. Tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy Zrínyinek esetleg a címadás és az Erdődy Tamáshoz írt ajánlás elhagyása tulajdonítható.

Kálnoki ajánlólevele a következő sorokkal záródik:

„Meg köll vallanom, ez maidan feledékenségre iutandó históriát Méltóságos vitéz Horvát Országi Bán Zrínyi Miklós néhai nagy Uramnak örökös emlékezetire, mint egy Phoenix madárnak hamvaiból megeleveníteni szívből kívántam, azt hozván magával régi kötelességem is. Lehetett volna ugyan némely helyeken szaporítanom, kivált az Erdélyi dolgoknak folyása eránt, de nem akartam semmi részeiben vagy változtatni vagy háborítani.

Édes Nemzetemhez való szoross kötelességem pedig, és szeretetem azt hozta, hogy hol azon historia végződött, ugyan ott föl vegyem, és continua serie minden esztendőnként le hozzam, éppen az el kezdődött uy saeculumig, melyben ha az olvasó valami hibát találna, Ciceronak, szép mondatával élven azt felelhetem, hogy: Ember vagyok, és enyimnek ismirek lenni minden embertől született fogyatkozásokat, nem is lehet az Egh alatt semmi minden hiba nélkül, való csinálmány; kérem azért böcsülettel mind az Magyar, és Erdélyi Hazát, hogy csekély szorgalmatosságomat, mellyet ez két munkámból tapasztalni fognak méltóztassanak kedvesen venni, és hogy örvendetes, Békességes időkben élhessenek vélek tiszta szívből kívánom. Íram a Bécsi szállásomon, Die 10. Octobris 1702”.²³⁴

A krónika 1660-as kiadását összevetve az 1702-es változattal arra a következtetésre jutottam, hogy Kálnoki belejavított a szövegbe, a helyesírásban bevezetett változtatásokon kívül (melyek a nyomdásznak is tulajdoníthatók) ki is egészítette a művet. Ilyen kiegészítés például a székelyekről szóló rész. Ugyanis míg az 1660-as változatban a székely székeket csak felsorolja a krónikaíró, addig Kálnoki saját tudása szerint kiegészíti ezt a részt:

„A székelyek székei avvagy vármegyéi ezek:

Első volt mindenkor Udvarhely szék, melyben lovas és Gyalog vitézlő Rend az régi Boldog időben lehetett 4000

Második volt Három szék, ugymint Sepsí, kézdi és orbai, kibőllis ki telhetett Vitézlő Nép 6000

Harmadik Csík, Gyergyó és Kászon székek, Három vice király Birák alatt lehettek 3000

Maros szék, honnanis voltak vitézlő rendek 2500.

²³² SZÁSZ 1912, MORVAI 1912.

²³³ NAGY 1998.

²³⁴ PETHŐ 1702: A3v–A4r.

Ötödik Aranyas Szék kys állott 1000. fegyver fogható emberből.

Mindenik Széknek Fő Kapitánya a ki, a vitézi dolgokat, és Fő király Birája, a ki, a Törvényes dolgokat igazgatta, ezek alatt voltak az Vice király Birák.

Ennek a nemzetnek olyan régi Privilegiuma volt, hogy semmi Adozással nem tartozott, hanem fegyverrel oltalmazta az Országot; És mikor a Magyar királynéknak Fiok született, ajándékon a gazdagia egy Tyukot, s-az szegényne egy borjut adott a királynéknak”.²³⁵

Mint látható, Kálnoki még bécsi tartózkodása idején is figyelt arra, hogy a székely székek adminisztratív szerkezetét bemutassa a világnak, olvasóinak, valamint kiemelve a székelyek ősi privilégiumát, miszerint katonáskodás fejében nem tartoztak adót fizetni.²³⁶ Apor Istvánnal folytatott levelezéséből kiderül, hogy nemcsak a krónika kiegészítése miatt foglalkoztatta a székely privilégiumok kérdése, hanem beadványokat is készített ezzel kapcsolatosan, melyeknek összeállításában az otthoniak segítségét is kérte.

A krónikának napjaiig terjedő kiegészítéséhez fűződő ígérletét nem váltotta be, de három évvel kiegészítette tartalmát, a betoldott évek Bethlen Gábor uralkodásának utolsó évei. Ebben a részben feltűnik, hogy a valamikor Zrínyi udvarában tartózkodó Kálnokinál már nyomát sem találjuk annak a tiszteletnek, amelyet Zrínyi mutatott Bethlen Gábor iránt a *Vitéz hadnagy* vagy az *Áfium* soraiban. Kálnoki igen röviden mutatta be ezt a három évet, de a fejedelemről elmondta, hogy betegsége miatt nem sokáig bírhatta a békeért kapott birtokokat. Testi *nyughatalanságát* és betegségét összekapcsolta az elme *nyughatalan szomjúságával*, betegségét egyfajta bűnhődésként tüntette fel az ártatlanul kioltott életékért: „mert valaminek hogy nyughatalan szomjúságát elméjének ezen nyereségekkel láttatnék enyhíteni, úgy az Testi nyughatalanság is veszedelmes víz korsággá változék, és noha nem csak Erdélyi Doctoroknak, sőt messze Országokról hozatott Medicusoknak Curaja alá adá magát. De vallyon nem gyötrötté elméjét annyi ezer, keresztyén Lelkeknek az Pogány Török, és Tatár által való el raboltatása! Ártatlan vérnek ki ontása? Az mulandó Erdéli Fejedelemségért, Lippának Ienőnek Lugosnak Facsatnak, és több váraknak, Török kezében juttatása?”²³⁷ Bethlen Gábor betegségéről és haláláról többen beszámolnak: Kemény János önéletírásában is megtalálható leírása, de Kemény a fejedelem belső szolgájaként a fizikai tüneteket nem kapcsolja

²³⁵ PETHŐ 1702: D3v–D4r.

²³⁶ Szirtes Zsófia hívta fel a figyelmemet arra, hogy a szász náció részéről Johann Hossmann von Rothenfels (1700-tól az Erdélyi Udvari Kancellária referense és taxatora) hasonló propagandisztikus tevékenységet folytatott az udvarban a szász privilégiumok hangsúlyozása érdekében (SZIRTES 2015).

²³⁷ PETHŐ 1702: E4v.

össze annak tetteivel.²³⁸ Kornis Ferenc igencsak töredékes naplójában²³⁹ is olvashatunk Bethlen utolsó napjairól és haláláról, azonban itt sincs nyoma a Kálnokiéhoz hasonló negatív képnek.

A krónikához írt kiegészítésében Kálnoki folytatta a Pethő Gergely által elkezdett beszédmódot, és talán nem túlzás azt mondani, hogy a fejedelemtől szóló részben még fokozta is ezt. Kálnoki a császári udvarban élő erdélyiként Bethlen Gábor tevékenységének, életének megítélésében nem az Erdélyben elterjedt nézőpontot vallotta magáénak,²⁴⁰ hanem a katolikus történétírók munkáiban, a nyugat-európai hírlapokban, tudósításokban, paszkvillusokban fellelhető és valószínűleg a császári udvarban elterjedt Bethlen-képet, amelyet a fejedelem törökbarát politikája és Ferdinánd császár elleni hadjáratai határoztak meg. Kálnoki a fejedelem halálához nem fűzött több negatív kommentárt, csupán a tényeket közölte: „Midőn azért látná Bethlen Gábor hogy nem sokára életének vége el közelgetne; Ferdinandus Tertiusnak és Muráth Török Császárnak Fejedelmi ajándékokot hagyja Feleségének Catharinának Száz ezer Tallért, Fogaras várát, Ecsedet, Munkácsot, Tokait; Azért életének 51. Birodalmának 17. Esztendejében Gyula Fejerváratt die 26. Novembris meg hala; és Fejedelmi Pompával, a következő 1630. Esztendőben a Hunyadi Jánostól Szent Mihály Tisztességére építtetett Templomban die 20 Januarii el temetteték”²⁴¹

Pethő krónikájában és annak későbbi kiadásaiban is egy olyan történelemszemlélet érhető tetten, amelyet a szöveg írójának felekezete, azaz a katolikus egyházhoz való tartozás határoz meg.²⁴² A félbehagyott művet e történelemszemlélet szerint folytatta, és adta ki Spangár András jezsuita 1734-ben, és így került be a köztudatba is. Már Bod Péter is erőteljes állásfoglalása alapján ítéli meg a művet: „Pető Gergely irt egy Krónikát ilyen titulussal: Rövid Magyar Krónika, sok rendbéli Históriás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedegetett és íratott. Pető le hozza a' Históriát 1626-dik esztendeig; az után bővítették Kálnoki Sámuel Úr és Spangár András. Ez a' Kronika meg-lehetne ha olly sok költött dolgokkal és vallást motskoló beszédekkel kedvetlenné nem tették volna”.²⁴³ Később

²³⁸ KEMÉNY 1980: 93–106.

²³⁹ Lelőhelye: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Josephi Comitibus Kemeny Collection Major Manuscriptorum Historicorum Tomus XXXIII. Ms KJ 387–400.

²⁴⁰ Kortárs és református ellenfele, Bethlen Miklós így írt Bethlen Gáborról: „Ha a fejedelmet az Isten egészen nem transsubstantiálja, avagy üdvességes halál által el nem veszi, és valami Bethlen Gábort vagy annak mását nem támaszt, és a most uralkodó embereket nem amoveálja, bizony ez a gonosz meg nem orvoslódik.” BETHLEN 1980: 696.

²⁴¹ PETHŐ 1702: Ee4v.

²⁴² A katolikus krónikákban megjelenő Bethlen-képről lásd PAPP 2014.

²⁴³ BOD 1766: 225.

Morvai István²⁴⁴ és Bartoniek Emma²⁴⁵ is kiemeli, hogy Pethő krónikája katolikus szempontból megírt történet, viszont mindketten hangsúlyozzák a szerző erős magyarságtudatát. A kötet a család levéltárában is megtalálható volt, ugyanis a Kálnoki Antal által 1750-ban készített inventáriumban megjelenik „Kálnoki Sámuel nagy atyámtól componált Magyar Chronica” néven.²⁴⁶ Mivel a szintén Kálnoki Antal ideje alatt készített könyvlajstromban nem fordul elő a krónika, azt is feltételezhetjük, hogy a család tulajdonában egy kéziratos másolat volt.

Nemcsak a Pethő-krónika kiadásában volt szerepe Kálnokinak, szintén az ő támogatásával jelent meg 1703-ban Bécsben Sigray Erzsébet Róza *Jó illatu Rosás Kert Melyben sok szép Imácságok, mint annyi jó illatu Rosák találtnak* c. imakönyve is, amely egy német nyelvű, Jézus szíve tiszteletét terjesztő imakönyv magyar fordításának első kiadása.²⁴⁷ Schwarcz Katalin szerint Kálnoki patrónusi jótéteménye azzal is magyarázható, hogy Kálnoki Hedviga, a kancellár lánya, rendtársa volt Pozsonyban Sigray Rózának,²⁴⁸ azonban kalendáriumi bejegyzései tanúskodnak arról, hogy állandó kapcsolatban volt a pozsonyi klarisszákkal, sokszor látogatta őket, végrendelete szerint kölcsönt is kapott tőlük. A mű igen nagy népszerűségnek örvendett, a Kálnoki által támogatott első magyar nyelvű kiadás után még számos megjelenést megért.²⁴⁹

Ezenkívül Kálnoki Sámuel, jó mecénásként, kisnyomtatványok megjelenését is támogatta. Herepei János a Székely Nemzeti Múzeumban találta meg Kálnoki Ádám kőröspataki hagyatékának 1719 decembere és 1720 januárja közt kelt inventáriumát.²⁵⁰ A leltár négy kisnyomtatványról számol be, megadva pontos helyüket, ahol a leltárkészítők találták: „»az Templom Chorussából nyilik északra egy boltra fél szerez vas sarkos retesz és lakatos ajtó«. Ebben a szobában azután majdnem csak egyházi vonatkozású felszerelést írtak össze az irodista diákok. A miseruhák és terítők között azonban találtatott »edj Sarga atlasz nyomtatott Theologica Thésesek melylyen az üdvezült Néhai Kálnoki Sámuel Ur[am] eo n(a)g(y)s(ágána)k neve van nyomtatva«”.²⁵¹ Herepei így mutatja be az említett művet: „Az első példány sarga atlaszra nyomtatott teológiai tételeket tartalmazott, ezeket

²⁴⁴ MORVAI 1912: 33.

²⁴⁵ BARTONIEK 1975: 404–414.

²⁴⁶ SSZNL 49. fond, Kálnoki cs, 37, 189^v.

²⁴⁷ RMK I. 1664., SCHWARCZ 1994: 27, 72–73, valamint SZELESTEI 2006: 74.

²⁴⁸ A szerző tévesen Kálnoki Sámuel unokájának tartja Kálnoki Hedvigát. (SCHWARCZ 1994: 27.).

²⁴⁹ BÁN 2012.

²⁵⁰ A leltár sajnos ma már nem található meg, elveszett, vagy valahol lappang.

²⁵¹ HEREPEI 1971: 246–247.

az ismeretlen vizsgázó teológus diák Kálnoki Sámuelnek ajánlotta”.²⁵² A család irattáráról a Kálnoki Antal által 1650-ben készített és már korábban is idézett inventáriumban egy Kálnoki Sámuel Rhetoricája elnevezésű tétel is van,²⁵³ amely talán erre a műre utal.

Kálnoki Sámuel Biró Vencel által említett verseinek – amennyiben léteztek – nem sikerült nyomára akadnom, és a családi inventáriumok sem őriztek meg semmi erre utaló nyomot,²⁵⁴ azt azonban lehet tudni róla, hogy naplót vezetett. Fennmaradt egy bejegyzésekkel tarkított kalendáriuma, ugyanakkor egy másik naplójára is találunk utalásokat. Aranka György az 1793-as székelyföldi tanulmányútjáról tett jelentésében a *Kéziratkiadó Társaságnak* beszámol eredményeiről, amelyet az *Új Magyar Múzeum* 1854-es számában közölt Vass József.²⁵⁵ Aranka a következőket írja: „Uzonban létemben úgy esett értésemre, hogy mélt. Gr. Kálnoki Lajos tanács úr ő nagyságánál, nemzetiségi leveles-ládájában vagyon I. Kálnoki Istvánnak konstantinápolyi útjáról való diáriuma. Eredeti írás; melyről feljebb, a T. Benkő József uramnál talált kézírások között emlékeztem 2. Nem különben N. gr. Cancellarius Kálnoki Sámuel úrnak két diáriuma; egyik rendes könyvben, másik egy kalendárium tiszta leveleire írva. Ez a két utolsó ujdonúj találmány. Méltóztassanak Excellentiátok ő nagyságától kinyerni”.²⁵⁶ Az Aranka által 1793-ban megemlített kéziratok további sorsáról Vass József tudósít. Vass az *Új Magyar Múzeum* következő évi (1855.) II–III. füzetében Kemény József gerendi könyvtárában tett látogatásáról számol be.²⁵⁷ Írásából kiderül, hogy a fent említett két diáriumot ő már Kemény gyűjteményében látta: „Erdély kiadatlan magyar történetíróit legnagyobb – mondhatnám – teljes számban gróf Kemény József ő nagyságának páratlan gyűjteményében találtam Gerenden (...) f.) Gróf Kálnoki Sámuelnek két *naplókönyve*; egyik rendes könyvben, a másik egy kalendárium tiszta leveleire írva. Mindkettőt látta Aranka György Uzonban, gróf Kálnoki Lajos levéltárában. Az utóbbinak eredetije a gerendi kéziratárban”.²⁵⁸ Ellenben

²⁵² Uo. 247.

²⁵³ SszNL 49. fond, Kálnoki cs, 37, 189°.

²⁵⁴ Az egyetlen vele kapcsolatba hozható vers a krónika elején van, amely a Kálnoki címet mutatja be és szerzője ismeretlen. („Czimeredben levő vadak piros vérrel / Ékesek, s vitéz láb, kemény nyíl lövéssel / Az Griff és Pellicán Kegyelmes Uradhoz / Jedzik húségedet, és Magyar hazához / Bánfi, Bethlen, Beldi, Lázár, s Petki Nemmel / Kálnoki ős Nével te dicsekedhetel”).

²⁵⁵ VASS 1854. Nagy Levente szintén említi Kálnoki elveszett vagy lappangó naplóját, amely szerinte talán több adatot tartalmazhat a Pethő-féle krónika szerzőjének problémájához (NAGY 1998: 297.). Azonban megtörténhet, hogy Vass összetévesztette a család valamelyik más szövegével, mivel a naplóról az ő utalásán kívül egyelőre semmiféle adat nincs, más szövegektől eltérően a család levéltárában lévő leltárakban sincs nyoma, és nem lehet tudni, hogy Kálnoki életének melyik periódusában írhatta.

²⁵⁶ VASS 1854: 408.

²⁵⁷ VASS 1855a; 1855b.

²⁵⁸ VASS 1855a: 187–188.

a következő gerendi útról készült beszámolójában már csak a kalendáriumot említi, naplónak egyelőre nincsen nyoma könyvtárainkban vagy akár más utalásban.²⁵⁹

Kálnoki Sámuel kalendáriuma

Kálnoki Sámuel kalendáriuma Kemény József könyvtárának egyik részével az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez került, onnan pedig a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárba. A kalendárium egy kolligátumban található, más kéziratokkal egybekötve. Címét Kemény József adta: *Calendarium de A[nn]o 1701 cum Notationibus Comitum Samuelis Kálnoky de Köröspatak S[acrae] C[aesareae] R[egiae] Mattis Cancellarii Transilvanico Aulici*. Kálnoki István másolatban fennmaradt naplójához képest a kalendáriumban a szerző, Kálnoki Sámuel, saját kezű bejegyzései őrződtek meg. Így a szöveg annak írójáról, rendeltetéséről és a bejegyzések idejéről is árulkodhat. A bejegyzések többnyire latin nyelvűek, a kalendárium utolsó részében, októbertől jelennek meg a magyar nyelvű textusok is, írásképe nem szép, bejegyzései nehezen olvashatók, ezeket valószínűleg többnyire önmaga számára készítette.

A nyomtatott kalendárium latin nyelvű, az úgynevezett nagyszombati *Calendarium Tyrnaviense*, amely „1674-től fogva jelenik meg rendszeresen (...). E latin nyelvű naptárak tartalma változatos, tudományos igényű anyagokat tartalmaz, pl. botanikai ismereteket, asztronómiai (igaz, a középkori, skolasztikus világfelfogás szellemében) és történelmi értekezéseket. (...) A *Calendarium Tyrnaviense* népszerűségét bizonyítja, hogy 1685-ben Münchenben is kiadták”.²⁶⁰ A nagyszombati nyomdában a latin mellett magyar, német és biblikus cseh nyelvű kalendáriumokat is kiadtak.²⁶¹

Kálnoki Sámuel latin nyelvű kalendáriumának terjedelme összesen 84 levél, a kolligátumban a 30–113. oldalakon helyezkedik el. A nyomtatott szöveg és az üresen hagyott (később Kálnoki által beírt) oldalak mintegy fele-fele arányban találhatók a kötetben, ez a kalendárium már tudatosan jegyzetelés, feljegyzések céljára volt kialakítva, valószínűleg ez is hozzájárult a népszerűségéhez. Felépítéséről elmondható, hogy a címlapot és a kötelező ajánlásokat a kalendárium hónapokra felosztott része követi, amely egy-egy naptárszerű oldalt és egy-egy Hippokratész-aforizmákat tartalmazó oldalt közöl minden hónapban. A nyomtatványt pedig az egyházi évvel kapcsolatos és egyéb, a hétköznapi élethez szükséges informá-

²⁵⁹ Vass 1855b: 305–345.

²⁶⁰ Dukkon 2003: 137.

²⁶¹ Uo. 136–137.

ciók felsorolása (pl. betegségek tünetei és gyógymódok, vásárok helyei hónaponként stb.) zárja.

A kéziratos bejegyzéseknek fokozatosan kialakult egyfajta szabályrendszerük, többnyire kronologikusan következtek, és rendszeressé váltak, szinte naponta feljegyezett valamit Kálnoki.²⁶² Megfigyelhető, hogy nem lehet egyértelműen besorolni egy kategóriába a kalendáriumba rótt sorait, viszont egy bizonyos fokig követték a kalendárium struktúráját. A naptári oldalakat (ezek felsorolják az egyes hónapok napjait, ünnepeit, csillagászati és az időjárással kapcsolatos tudnivalókat) minden hónap után (január kivételével) egy ugyanilyen, a kalendárium tulajdonosa által napokra felosztott, megszámozott oldal követte. Ezek a részek, struktúrájukat és tartalmukat tekintve, sokkal közelebb állnak a naplóhoz, diáriumhoz, mint az egyszerű kalendáriumi bejegyzésekhez. Bizonyos feljegyzéstípusok minden hónapban előfordulnak, akár többször is, például az arra vonatkozó információk, hogy mikor távozott el szállásáról és mikor ért vissza; a vendégeire utaló vagy saját vendégeskedéseiről, látogatásairól szóló részek; levélküldésre vonatkozó adatok. A magánügyben vagy a hivatalból történő levélküldést egyaránt ismételten lejegyezte, ezek a részek a levélírásnak az életében elfoglalt szerepét, gyakoriságát illusztrálják, ezenkívül az otthoniakkal, leányaival és vejeivel való kapcsolattartásra is utalnak. Ugyancsak gyakran előfordulnak a kancelláriában szervezett tanácskozásokra, az úgynevezett *conferentiákra* való utalások, valamint az utazásaival kapcsolatos bejegyzések. Az időjárásra vonatkozó megjegyzések is nagyon gyakoriak, melyeket azért is tarthatott fontosnak, mert a naptári részben időjárásra vonatkozó jóslások is vannak, és ezekhez kívánt igazodni, vagy akár megcáfolni őket.

Az említett naplószerű bejegyzések mellett Kálnokinak más típusú írásai is olvashatók a kalendáriumban, amelyek tartalmilag nagyon változatosak, de követik a nyomtatott szöveg által kialakított rendszert, havonta ismétlődnek. A kalendáriumban létrehozott szövegtípusokat – a részletes bemutatás érdekében – három kategóriába soroltam, amelyeket egyrészt tartalmi, másrészt elhelyezkedési kritériumok szerint alakítottam ki, azonban azt ki kell emelnem, hogy az általam kialakított csoportok néhol fődik egymást, nem lehet minden esetben egy teljesen különálló kategóriát létrehozni. Így megkülönböztettem a kalendárium elején és végén található bejegyzéseket, a naplószerű részeket, valamint a kancelláriával és gazdasággal kapcsolatos feljegyzéseket. Azonban hangsúlyoznom kell azt is, hogy ezek a kategóriák egy folyamat során alakultak ki, a kalendárium elején még nem lehet így elkülöníteni őket. Például a januári textusok közül még hiányzik a diáriumszerű rész, februárra is csak pár napra szóló bejegyzés

²⁶² Kalendáriumi bejegyzéseiről lásd még PAPP 2007.

olvasható, márciustól állandósul ez a típusú szöveg. A gazdasági feljegyzésekről is elmondható, hogy a kalendárium elején sokkal rövidebbek. A kalendárium funkciója, a bejegyzések struktúrája tehát fokozatosan alakult, a végére érve már megfigyelhető, hogy Kálnoki felépített magának egy a naptári idő által strukturált szabályrendszert, amely szerint beosztotta a nyomtatott szövegben jegyzetelés céljából üresen hagyott helyeket.

A kalendárium elején és végén található bejegyzések

Kálnoki bejegyzései közül ezek a textusok a legváltozatosabbak, nem lehet besorolni őket egyetlen tematikus kategóriába sem, ami talán a nyomtatványban elfoglalt pozíciójukkal magyarázható. A Biblia vagy egyéb könyvek első és utolsó levelein található szövegekhez hasonlóan ezek a bejegyzések is igen vegyes tartalmú textusok, változatos funkciókkal. A legelső bejegyzésekben Kálnoki neveket, foglalkozásokat sorolt fel, valószínűleg emlékeztetőül:

„Posonyi P[ate]r. Daniel Guzman Prior B. Ill[ustris] Provincialis.
Custos noster Provincialis Franciscus Hized.
Viennae Typographus Slegel ad[notavim] ita et Siskovics alter.
P[ater] Gardianus Csaktornyensis Martinus Simonházi.
Finfikirhes házában lakik hajós mester Christian Steger nevű”.²⁶³

Mint látható, olyan adatokat gyűjtött össze, amelyek valamilyen tevékenységével, életének egy-egy szakaszával hozhatók kapcsolatba. Nagy Levente is utalt arra, hogy a csáktornyai lelkész a Zrínyi családhoz fűződő kapcsolatáról vallhat.²⁶⁴ A kalendáriumban még előfordulnak a csáktornyai páterek: a gazdasági bejegyzések között olvasható, hogy faolajra adott nekik pénzt,²⁶⁵ majd képekre,²⁶⁶ úgy tűnik, hogy kancellárként is tartotta velük a kapcsolatot. A nyomdászok megörökítése Kálnoki könyvkiadói tevékenységével köthető össze, ugyanis Pethő Gergely krónikáját, egy évvel a bejegyzés után, 1702-ben Siskovics árvájánál nyomtatta ki, majd az általa támogatott imádságoskönyv szintén ugyanott jelent meg. A fia, Kálnoki Ádám által 1699-ben a bécsi egyetem Szent László-napi ünnepségén elmondott beszéd pedig Johann Schlegel nyomdájában jelent meg. A hajósmester nevének lejegyzése a Dunán szállított árukkal magyarázható, amire szintén van utalás a kalendárium későbbi szakaszában.

A következő oldalon a kalendárium további részétől egészen különböző feljegyzés található:

²⁶³ Kálnoki Sámuel *kalendáriuma* 1^v (a továbbiakban *Kalendárium*, a jegyzetelésnél a kalendárium kézzel számozott oldalait követem).

²⁶⁴ NAGY 1998: 287.

²⁶⁵ *Kalendárium* 33^r.

²⁶⁶ *Kalendárium* 57^v.

„Definitio Vitae Humanae ex S[ancto] Augustino

Vita humana est vita dubia. Vita caeca. Vita aerumnosa, quam humores enecant, dolores extenuant; Ardore exsiccant, Irae inflant, Ieiunia macerant. Loci dissolvunt, Tristitiae consumunt. Sollicitudo coarctat. Securitas hebetat. Divitiae jactant. Pauperitas dejicit, Juventus extollit, Senectus incurvat. Infirmitas frangit. Moeror deprimit. Et post haec omnia Mors interimit, universisque gaudiis finem imponit.

Ita, cum esse desierit, ne fuisse quidem putetur”.²⁶⁷

A fent idézett szövegnek többféle funkció tulajdonítható, a kegyességi íráshasználat lenyomataként vallásos vagy érzelmi síkon lehetett jelentősége, esetleg életbölcsességként szolgálhatott. A vallásos tárgyú, funkciójú szövegek elősegíthették ezenkívül a „vallásos élmény megélését, a vallásos ismeretek birtokbavételét”²⁶⁸ is. Egyszerűbb, hétköznapiabb magyarázat is lehet a textus jelenlétére: leírhatta unaloműzőként vagy akár memóriagyakorlatként is Kálnoki. Ezenkívül a kora újkori közösségi íráshabitus jele is, ugyanis a naplóírók minden év elején, végén, vagy bizonyos életszakaszok lezárásaként örökítettek meg egy-egy fohászt, imát vagy más életbölcseességeket, így például Kálnoki kortársa, Vass György naplójában is évről-évre fohások olvashatók, Kálnoki István pedig szintén háláadással zárta naplóját. A citátum lejegyzése által Kálnoki is beáll a kora újkori szerzők sorába, egy olyan idézettel kezdte az 1701-es évet, amely az emberi élet mulandóságára hívja fel a figyelmet.

Végül pedig arra is gondolhatunk, hogy a kalendárium esetleges olvasóinak véleményét próbálta befolyásolni. Ugyanis, ha valaki felnyitotta a kalendáriumot és rögtön az első oldalon egy Szent Ágoston citátumot talált, mélyen vallásos és kegyes embernek tarthatta a könyvecske tulajdonosát. Mindezek mellett az sem elhanyagolható, hogy Kálnoki Sámuel olvasta és kiegészítette az édesapja naplóját, ezért feltételezhetjük, hogy a gyerekei is elolvashatják az ő feljegyzéseit, ezzel pedig példát próbált mutatni nekik.

A szöveg, melyet a kalendáriumíró Szent Ágostonnak tulajdonít egy középkori eredetű idézetgyűjteményből, a *Manipulus florum*-ból származik, szerzője bizonytalan. A florilégium igen népszerű volt, több kiadást megért,²⁶⁹ és a középkortól kezdve a kora újkorig prédikációk és más szövegek forrásaként szolgált.

Az idézet két másik proverbiummal is kiegészítődik („Stultum est odia timere, qua vitare non potes./Quod negat una dabit altera”),²⁷⁰ melyek szintén megtalálhatók a *Manipulus Florum* gyűjteményében is.

²⁶⁷ Kalendárium 2°.

²⁶⁸ KESZEG 2008: 116.

²⁶⁹ Hálózati kritikái kiadását lásd: <http://web.wlu.ca/history/cnighman/index.html>

²⁷⁰ Kalendárium 2°.

A következő oldalon található szöveg a *Romulidae Cannas* néven ismert epigramma:

„A[nn]o 1444
In Pugnam Infalcissimam
Uladislai Regis, ad Varnam Comissam
Epigramma
Romulidae Cannas Varnam ego clade notavi
Discite Mortales non temerare Fidem
Me nisi Pontifices iussissent rumpere foedus
Non ferret Scythicum
Pannonia Terra Jugum.”²⁷¹

A várnai csata elvesztéséről, a hitszegésről és a papok áldozatává vált I. Ulászlóról szóló epigramma felidézése azért lehet meglepő, mert főként a protestánsok által ismert és használt exemplum, amelyet gyakran a pápisták ellen applikáltak, a „királyi esküszegés miatti veszedelem prototípusává lett”.²⁷² A szöveg Szilágyi Benjámin István református prédikátor nyomán Janus Pannonius műveként maradt meg a köztudatban, azonban ezt többször cáfolták.²⁷³ Bán Imre nem utasította el Janus Pannonius szerzőségét, a szöveggel kapcsolatos adatokat összegyűjtve kiemelte,²⁷⁴ hogy ez az epigramma – amely 1646-ban bukkant fel először, a Bethlen Péter temetési beszédében – toposzá vált, „beilleszkedett a protestáns-apologétikus történelemszemléletbe. [...] Ismeretes, hogy régi irodalmunk egyik legjobban kihasznált polemikus, klérikusellenes érve a várnai csatavesztésnek büntetésként való felfogása, amely a szegedi béke esküszegő megtörése miatt következett be”.²⁷⁵ Már Bonfininél megtalálható az a gondolat,²⁷⁶ miszerint „I. Ulászlót a humanista közvélemény, Cesarini Julianus elítélésével, a papi fondorkodás áldozatának tartotta. A protestáns polemikusok természetesen módon ragadták meg ezt az érvet. Székely István, Heltai Gáspár magyar történeti műveiben ott találjuk; Magyar István is érvel vele a katolikusok ellen, Pázmány védekezik a vád ellen; kihasználja Kecskeméti Alexis János *Dániel próféta könyvének magyarázatyában*, Alvinczi Péter az *Itinerarium catholicum*ban. Említi Apácai Csere János a

²⁷¹ *Kalendárium* 2^v.

²⁷² LUFFY 2015: 138.

²⁷³ SZENTMÁRTONI 2012: 188–189.

²⁷⁴ BÁN 1975: 500. Medgyesi Zsófia összegezte Bán Imre forrásait, és kiemelte, hogy a mű keletkezése kapcsolatban állhat Révay Péterrel: MEDGYESI 1986.

²⁷⁵ BÁN 1975: 500.

²⁷⁶ A Bonfini forrásként használó Káldi Györgynél is megjelenik a toposz. Káldi felmenti a protestánsok által árulónak kikiáltott Cesarini bíborost: „halála okának másnemű vétkeit, esetleg az általa képviselt ügy melletti nem eléggé energikus kiállását tekintve” (GÁBOR 2001: 53.).

Magyar Encyclopaedia IX. történelmi részében”,²⁷⁷ de megjelenik a toposz magyar nyelvre ültetve Medgyesi Pál, Bod Péter, Batsányi János és mások szövegeiben is, legutóbb pedig Restás Attila azonosította be egy 17. század végi kéziratos unitárius prédikációs kötetben.²⁷⁸

Az epigramma valódi szerzőjét, Christophorus Manliust (1546–1575) és a szöveg legkorábbi 1573-ban Görlitzben a *Poetae Germani et exteri* című antológiában kiadott változatát Szentmártoni Szabó Géza azonosította.²⁷⁹ Szentmártoni rámutatott arra, hogy a kezdősor eredeti formája valójában *Romulidae Carrhas* volt, amely átalakítva először Henrik Ranzau (1526–1598) német humanistánál jelent meg.

Katolikus körökben az epigrammával nemcsak Kálnokinál találkozunk, Káldi György vagy Pázmány Péter prédikációiban is megtalálható a várnai csatára utaló történet,²⁸⁰ és gyakran előfordul kéziratos szövegekben is. Míg a korábban említett katolikus szerzők cáfolják a toposzhoz fűződő protestáns történelemszemléletet, addig Kálnoki csak leírja annak sorait, nem fűz hozzá semmiféle megjegyzést. Feltehetőleg láthatta, hallhatta valahol a szöveget, és meg akarta örökíteni, de bizonyára nem úgy fogta fel ezt az epigrammát, mint a katolikusok elleni támadást.

A *Romulidae Cannast* egy másik hasonló epigramma követi, amely már nem magyar vonatkozású:

„De Colonello Sangro Neapoli 3 Octobris Decollato
Ducere, quod justo Vis Causam Caesaris Ense
Iudicis injusti Victima, Sangre, cadis.
Te perjisse quidem, non sic perjisse; delendum
Pro magno pulchrum est Caesari posse mori”.²⁸¹

A vers az 1701. október 3-án Anjou Fülöp által Nápolyban lefejeztetett Carlos de Sangro tábornokról szól. A tábornok és társai Habsburg-támogatással forradalmat szerveztek Nápolyban, de lefogták és lefejezték őket.²⁸² Az esemény az osztrák-spanyol örökösödési háborúk megkezdésekor történt, társadalmi és politikai háttérének bemutatására most nem áll módomban kitérni. A tábornok kilétének beazonosításával az is kiderült, hogy a verset 1701. október 3. után írta be Kálnoki a kalendáriumába, ami arról árulkodik, hogy az egyes textusok a kalendáriumban nem kronologikusan helyezkednek el. Egy olyan szöveget, amelyet csak az év vége fele vagy a következő évben hallhatott, utólag is bemásolt a kötet elejére.

²⁷⁷ BÁN 1975: 500–501.

²⁷⁸ RESTÁS 2013: 189–203.

²⁷⁹ SZENTMÁRTONI 2012: 183–194.

²⁸⁰ GÁBOR 2001: 52–53.

²⁸¹ *Kalendárium* 2°.

²⁸² A tábornok életrajza itt olvasható: DE ANGELIS 1807.

A két szöveg megörökítésének okáról különböző feltevéseink, magyarázataink lehetnek, de ezek csak találgatások. Lehet, hogy ez is hozzátartozott a memoritergyakorlatokhoz, az is lehet, hogy Kálnoki hallotta valahol, és meg akarta örökíteni a szövegeket, és bizonyára nem úgy fogta fel az epigrammát, mint a katolikusok elleni támadást.

Ezt követően ismét néhány szentencia következik a kalendáriumban, majd egy latin gúnyvers zárja a kalendárium elején található bejegyzéseket, Rákóczi Ferenc Szamarosi nevű kapitányáról.

Az egyes napokra szóló, naplószerű feljegyzések

Mint már korábban is említettem, a napi feljegyzései megfelelnek egy szabályosan megszerkesztett diáriumnak, amennyiben csupán ezeket a bejegyzéseket másolná ki valaki, kézbe vehetné Kálnoki Sámuel 1701. február–december időszakban íródott naplóját. A kalendáriumban vezetett napló nem a magánéletére vonatkozik, a kancellárként eltöltött mindennapjait örökíti meg. Megtudhatjuk, hogy milyen események játszódtak le a bécsi vicekancellár életében, hogyan teltek bécsi mindennapjai. Napi beszámolóí, mint ahogy azt a legtöbb kora újkori napló esetében megszoktuk, általában szűkszavúak. Bizonyára csak olyan eseményeket jegyzett fel, amelyek a hivatása szempontjából jelentősnek minősültek; a saját cenzúrája is működött írás közben, azaz csak Istennek és embereknek vagy esetleg saját magának tetsző dolgokat írt le; számíthatott bizonyos olvasóközönségre is. Ugyanakkor tapasztalta már korábban azt, hogy a leírt szövegek nincsenek biztonságban: leveleit 1691-ben szolgálai semmisítették meg, hogy azok ne kerüljenek Thököly kezébe. Az *öncenzúrázás* nem csak nála működött, ugyanígy megtalálható kortársainál is, pl. az önéletíró Bethlen Miklós, a kalendáriumíró Cserei Mihály esetében. Ezekben a bejegyzésekben megfigyelhető, hogy Kálnoki miként sűrítette össze a nap eseményeit egy-két mondatban, néha pedig akár egy szóban is. Előfordul, hogy Kálnoki csupán egy-egy jelzővel jellemzett egy napot: „Dies Tristis et Subfrigida”²⁸³ vagy „Dies Commoda”.²⁸⁴

Februári bejegyzései latin–magyar vegyes szövegek, a március–szeptember időszakban csak latinul vezette ezeket, októbertől ismét megjelent a magyar nyelv,²⁸⁵ viszont a nyelvek váltogatásában nem gondolom, hogy valamilyen szerepe lenne a szöveg tartalmának, mint ahogy azt később az unokája esetében megfigyelhetjük,²⁸⁶ leginkább talán annak köszönhető, hogy a kancellárián latinul folyt az ügyintézés.

²⁸³ *Kalendárium* 16’.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ Az 1701 októberében vezetett feljegyzései a függelék VIII.10. részében olvashatók.

²⁸⁶ Lásd Kálnoki Antal és fia, Lajos levelezéséről szóló fejezetet.

Feljegyzéseiből kiderül, hogy az írás állandóan jelen volt életében: leveleket írt és kapott, a gyűlések, megbeszélések után is összegezte azok tartalmát, ezenkívül különböző okmányokat állított ki. Februárban csupán hét napra jegyzett be valamilyen eseményt, de ezek közül kettő a levélküldésre vonatkozik: „12. Igen sok levelet expedáltam Postán, nevezetesen Mikes Mihálynak”,²⁸⁷ valamint: „19. Postán kültem Lugosi úrnak az Petki úr levelit”.²⁸⁸ Hasonló bejegyzések a kalendárium során másutt is gyakoriak, áprilisban például hatszor jelenik meg az írás: „9. Conferentia nostra. Scripsi D[omino] Gub[ernatori] de salario. 13. Scripsi ratione Salarii D[omini] Apor et Sz[ent]Kereszti (...) 16. Scripsi Ratione Salarii Gubernatori et D[omi]no Nic[olao] Beth[len] (...) 20. Scripsi Sz[ent]Keresztio & in Moldaviam (...) 27. Scripsi D[omi]no Lugosi (...) 30. Plurima scripsi Gubernatori de Salis Commercio”,²⁸⁹ Ezenkívül ugyanitt a saját írott szövegére is utal, melyet az udvari tanácsban olvastak fel: „5. Informatio mea fuit lecta in Secreto Intimo Consilio”.²⁹⁰ Mivel nem járt naponta posta, a postaküldés és fogadás csak bizonyos napokon valósult meg, ilyenkor az írás rítuszerű cselekvéssé vált, a nap azzal telt, hogy leveleket komponált, erre Vass György naplójában is gyakran van utalás, bécsi tartózkodása alatt többször beszámolt arról, hogy postanap lévén otthon volt, sehol sem volt stb.

Kevés személyes vonatkozású rész van kalendáriumában. Májusban található a következő szegmentum: „1. Sum confessus pro Jubileo. Dies jucunda. Fui Domi a Prandio. Solvi Hospiti ad Festa[m] S[ancto] Mich[aeli] Fl. 325”.²⁹¹ Ugyanebben a hónapban: „Sumsi medicinam”,²⁹² augusztusban: „18. Conferentiam feci. Pedes tremidos. (...) 24. Per Dei gratiam dextri pedis vulnus coaluit”.²⁹³ Fiát is megemlítette néhány alkalommal, de csupán annyit írt róla, hogy elküldte valahová: „8. Ádámot expedialám. Jöttem Posonba sietve”.²⁹⁴

Naplószerű jegyzeteiben az egyik leggyakoribb esemény a vendégek fogadása és a vendégeskedés, mely fontos tényező a kora újkori ember életében,²⁹⁵ ugyanis ezáltal alakítja ki kapcsolatait, alapoz meg barátságokat, szerez segítőtársakat. Az állandó vendégfogadással, látogatásokkal erősödnek a már kialakított kapcsolatok, vagy esetleg még új bizalmi viszonyok jönnek létre, kötnek ismeretséget, kerülnek közelebb egymáshoz

²⁸⁷ Kalendárium 12^r.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Kalendárium 21^r.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Kalendárium 26^r.

²⁹² Uo.

²⁹³ Kalendárium 40^r.

²⁹⁴ Kalendárium 50^r.

²⁹⁵ Vö. VÁRKONYI 2005: 415–432.

a politikai élet szereplői. Kálnoki láthatóan aktív társasági életet élt, bécsi kapcsolataival bővítette az otthoni kapcsolatrendszerét is. Új ismerősöket szerzett, nem csak az erdélyi arisztokrácia tagjaival vagy a Bécsbe látogató hazaiakkal találkozgatott, hanem gyakori vendég volt nála Erdődy Kristóf, Hevenesi Gábor, ifj. Apafi Mihály, Veterani főhadiparancsnok, Johann Veissenberg, Paul Kleinburg Komornik kamarai tanácsos. Többször előfordul, hogy nem jelöli meg a vendégei nevét, pl.: „Habui hospites”²⁹⁶ vagy „Sok vendégim voltak”.²⁹⁷ A vendégfogadások, látogatások szorgalmas feljegyzésével szerzőnk mindennapjait dokumentálta, családjá, gyermekei számára illusztrálta, hogy mely jelentős személyekkel került kapcsolatba az udvar közelében és ennek kapcsán talán jövőjükre is gondolt, ugyanis ezeket a személyeket később gyerekei is felkereshették apjukra hivatkozva, mindezek mellett emlékeztetőként is szolgált, lejegyzí a neveket, látogatásokat azért, hogy tudja, kiket kell visszahívni, kinek *adósai* a vendéglátással.

Arról, hogy a bécsi mindennapok vendégeskedésekkel, tivornyázásokkal, ünnepekkel voltak tarkítva Vass György naplója is tanúskodik, aki 1688. december 15. és 1700. június 4-e között Bécsben tartózkodott. Naplójában gyakran említette a Kálnokinál töltött délutánokat, ebédeket, ünnepségeket, itókázásokat. Gyakran feljegyezte azt is, hogy kik voltak még ott az erdélyiek és az udvari előkelőségek közül, az ő szövegei is élénk társasági életről tanúskodnak.²⁹⁸

Az időjárásra vonatkozó megfigyzéseit minden hónapban akár többször is megtalálhatjuk. Előfordult, hogy egy egész napot csak az időjárással jellemzett vagy más esetben a napi eseményt kiegészítette az időjárásra vonatkozó megfigyeléseivel: „2 Dies jucunda. Scripsi D[omini] Lugosi et aliis. Nocte pluit”,²⁹⁹ „7 Pluit excellenter”,³⁰⁰ „26. Mansi in hospitio. Nimis calor”,³⁰¹ „Calor magnus”,³⁰² „3 Tota nocte & die ninxtit. Hospites habui (...) 4 Nivosum et bene frigidum”.³⁰³ „24 Calores nimis. 25 Calores caniculares. 26 Secatus cum nimio calore”.³⁰⁴ „29. Hospites habui. Pluit”.³⁰⁵ „12.

²⁹⁶ *Kalendárium* 16°.

²⁹⁷ *Kalendárium* 55°.

²⁹⁸ Vass 1896: 285–324.

²⁹⁹ *Kalendárium* 36°.

³⁰⁰ *Kalendárium* 36°.

³⁰¹ Uo.

³⁰² *Kalendárium* 40°.

³⁰³ *Kalendárium* 21°.

³⁰⁴ *Kalendárium* 26°.

³⁰⁵ *Kalendárium* 31°.

Jöttem tíz órakor Posonba. Hideg idő”.³⁰⁶ „18. Vendégeim voltak. Rettentő hidegh (...) 25. Ködös engedelmes idő”.³⁰⁷

Úgy tűnik, hogy ezek a megfigyelések fontos tényezőnek számítottak, jelezték az idő múlását, az évszakok jellegzetességeit, és mivel Kálnokinak is birtokai, szántóföldjei voltak, figyelt az éghajlat változásaira, szeszélyeire. Ezenkívül a szélsőséges időjárás nemcsak a gazdasági helyzetét veszélyeztette, hanem saját és környezete egészségére is hatással volt, ugyanis a szárazság és szegénység következtében járványok alakulhattak ki. Mindezek mellett talán igazodni is próbált a kalendáriumban látott mintához, és azzal, hogy a kalendárium által jövődölt időjárás mellé odairta a saját maga által tapasztalt valóságot, megpróbálta cáfolni, vagy alátámasztani a nyomtatványban levő adatokat.

A mindennapi programjáról is rendszeresen beszámolt. Leírta azt, hogy a kancelláriában vagy gyűlésben töltötte a napot: „30. Consilium”,³⁰⁸ tanácskozást hívtak össze: „Conferentiam feci”³⁰⁹ vagy: „Conferentiam longam habuimus”,³¹⁰ döntéseket hoztak vagy: „18. R[egio] Gubernio multa scripsi. Advenit D[ominus] Sz[ent]Kereszti”.³¹¹ „Expedivi decretum de Vacantiis Catholicis Candid[atura]”.³¹² A kancelláriai tevékenységével kapcsolatban néha konkrét adatokat is közölt, leírta azt, hogy a beérkezett dézsmával foglalkoztak vagy a só ügyével, tutellát vagy armalist küldött. Sőt arról is találhatunk feljegyzést, ha a belső tanácsban felolvasták a beszámolóját: „5. Informatio mea fuit lecta in Secreto Intimo Consilio”.³¹³

Ugyanitt a mindennapi feljegyzései közt leírta utazásait is. Havonta Pozsonyba látogatott, ilyenkor több napot töltött ott, pontosan dokumentálta, hogy mikor indult, mikor ért oda, kikkel találkozott, mikor indult vissza és érkezett meg Bécsbe, pl. március 29–április 2. között:

„29 Movi hora 8va & veni Posonium hora sexta

(...)31. Tractavit omnes Ill[ustrissi]mus D[ominus] Comes Christophorus Erdödi Camerae Praeses”³¹⁴

„1. Visitavi Moniales et conveni cum Architectis(?)

2. Movi Posonio hora 7ma & perveni hora 8va”.³¹⁵

³⁰⁶ Kalendárium 60^r.

³⁰⁷ Uo.

³⁰⁸ Kalendárium 40^r.

³⁰⁹ Kalendárium 26^r, 36^r.

³¹⁰ Kalendárium 16^r.

³¹¹ Kalendárium 26^r.

³¹² Kalendárium 11^r.

³¹³ Kalendárium 21^r.

³¹⁴ Kalendárium 16^r.

³¹⁵ Kalendárium 21^r.

Rendszeres pozsonyi látogatásai azzal is magyarázhatók, hogy lánya, Hedvig itt volt apáca, Agnes is ott tanult, útjairól szóló rövid beszámolóiban mindig megtalálható az is, hogy az apácákat meglátogatta. Azonban nem csak Pozsonyban járt az 1701-es évben, Mariazell városát is meglátogatta. Útja kilenc napot tartott, beszámolójában leírta az állomásokat, ahol megszállt, a helyeket ahol elfogyasztotta ebédjét, vacsoráját:

- „6. Movi ad Cell pernoctavi in Purgesdorf.³¹⁶
7. Prandium in Saledorf. Coena in Santpelt.³¹⁷
8. Prandium in Lilienfeld. Coena in Tirnicz.³¹⁸
9. Prandium in S. Anna. Coena in Maria Cell
10. Ibi (decoritavi?) & Thesauru[m] visitavi.
11. Confessus sum et Pres(idio?) tractavi
12. Movi hora 8. Pran[dium] Viensprult.³¹⁹ C[oena] Tirnicz
13. Prandiu[m] Lilienfeld. Coena Sanspelt
14. Prandiu[m] Saledorf. Coena Purgesdorf
15. Venimus Vienam hora 11”.³²⁰

A mariazelei záróokmányt a Habsburg-hű magyar nemesség egyik jellegzetes gesztusának tartja a szakirodalom.³²¹ Mint látható, nem sok részletet közölt utazásáról, a visszaútról is ugyanúgy leírta, hogy hol szállt meg. Ez a fajta feljegyzésmód nagyon hasonlít az édesapja, Kálnoki István feljegyzéseihez, de erre a partikularitásra egy későbbi részben még visszatérek.

Néha részletesebbek voltak a beszámolói, pl. október elején egyetlen napra több dolgot is bejegyzett: „1. Az Bahoni dézmát be hozzák. Vettünk zabot felesen, érkezék Ajtay. Kültem el fizetéseknek való decretumot. Voltam Váradi uramnál ebéden az kertben”.³²² Diáriumából kiderül, hogy rendszeres kapcsolatban állt és gyakran látogatta a jezsuitákat, ferenceseket és a klarissza, valamint Orsolya-rendi apácákat. Az is megfigyelhető, hogy a kancellária tagjai gyakran tanácskoztak a román püspökség dolgairól, szűk körben is, de az udvari tanácsban is, valamint a ferencesek dolgaírói: „2. Conferentiam feci Ra[t]ione Privilegiorum P.P. Francis[canorum]: in Chik, Vizakna, Tasnád”.³²³

Mint láthatjuk, feljegyzései főleg a közélettel kapcsolatos információkat tartalmaznak, bemutatják az erdélyi udvari kancellária mikrovilágát, mindennapi tevékenységeit. Írásvezetéséből és a tinta színéből megállá-

³¹⁶ Purgesdorf.

³¹⁷ Sankt Pölten.

³¹⁸ Tümicz.

³¹⁹ Talán Wiener Neudorf.

³²⁰ *Kalendárium* 40°.

³²¹ GALAVICS 2004: 66.

³²² *Kalendárium* 50°.

³²³ *Kalendárium* 26°.

pítható, hogy általában nem naponta írta le az eseményeket, hanem három-négynaponként születtek a feljegyzések.

Gazdasági és a kancelláriával kapcsolatos feljegyzések

A kalendáriumban vezetett diáriumot szervesen kiegészítik a gazdasági és kancelláriával kapcsolatos feljegyzések, ugyanis amire a naplószerű részben egy-egy rövid mondattal utalt Kálnoki, azt a következő lapokon részletesebben bemutatta. Ezek a szövegek foglalják el a kalendáriumban található bejegyzések nagy részét. Bizonyos esetekben a gazdasági vonatkozású és kancelláriai témájú textusok nagyon hasonlítanak egymáshoz, nehéz elkülöníteni őket, mivel gazdasági jellegű szövegei egyaránt vonatkoznak a saját háztartására és a kancelláriába befolyt pénzek nyilvántartására is. A kancelláriával kapcsolatos bejegyzések néha nagyon részletesek, a naplószerű részhez hasonlítanak, például júniusban ugyanúgy több napra bejegyezte *Acta in Cancellaria* címmel, hogy milyen okmányokat állított ki, kikkel tárgyalt, kinek írt. Ezenkívül dekrétumok, privilégiumok listája, Erdélybe küldött iratok, kimutatások találhatók ezekben a bejegyzésekben. Egy hasonló bejegyzésben 1701 *Novae Armalium Series* cím alatt felsorolta, hogy kiknek állítottak ki armaliumot és mennyiért,³²⁴ de idetartoznak a kancellária tagjainak fizetéséről szóló szövegrészek is.

„Computus Die 15 Martius 1700 Extractus ex aliis Divitionum seriebus in Salario Regni factis

Usque ad Anni 1697 Diem 16 9br usque ad 16 febr Anni 1700 percepimus

D[ominus] Cancelarius Hung 12323 x 82

D[ominus] Sz[ent]kereszt H. 7314 x 27

D[ominus] Henter H. 3242 x 38

D[ominus] Simon H. 5705 x 16

D[ominus] Czako 2159 x 69.

Pro novellis fl. H. 120

Suma 30865// 92”.³²⁵

Gazdasági jellegű textusai olyan információkat tartalmaznak, amelyek által be lehet pillantani az alkancellár bécsi életének *kulisszái mögé*, felvázolható mikrovilágának néhány komponense. Megtudhatjuk, hogy Kálnoki mire költötte a pénzét, miket vásárolt, milyen kiadásai voltak. Eljárása az volt, hogy aprólékosan felsorolta, mire, kinek adott pénzt és mennyit, a végén összeadta. Szinte minden hónapban találhatók hasonló kimutatások. Ezek a feljegyzések nyelviileg is nagyon változatosak, a latin és a magyar nyelv folyton váltakozik, még ugyanazon feljegyzésen belül is.

³²⁴ *Kalendárium* 33^v–34^r.

³²⁵ *Kalendárium* 46^v.

Költségeinek részletezése nem tárgya jelen dolgozatnak, csak néhány szemelvénnel illusztrálnám az alábbiakban, hogy milyen típusú feljegyzései vannak:

„Erogatioja az két ezer forintnak:
 Mészárosnak a die fl. 135
 Péknek a die fl. 124
 Kovácsnak fl. 22
 Kerekesnek fl. 18
 Sinoros embernek Ádám öviért fl. 43
 Új posztós (?) fl. 150
 Papai ura[m]n[a]k fl. 100
 Ádám asztaláért fl. 14
 Az matériás boltba fl. 21
 Lakatosnak zárokra fl. 20
 Fazakasnak fl. 10
 Jubölrnek medvéjért fl. 175
 Pál deák pisztolyáért fl. 28
 Csizmadia Györgynek fl. 16
 Hegedüs mesternek fl. 40
 Pintérnek fl. 8
 Fegyveres embernek fl. 30
 Stokfis áráért Apor uramn[a]k fl. 12
 Egy pár musztot magyar szőcstől 63
 Summa fl. 1033³²⁶”

Egy másik részletes kimutatása:

„Exitus
 Die 13 9bris fizettem Sámsonak Petki Dávidért fl. 316
 Magam adósságimértis fl 48
 Die 18 9bris péknek fl. 117
 Fejérvári templomba gyertyatartók 56
 Businak régi adósság fl 48
 Kálnaki Farkas pisztolyi fl. 11
 Verebélyinek borokra fl. 90
 Egy font sáfrányra fl. 16
 Die 3 Januarii 1702 az mely török portékákat vettem adóságba fl. 200
 Summa fl. 902³²⁷”

Néhány érdekességet is találhatunk szövegeiben, különlegesebb dolgok vásárlását is lejegyezte:

„Die 23 Sept[embri] az új posztós boltba fl. 110
 Az titkos boltba csipke, s galon 53
 (...) Die 12 Vajra fl. 34

³²⁶ *Kalendárium* 32^v.

³²⁷ *Kalendárium* 58^r.

Egy Posoni almáriumra fl. 7

Bagaria fl. 3, mosóné fl. 5, kézre valók [?] 8 fl. 16

Popovicsné háza alatt lakó vásznas embernek fl 20”³²⁸

„Soproni ürmös borra fl. 12

Káposztára s répára fl. 20

Csipke s 2 pár strinflí fl. 8”³²⁹

„Kantai pátterek könyvekre fl. 20”³³⁰

„Vásáron vásároltam ezeket. Die 5 Marti Pater Mártonfinak ötödfél ref posztót per fl. 5”³³¹

„Apró czifra ládácscákra 6 (...) arany fonal 5”³³²

„Kalendáriomnak 2 (...) ezüst csipkét leányimnak odahaza 44”³³³

Fia költségeit is ő állta pl.: „Mikor Ádám Eberhardra járt fl. 6” vagy „Ádámnak útjára fl 126.”, feleségének adott pénzeket is többször feljegyezte, pl. „Feleségemnek költeni hattam”³³⁴ Mint már említettem, nem csak saját háztartása költségei találhatók a kalendáriumban, az Erdélyből szállított és a különböző vásárokon eladott marhákról, borbécekről készült kimutatások vagy búza, árpa vásárlásáról szóló információk ugyanúgy megjelennek. Utazásai alkalmával költött összegeket is *beväste* kalendáriumába, valamint az előkészületekhez szükséges pénzt is:

„Die 3 Aug[usti] készültem Czelli utra vettem anticipate az Taxa[kból?] az die 18 Julii Macskási úr fizette taxakból de fl. 200 et restantibus 400.

Ex fl 600

Levavi fl. 200”³³⁵

Ezekből a gyakran ismétlődő feljegyzésekből megtudhatjuk, hogy az alkancellár háztartásában hónaponként mire költöttek, megfigyelhető, hogy többnyire részletesen írta le ezeket a hétköznapi dolgokat, ezért valószínűleg mindent lejegyzett, nem szelektálta az írásban megörökített költségeit. Részletes kimutatásai arról a köztudott dologról árulkodnak, hogy az erdélyi kancellária Bécsbe küldött hivatalnokai folyamatosan anyagi problémákkal küszködtek, fizetésüket későre kapták meg, kölcsönöket vettek fel,³³⁶ az Erdélyből fizetés helyett érkezett juttatásokkal (állatok, só stb.) próbálták pótolni jövedelmüket.

³²⁸ Kalendárium 47^v.

³²⁹ Kalendárium 48^v.

³³⁰ Kalendárium 43^r.

³³¹ Kalendárium 48^r.

³³² Kalendárium 45^v.

³³³ Kalendárium 63^r.

³³⁴ Kalendárium 48^r.

³³⁵ Kalendárium 43^r.

³³⁶ BIRÓ 1935: 109.

Kálnoki Sámuel kalendáriumi jegyzetei gyakorlott íráshasználatra utalnak, talán még végzett hasonló feljegyzéseket, amelyek sajnos nem maradtak fenn. A kalendáriumba vezetett jegyzetei szerves részét képezték mindennapjainak, azonban nem a személyes jellegű írásgyakorlás, hanem hivatali íráshasználat eredményeként jött létre ez a bejegyzéskorpusz, még akkor is, ha a *publicum* mellett időnként a *privatum* is felbukkan szövegeiben. Többféle funkciót tulajdoníthatunk ennek a teleírt nyomtatványnak. A rendszeres bejegyzések az idő felosztására, mérésére szolgálhattak. A ciklikusan ismétlődő havi feljegyzések és a gyakran ismétlődő tartalmak által mintegy megőrkítette a múltó időt, kialakított magának egy *rítust*, amely havonta ismétlődött. Ugyanakkor végigtekintve a feljegyzéseit lineárisan is láthatóvá válnak az események, és néhány helyen a következő évet is összekapcsolják a kalendáriumíró jelenével. Ezenkívül a megőrzés, az emlékeztetés is fontos szerepet játszott a kalendáriumi jegyzeteinek megszületésében, ugyanis számíthatott arra, hogy a rendek számon kériktetteit, költségeit.

Kálnoki Sámuel levelei

Kálnoki Sámuel életében a levélírás a mindennapok része, életmódjából, pályájából adódik. Személyéhez a kortársak feljegyzésein kívül saját írásai szolgáltatnak adatokat, és ezek közül a legtöbb levél formájában maradt fenn. Levelezéséből több részletet sikerült felkutatnom a különböző levéltárakban. A címzettek között családtagjai és kortársai egyaránt megtalálhatók. Kálnoki Sámuel magánlevelezéséből feleségén kívül apósának, Lázár Istvánnak, vejének, Apor Péternek és leányának, Kálnoki Borbálának címzett misszilisei maradtak fenn. Ezenkívül Apor Istvánnal, Teleki Mihállyal, Béldi Dáviddal, Mikes Kelemennel, Mikes Mihállyal, Bánffy Györggyel, Kornis Istvánnal, idősebb és ifjú Apafi Mihállyal, Alvinczi Péterrel, Pogány Menyhárttal, Katona Mihállyal, Daczó Jánossal, Jura Jónás máramarosi szolgabíróval folytatott levelezéséből találtam meg töredékeket. Levelei természetesen kapcsolatonként, címzettenként és életszakaszonként változnak, más-más témák merülnek fel bennük, másként fogalmazza meg *önmagát* ezekben a szövegekben.

Feleségének címzett levelei

Kálnoki Sámuel magánlevelezésének egyik legjelentősebb része a feleségével folytatott levelezés.³³⁷ Feleségéhez címzett misszilisei közül összesen húszat sikerült megtalálnom, valamint egy szintén neki készített

³³⁷ A feleségéhez címzett leveleiről: PAPP 2013: 67–80. A függelék VIII.4. részében egy válogatás olvasható Kálnoki feleségének címzett leveleiből.

memoriálét, melyet a bécsi, kancelláriai hivatal elfoglalása előtt írt Kálnoki. Ebben a levélkorpuszban a néhány soros rövid feljegyzés, melyet emlékeztető vagy utasítás gyanánt küld, és többoldalas, hosszú levélszöveg egyaránt megtalálható. Levelei élete/életük különböző szakaszaiból származnak, más-más élethelyzetben mutatják be a levélírókat.

Feleségének, Lázár Erzsébetnek összesen öt hozzá címzett levelét sikerült felkutatnom, melyek szintén házasságuk különböző periódusaiban, különböző alkalmakkor születtek. A család női tagjainak írásgyakorlata nem tartozik szorosan kutatásomhoz, viszont jelen esetben mindkét levélíró szövegeit megvizsgálva teljesebb képet kapunk a férj és feleség közti írásos viszonyról.

Kálnoki Sámuel és felesége missziliseit a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságán (Sepsiszentgyörgyön) és Kolozs Megyei Igazgatóságán (Kolozsváron) található Apor, Kálnoki és Lázár családok levéltárából gyűjtöttem össze. Legtöbb levél az Apor család levéltárában őrződött meg, ahová feltehetőleg Kálnoki Sámuel fia, Ádám halála után kerültek. Erről 1779-ben Kálnoki Antal is beszámolt fiának, Lajosnak írt egyik levelében: „Édes fiam, tugya az egész ország, hogy Apor Péterné volt tutrix, az atyám halála után, az egész familia leveleit kezéhez vette, és azoknak edgy része Galacson elégett, mivel az jó tutrix magával hordozta”,³³⁸

Férj és feleség egymásnak küldött levelei autográf textusok. Íráské-pükről elmondható, hogy míg Kálnoki Sámuel leveleire (akárcsak más tőle származó szövegekre) rendezetlen, szálkás betűvezetés jellemző, Lázár Erzsébet írása tiszta, kerek betűket használ, a korabeli női levelekkel összehasonlítva gyakorlott íráskészséggel rendelkezett, valószínű, hogy még leányként, a Lázár családban tanult meg írni.

Levélváltásuk legkorábbi darabja a házasságuk előttről származik: Lázár Erzsébet 1665-ös levele. Ennek a misszilisnek sajnos csak a nyomtatott változatát sikerült megtalálnom.³³⁹

Az összes levél magyar nyelvű, nem volt jellemző az idegen nyelvű betoldások használata, mint a fél évszázaddal későbbi Kálnokiak vagy más erdélyi nemesek esetében. Írásuk és a központosítás néhol következetlen, gyakran használták az elterjedt korabeli rövidítéseket (K[e]g[yelme]d, l[ste]n, U[ra]m stb.). Lázár Erzsébet férjétől eltérően a „cs” betűt „cz”-vel jelöli. A levelek külső címzése magyar nyelvű, a címzett pontos megnevezését tartalmazta („Az én édes feleségemnek Nemzetes Lázár Erzsébetnek adassék” vagy „Tekintetes Nemzetes Kálnoki Sámuel Uramnak nékem Édes Uramnak Eő k[e]g[yel]mének adassék”), a levélhordónak kézbesi-

³³⁸ SszNL, 49. fond, Kálnoki cs., 17/67°.

³³⁹ APOR 1903: 346.

tőnek szóló pontos utasításként, Kálnokinál gyakran előfordultak olyan kiegészítések is, hogy „sietve” vagy „sietséggel”.

Mindketten állandósult levélkezdő és -záró formulákat használtak: Kálnoki Sámuel legtöbbször „Isten ő felsége kívánt áldásokkal boldogítson” megszólítással kezdte leveleit, levélzárásként a „míg élek vagyok igaz társad, édesem” formula valamilyen változatát használta. Lázár Erzsébet általában egy jókívánsággal kezdte leveleit: „Igaz tökéletes szeretettel való szolgálatomot ajánlom k[e]g[yelme]dnek Édes Uram az Úr Isten k[e]g[yelme]det minden üdvességes jókkal szerencsés hosszú élettel meghálgya tiszta szíből kívánom”, levélzáró formulája: „és én vagyok mígh Isten engedi k[e]g[yelmed]nek igaz tökéletes szeretettel való engedelmes szolgálója” vagy ennek valamilyen változata volt. A vallásos formulák, ornamentikák és a „biblikus hangnem” a reformáció, majd az ellenreformáció korára valamennyi felekezetben a levelek jellegzetes kellékeivé váltak, a kor írásgyakorlatában, levélíró-repertoárjában rögzültek,³⁴⁰ azonban ezeknek a túlzott használata igen nehézkessé, szaggatottá tette a kora újkori missziliseket.³⁴¹

A levelezést a távolság hívta életre, a szövegek a mindennapi kommunikációt helyettesítik. A misszilisek célja a levelező felek közti távolság leküzdése, a szükséges információk írásban való közlése, különböző rendelkezések, utasítások átadása, valamint a másik fél tudósítása olyan családi vagy közösségi eseményekről, amelyekben nem vehetett részt. A levelekben megfigyelhető a házastársak egymás iránti ragaszkodása, azonban viszonyuk nem a mai értelemben vett egyenrangú: a férj tegezi feleségét, míg a feleség magázza, kegyelmednek nevezi férjét. Nem szólítják néven, hanem „édes uram” és „édes feleségem” titulussal illetik egymást. Ugyanez a hierarchia figyelhető meg abban is, ahogy a levelek zárásában Kálnoki felesége igaz társának nevezte magát, míg Lázár Erzsébet férje engedelmes szolgálójának.

A levelek a családi íráshasználat fontos forrásai, mivel azt illusztrálják, hogy férj és feleség hogyan kommunikálnak írásos formában egymással, miként jelenítették meg írásban a családban elfoglalt pozíciójukat, mely események kapnak helyet a levelezésben, és hogyan foglalják írásba ezeket. A szövegekben megfigyelhető a magánélet, az intimitás jelenléte és bizonyos fokú személyesség is, azonban köztudott, hogy a 17–18. században a házastársak nem írtak egymásnak érzelmekről, magánéleti dolgokról. Ellenpéldaként Nádasdy Tamást és „szerelmes Orsikáját”,³⁴² Thurzó György és második felesége, Czobor Erzsébet levelezését³⁴³ vagy Teleki

³⁴⁰ HANÁK 1973: 75–76.

³⁴¹ MIKÓ 1896: 47.

³⁴² NÁDASDY 1988.

³⁴³ THURZÓ 1876.

Mihály Veér Juditnak írt leveleit³⁴⁴ lehet említeni, de másoknál, mint például Bethlen Miklós feleségéhez, Rhédey Júliához címzett leveleiben, nem sok nyoma van az intimitásnak.

Kálnoki Sámuel mindegyik fennmaradt levelét kapcsolatuk hivatalossá válása, azaz házasságuk (1667) után írta, viszont Lázár Erzsébet 1665-ös leveléből kiderül, hogy már korábban is levelező viszonyban voltak: „K[e]g[elme]d levelét édes bátyám uram megadá az apám uram szolgálja tegnapelőtt estve, melyet szívesen vettem” vagy „éd[es bátyám] uram kérem k[e]g[elme]det ne neheztelje k[e]g[yelme]d levelében maga egészségé felől tudósítani.”³⁴⁵

Kálnoki Sámuel leveleiben nyomon követhető karrierjének néhány fontosabb eseménye is, mivel levelei olyankor születtek, amikor családját valamilyen közéleti tevékenység miatt kényszerült elhagyni. 1677-ben Marosvásárhelyen tartózkodott; 1683-ban Szolnokról írt levelében Bécs ostromáról tudósította feleségét. Az 1687-es máramarosi küldetése idején is leveleket írt, ahol azt a feladatot kapta, hogy Máramaros megszállásáról egyezzen ki Veteránival (ebből az időszakból származik a legtöbb fennmaradt levele). Az 1699-es években már Bécsben kancellár (1696-ban költözött fel Bécsbe),³⁴⁶ amikor a Pozsonyban tartózkodó feleségének írt. A levélírás körülményei, a levélhelyzetek változatosak. Szövegeiben a magánélet és közélet történései egyaránt jelen vannak, arányukat tekintve természetesen a közélet eseményei sokkal jelentősebb helyet foglalnak el, akárcsak más korabeli levelezésekben.

Missziliseiben, még ha sietve is íródtak, betartotta a kötelező formulákat, általában a felesége előző levelének kézbevételeiről írt („Horvát úr által küldött leveledet vettem szeretettel”),³⁴⁷ vagy a levele elmaradásáról („ez napokba[n] egy néhány úttal írtam neked, de én még mivolta el jöttem, én semmit ne[m] érthettem felőlletek; igen el felejtessz édes feleségem mindenkor”),³⁴⁸ néha a levélírás körülményeiről („hirtelen esvén az alkalmatosság írhatom, hogy I[ste]nek hála jó egészségben vagyok, az lábam is jól gyógyul”).³⁴⁹ Ezek a részek teremtenek keretet arra, hogy a levélíró a levélírás kontextusára reflektáljon, és a levélírási gyakorlatról, a levélfogadás módjáról, körülményeiről vallanak. Mindezek mellett a korabeli nehézkes levélküldési viszonyokra is utalnak. A posta hiánya miatt egy-egy szolgálval, utazó ismerőssel küldik missziliseiket, amelyek sokszor nehe-

³⁴⁴ TELEKI 1926.

³⁴⁵ APOR 1903: 346.

³⁴⁶ TRÓCSÁNYI 1988: 236.

³⁴⁷ KvNL Apor cs., 2/I, 7.

³⁴⁸ KvNL Apor cs., 2/III., 17°.

³⁴⁹ KvNL Apor cs., 2/I, 5°.

zen érnek el a címzethez. Ezenkívül kötelező retorikai fogásoknak is minősülhetnek, általuk a levélíró megszerzi a címzett szimpátiáját.

Legtöbbször utasításokat, parancsokat találunk Kálnoki leveleiben, amelyek által a feleségének közvetlenül vagy cselédjeinek közvetetten (a felesége által) rótt ki feladatokat. A cselédeknek való közvetlen utasítások egyfajta nyilvánosságot teremtenek a levelekben, már nem csak a címzettnek szólnak, hanem tágabb közönségnek vannak címezve.³⁵⁰ Ezek olyan dolgok, amelyek a családi birtokok fenntartásához, a háztartás működéséhez kapcsolódtak, és amelyeket mint családfő jelölt ki: „Az templom ablaki felől nem írtál semmit, kérlek édesem igen szépen csináltasd meg. Ha annyira jut, az vén boltnak ablakátis meg kellene kristállyal csinálni, s az kis ebédülő háznakis hasonlóképpen. S az paraszt régi üvegekből az konyha háznak fába rakva készícsék meg”³⁵¹ – írta a valószínűleg Máramarosban kelt címzés nélküli levelében. Néha előfordult, hogy konkrét utasítást nem adott, de emlékeztette az otthoniakat a feladatokra, mint például a Bécs ostromakor kelt 1683-as levelében: „Édes lelkem én az házi dolgokról nem írok, mert az nekem már az elmémben nincsen, hanem az minek mikor ideje ahhoz ugyan hozvá lássatok, és nekem meg írátok”³⁵²

Missziliseit keletkezésük szerint három kategóriába lehet sorolni, így elkülöníthetők a korai, tudósító levelek, a máramarosi levelek, valamint a bécsi levelek.

a. Korai tudósító levelek

Ebbe a kategóriába két levele tartozik, ezek közül egyiket 1677-ben írta egy marosvásárhelyi útja alkalmával, melyben az utazás eredményeiről, megvalósításairól tudósította feleségét és a különböző gazdasági jellegű utasításai olvashatók.³⁵³ A másik levele 1683-ban kelt Szolnokon, ahová a török sereg bécsi hadjárata folytán érkezett, ugyanis a szerencsétlen ki menetelű török hadműveletben az erdélyiek néhány hadtestének is részt kellett vennie. Levélbe foglalta tartózkodási helyét, aktuális feladatainak alakulását, azonban az is kiderül, hogy a bécsi hírek nemcsak feleségének szóltak: kérte, hogy annak tartalmát tudassa másokkal is. Írásában beszámolt a hadak állásáról és az ott tapasztalt dolgokról. Ez a misszilis jól illusztrálja azt, hogy Kálnoki leveleinek az utasítások tolmácsolása mellett tudósító szerepük is volt, a tudomására jutott híreket közölte, erősítette meg írásaiban. Ilyen esetekben a levél a nyilvánosságtերemtés eszköze lesz, híreket továbbít és hírt ad magáról a feladó: „Győr vára alatt is tö-

³⁵⁰ Vö. KESZEG 1996: 44.

³⁵¹ KvNL Apor cs., 2/III., 79^r.

³⁵² KvNL Apor cs., 2/III., 10^v–11^r.

³⁵³ KvNL Apor cs., 2/I., 1.

rök van, az győriek olyan választ tettek nekik, lássák elsőbben Bécset ha meg vehetik, az után meg látták űkis mit mivelnek. Györön túll Bécsig valamennyi kastély, s olly gyenge német várak vannak, azokba mind török szállott. Ollyan olcsónak mongyák az rabot, hogy egy rh[enes]tálléron kettőt vesznek. Mindezeket az szomorú híreket tetézi azis, hogy az Posoni Apáczákot, mintegy 30, vitték volna Bécs felé, s utjokban elfogták az pogányok. Egy Cell nevű rettenetes kazdag klastromot fel vetének, az honnan rettenetes kincset vittek el. Tököllynek, az Dunán innen Posonig mind be hódoltak, énis arra felé fogok menni. Ezeket az híreket Henter Mihály ú[rna]k, s mások[na]k is meg írhatod”.³⁵⁴ Ugyanennek a levélnek a hátoldalán a címzés alatt még megjegyezte: „Brassai bírónakis édesem írd meg ez szomorú híreket”. A korabeli Erdélybe a hírek, újdonságok nehezen jutottak el, a nyugat-európai sajtó termékei, a tudósítások nem voltak elterjedtek, ezért ha egy-egy nemesnek valamilyen információja volt bel- vagy külföldi eseményekről, levelet kapott vagy megbízott kémei érkeztek, azt többnyire megírta, elmondta ismerőseinek, rokonainak.

Levelében többször utalt az írásra: „Panasszal írhatom, még egy leveledet sem vettem, holott asszonyom anyám írt, s húgom asszonyis nekem. (...) Édes lelkem én az házi dolgokról nem írok, mert az nekem már az elmémben nincsen, hanem az minek mikor ideje ahhoz ugyan hozvá lássatok, és nekem meg írátok. (...) Adgya az én k[e]g[ye]lmes Istenem hallhaszak igen örvendetes híreket felölletek, énnekem igen sokat ír”.³⁵⁵ Mindez azt tükrözi, hogy nemcsak ő, hanem családtagjai is gyakran ragadtak tolat, feleségétől elvárja, hogy rendszeresen tudósítsa és a gazdaság igazgatásával kapcsolatos dolgokat feljegyezze. Ugyanakkor az is megállapítható levele alapján, hogy nemcsak a kancelláriai hivatal betöltése után vezetett rendszeres gazdasági jegyzeteket, hanem korábban is voltak ilyen írásai.

Családjáért való aggódásának is hangot ad, amikor arra biztatta feleségét, hogy édesanyját s húgát gyakran látogassa, valamint „az édes kis Kátókára igen rá vigyázzon az inas, soha tőle el ne maradgyon”.³⁵⁶ A levelei retorikai eszközei közül kiemelhetők a közvetlenség („Az vezér Bécshez csak annyira van, mint Köröspatak Angyaloshoz”), valamint a rokonszenv megszerzéseként funkcionáló panasz és kegyességi megnyilvánulások: „nekem nem segíthetsz egyébbel imásságidnál, most az ideje. Olyan jó reménségben volnék, ha az én kegyelmes I[ste]nem utamot boldogíttya s méltatlan voltom által az fővezér az mi k[e]g[ye]lme[s] urunk[na]k olyan választ adna, hogy az Dunán által ne vinné, úgy haza menetelünk is hamarébb lehetne. De ha által viszen, ennek az nyomorú népnek bizony egy

³⁵⁴ KvNL Apor cs., 2/III, 10.

³⁵⁵ KvNL Apor cs., 2/III, 10^v-11^r.

³⁵⁶ KvNL Apor cs., 2/III, 11^r.

része ehel hal meg, s gyalogis marad, mert máris el állott olyan szükséget mondanak kivált széna s abrak dolgából”.³⁵⁷

b. Máramarosi levelek

A máramarosi követsége alatt küldött misszilisei teszik ki a házastársak fennmaradt levelezésének legnagyobb részét (tizenegy 1687. február–július időszakban kelt levelet, valamint 5 évszám nélkülit találtam, amelyekről tartalmuk alapján feltételezem, hogy ebben a periódusban íródtak). E levélkorpusz elemeit nem szövegenként vizsgálom, hanem a levélírói habitus bemutatása által egy általános kép kialakítására törekszem.

Kálnoki máramarosi leveleiben a közélet és a családi élet szorosan összefonódott, családja, szolgálai is a közügyek részeseivé váltak: lovak vásárlásával, szállításával bízta meg őket a katonaság számára. Azonban a levélszövegekből kiderül, hogy az írásbeli kommunikáció nem mindig működött akadálymentesen. Nem érkeztek meg időben a levelek, vagy egyáltalán nem jutottak el a címzetthez, valamint megtörtént az is, hogy nem volt érthető a levélíró szándéka, parancsa, főként, ha időközben egy-egy levél kézhezvétele kimaradt: „Az mostani leveled[b]ől olly homályos, hogy én bizony nem érthetem, ha Csüdörék haza menetele után vetteke lovakot, vagy nem, s ha vettek, hol vadnak. Úgy veszem eszemben, hogy te is az én levelemet jól nem értetted”.³⁵⁸ Nem csak írásban, hanem szóban is küldtek a levélhordó szolga által üzenetet, a szóbeli kommunikációnak is fontos szerep jutott, ugyanis bizonyos dolgokat nem írtak le, vagy nem tartották szükségesnek megörökíteni, mert a szolga is el tudta mondani, ezek a részek a szóbeliség és írásbeliség együttéléséről, egymást kiegészítő státusáról árulkodnak: „Édesem, leveledet igen kedvesen vettem az tudósításoddal edgyütt”.³⁵⁹ Ez a jelenség a kora újkori misszilisekben igen elterjedt volt, Lampérth Géza 16–17. századi – főként szerelmes – leveleket vizsgálva illusztrálja, hogy minden levélküldő a maga „postamestere” volt, saját szolgájával küldte a levelet, és a szolga maga is igen gyakran egy „eleven levél” volt, neki kellett szóban elmondania azt, ami a misszilisből kimaradt. Ilyenkor előfordult, hogy a levélíró külön megírta a címzettjének, hogy adjon hitelt a szolga szavainak.³⁶⁰

A levelek tartalmát és funkcióját tovább vizsgálva megállapítható, hogy Kálnoki saját feladataira és helyzetére is reflektált, nemcsak beszámolt, hanem írásaiban értékelte tevékenységét, és megtudjuk az eseményekről kialakított véleményét is. Ezek a passzusok nagyban hozzájá-

³⁵⁷ KvNL Apor cs., 2/III, 10^v.

³⁵⁸ KvNL Apor cs., 2/III, 25^r.

³⁵⁹ KvNL Apor cs., 30, 4^r.

³⁶⁰ LAMPÉRTH 1923: 232–233.

rulnak levelei személyes hangvételéhez, és közelítik azokat az önéletírói műfajokhoz, azzal a különbséggel, hogy míg az önéletírások, memoárok szerzői a múltba visszatekintve összegzik saját életútjukat, karrierjüket, a levelekben a jelen perspektívájából születtek ezek az áttekintések, értékelők. A levélírónak rögtön az események utáni állapotát, nézeteit, érzéseit tükrözik: „Az várakozás is nem kínos baj, mi vagyunk most úgy, mert két hete egy levelem sem jött udvartól, rettenetes bajban vagyunk miatta. Úgy látom s tapasztalom, csak az szegény legént küldhessék valahova idegen nemzethez könnyen felejtik. Kedvekre házoknál nyugodgálnak az kik országunk[na]k sírján híztak, azok[na]k kellene szolgálni, az kik sok falukkal, sok kincsel dicsekednek”.³⁶¹

Többször hangsúlyozta érdemeit, kiemelte saját szerepét a császári sereggel kötött egyezkedésekben: „Én az sok dolog közt gyötrődöm szüntelen való foglalatosságok között. Minap kedvem ellen szinte haza visznek vala az német vitézek. Immár oly helyt voltanak, hogy egy nap Besztercze székbe bé mehettünk volna, az I[ste]n mégis vissza térített az én sok törekedésemre, mostis az én biztatásom tartóztattya az Generált, mert eddig bizony fel prédálták volna szegény országunkot”.³⁶² A tárgyalások helyzetéről így tudósított: „Én félek, ha nem találjuk (kivált az más követaink) kedveket az németeknek. Az pénzt ugyan meg indítták holnaputá[n], de az élest igen lassan szállítták, mert szekereseket nehezen kaphatn[a]k. Most szükség, hogy imádkozzál érettem, mert bajosabb dolgaim lesznek, mint az előtt”.³⁶³ A részletek középpontjában ő áll, az ő szemszögéből ismerjük meg a történelmi eseményeket, melyek levelei által integrálódnak a saját életébe. Nemcsak a történelmi szakirodalomból szerzett ismeretek alapján állítható, hogy Kálnoki sokat aggódott, küldte a sürgető leveleket, hanem magánlevelezéséből is látható, hogy miként élte meg az eseményeket, sokszor vált veszélyessé helyzete („én most az veszedelemhez nem messze járok, ha hazámért, s uramért halálig illik szenvednem. Ha ennek az hadnak pénzt nem adnak, bizony félek be ballagnak, és eleget írtam imádkozzál lelkem érettem”),³⁶⁴ és keserűen állapította meg, hogy azok, akiknek ilyen helyzetekben ott lenne a helyük, akik az *ország sírján* gazdagodtak (a korabeli közhangulatot ismerve itt valószínű, hogy többek között Teleki Mihályra gondolt), otthonaikban töltik nyugodtan az időt. Levelei újabb adalékokkal is szolgálnak az ismert történelmi eseményekhez, a császári sereggel folytatott alkudozásokról vallanak, rámutatnak arra, hogy

³⁶¹ KvNL Apor cs., 2/III, 19^r.

³⁶² KvNL Apor cs., 2/III, 27^r.

³⁶³ KvNL Apor cs., 2/III, 23^r.

³⁶⁴ KvNL Apor cs., 2/III, 20^r.

ebben az időszakban fontos stratégiai szerepet töltött be a magát *szegény legénnek* tituláló Kálnoki.³⁶⁵

Kálnoki Sámuel karrierjének alakulására vonatkozóan is találunk adatokat az 1687-es leveleiben, melyek azt is illusztrálják, hogy a családfő előrejutásába a szűkebb és tágabb családot, rokonokat is beavatták: „Az Háromszéki kapitányság felől mi hír van ott, értem, de külömb[e]n ír nekem az úr Teleki ur[am], csak az estve az mely levelit hozák, abbanis igen ígíri magát. Apor uramis mind biztat, ha Aporné Asszo[ny]hoz el mennél (minthogy atyádfia ő k[e]g[ye]lme) szóllanál, hogy írna az urának, most mutatná igaz atyafiságát hozzám, s hozzád (...) mind Urunk ő n[agysá]ga, s mind az urak igen szép leveleket írattnak”³⁶⁶

Emberként és családfőként is megismerjük missziliseiből, igazságérzetét és önértékelését illusztrálja az a passzus, amelyben felszólította feleségét egy eltulajdonított jobbágy visszaszolgáltatására. Ugyanakkor saját becsületét, lelkiismeretét tisztázta, amit csak azzal lehet magyarázni, hogy több felől vádak érték: „Mikesné Asz[onyo]m ígirt vala kanczákot, most jókor esnék ha meg adná, írtamis ő k[e]g[yel]m[e]nk felölle, csakhogy azon panaszkodik leveliben ő k[e]g[yel]lme, hogy István mester egy ő k[e]g[yel]lme jobbágyát én számon esküttette, s nem akarod meg adatni, én nem tudhatom ki legyen az. Azért nem kell ízetlenkedni, én az másén nem kapok adgyák megh. Gábor Deák uramis sollicitálta azt az jobbágyát el bocsátani, az ki én felöllem rosszul szóllott volt, de én választ tettem ő k[e]g[yel]m[e]nk, legyen vesztegségben míg haza megyek. Legyen hála az én Istenemnek, még hazámat el ne[m] árultam, sem vasban nem verének. Nem az[ér]t írja nekem az én k[e]g[ye]lm[e]s uram ő n[agysá]ga s az ország olyan leveleket, az maradékomis megtarthat emlékezetre”.³⁶⁷ Nem ez az egyetlen levél, melyben a feljebbvalótól kapott dicséretekre hivatkozott: „Édesem az olaszok példa beszédit, melyet írtál ige[n] kedvesen vettem. Annál igazabb nincsenis. Elég nagy baj mikor ember igazan szolgál, s jutalmát nem láttya. Én leszek edgyik az, mert máris az én sanyarú igaz szolgálatomnak sok irigye támadott. Noha mind urunk ő n[agysá]ga s mind az urak ígírik szép levelek által jutalmat, de csak az én I[ste]nem adgya jól el végezne[m], semmit embertől bizony nem várok egyebet, han[nem] otthon való lakhatásimot. Elég jutalmam nekem az nagy I[ste]n, az ki látta, hogy sok ártatlanok halálát, kárvallását előztem meg”.³⁶⁸ Ebből a részből az is kiderül, hogy a házastársak nemcsak a család és a környezetük dolgairól írtak egymásnak, hanem egy-egy történet, példázat is helyet kapott a misszilisekben.

³⁶⁵ Erről az időszakról lásd SZILÁGYI (szerk.) 1896: 3–20.

³⁶⁶ KvNL Apor cs., 30, 4^v.

³⁶⁷ KvNL Apor cs., 2/III, 27^v.

³⁶⁸ KvNL Apor cs., 2/III 18^v.

Mindezek mellett a fent idézett textusok nemcsak Kálnoki Sámuel személyének körvonalazásában játszanak szerepet, hanem írástörténeti szempontból is fontosak, ugyanis az írott szövegek életét illusztrálják. Arra példák, hogy a megírt szövegek (más ember alkotta tárgyakhoz hasonlóan) nem egy állandó szereppel rendelkeznek: az emberi élet fordulóihoz, ciklusaihoz kapcsolódva funkciójuk és kontextusuk változik.³⁶⁹ Ugyanaz az íromány, levél, okmány stb. mást jelenthet az egyénnek élete különböző szakaszaiban. Leveleit olvasva több utalást lehet találni arra, hogy ezek tovább éltek, nem egyszeri alkalomra, olvasásra íródtak, a hordozott információtól függően a mindennapok részeivé válhatnak: „Azon kérlek gyakran olvasd meg leveleimet, s jedzésim, s az István mester levelitis, most válik meg édesem az jó gazdasszony.”³⁷⁰ Az írott szöveg dimenziói kitágulnak, nem csupán egy emberöltőben kapnak helyet, generációk használják, használhatják. A leveleknek *maradéki* számára való megőrzéséről szóló részlet is azt bizonyítja, hogy a családban és implicit módon a közösségben, a levelek nemcsak tartalmuk miatt lehetnek fontosak, hanem generációkra előretekintve eszmei értékük is lehet. Az utókor számára tárgyi bizonyítékként szolgálhatnak az elődök tevékenységéről, tetteiről, az emlékezés és emlékeztetés eszközévé, vagy akár az *emlékezés helyévé* válnak a szövegek.

Misszilisei az írásnak az életében betöltött fontos szerepéről és az írás gyakorlatához, gyakorlásához való viszonyulásáról tanúskodnak. Élettörténetét ismerve tudjuk, hogy a kancelláriában eltöltött évei alatt kalendáriumot vezetett, de az írott szöveg már az 1680-as években nemcsak az olvasmányok, a misszilisek, nemeslevelek szintjén volt jelen életében, hanem gazdasági feljegyzések, kimutatások által is. Ugyanakkor leveléből kiderül, hogy ezeket a gazdasági feljegyzéseket nemcsak a saját, hanem a felesége íráshabitusába közé is integrálta, elvárta tőle, hogy feljegyzéseket vezessen a költségeiről: „Az I[ste]nért édesem igen szorgalmatosan feljegyezzed mind az az pénz, és az többi hova kél”.³⁷¹ Sorai arról tanúskodnak, hogy az írás mint tevékenység nem tartozott az ünnepnapok privilégiumai közé, nem vasárnaponként, szabadidejében írogatott, hanem a mindennapi tevékenységeket egészítette ki, és feleségétől is ugyanezt kéri számon. Fontosnak tartotta, hogy saját kezű jegyzeteket készítsen.

A magánember megnyilvánulásai azok a vallomásos jellegű levélrészecskék, amelyekben a távolság és a családjától követsége miatt távol töltött hosszú periódusok miatt kesergett: „Ágyban feküdni, s nem alhatni sem kicsiny baj, énis elégszer nyughatatlankodom, úgy hogy ha lehetne egy

³⁶⁹ A tárgyaknak az időben elfoglalt szerepéről: FEJŐS 2003: 83–91, valamint KESZEG 2006: 163–165.

³⁷⁰ KvNL Apor cs., 30, 5°.

³⁷¹ KvNL Apor cs., 30, 5°.

szempillantásba[n] hozzád repülnék, mert idejeis volna már öt holnapjára, az generális is azt jövendöli, hogy német gyermeket viszek haza, s komának hívassa[m?]”.³⁷² A madár és a párhoz való repülés motívuma többször előfordulnak az ebben az időszakban kelt leveleiben, akárcsak a korabeli virágénekekben: „Igaz dolog édesem még böjt középére intéztem vala bemeneteletem, hej mely messze estem attól. Szegény ember szándékát boldog I[ste]n vezérli. El hiszem édesem, hogy vártál, de bizony énis repültem volna, hogyha tehettem volna”.³⁷³ Hanák Péter első világháborús népi leveleket vizsgálva vezeti azokat vissza a 17–18. század leveleihez, és kimutatja, hogy igen gyakran találhatók a virágénekekből, népdalokból átvett motívumok a házastársak, szerelmesek levelezésében.³⁷⁴

Kálnoki hosszú máramarosi tartózkodása alatt minden alkalmat megragadott arra, hogy láthassa feleségét, ezért többször utasította arra, hogy elmenjen valamelyik közeli birtokukra, hogy ott találkozzanak.³⁷⁵ Szerelmes levelekre jellemző passzusok születtek tollából, melyek a házastársak egymás iránti gyöngédségéről tanúskodnak: „Hogy velem álmodnál édesem, igen akarom, énis bizony álmai[mba] láttalak, mint megis írtam Koncsától küldött levelemben az álmomot, úgy az utánis kétszer. Meghadgya I[ste]n már nem sokára, hogy bé takargathatcz édesem, úgy énis tégedet”.³⁷⁶

A vallásosság nemcsak a kívánságok, köszöntések, szófordulatok szintjén jelenik meg leveleiben, Máramarosból többször kérte feleségét, hogy bizonyos helyzetekben imádkozzon érte. Ezenkívül egyháztámogató tevékenységének is nyoma maradt, mivel arra utasította Lázár Erzsébetet, hogy a mikházi és a csíki klastromnak küldjön adományt. Ugyanakkor írt a táborban levő vallásos életről is: „Édes feleségem most imádkozzáll egyszer érettem, mert itt igen kevés ájtatosság van az német vitézek között. Igaz dolog majd mindennap misét hallok egy czifra feleségű német kapitány házánál”.³⁷⁷

Az egészség és betegség kérdése igen jelentős helyet foglalt el Kálnoki Sámuel leveleiben is, akárcsak más kora újkori ember életében.³⁷⁸ Nem csupán saját egészségéről tudósított, és családtagjai iránt érdeklődött, hanem felesége kérdéseire, panaszaira tanáccsal is szolgált. Tanácsai a mai

³⁷² KvNL Apor cs., 2/III, 18^v.

³⁷³ KvNL Apor cs., 2/III, 18^v–19^r.

³⁷⁴ HANÁK 1973: 80.

³⁷⁵ Hasonló részek találhatók Nyáry Pál és Várday Kata levelezésében is, a családjától távol levő férj gyakran ígéri, hogy hazamegy egy-egy ünnep alkalmából vagy valamelyik családi birtokon találkozik feleségével (NYÁRY 1975).

³⁷⁶ KvNL Apor cs., 2/III, 19^r.

³⁷⁷ KvNL Apor cs., Apor 2/III, 16^v.

³⁷⁸ Lásd pl. LOBKOVITZ 1993.

olvasó számára meglepőnek tűnnek, de a korban férfiak és nők egyaránt foglalkoztak az egészség és gyógyítás kérdésével, a gyakori betegségek, járványok és az orvoshiány miatt fokozottan figyeltek egy-egy betegség megjelenésére, és a különböző gyógymódokra. A gyermekek betegsége, halála egész családokat foglalkoztatott, nemtől függetlenül, férfiak és nők leveleztek, beszéltek róla.³⁷⁹ Nem meglepő, hogy Kálnoki, akárcsak más korabeli apák, gyerekei betegsége esetén kifejtette a véleményét, tanácsokat adott a leveleiben panaszkodó feleségének: „Az gyermekek betegeskedésén nem kell felettebb törődni, I[sten]re kell bízni, én bizony azt jóvallanám Ádámkát csak választanád el már az csecstől, jobb egészsége lenne. Őtet el hozhatnád magaddal, mentest jobb egészségtek lenne, hogy változtatnád az ájert.”³⁸⁰ Szintén a fia egészségével kapcsolatosan adott tanácsokat egy másik levelében, ahol különböző gyógymódokat is ajánl: „Ádámka gyomra fájása hihető attól van, hogy az csecstől el vált, s változik természete, de belső orvossággal én nem jóvallom éltetni. Itt sem doctor sem patikarius nincsen. Nem kell bizony neki egyéb, hanem hogy az gyermek az terjeket³⁸¹ szereti, olyan kis aprónként, kicsinykét adni kell neki. Azomban az italában lenne mindenkor sállja. Talán az gelesztais bántya, az ellen fereszteni kellenék borsó szalma³⁸² leviben, s gyakorta penig”.³⁸³ Orvosi tanácsokkal, gyógyszerekkel való foglalatosság nem meglepő a férfiaktól sem, egy-egy járvány idején az ismerősök, családtagok elküldték egymásnak a gyógymódokat (Kálnokinak valószínűleg a himlőjárvány alatt készült a következő rövid üzenete: „amaz nyavalya ellen az mely orvosságot javallottak meg próbáltam, s nekemis használt, nem kell halasztani”³⁸⁴); több korabeli kalendáriumban, naplóban találunk gyógyszerekről, kezelésekről szóló bejegyzéseket, a családi levéltárakban pedig családi gyógymódokról, orvosságokról szóló írásokat.

Nemcsak családtagjai, hanem lovai egészségét is hosszasan és többször tárgyalja leveleiben: „Értem István mester leveliből, hogy az kanczák el rühösödtek, s hálnakis, melyen bizony búsulok, kérlek édesem ne hadgyátok, degettel untalan kenneyék. Nagy Ajtánis van egy jó orvos, afféle nyavalyától Nemes János ur[am] ménesit láttam, hogy tette”.³⁸⁵ Erre egyik magyarázat az lehet, hogy az 1680-as évek végén az erdélyiek látták el lovakkal a császári katonaságot, ebben a folyamatban Teleki Mihály mellett Kálnoki is aktívan részt vett, felvásároltatta a környékbeli lovakat szolgálá-

³⁷⁹ PÉTER 1996: 41–45.

³⁸⁰ KvNL Apor cs., 2/III, 27^r.

³⁸¹ Terjek = macskagyökér, vö. VÖRÖS 2000.

³⁸² Borsószalma = kicséptelt borsó szára, hüvelye és levele, vö. SZABÓ T. (szerk.) 1975.

³⁸³ KvNL Apor cs., 2/III, 18.

³⁸⁴ KvNL Apor cs., 2/III, 17^r.

³⁸⁵ KvNL Apor cs., 2/III, 26^r.

ival, és ő adta tovább a katonaságnak, ezenkívül a lovakkal katonáskodó székely népnek fontos lehetett állatai egészségének a megőrzése.

Más távollévő szülőkhöz hasonlóan, Máramarosból ő is ajándékokkal lepte meg családját. Péter Katalin is utalt arra a kora újkori családi élet-ről szóló írásaiban, hogy a családtól távol lévő szülő hazatérve általában valamilyen aprósággal kedveskedett a gyermekeinek (gyümölcs, édesség, játék).³⁸⁶ Kálnoki a feleségének is ajándékokat ígért: német módi szerint hintót és díszes nyeret, valamint török asszonyokat vásárolt („Ha elémbe ki jönne, az szép német hintócska szintén ma fog által jöni az máramarosi havason, s azon edgyütt mehetünk haza. Az német nyeregis meg van.”³⁸⁷); a fiának lovat és inast („egy igen szép kis lovat vettem Ádámnak, de ne mond meg meddig haza megyek, hétfőn ebédre várj haza”³⁸⁸); a lányainak is egy-egy török szolgálot: „el végeztem vala, hogy egy jó elmés kis török inast hozzanak, Incze János lován meg vevém Ádámka számára. 6 esztendő lehet, igen finom gyermek. Ha mulatnom kell, el küldöm az török asszonnyal. Az kit haza kültem bulyát,³⁸⁹ azt neked adom, az leányát Zsófinak, az kit most vettem Annis számára rendeltem. Boriczánakis veszek, ha lehet”.³⁹⁰ Levelei, ajándékai a császáriak közelében eltöltött életet és a hozzájuk való viszonyulását is illusztrálják. Nem érzékelhető feléjük irányuló ellenszenv, a hadsereg előrenyomulása és az ország elfoglalása miatt tanúsított aggodalmán kívül nem ad hangot más a hadsereghez kötődő érzelmeknek. Inkább az olvasható ki soraiból, hogy igyekezett kihasználni a lehetőségeket, különböző üzleteket, cseréket bonyolított le a tisztekkel („az mely 18 lovat másodszor Szigetni hoztak vala, pénzen el nem attam 8[at] benne, hanem kit az Generalné hintócskájáért, kit török asszonyokért, gyermekért, s egy szép (sátorocskájáért?) is atta[m]”³⁹¹), vendégségbe járt a generálishoz, sőt a felesége ajándékát is továbbította a generálisnének.

A tábori élet igen jellemző esete az a történet is, amelyet egy fogságba esett török asszonyról írt feleségének: „Azon kell igen búsulnom, hogy az mely Bulyát Annis[na]k vettem volt, olyan szerencsétlenül jára. Húsvét napján más bulyával edgyütt ők meg részegettek, addig táczolának, (hogy amannak már öt holnapi dolga lévén az német kapitántól, az ki nekem attá) idétlent szült másnap, s annyira nehezen van, hogy reménség élete felől nem sok van. Úgy akarta[m] hogy neked s az három gyermek[ne]k is külön külön egy-egy jusson. Ha valahogy egyet kaphatnék helyette, rajta

³⁸⁶ PÉTER 1996: 34–35.

³⁸⁷ KvNL Apor cs., 2/III, 28^v.

³⁸⁸ KvNL Apor cs., 2/III, 82^r.

³⁸⁹ Bulya = török asszony, vö. SZABÓ T. (szerk.) 1975.

³⁹⁰ KvNL Apor cs., 2/III, 79.

³⁹¹ KvNL Apor cs., 2/III, 26^v.

leszek”.³⁹² Ugyancsak a táborhoz tartoztak a *szép német kisasszonyok*, akiket többször említett leveleiben, nyugtatva felesége aggodalmait: „Az szép német asszonyok multságán által estünk az fársáng végén. Nem vádol az lelkiismeretem, hogy felettéb vétettem volna [l]ste]n ellen, s úgy ellenedis. Egy vagyon igen szépen éneklő kis asszony, francia, olasz, német, cseh s deák nyelven énekel, az vendégségben ide ígérkezett”.³⁹³ Egy másik részben így írt róluk: „Elég unalmas idő töltésem van nálad nélkül, kaphatnék ugyan mulató német perszónákat, de azzal szomorítani nem akarlak, inkább más mulatságot keresek”.³⁹⁴

Mindezek mellett a saját és családja étkezési,³⁹⁵ öltözködési³⁹⁶ szokásairól árulkodnak azok a részek, amelyben listaszerűen felsorolta, hogy miket küldjön felesége, vagy mit vásárolt.³⁹⁷

Leveleiben gyakran utal az írás körülményeire is, nemcsak az írás állapotát jelölte meg (pl. hogy sietve írta), hanem más tevékenységekről is szólt, amelyeket írás közben végzett: „Most nézem az Calendariomban, hogy Szent György napján Mak falván esik derék sokadalom”.³⁹⁸ Soraiból arra lehet következtetni, hogy nem csupán bécsi tartózkodása alatt volt élete szerves része a kalendárium, naptár használata, már korábban is követte a napokat, beosztotta idejét, számon tartotta az eseményeket. A fenti sorok nem bizonyítják azt, hogy máramarosi évei alatt kalendáriumi bejegyzéseket vezetett volna, de életkörülményeiről, szokásairól vallanak. Ezek a részek, akárcsak a leveleibe ékelt szólások (pl. „Szegény ember dolgát boldog Isten vezérli”), sóhajok az élőbeszédhez közelítik szövegeit, a szóbeliség jegyeit hordozzák magukon.

c. Bécsi levelek

Ebbe a kategóriába a kancelláriai hivatala alatt kelt levelei tartoznak. Sajnos ebből a periódusból csupán két, 1699 októberében kelt levele maradt fenn. A bécsi időszakából származó levelek csekély száma a család kőröspataki levéltárának pusztulásán kívül azzal is magyarázható, hogy felesége is követte Bécsbe. E két levélből az derül ki, hogy felesége rövid

³⁹² KvNL Apor cs., 2/III, 31^v–32^r.

³⁹³ KvNL Apor cs., 30, 4^r.

³⁹⁴ KvNL Apor cs., 2/III, 29^r.

³⁹⁵ „Édes feleségem mostani alkolmatossággal küldj: Két ejtel citrom levét/ Négy ejtel finom méhsert/ Ánis vizet/ Czitromot bár csak húszat/ Medve bőrt mentől többet. Főzzél édes feleségem igen jó méhsert, és szaladsertis”. (KvNL Apor cs., 2/III, 34.)

³⁹⁶ „Édes feleségem küldd ki az én pánczél ingemet, az új zubbonomot, az tengerszín viseletemetis. Nyári ingeketis el hozhattya Szabó Péterék”. (KvNL Apor cs., 2/III, 30^v.)

³⁹⁷ „Édes feleségem két skatulyában igen finom sáfrányt külfeltem, takarékosan kell költeni”. (KvNL Apor cs., 2/III, 79.)

³⁹⁸ KvNL Apor cs., 2/III, 25^v–26^r.

időre Pozsonyba utazott Bécsből, ahol valószínűleg Ágnes lányuknak az Orsolya-rendi apácák tanintézményébe való beíratása érdekében járt el: „Köszöntet[em] általad édesem szent Ursula Napiára az ursulitákat, mond meg magamis nem sokára köszönteni fogom, mikor Ágnest le adgyuk”.³⁹⁹ Ezekben a levelekben a máramarosi leveleihez hasonlóan sürgette találkozásukat: „Bár csak vasárnap dél után Hamburgóig jöhetnél, hétfő estvére jó vacsorára várnalak”.⁴⁰⁰ Levelei hangvétele közvetlen, mindvégig kedveskedő, nyájas, gyakran bensőséges, mindig *édesem*nek szólítja feleségét, az élő beszédhez hasonló mondatai vannak: „Ádámra az I[sten]ért légy jó vigyázással. Az pudlik el ne vesszenek, nekem minden nap írhatnál az lantkocsik⁴⁰¹ által, de igen könnyen felejtesz. Várom gyakrabban tudósításodot”.⁴⁰²

Továbbra is fontos helyet kapott leveleiben az egészsége: „Hirtelen esvén az alkalmatoság írhatom, hogy I[ste]nek hála jó egészségben vagyok, az lábam is jól gyógyul. Semmi egyéb mulatcságom nincsen hanem az puplicának⁴⁰³ sok éneklésiben, magad is örülni fogsz, ha hallod”.⁴⁰⁴ Röviden utalt missziliseiben a bécsi dolgokra is, a kancelláriai tárgyalásokra, valamint munkatársaira.

Lázár Erzsébet levelei

Lázár Erzsébetnek mindössze öt, Kálnoki Sámuelhez írt levelét sikerült megtalálnom, lányának, Borbálának és apjának, Lázár Istvánnak címzett levelei maradtak még fenn. Misszilisei ugyanazzal a kézírással íródtak, az aláírás is ugyanannak a kéznek a munkája, feltételezhető, hogy mindegyik levele autográf. Leveleiben központi téma a családtagok egészsége, a birtokok igazgatása. A családi gazdaságot vagy saját örökségüket igazgató nemes asszonyok nem voltak ritkák a 17–18. század folyamán sem. A férjek gyakran voltak távol katonai szolgálatban vagy közügyek miatt (pl. országgyűlés), ilyenkor a család birtokait a feleség gondjaira bízta, a tehetősebb családokból származó nők gyakran maguk vigyáztak fel saját birtokaikra, pl. a már korábban is említett Várday Kata vagy Rákóczi Erzsébet, aki férje távollétében gazdálkodott birtokain,⁴⁰⁵ valamint Csáky

³⁹⁹ KvNL Apor cs., 2/I, 7^r.

⁴⁰⁰ KvNL Apor cs., 2/I, 5^v.

⁴⁰¹ Előfordulására lásd még SZAMOTA–ZSOLNAI 1906: 572.

⁴⁰² KvNL Apor cs., 2/I, 6^r.

⁴⁰³ Puplikán = Papagáj, vö. SZABÓ T. (szerk.) 2000.

⁴⁰⁴ KvNL Apor cs., 2/I, 5^r.

⁴⁰⁵ RÁKÓCZI 2001.

Kata, aki örökségét maga igazgatta, majd férje halála után a családi birtoknak is ő viselte gondját.⁴⁰⁶

Lázár Erzsébetnek, amint saját és férje leveleiből kiderül, gyakran kellett Kálnokit helyettesítenie, majd amikor Bécsbe költözött a kancellárnak kinevezett férje után, a jószágokat igazgató cselédek neki számoltak be leveleikben. Mint már említettem, az első misszilisét 1665-ben, házasságuk előtt két évvel, írta, feltehetőleg ekkor már jegyesek voltak vagy tudták, hogy egymásnak szánták őket.⁴⁰⁷ Ebben a levelében az édesanyja egészségéről tudósítja Kálnokit. Ezenkívül két, 1686 januárjában kelt levele maradt fenn,⁴⁰⁸ melyeknek központi témája a himlőjárvány terjedése. Mindkét textusban utal a levélküldés körülményeire, ugyanis megírta, hogy a férje előző misszilisét ki hozta, valamint beszámolt arról, hogy továbbküldi a Moldvából visszatérő szolga által hozott levelet, saját szövegében tolmácsolva a moldvai porkoláb szóbeli üzenetét, mely jelenség szintén a szóbeliség és írásbeliség együttélésére utal: „Petriko megh jött, édes uram, Moldvából leveleket hozott, mellyet k[e]g[yelme]dnek oda küldöttem. Szóval azt izeni az Porkoláb, akár arannyal fizessen az berbécsek árában, s akár borral, s akár penigh hallal”.⁴⁰⁹

Egy következő levele 1689. április 21-i címezéssel van ellátva, mely egyrészt azért lehet fontos, mert Brassó leégéséről tudósít: „Szent Ivánból ki jövén mingyárt látám, hogy Brassóban gyuladás lőn, megh jöttem az mezőn által, mind azt vigyáztam az nagy szélben igen hamar nagyon gerjede a tűz annyira, hogy a nap fényben is egy néhányszor ki mutatódott a lángja olyan messzire is. Az gyuladás négy óra előtt mint fél fertályal kezdetődék, az egész pénteken reggel is mind égett”.⁴¹⁰ Másrészt ebben a levélben a tűz következtében egy igen érdekes levélírói szituáció alakult ki, ugyanis Lázár Erzsébet arról számolt be, hogy várja az elküldött emberét a hírekkel, ezért előre megkezdte a levelét, olyan formában, mintha másnap írná: „Én édes uram pénteken reggelis mingyarást elküldém Mester Jánost, hogy be mennyen s megh lássa minden képpen, hogy mint lett oda bé az égés, hogy k[e]g[yelme]det tudgyam róla tudósítani, lett e magunknak is valami kárunk vagy nem. Ez leveletem Édes Uram edigh írtam vala olyan formában, mint ha holnap kellet volna írnom, várván Mester Jánost, hogy k[e]g[yelme]det bizonyosról tudgyam tudósítani. De szintén ezen órában érkezék bizonyos hírem, hogy az egész Brassó várassa el égett, csak szintén a magyar templomnál maradt meg, s ott ha maradt vagy két ház,

⁴⁰⁶ Lásd PAPP 2008: 397–416.

⁴⁰⁷ Ennek a misszilisnek sajnos csak a nyomtatott változatát sikerült megtalálnom: APOR 1903: 346.

⁴⁰⁸ KvNL Apor cs., 2/III, 14–15.

⁴⁰⁹ KvNL Apor cs., 2/III, 14.

⁴¹⁰ KvNL Apor cs., 2/III, 5.

ilyent beszélének, hogy Gáspár látván, a várast mind el fogja a tűz, ő be ment, s a mű szállásunkon az ablakon laitrán be hágott, s úgy hordott a pinzében fegyvert s egyebet a mivel bírt”.⁴¹¹

Utolsó fennmaradt levele 1692 októberében kelt, amikor Mezőbándra utazott, hogy a szüret eredményét és a jószágokat megvizsgálja, levelében erről számolt be.⁴¹²

Lázár Erzsébetnek kevés levele maradt ránk, ezekben is a központi témák közé a birtokok, betegségek és a környezet eseményei tartoznak, viszont Kálnoki Sámuel levélszövegeiből kiderül, hogy felesége sem csupán a birtokokról, a gyermekek és családtagok egészségéről számolt be férjének. Olvasmányairól (lásd a korábban idézett részt az olasz mesterek példabeszédéről) mesélt, panaszkodott Kálnoki hosszú távolléte miatt, felrótta neki ígéretét, hogy hazalátogat, többször megemlítette, hogy várta egy-egy ünnep alkalmából. Beszámolt arról is, hogy álmatlanul töltötte az éjszakáit, vagy éppen álmairól írt; gyakran aggódott is férjéért. A férj válaszai sejtetik, hogy feleségének személyesebb levelei, levélrészai is voltak, amelyek a házastársak közötti viszonyt illusztrálják. Soraiból kiderül, hogy ő is gyakran kedveskedett férjének valamivel: „Nem tudtam Édes Uram k[e]g[yelme]dnek innen mivel kedveskedni, hanem vagy 17 gerezd szöllőt küldöttem, ennek ketteje fekete, ketteje kecske csücsü, adgya Isten jó egészséggel el költeni k[e]g[yelme]dnek. A gyermekeknekis ne neheztelje k[e]g[yelme]d adni benne. Sem birs almát sem baraczkot nem kaphattam egyet is, mert azért azt is küldöttem volna”⁴¹³ – írta 1692-ben Nádason kelt levelében. Hasonló rész található az 1686-os kőröspataki levelében is: „Édes Uram az köpeczi sertés marhát az estve hozák által, ma mingyárst megh ölettem, mely[ne]k az húsában küldöttem k[e]g[yelme]dnek, cipót is küldöttem vagy négyet, adgya I[s]ten jó egészséggel k[e]g[yelme]dnek el költeni, az kolbáczokot megh tartom k[e]g[yelme]d számára”.⁴¹⁴

Missziliseit, sok korabeli nőtársához hasonlóan, engedelmes feleségként, alázatos hangnemben fogalmazta. Levelezésük arról vall, hogy férjének hű, alázatos társa, aki talpraesetten megírja véleményét, kifejezi nemtetszését. Nem maradtak utána versek, elmélkedések vagy emlékiratok, és a birtokok igazgatása, gyermeknevelés, utazás mellett valószínűleg nem sokat olvasott, de levelei éleslátásról tanúskodnak, és arról, hogy az írás nem esett nehezére, ha szükséges volt, akkor írásban tudósította férjét, vagy továbbította annak üzeneteit. Tanulmányairól, olvasmányairól nem sok adat maradt fenn, azonban az 1698-ban készített kőröspataki leltár arról tanúskodik, hogy az ő „házában”, szobájában is volt könyves láda:

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² SszNL Kálnoki cs., 3/7.

⁴¹³ SszNL Kálnoki cs., 3/7.

⁴¹⁴ KvNL Apor cs., 2/III, 15.

„vagyon az ablak mellett egy ládás asztalka, mely asztalon vagyon egy deszkából csinált paraszt könyv tartó théka, az asszony könyveivel rakva. Lakat vagyon rajta”.⁴¹⁵

Kálnoki Sámuel és felesége levelezése eléggé hézagos korpuszt alkot, mégis a család írásgyakorlatának vizsgálatában fontos részt képez. A levelek életútjukhoz, házasságukhoz, magánéletükhöz szolgáltatnak adatokat, a levélíró házastársak életének egy-egy szegmensét mutatják be. Házasságukról a leveleken és néhány apró feljegyzésen kívül nincs más adat, de ezek a források, amint láttuk, békés, kiegyensúlyozott kapcsolatról árulkodnak. A sikertelen házasságok, tettelegesséig fajuló viták a 16–18. század folyamán sem voltak ritkák, és a Kálnoki családban is van erre példa. Lányuk, Borbála és Apor Péter házassága sem volt felhőtlen,⁴¹⁶ majd a 18. század közepén Kálnoki Sámuel unokájának, Domokosnak lánya, Judit háromszor szökött meg férjétől, Petki Istvántól.

A házastársak levelezése főként a birtokok igazgatása, a családtagok egészsége és a közélet eseményei köré épült. Azonban Kálnoki Sámuel leveleiben gyakran kilépett ebből a *sablonból*. Misszilizseiben olvashatunk kifakadásokat a környezete, kortársai ellen; saját szerepét hangsúlyozó részeket, valamint az önvédelem, öngazolás is helyet kapott. Mindezek mellett néha fiatal szerelmesekhez hasonlóan vallott magányáról, a mielőbbi találkozás vágyáról. Tehát a közélet és magánélet eseményei egyaránt megtalálhatók leveleiben.

A misszilizsek családi hangvétele, a megszólítások, kedveskedések, az állandó témaváltások, az előbeszédre emlékeztető mondatok, szólások spontaneitást, a levélíró jelent tükrözik, és tartalmuk is szorosan kapcsolódik a jelenhez.

Nemcsak Lázár Erzsébet, hanem a Kálnoki Sámuel levelei is illusztrálják a női íráshasználatot és olvasásgyakorlatot. A feleség *foghíjas* leveleinek hallgatását kiegészítik férje levelei, amelyek gyakran válaszok a felesége írásában megfogalmazott gondolatokra: a magányra, a féltésre, álmaira, vágyaira.

Mindezek mellett a családfőnek a felesége írás- és olvasási szokásait illető elvárásai is megfogalmazódtak a levelekben, gyakran kérte Lázár Erzsébetet, hogy leveleit tegye el és többször olvassa el, valamint, hogy vezessen feljegyzéseket, kimutatásokat a költségeiről.

A leveleket áttekintve elmondható, hogy Kálnoki Sámuel és felesége magánlevelezése a család írásgyakorlatának egyik fontos szegmensét képviseli, azonkívül, hogy családtörténeti adatokat tartalmaznak, a házastár-

⁴¹⁵ SszNL Kálnoki cs., 32, 33^v.

⁴¹⁶ Apor Péter végrendelete: KvNL Apor cs., 5.

sak egymásnak küldött misszilisei egyrészt kapcsolatuk legszemélyesebb forrásai lehetnek, másrészt a családban uralkodó mentalitást, az íráshoz fűződő szokásokat, praktikákat is tartalmazzák.

Lányának, Borbálának és Apor Péternek írt levelek

Kálnoki Sámuel fennmaradt misszilisei között kevés a személyes jellegű, úgynevezett familiáris levél, amely a levelezőpartnerével való közvetlenebb viszonyról árulkodik, és nem csak az eseményekről való tudósításként, utasítások továbbítására jött létre. Feleségén kívül lányához, Borbálához, vejéhez, Apor Péterhez és apósához, Lázár Istvánhoz címzett leveleknek van személyesebb hangvételük. Sajnos, fiához, Ádámhoz,⁴¹⁷ három másik lányához, valamint és édesanyjához, Béli Annához címzett leveleit nem sikerült megtalálnom.

Az Apor Péternek és feleségének, Borbálának küldött leveleit szintén a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztályán őrzik, az Apor család fondjában. Hét darab Apor Péternek küldött levelét sikerült megtalálnom, és hármat a lányának, Borbálának küldöttek közül. A *Br. Apor Péter verses művei és levelei* c. kötetben is található egy címzett nélküli levél,⁴¹⁸ amelyet a szerkesztők Kálnoki Sámuel Apor Péterhez írt leveleként azonosítottak, ennek a misszilisnek is megtalálható a kézirata az Apor család kolozsvári levéltárában, ám a levél tartalmát és formai jegyeit összevetve más Apor Péternek címzett levelekkel arra a következtetésre jutottam, hogy nem valószínű, hogy ő a címzettje: inkább Mikes Mihálynak szolt ez a levél.⁴¹⁹

Kálnoki Sámuel missziliseinek korpuszából ez a tízlevélnyi, igencsak töredékes rész van a leginkább megrongálva, a legnehezebben olvasható. Ezek a levelek Bécsből íródtak, 1700–1704 között keltek. A későbbi évekből nem maradt fenn levél, és élete utolsó éveiben a Bánffy György gubernátohoz írt misszilisei (főleg 1706-ból) arról tanúskodnak, hogy a Rákóczi-szabadságharc miatt nem tudta tartani a kapcsolatot leányával és vejével. Fennmaradt egy misszilise Kálnoki Borbálának is, amelyben 1706 novemberében arra kérte apját, hogy segítsen férje kiszabadításában, holott Kálnoki egy hónappal korábban, október 13-án elhunyt. Mindez azt illusztrálja, hogy a kancelláriai hírek is nehezen jutottak el a szabadságharc által feldúlt Erdélybe.⁴²⁰

⁴¹⁷ Kálnoki Ádámnak kevés levele maradt fenn, fiatalkora javarésztét Bécsben töltötte, nem volt apjától távol.

⁴¹⁸ APOR 1903 II.: 17–19.

⁴¹⁹ Állításom bizonyítására a Mikes Mihályhoz írt levelekről szóló részben még visszatérek.

⁴²⁰ Rákóczi 1704-ben megszüntette az osztrák postát „szervezését az államkincstár keretébe utalta. Az új posta igazgatását Szepesi Jánosra bízta, Magyarország és Erdély főpostamestere címmel” (Erős 1995: 22.).

Kálnoki levelei családias, bizalmas hangvételűek, *Édes fiam* vagy *Édes leányom* megszólítással indította, és *Jó édes atyád* vagy *K[el]g[yelme]d jóakaró attya* formulával zárta missziliseit, amelyben önmagát, a családjához való viszonyulását is meghatározza. Szövegei arról árulkodnak, hogy megpróbálta életüket egyengetni, távolról segíteni őket. Missziliseiből életkörülményeire lehet következtetni, valamint a családjához és Erdélyhez fűződő kapcsolatára az új évszázad első négy esztendejéből.

Úgy tűnik, hogy leveleit felváltva címezte lányának vagy vejének, ilyenkor mindig szabadkozott, vagy a sietségre hivatkozott amiatt, hogy a másiknak nem írhatott, de megfogalmazta annak szóló üzenetét is: „Igen hirtelen kell írnom, azért most Apor Péter ur[na]k nem írhatok, az jövő postán írok, azonban eleget írek egynéhány postán meg érthetitek, hogy másként van az dézsmák dolga”.⁴²¹ Itt az írásnak mint aktusnak a többszöri ismétlése a cselekvésnek a rituális jellegét is sugallja.

Lányának, Borbálának küldött levelei 1700. december 18-án, 1701 áprilisában, valamint 1702. szeptember 20-án keltek. Atyai gondoskodásáról tanúskodik 1700-as levele, a gyermeket váró lányának azt tanácsolta, hogy másik lányával, Lugosinéval együtt menjenek a kőröspataki szülői házba *betegülni*.⁴²² Ugyanitt ígérte, hogy a kancelláriai kapcsolatait kamatoztatva igyekszik családjá dolgait is segíteni: „én penig mindenekben hasznotokra igyekezem, de nem lehet idő előtt, most tettek (Camerae?) Praesest tegnap köszöntém, igen jó uram, s már elébb mehetnénk dolgainkban”.⁴²³ Következő, 1701-es levelében a már megszületett unokájához gratulált: „Kőröspatakról 28 martii kelt leveledet igen kedvesen vetten. Apor Péter úr feleletéből értettem, hogy I[ste]n ő Felsége egy kis leányt adott, kitis éltessen örömetekre sokáig és jógyitson betegségedből, kívánom. Immár egy jó darab időig csak légy helyben az házamnál valameddig tetczik.”⁴²⁴ Ugyanebben a levelében megírta a kőröspataki háza felújítására vonatkozó terveit is. Ez a levélrészlet, azonkívül, hogy mentalitás- és művelődéstörténeti adatokat hordoz, művészet- és építészettörténeti szempontból is kiemelkedő lehet. Építkezési terveiből kiderül, hogy kortársaihoz hasonlóan a Bécsben látott módi szerint akarta a kőröspataki kúriát átalakítani: „Majd az új épülethez fognak, és ha I[ste]n fel gyógyított gyakran hozza, láthat[od] mint építik. Bécsi formán akarom, hogy egy öveg palota legyen, 12 öles az felső rendben. S két felől négy öles vendégház, kit üvegesen boltozni valók, az palota penig csonka tornos leszen. Alatt mind boltok lesznek, az palota alatt egy nyolc öles palota, boltos, egy felől az végiben két vendég ház, négy négy öles, más végiben egy négy öles, ezek mind boltosok, mi-

⁴²¹ KvNL Apor cs., 30, 75.

⁴²² A levél teljes szövegét lásd a függelék VIII.8-as részében.

⁴²³ KvNL Apor cs., 30, 75.

⁴²⁴ KvNL Apor cs., 30, 68^r.

kor hozzá fognak írni meg nekem. Az házak szélyessége mennyi lészen? Itt az palota három öl és három arasz, ottis ne legyen szélyesebb az világa”.⁴²⁵

Akárcsak feleségét, lányát is a gyakori levélírással biztatja: „Engemet igen gyakran tudósícs, hiszen nincsen oly hét melyen Brassóba ne meny-nyen ember az vásárra, s el küldheted”.⁴²⁶

Az Apor Péternek szóló leveleiben a bécsi dolgokról tudósította vejét, újságokat, *novellákat* is küldött haza, hogy abból értesüljenek a világ híreiről, valamint beszámolt arról, hogy teljesítette különböző kéréseit. Levelei 1700. január 23-án,⁴²⁷ 28-án és március 18-án, 1702. június 7-én, szeptember 2-án, 1703. május 30-án, július 18-án keltek.

Missziliseiben családtagként kezelte Aport, intézte az ügyes-bajos dolgait Bécsben, karrierjét egyengette („k[e]g[yelmedne]k hogy az fő kapitánság meg maratt, in Conferentia elvégeztetett úgy, hogy jószága legyen k[e]g[yelmedne]k ezer forint érő az haza törvénye szerint”⁴²⁸ – írta 1700. január 28-án), de a közvetítő szerepét is betöltötte veje. Egyrészt többek nemeslevele, beadványa általa jutott el a kancellárhoz, másrészt közvetített nagybátyja, Apor István és Kálnoki Sámuel között. Több vele kapcsolatos rosszalló megjegyzés olvasható leveleiben: „Látom gróf úr leveliből csuda conceptusokat formál, mintha az ő F[els]ége k[e]g[yel]mességében szabadosban válogathatnánk. Igaz volt az ő k[e]g[yel]me felől való opinióm. Ha azért ki mehetek mindeneket jó karban állitok”.⁴²⁹ Kálnoki soraiból az derül ki, hogy a kincstárnoki címet Apor István sokáig ígérgette neki, és ő számított is rá, végül sikerült megszereznie az uralkodó kinevezését. Apor visszavonulását és döntését várakozás és bizonytalanság kíséri, 1700 márciusában Kálnoki veje közbenjárását is kérte, hogy neki jusson a tisztség, arra hivatkozva, hogy amennyiben a családban marad a pozíció, nem kerül egy idegen kezébe a hatalom: „Aztis írták, hogy G[róf] Apor úr az Thesariusságot resignálni akarja. Maga tudja k[e]g[yelme]d mennyiszer szóvalis ígírte s levelei általis, hogy nem resignál senkinek rajtam kívül, azért szóljon mind az úr[na]k k[e]g[yelme]d, s kérje az assz[ony]t is, hogy ne becsülje nagyobbra Haller úrt nállamnál. Ha promotiómat segíti az úr, maga házáat erősíti, ha idegenre épít, elég példája van, hogy bosszúval fizetnek. Én egyébiránt bizony rajta nem kapok”.⁴³⁰

Leveleiben többször kioktatta Apor Pétert: „Az dézsma irántis gyermeki opinióban volt k[e]g[yelme]d, mintha az piaczon árulták volna és válogathattunk benne. Immár hogy fő Camarae Praeses van, újabb instan-

⁴²⁵ KvNL Apor cs., 30, 68–69.

⁴²⁶ KvNL Apor cs., 30, 68^v.

⁴²⁷ Január 23-án kelt levelének teljes szövege a függelék VIII.9. részében olvasható.

⁴²⁸ KvNL Apor cs., 30, 86^v.

⁴²⁹ KvNL Apor cs., 30, 77^v.

⁴³⁰ KvNL Apor cs., 30, 92.

tiákat kell le adni.”⁴³¹ Teljesíthetetlennek vélt kéréseit szigorúan visszautasította: „Az gratiát hogy oly gyilkosnak meg kérjek (...) az ki deliberato embert ölt, azt k[e]g[yelme]d töllem ne kívánja (...), nekem pedig olyan impatiens terminussal ne írjon másszor, mert nem találja kedvemet affélével”.⁴³²

De bizalmas feladatokkal is ellátta, 1702. szeptember 2-án kelt levelében megkérte, hogy készíttessen inventáriumot: „kérem k[e]g[yelme]det inventáltassa mind palotákat, hidat, (?), szőlőt, szántó földet s kaszálót és küldgye fel az inventáriumot minél hamarébb.”⁴³³ 1703. március 30-i levelében beszámolt arról, hogy saját és fia pályáját miként sikerült alakítania: „Írhatom k[e]g[yelmed]n[e]k, hogy 18 p[rae]sens az mi k[e]g[yel]mes urunk ő Felsége pro Thesauriatus engemet resolvála, megis írák gróf úr[na]k az elmúlt postán, nem tudom ha kedvet találóké velle vagy nem. De arról már senki nem tehet. Ádám[na]k pedig a csíki kapitányságot resolvála ő f[elsé]ge az gróf úr halála után”.⁴³⁴ Az inventárium a család írott dolgokhoz való ragaszkodását is sugallja, ezenkívül egy keresztmetszet a família anyagi javairól, állapotfelmérés, számadás, amely az életciklus egy adott pillanatában készült. A leltár olyan szöveges emlék, amely kapcsolatot teremt a família múltja és jövője között, ami hozzájárult a családi levéltárakban betöltött fontos szerepükhöz.

Az 1700-as évek elején Apor István sokszor betegeskedett, ezért Apor Pétert többször biztatta, hogy rendezze öröksége ügyét, valamint a Societas pénzei iránt is érdeklődjön nagybátyjától, és a kancellária tagjainak már egy éve elmaradt fizetéseiért is járjon közben.

Kálnoki írásaiából kiolvasható, hogy bár ebben a periódusban még tartott bécsi tisztsége, folyamatosan készült haza, többször ígérte hazalátogatását: „Leányomat köszöntöm, szép dinnyékkel várjon, k[e]g[yelme]d pedig jó karulyokot⁴³⁵ taníttasson”.⁴³⁶

Mindkét címzettjét felszólította, hogy írjanak neki, tudósítsák az otthoni dolgokról, folyamatosan érdeklődött lovai és birtokai felől. Tanácsokat adott a leányának, hogy kitől küldje leveleit. Missziliseiben nem sok nyoma van megszerkesztettségnek, retorikai fogásoknak, rövidnek, és sajnos sok bennük az olvashatatlan, megrongálódott rész. Gyakran sietve írta őket, amit néha jelzett is a keltezésnél *sietve* vagy *raptive* jelzőkkel, utalva a levélírás körülményeire. Ha az íráshoz való viszonyulása után kutakodunk ebben a pár szövegben, megállapítható, hogy a két fiatalnak küldött

⁴³¹ KvNL Apor cs., 30, 87r.

⁴³² KvNL Apor cs., 30, 103.

⁴³³ KvNL Apor cs., 30, 89r.

⁴³⁴ KvNL Apor cs., 30, 26.

⁴³⁵ Karuly = karvaly, vö. Szabó T. 1993.

⁴³⁶ KvNL Apor cs., 30, 26v.

levelei szintén nem egyszemélyesek, mindkettőnek szól ugyanaz a levél, azonkívül meg közvetve Apor Istvánnak is. Ugyanakkor Apor István leveleit is nyilvánossá teszi azáltal, hogy unokaöccsének megírja azok tartalmát. Gyermeekégyas leányának szóló tanácsai sugallják leginkább a levelek aktualitását és személyességét.

Apor István és Kálnoki Sámuel

Kálnokinak mindössze öt, Apor Istvánhoz címzett levele maradt fenn, melyek 1697 áprilisa és 1701 áprilisa között keltek,⁴³⁷ azonban ezt a korpuszt kiegészíti az Apor István leveleskönyvében található huszonnégy, Kálnokihoz címzett levél, melyeket 1696–1700 között küldött.⁴³⁸ Misszili-seik a közöttük lévő kapcsolat alakulását mutatják be, végigkísérhető az a folyamat, ahogy a kancellár és a kincstáros közti levelek beszédmódja a legmelegebb rokoni hangnemből egymásra haragvó, gyanakvó szegmensekbe csap át. A levelek az erdélyi peres ügyeket, dézsmákat, adókat, a kancellária tagjainak állandó anyagi problémáit, a katonaság téli beszállásolását, egy-egy tisztség betöltésével járó problémákat, a felekezetek közti konfliktusokat, a Katolikus Státus dolgait tartalmazzák, viszont megtalálhatók benne a Kálnoki és Apor család magánéletére vonatkozó dolgok is. Kálnoki kancelláriai és egyháztámogató tevékenységéről, terveiről ezekből a levelekből lehet a legtöbbet megtudni.

Kálnoki levelei az Aporral szemben kialakított pozícióját, írásos viszonyulási módját illusztrálják. Leveleiből úgy tűnik, hogy ebben az időszakban többnyire békés a viszonyuk, egymás kéréseit teljesítik, együtt erősítik a katolikus egyházat és a kancelláriában levő katolikus nemesek sorát: „Az Cancellaria Alternatioját régtől fogvást az A catholicus Atyafiak urgealták, Csáki uramis fel hozta követségiben. Hogy penig azt véghez

⁴³⁷ Ezek a kolozsvári levéltárban a Korda család gyűjteményében olvashatók: KvNL 377 fond, Korda család, 4.

⁴³⁸ KvNL 377 fond, Korda család, 50. Apor István leveleskönyve (a továbbiakban KvNL Korda cs., Leveleskönyv). A Korda család levéltártöredéke az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből került a kolozsvári levéltárba, az intézmény 1947-es felszámolása után. Eredetileg a losonczi gróf Bánffy család levéltárában volt elhelyezve az iktári Bethlen család levéltárával együtt, Rokonságok címmel. A kézirat, más Apor iratokkal együtt érdekes módon nem az Apor család levéltárában őrződött meg, hanem a Korda familiához került, valószínűleg Apor István harmadik felesége Farkas Zsuzsanna, korábban Korda Zsigmondné által. A leveleskönyv nem egy kéztől származik, legalább öt másoló, kincstári titkár keze írása. Apor életéből csupán öt évet foglal magába, és ebből az időszakból sem tartalmazza az összes általa küldött levelet, hanem csak azokat, amelyek a kincstartói tisztségéhez tartoznak. A kötet első fóliójának versoján található bejegyzés a konkrét tartalmára utal: *Series Expeditionum Vienensium ad Excelsam Cameram Aulicam, ejusdemque ad Praesidem & Consiliarios circa Negotia Thesaurarium Transylvanicum concernentia. Incipiendo ab A[nno] 1696. 4 januar[ius].* Az első elküldött levél 1696 januárjában keletkezett, a legkésőbbi irat pedig 1701. február 13-ról van datálva.

vihessék, senki ne hidgye, kivált hogy nekem A catholicus succedálljon”.⁴³⁹ Önreprezentációja is olvasható soraiban, saját magáról úgy beszélt, mint az udvari emberek bizalmasáról, akinek sikerült elég befolyást szereznie céljai eléréséhez: „Az bizonyos, hogy az Felséges udvar előtt becsületesem vagyon, hogy pedig az sok nemtelen írogatások homályosítyák igaz és hű szolgálatunkot az statusok előtt”.⁴⁴⁰

1698. szeptember 10-én küldött levele jól illusztrálja a simulatio, dissimulatio működését az erdélyi körökben. Amikor az országból Henter Mihály helyett új kancelláriai titkárt küldtek, aki nem felelt meg az ő normájuknak, azaz nem volt katolikus, nem tudták a saját érdekükben folytatott tevékenységekbe bevonni, Kálnoki megpróbált kifogásokat keresni, amivel meggyőzhetné az udvart:

„Én bizony mind ő F[elsé]g[én]ek, s mind a ministeriumnak referálom, hogy alkalmatlan subjectumok, ugyanis sem Conferentiákban sem az Comissiokban be nem vihetem, mert su[b]jurabius nem tud concipiálni s expediálni, sőt bizony akadályára van Religiónk[na]k. (...) Fiát ur[a]t Pater Hevensi úr reá vette, ha az Cancelláriára be ülhetne, bizony nagy boldogságnak tartanám. Immár ha Religionknak előmenetelit, ha törvényeinknek s Hazánk becsületeinek conservatioját illik tekinteni, most lásson hozzája, és tisztességes módon lásson irni az Catholicus Status nevel ő F[elsé]g[én]ek, Kinsky és Cardinalis és Bucelleni ur[na]k, hogy Henter úr igen cselédes, beteges ember lévén méltóztassék az F[elsé]ges udvar mást accipiálni, én dolgom leszen az többi, s magam fogom az leveleket praesentálni. Az Calvinista Atyafiak ha magok közül választhattak, miért nem mi is? Bizony nem bánnák ő k[egyelmű]k Henter ur[a]m[na]k itt maradását, azért, hogy supernatalhatná Szentkeresztí uram és azt mondhatnák, hogy Catholici non habeant subjecta caparia, azértis az Istenért munkálódgyon k[egyelmete]k minthogy vagyonis módgya benne”.⁴⁴¹

Szakmai, felekezeti, becsületbeli érveket egyaránt felhozott a kiválasztottjuk mellett. Az új kancelláriai ember választását játszmaként kezelte, melynek megnyerése mellett azzal érvelt, akárcsak Apor, hogy „az mind Religionknak, s mind hazánk törvényinek nagy promotiójára lehetne”.⁴⁴²

Leveleiből az derül ki, hogy szolgálatokat is tett Apornak, unokaöccse, Apor Péter kapitányi kinevezésének leküldésekor 1699. október 1-ji levelében a kincstáros lelkére köti, hogy „azért már mint Attya helyett való Édes Bátyya kormányozza úgy dolgait, hogy becsületire szolgálhasson és ez mostoha világnak számtalan irigyeinek confusiójára promoveáltathasson”.⁴⁴³ Ezenkívül többször ígérte szolgálatait, biztosította jó szándékáról címzettjét: „Mindenekben értem k[e]g[ye]l[me]d hozzám való eddig is el-

⁴³⁹ KvNL Korda cs., 4, 83^v.

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ KvNL Korda cs., 4, 145^v–146^r.

⁴⁴² KvNL Korda cs., 4, 147^v.

⁴⁴³ KvNL Korda cs., 4, 162.

követett s ez utánnis kívántató Atyafiságát, melyértis I[ste]n meg áldgya k[e]g[ye]l[me]det, holott énis minden parancsolatiban meg nem fogyatkoztattam k[e]g[yelme]det”.⁴⁴⁴

A kancellária tagjainak fizetése ezekben a levelekben is gyakori téma, Kálnoki magyarázkodásra kényszerült, majd kifakadt az ország ellen 1701-es levelében:

„Írja k[e]g[ye]l[me]d édes sógor uram, hogy sok szakaszokban vettem fel fizetésemet, bizonyos dolog, hogy énnekem egy már kevesebb nem lehetet volna, mint ha egy summában vagy angariaként vehettem volna fel, és vehetném ez után is, de kételenítettem úgy venni, az mint adták. K[e]g[ye]l[me]dre terjesztvén mi legyen az Bécsi élet, aerrel nem élhettem, már egész esztendeje, és egy kántora, hogy sokan csak fél pénzt sem láttak fizetésekben, hanem k[e]g[ye]l[me]det kérem ne tartoztassa már továbbra azon fizetésünköt, hanem parancsollja assignaltatni, kit assignaltatván annak utána oly dispositiot tenni, hogy az eő F[e]l[sé]ge K[e]g[ye]l[me]s tetczése szerént vehessük fel mindenkor angarianként. (...) Az Nemes ország részéről is fizetésünk dolgában k[e]g[ye]l[me]d hathatos assistentiaja suffragalhat, kiben is kérem édes sógor uram k[e]g[yelme]det, jóindulattját mutassa. Mennyit nem költenek Csáki és Teleki László, Vas György és Petki Dávid uramékra! Hát Biró Sámuel és több közönséges expressusokra, mi hasznot tőnek az országnak, három esztendeig tisztességesen meg fizethettek volna az egész Cancellariat vele, végtére mivel nem lesz mivel subsistálnom Eő F[e]l[sé]genek is al[á]z[os]on kételenítetem declaralni”.⁴⁴⁵

A sorai Aporhoz fűződő viszonyának a jellegét is illusztrálják, ugyanis a kormányzó Bánffy-nak címzett leveleiben is többször írt az elmaradt fizetések problémájáról, de ezekben a levelekben nem olvashatók hasonló kifakadások az ország ellen.

A fennmaradt öt levele közül négy saját kezű, az utolsó, 1701-es levelében csak a szignó manu propria. Misszilisei betartják a retorikai szabályokat, a salutatioóban „méltóságos gróf, bizodalmas kedves ur[am] sógorom”-nak titulálta Aport, amivel megelőlegezte a szövegei hangnemét, és meghatározta a köztük levő viszonyt. Az aláírásban a kincstáros „igaz kötelességgel való szolgálja sógora”-ként határozta meg magát, amivel még egyszer megerősítette kapcsolatukat. Leveleiben is többször használta az *édes sógor uram, kedves sógor uram* megszólításokat.

Ezekben a levelekben is találhatók a levélírás körülményeire való utalások, reflexiók. Sietségre hivatkozott rövid levele miatt, vagy pedig arról írt, hogy előző rövidre sikerült levelét kiegészíti: „K[e]g[yelmed]nek 1ma preaesentis írott levelire 10 ejusdem igen hirtelen tehetek választ, most

⁴⁴⁴ KvNL Korda cs., 4, 83^r.

⁴⁴⁵ KvNL Korda cs., 4, 217.

több lévén az időm hozzája”.⁴⁴⁶ Felidézte előző napi levelének tartalmát is, ezzel mintegy emlékeztette címzettjét, hogy hol maradt abba írásbeli kommunikációjuk, ezenkívül pedig a levelek sorát elevenítette fel, azért, hogy az elveszett postát is számon tudja tartani címzettje: „Tegnap postán írtam vala k[e]g[yelmedne]k édes sógor uram, hogy az Apór Péter úr Diplomáját az jövő postán küldöm (...) Írtam volt k[e]g[yelmedne]k tegnap is”.⁴⁴⁷ A levélírói nyilvánosságra utal az a rész, amelyben mások leveleiről írt: „Ez elmúlt postán nem csak az Cancellária, hanem másokis tudósítani fogták, Édes sógor úr, mennyi pénzt levaltunk k[e]g[yelme]d marhájának árából”. A levélküldés módjára vagy a levelek elakadására vonatkozó információk is megtalálhatók a szövegeiben.

Az olyan felszólításai, amelyekben arra kérte Apor, hogy a Státus nevében készítsen beadványt, vagy írjon Hevenesinek egy-egy közös tervük-ről a leveleknek azt a tulajdonságát illusztrálják, hogy nemcsak a saját szövegük tartalmára vannak hatással, hanem mások írását is befolyásolták. Hasonlóak azok a részek is, amelyekben Kálnoki címzettje bővebb tudósítását kéri egy-egy dologról. Mindez azt bizonyítja, hogy a levélírás nem egyszemélyes műfaj, több tényező diktálja a szöveg megszületését vagy véglegesülését.

Apor István íráshasználata ugyan nem tartozik kutatási témámhoz, viszont leveleiből feltárható azoknak az adatoknak egy töredéke, amelyekről Kálnoki elveszett levelei hallgatnak. Kálnokihoz és kortársaihoz küldött levelei kapcsolatuk viharosabb oldalát is illusztrálják.

Apor bizalmasaként kezelte Kálnokit, arra számított, hogy a köztük lévő rokoni szál szorosabbra fűzésével együttműködésük is egyszerűbb lesz, azonban a kancellár nem mindig úgy járt el, ahogy a kincstáros szeretne volna, és ez is oka lehetett a reláció elmérgesedésének. Hevenes Gábor⁴⁴⁸ jezsuita házfőnöknek küldött 1700. júniusi levele arról tanúskodik, hogy viszonyuk igencsak megromlott, Apor mindenkivel bizalmatlan lett:

„Csak azon munkálodgyék k[e]g[yel]me]tek, hogy restituáltassék ex integro az én böcsületem, s tisztem authoritása mentest, (mint hogy az Statusok választatnak volt, s eő Felsége úgy confirmált) elsőben a statusoktól azok által eő felségétől el búcsúszom, s el vonom magamat a mint lehet Istennek, religióm-

⁴⁴⁶ KvNL Korda cs., 4, 83^r.

⁴⁴⁷ KvNL Korda cs., 4, 162^r.

⁴⁴⁸ Hevenes Gábor jezsuita házfőnök közvetítette Apor és a Katolikus Státus kéréseit, szugesztióit Kolonics Lipót bíborshoz, az udvari kamara elnökéhez, és ezenkívül az erdélyi egyházmegye az ő érseki fennhatósága alá tartozott. Apor leveleskönyvében huszonnégy Hevenesinek címzett levél maradt fenn, melyekben a katolikus ügyek élénk harcosaként mutatkozik meg, javaslatokat tesz arra, hogy a megüresedett tisztségekbe katolikusokat nevezzenek ki generálisnak és tanácsosoknak, hangsúlyozva, hogy ha ezt a páternek sikerül elérni, akkor mind Isten előtt, mind pedig az egész erdélyi katolikus religio előtt kedves dolgot cselekszik.

nak szolgállok. De ha most így el búcsúzó, amennyi hírt csináltak itt Thavonath úr alkalmatosságával felőlem, és az embereknel a mint el vesztegették az én respectusomat, én se ur[amna]k, se I[ste]nnek, se religiómna nem szolgálhatok, mert ennek leg főbb oka Bethlen Miklós. Azután Bethlen Sámuel, Pekri Lőrincz, Kálnoki Sámuel. NB kik is kit az Isten s k[e]g[yelme]d tud többire mind én creaturáim k[e]g[yelme]d által, s eminentiája által, fizessen az I[ste]n jóval a gonoszokért is nekik”.⁴⁴⁹

Haragja, elkeseredése valószínűleg az 1699-ben megalakult Camera-tica Commissio vezetője, Ludvig Albert Thavonath Erdélybe érkezésével függ össze. Aki nemcsak, hogy semmibe vette Apor javaslatait, németeket helyezett az erdélyi tisztségekbe, nem kérte ki véleményét, hanem nyomozást is indított ellene.

Leveleiben azokra a dolgokra válaszolt, amelyekkel Kálnoki vagy mások vádolták. 1699. decemberi leveléből az derül ki, hogy Kálnoki azzal gyanúsította Aport, hogy az unokaöccse számára ígért Küküllő vármegyei főispánságot lényegében magának akarta, azzal érvelve, hogy az ifjúnak „sem íre sem szelenczéje még hozzája, sem experientiája a haza Törvényeiben, sem pedig olyan jószágja a honnan betsületessen sustentálhatta volna magát, azért nem akartam, ma sem akarom soha, hogy gyalázattára introducáltassék, ha pedig k[e]g[yelme]d csak introducáltatni akarja lássa, én nem ellenzem hozzá nemis szóllok, mától fogva cselekedgyék úgy k[e]g[yelme]d véle a mint akarja, de én protestálok, mind Isten, s e világ s a Felséges Udvar előtt oka ne legyen semmi inconvientiának”.⁴⁵⁰

Hízelgő, kedveskedő levélrészletei is vannak, melyek szintén a *simulatio* működésének jó példái: „Én k[egye]l[med]nek írásit bizony édes sógor úr nem apprehendaltam, sőt inkább kedvesen vöttem, mert én olyan természettel [sic] bírok, hogy a mit k[egye]lm[e]dbe jónak látok üsmérek, azt szeretem s dícsírem, ami pedig ellenkező, azt nem jóvallom. azért k[egye]lm[e]d én nekem azutánis hasonló confidentiaival írjon azt köszönöm megh k[egye]lm[e]d[ne]k”.⁴⁵¹

Folyamatosan érdeklődött a Kálnoki család tagjai iránt, leveleiből több velük kapcsolatos adat tudható meg. Az ő leveleiből derül ki, hogy Lázár Erzsébet 1696-ban felköltözött Bécsbe, és Erdélyben az a hír járta, hogy nem érezte jól magát a császárvárosban: „Igen akarom, hogy húgom asszonynak tetczék az ott fen való lakás, itt köztünk ellenkező híre volt, mintha kedvetlenségére eset volna ő k[e]g[yelme]nek az oda való menetel, mivel ide elé az oeconomiahoz szokott volt”.⁴⁵² Mondatában benne rejlik a kritika is, az erdélyiek vagy csupán ő úgy gondolhatták, hogy a kancel-

⁴⁴⁹ KvNL Korda cs., 60, 428^v.

⁴⁵⁰ KvNL Korda cs., 50, 369^v.

⁴⁵¹ KvNL Korda cs., 50, 219^v.

⁴⁵² KvNL Korda cs., 50, 378.

lária tagjai túl sokat költenek a császárvárosban, gyakran kérnek pénzt az otthoniaktól.

A két család közti rokoni szál megerősítését is ő sürgette leveleiben („Isten akarattában oly fő emberségben hagyom az öcsémet, hogy k[egye]lmek böcsületinekis Erdélyi módon tisztességesen meg felelhessen, mivel hogy az mi holtunk után, ugyan csak a micsodások a székelység között ők maradnak, az kik uroknak s hazájoknak jövődöbennis szolgálhassanak. Azértis akartam candide et syncere házamnak s k[egye]lm[e]d házának való szoros conjunctioját”).⁴⁵³ Kálnoki Borbála és Apor Péter sikertelen házassága nem titok a korral foglalkozók előtt, Apor István leveleiből kiderül, hogy unokaöccse először visszautasította a házasságot, amiért Kálnoki megsértődött, majd az idősebbik Apor rábeszélte az ifjú „változó és éretlen elméjét”.⁴⁵⁴ Több levelében kérte Kálnokit, hogy döntson a két fiatal frigyről, az esküvő utáni leveleiből az derül ki, hogy sokkalta a költségeket. Kálnoki, udvari ember lévén, valószínűleg fontosnak tartotta a fényűzést, a látszatokat, Apor iróniával tele írt neki az esküvő után 1699 júliusában: „Sok irásomal k[e]g[elme]det nem terhelem gondolván igen meg fáradot k[e]g[yelme]d az tánczban, az lakodalom hogy disciretesen véghez ment, igen akarom, de félek attól, hogy ha meg ízlelik az erdélyiek mind oda mennek házasodni”.⁴⁵⁵ Ugyanilyen hangnemben írt Mikes Mihálynak is a bécsi lakodalomról: „Kár k[e]g[yelme]tek az francia királyt, római pápát és az muszka császárt el nem hívatta az lakodalomra, tudom, hogy követeket küldöttek volna. De bizony bár az ládában hozta volna el az menyecske azt az haszontalan költést ut sapienti pauca”.⁴⁵⁶ Viszonyuk jellegét mutatja az is, hogy az ifjú pár családi életébe is beleszóllhatott: „Nem árt penig K[e]g[yelme]d az iffiu aszont is atyai hatalommall meg inteni, hogy csendesebb accomodatiot vegyen elé, úgy érezheti hasznát jövődöbennis mind urával edgyüt”.⁴⁵⁷

Apor leveleiből kiderül, hogy Kálnoki utazásairól és egyéb tevékenységéről is beszámolt neki, ugyanis 1698. szeptember 16-i levelében jó utat és hasznos devóciót kívánt mariazeili utazására, novemberben pedig arról írt, hogy örül, hogy meglátogatta a királyi várat és megnézte a Szent Koronát.⁴⁵⁸

1700 márciusában kelt levelében Apor István unokája születéséről értesítette Kálnokit:

⁴⁵³ KvNL Korda cs., 50, 236°.

⁴⁵⁴ KvNL Korda cs., 50, 445.

⁴⁵⁵ KvNL Korda cs., 50, 326°.

⁴⁵⁶ Uo.

⁴⁵⁷ KvNL Korda cs., 50, 360°.

⁴⁵⁸ Ezekről az eseményekről Vass György naplója is tanúskodik.

„Örömmel írhatom k[e]g[yelmedne]k ma 29 Mar[tii] reggeli kilencz óra tájban I[ste]n egy iffiú leánnyal meg áldá menyem asszont. Az múlt estvétől fogva nagy kínok között volt, míg I[ste]n meg választá terhétől, de az Sz[ent] írás szerént el feletkezett fájdalomról, hogy ember született. K[e]g[yelme]d vétesen valami gyermek[ne]k való német öltözetet számára. K[e]g[yelme]d[e]t az keresztelésére be várom, és húgom asszony tudósítson, minek akarja keresz-teltetni, s kik legyenek kereszt atyák s anyák. Az feleségem szívesen volt mel-lette, nemis akart egy szempillantásigis feleségem nélkül maradni, félt igen halálától. Lugosiné húgom is itt volt mellette”.⁴⁵⁹

Néha egy-egy tréfát is megengedett magának: „A fakó mén lóért, ha az ebek eszikis meg a húsát, a száz magyar forintokat megh küldöm Donát Györgynek, noha ha csak annyi hasznomot vesznek nekem a Bécsi Dá-mák, mit az én kanczám a k[egye]lm[e]d lovának, nem igen messze mehe-tek vélle, hanem édes sógor ur[am] már afféle mulacságot k[egye]lm[e]dre bízik”.⁴⁶⁰

Apor Istvánnak Bethlen Miklóssal szembeni ellenszenvéről Kálnoki-hoz címzett levelei is árulkodnak, ezekben saját igazát hangsúlyozta Bethlen fondorlatosságával szemben:

„Édes sógor úr írhatom k[e]g[yelmedn[e]k Bethlen Mikós úr nyughatatlan el-méji nem hogy szűnnék az sok projectizálástól, és hamis informatioktól. Az minemű I[ste]ntelen munkát az egész ország, és gubernium és az én szemé-lyem erantis be adott a fölséges udvarnak, rövid nap k[e]g[yel]med nagy csu-dálkozással fogja megh érteni, és el álmélkodik keresztény lélek, hogy vehette magát arra, hogy olly átkozott munkát forraljon mind átkozott s mind Guber-niuma ellen, az Thorday malom iránt mind engemet s mind az mostani pos-sesorokat minemű csalárdul defalcallta, vétek csak ki mondani is, én mind az által az mi engemet illet benne patientia I[ste]nre bízam ügyemet. De hogy az ország, s az Gubernium el szenvedhesse lehetetlen, talán ugyan az Úr I[ste]n ő szent felsége végső veszedelmére vakította s keményítette meg azt az embert, egyebet nem mondhatok felőle. Egészen minden reménysége Szentkereszti uramban vagyon, de nem hihete[m] el, hogy az ő k[e]g[yel]me ollyan hazája s guberniuma ellen való nyilván való dolgokban elegyítse”.⁴⁶¹

Egy következő levelében így panaszkodott: „azonban kedves sógor uram nem tűrhetem, hogy méltó panaszomat k[e]g[yelme]d[ne]k ki ne je-lencsem Bethlen Miklós úr minemű Istentelenül describált engemet az fel-séges udvarban, hogy én olyan erőszakos potentiarius ember vagyok, mint szintén az szegény Teleki Mihály (...) soha bizony az eő k[e]g[yel]me hamis vádgya alatt nem heverek, sőt ha mindenemet rá költenémis demonstrá-lom mind eő Felségének, mind az felséges udvarnak, hogy I[ste]ntelen-

⁴⁵⁹ KvNL Korda cs., 50, 413^v.

⁴⁶⁰ KvNL Korda cs., 50, 219^r.

⁴⁶¹ KvNL Korda cs., 50, 174.

ség, hamisság minden punctuma memoriálisának, és hogy én ártatlan vagyok azokban melyeket engemet describált”.⁴⁶²

Kálnokit nemcsak a Bethlen Miklóssal folytatott perlekedésébe avatta be, hanem a Katolikus Státus ügyeiről is beszámolt és kérte, hogy leveleit tartsa titokban, küldje vissza vagy égesse el őket, többször figyelmeztette, hogy Szentkereszti András ne tudjon ezekről a dolgokról: „azért édes sógorom edgyet értvén a Páterrel, oly titkosson s csendessen folytassa a dolgokat, hogy Sz[ent]Kereszti urunk hírvél ne legyen, mert bizony el rontja másutt, a mit építeni akarnánk”.⁴⁶³

Apor, mint már említettem, a kincstartói funkciót Kálnokinak szánta a generálisságért cserében, azonban ezt feltételekhez kötötte, amelyek jól jellemzik személyét, ugyanis elvárta, hogy a generális fizetését megnöveljék, a bogácsi dézsma maradjon nála, a fehérvári portiót is egyenlően osszák el a gubernátor, a kincstartó és a generális között, kijelentve: „mert én Isten láttya lelkemet kész vagyok resignálni, csak lássam a fundamentumát, hogy édes hazám vigasztalására magyarnak s a magyarok közül catholicusnak cedálhatom, s hogy annál csendesebben szállhassak koporsómban”.⁴⁶⁴ A vitatott kincstartói funkció betöltésének problémája igen gyakran előkerül leveleiben is, mivel ravasz tervei miatt az udvarban is és az erdélyiek is vádolták: „Írja azt is K[e]g[yelme]d, hogy azzal nevetnek engemet ott fen az emberek, hogy a Generalissagot a Thesaurariatussággal edgyüt akarom viselni, bizony énis nevethetem azok[na]k az emberek[ne]k bolondságokat, úgy hiszem senki nem látta még arról való memoria-lisomat eő Felségénél, hogy azt ambiáltam volna, sem penig nem írtam mások[na]k is felölle, sőt az elmémet sem attam rája”.⁴⁶⁵ Gyakran vádolták kapzsisággal, és azzal, hogy mindent magának akar, amit, úgy tűnik, hogy Kálnoki meg is írt neki, ezek ellen a vádak ellen kellett védekeznie. Azonban Kálnokit is vádolták az erdélyiek, amiről tudósítja is levelezőpartnere: „K[e]g[yelme]d s én közöttem lévő dolgokról I[ste]n k[e]g[yelme]det bé hozván eleget beszélhetünk tudom se én k[e]g[yelme]d[ne]k se k[e]g[yelme]d én nekem ennyit nem vétett a ki gyűlölséget érdemlene de quibus cora plura, innen való munkákat k[e]g[yelme]d ellen kik foveallják bizony nem tudom, de könnyű annak sípot csinálni a ki a nád között ül, justa causa tamen triumphat”.⁴⁶⁶

Bár tetteit a haza, a katolikusok és családja érdekeinek védelmével indokolta, nem sikerült lepleznie, hogy mennyire fontos volt számára az anyagi javak szerzése: ezt igazolják a generálisi fizetés kapcsán küldött

⁴⁶² KvNL Korda cs., 50, 182^r.

⁴⁶³ KvNL Korda cs., 50, 202^r.

⁴⁶⁴ KvNL Korda cs., 50, 310^v.

⁴⁶⁵ KvNL Korda cs., 50, 370^r.

⁴⁶⁶ KvNL Korda cs., 50, 413^v.

alkudozó levelei, valamint gazdag testamentuma is. Apor leveleskönyve igen jól illusztrálja azt, hogy az erdélyi nemesek kapcsolataik segítségével miként igazgatják saját és hozzátartozóik sorsát, milyen érdekrendszerek, kapcsolathálók alakultak ki a 17. század végi és 18. század eleji Erdélyben.

Kálnoki hivatali íráshabitusára utalnak azok a levélrészletek, melyekben Apor egy-egy Bécsbe felküldött dokumentumról kérte, hogy olvassa el, és ha nem felel meg, akkor írja újból és úgy adja be az udvarba. A Státus nevében küldött memorialisról írta, hogy ha „jónak ítéli adassa be eő felségének, ha penigh nem formáljon olyant, a mineműt illendőnek ítíl, promoveálja a szerént”.⁴⁶⁷ Ugyanakkor az is kiderül leveleiből, hogy Kálnoki egy tervezetet készített a székelység helyzetéről, adózási szokásairól, melyet az udvarba kívánt beadni, Apor segítségéről és a székelyek támogatásáról biztosította, azonban azt is hangsúlyozta, hogy nem fűz nagy reményeket terve sikeréhez. Mindez Kálnokinak a Pethő Gergely krónikájához készített kiegészítésével is összekapcsolható.

Az írásbeliség és szóbeliség közti hierarchia is megjelenik levelében, amikor arra bízta a kincstárosi tisztségre magát jelöltetni kívánó Kálnokit, hogy vegyen részt a következő országgyűlésen, „mert maga p[rae]sentiajával sokkal jobban s hasznosabban promoveálhatná a dolgokat, mint írással, mert a kik[ne]k k[e]g[yelme]d írogat afelől, csak egy más kezire jáczodnak s csúfolódnak véllé”.⁴⁶⁸

Bár levelei másolatban maradtak fenn, a kolligátum elején a másoló titkárok még megőrzik a címzést, így látható, hogy Apor is *méltóságos gróf kedves sógor uramnak* titulálta Kálnokit, és levélszövegeiben ő is többször *édes vagy kedves sógor uramnak* nevezte.

Más családtagoknak írt levelek

Kálnoki Sámuelnek több familiáris levele is fennmaradt, távolabbi rokonaival is levelezett, akikkel általában valamilyen kölcsönös szívesség kapcsán írtak egymásnak.

Apósának, *Lázár Istvánnak* írt levelei közül sajnos csak egy maradt fenn, 1664. augusztus 14-ről. Levelében özvegysége miatt vigasztalta Lázárt, és azzal biztatta, hogy nemsokára talál magának új társat. A szövegből az derül ki, hogy kapcsolatukat próbálta erősíteni, hangsúlyozva, hogy csak családtagjaiban bízhat az ember: „el is hiheti k[e]g[yelme]d bátorságossan azt, hogy ez világon senki k[e]g[yelmedne]k közelebb, s igazabb jóakarója nincsen, mint az édes gyermeke, s az utánvaló fia. Attyafiai oly közletről

⁴⁶⁷ KvNL Korda cs., 50, 227^v.

⁴⁶⁸ KvNL Korda cs., 50, 370^v.

valók nem igen vannak kikkel syncere communicalthatná szíve gondolat-tyát, mert az mostani saeculumban nem mindnyájok[na]k egyez szívek az szájokkal”.⁴⁶⁹ Beszédmódja közvetlen, kedves, igen bizalmasan írt apósa jövődóbeli társáról is: „Egyébiránt el hiszem azt, hogy k[e]l[yelmedne]k sok alkalmatosságok offeralljak magokat, de az mi az én csekély elmém svatioja lehet, talám semmi állapottyában ember[ne]k inkább nem illik meg tartani amaz német sententiát, hogy Diu delibera, mert nem mind arany az mi fémlik”.⁴⁷⁰ Levelét „ajánlom köteles szolgálatomat k[e]l[yelmedne]k mint jóakaró kedves apám ur[amna]k. Isten kívánt áldásaival boldogítsa k[e]l[yel]l[me]det” kívánsággal indította, és zárásként magát köteles szol-gájának, fiának titulálta.

A Mikes család tagjai közül egy, a sógorához, Mikes Kelemenhez címzett levele, és négy, unokaöccséhez, Mihályhoz címzett levele maradt fenn.⁴⁷¹ Mikes Kelemenhez írt levelének is tudósítás, és a hírekről való tudakozó-dás a célja, ez a levél 1685 novemberében kelt.⁴⁷²

Mikes Mihályhoz hasonló célból íródtak levelei, ezek a misszilisek vi-szont már kancellári tevékenysége alatt születtek, 1703-ban, a fentmaradt négy levél közül csak kettő autográf.⁴⁷³ A már korábban említett, Apor Pé-terhez címzett levelek közé besorolt szöveg megszólításában (Méltóságos gróf úr, kedves öcsém uram) is egyezik a Mikes Mihálynak írt misszili-sekkel, és befejezése is arra utal, hogy nem vejének szólt, mivel zárásként feleségével együtt üdvözlétüket küldték a címzett feleségének, a grófné-nak. Apor Péter felesége a lányuk, Borbála, akit nem valószínű, hogy ek-ként üdvözöltek. Ennél fontosabb érv az, hogy ebben a levelében arról írt Kálnoki, hogy címzettjének tartja fenn a kancelláriai hivatalát, és beszámolt arról, hogy sajnos a saját szállását már nem tudta fenntartani neki. A Mikes Mihályhoz írt levelekben többször is előfordult az, hogy *successora* senki más nem lesz, csak Mikes, azzal indokolva, hogy: „lelkem s vérem ellen idegennek nem kívánok elő menetelt.” Arról nincs adat, hogy az 1703-ban még igencsak fiatalnak számító Apor Péternek ígérte volna a hivatalát. Vé-gül nem lett Mikes Mihály az utódja, mivel kuruc fogságba esett, és az 1706-os években Rákóczi Ferenc kapitányaként tevékenykedik.

Mikest is a bécsi dolgokról és a *rebellio* híreiről tudósította, bécsi újsá-gokat küldött neki: „Az elmúlt postán is meg küldtem az novellákat, s im mostis küldöm, én abból látom, hogy az székelység[ne]kis fel kell ülni az

⁴⁶⁹ KvNL 384 fond, Lázár cs., 627/64^v.

⁴⁷⁰ KvNL 384 fond, Lázár cs., 627/64^v.

⁴⁷¹ Mikes Kelemen Kálnoki Sámuel testvérét, Zsuzsannát vette el feleségül, házasságukból született fiuk, Mihály.

⁴⁷² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) P 1238, Teleki cs., 15. doboz

⁴⁷³ SszNL 65./2, Mikes cs., 10

rebelisek ellen”.⁴⁷⁴ A hozzá írt levelekben már világosan látszik Kálnoki ellenséges magatartása a Rákóczi-szabadságharcra szemben, amely miatt, mint írta: „hírük, hitelük megmocsokoltatik” a rebellisek által. Kálnoki végig bízott a császári hadak győzelmében, kijelentve, hogy „a rebellio elolvad, mint a hóharmat.”

Mikes Mihálynak címzett levelei hangneme már nem annyira családias, nincsenek tudósítások a családtagok egészségéről. Szövegei sokkal szikárabbak, inkább adatokkal vannak tele. A család szerepe csak a kancellári hivatal átadásáról szóló részekben lelhető meg, ahol a család összetartásának fontosságát hangsúlyozza Kálnoki. Akárcsak az Apor Péternek címzett levelekben, a Mikes Mihálynak szóló 1703-as levelekben is folyamatosan megjelenik a hazautazás, a készülődés, Kálnoki ezekben az években kancellári pályafutását befejezve, szabadulni próbált Bécsből, átvenni az otthoni új tisztségét, azonban, mint tudjuk, ez nem következett be.

A Béli család tagjai is a rokonsághoz tartoznak, a Kálnokiakkal való kapcsolatuknak viszont nem sok nyoma maradt. Kálnoki Sámuelnek két, Béli Dávidhoz címzett misszilisét találtam meg, melyek közül az egyik 1690. március 6-án kelt,⁴⁷⁵ a másik 1691 februárjában.⁴⁷⁶ Ezekben a levelekben sincs sok nyoma a rokoni kapcsolatnak, a megszólítási (Édes öcsém uram) és elbúcsúzási formulákat (Kegyelmed jóakaró atyafia, szolgálja) leszámítva. Két levelében tudósításait, kéréseit továbbítja Bélinek. Hangvétele nem sokban különbözik a Teleki Mihálynak írt levelekétől, csak kevésbé alázatos, mint azok.

Teleki Mihálynak írt levelek

Kálnoki Sámuelnek kutatásom során összegyűjtött levelezéséből a legterjedelmesebb részt a Teleki Mihályhoz címzett levelek képezik. Összesen 101 Telekinek címzett levelet sikerült megtalálnom a Magyar Országos Levéltár Teleki-gyűjteményében.⁴⁷⁷ Ezek 1686–1690 között íródtak: 4 levél 1686-ban, 35 levél 1687-ben, 32 az 1688. október–december közötti időszakban, 16 darab 1689-ben, 14 darab pedig 1690-ben született. A levelek jórészt ismeretlenek, nincsenek kiadva. A misszilisok részletes tartalmi bemutatása nem célja a dolgozatnak, jelen fejezetben főként ezek írástörténeti sajátosságait valamint a Kálnoki írásszokására jellemző specifikumokat kívánom bemutatni, ezenkívül néhány olyan jellegzetes részt emelnék ki, amelyek a levelek által kialakított vagy kialakítani kívánt énképet ábrá-

⁴⁷⁴ SzNL 65./2, Mikes cs., 10/40^r.

⁴⁷⁵ MNL OL Teleki cs., Béli osztály, P 668.

⁴⁷⁶ KvNL 324. fond, Béli cs., 167/16.

⁴⁷⁷ MNL OL Teleki cs., P 1238: 15, 18, 20, 22, 25, 29, 32. dobozokban.

zolják, hozzájárulnak személye és tevékenysége körvonalazódásához, és illusztrálják a szövegek születésének körülményeit.

A levelek főként Telekinek szánt tudósítások, jelentések, beszámolók, többnyire terjedelmesek, sok bennük az ismétlés, magyarázkodás, és írójuk gyakran jelentéktelennek tűnő, apró részletekre is kitért. Gyakoriságukat tekintve megfigyelhető, hogy bizonyos periódusokban igen sűrűn írt Teleki Mihálynak, sokszor két-háromnaponta, de előfordult a napi két levél is. Erre több magyarázat lehet: Veterani generális, Antonio Caraffa tábornok levelei hatására, többször sürgette az ország *adósságainak* megadását, ezenkívül Kálnoki levelei nem mindig jutottak el időben a címzetthez, ezért többször kényszerült megírni ugyanazt a hírt (gyakran előfordult az 1688–1689-es években).

Missziliseit „Méltóságos úr, nekem jó uram” vagy „Méltóságos úr, nekem bizodalmas jó uram” megszólítással kezdte, zárásként pedig a „K[e]g[yelmed]nek köteles kész szolgálja” formulát használta, variálva az *igaz* vagy *alázatos szolgál* változatokkal. Igen gyakran írt hosszú utóiratokat is, melyeket néha pontokba is szedett, előfordult, hogy külön cédulákat is csatolt még szövegéhez. Mindezek arról tanúskodtak, hogy leveleit gyorsan írta, nem volt ideje előre megtervezni szövegeit, igyekezett minél több részletet közölni, és minél alaposabban.

A 101 levélből álló korpuszt két részre osztva vizsgálom: egyik részét a máramarosszigeti tartózkodásához kapcsolódó szövegek alkotják 1686–1687-ből, a másikat Háromszék és környékéről kelt levelek 1688–1690-ből, amelyek a császári hadak helyi elszállásolásával és Kálnoki vicekapitányi tisztségével, feladataival kapcsolatosak.⁴⁷⁸

Legelső fennmaradt, 1686. február 13-án kelt levelében Mikes Mihály temetési előkészületeiről számolt be Telekinek. Ez a levél azért is jelentős lehet, mert a korabeli főúri temetés megszervezéséről, kellékeiről nyújt információkat, kitérve még arra is, hogy egy-egy alapanyagot, szükséges eszközt honnan szereztek be, vagy mennyi ideig tartott az előállítása.

A másik három, 1686-ban kelt levele, és az 1687-es szövegek a már korábban is említett máramarosi követsége alatt íródtak, amely 1686 decemberétől 1687 májusáig húzódott, ezeket a leveleket egy korpuszként kezelve mutatom be az alábbiakban.

Máramarosi missziliseiben a császári katonaság elszállásolásáról, Veterani generálissal tartott megbeszéléseiről tudósította Teleki Mihályt, és végigolvasva a szövegeket, kirajzolódik követségének története. A levelek egyik jellemzője az, hogy a hangvételük 1687 tavaszától egyre elkeseredet-

⁴⁷⁸ A függelék VIII.5. részében öt, Teleki Mihálynak címzett levél olvasható teljes terjedelemben, ezek közül három 1687-ben kelt, a másik kettő 1688. december 5-én, valamint 1689. október 12-én.

tebbé vált, többször kérte Telekit, hogy mentse fel e feladat alól. Mindezek mögött azt a tényt kell keresni, hogy az erdélyiek halogatták, vonakodtak kifizetni a császáriak túlzott követeléseit, más megoldást próbáltak keresni, ezalatt Caraffa azt parancsolta Veteraninak, hogy amennyiben nem sikerült felhajtania az adósságokat, vonuljon be seregével Erdélybe. Kálnoki leveleiből az derül ki, hogy heteken keresztül próbálta megállítani a generálist, miközben egyre írta a sürgető leveleket Telekinek és a rendeknek. Eközben a császáriak több máramarosi lakost, köztük a bírót is fogságba ejtettek, majd Caraffa parancsára 1687 márciusában Veterani 120 lovast küldött be Erdélybe.⁴⁷⁹ Végül pedig májusban Kálnoki arra kényszerült, hogy saját parolájával ígérje meg neki, hogy a hadsereg megkapja az elmaradásokat.

Ezek a levelek kiegészítik a már korábban bemutatott, feleségének, Lázár Erzsébetnek írt szövegeket. A két korpuszt párhuzamba állítva, vagy a missziliseket együtt olvasva kitűnik, hogy a feleségének megírt panaszok és sóhajok mögött tehetetlensége, elkeseredettsége rejlik. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy miként mondja el leveleiben ugyanazt az eseményt, jelenséget egyik vagy a másik félnek.

Már a követség megkezdésekor, 1686 decemberében kelt írásában is hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a kapott feladat nem neki való: „Én látom ilyen meg romlását ennek az földnek, el keseredtem rajta. Valamit el tudok Instantiammal követni, semmit el nem mulatok. Atta volna I[ste]n bár kétszáz mély földnyire küldött volna n[a]g[y]ságo]tok és k[e]g[y]lmetek engemet inkább, mintsem ide, mert elmémme fel nem érem ezeket az nagy difficultásokat”.⁴⁸⁰ Leveleiből kitűnik, hogy sokszor cselekvésképtelen volt, nem kapott felhatalmazást bizonyos döntések meghozatalára: „Kérem alázatosson ur[am] k[e]g[y]elme]det, tudósicson sietve, hogy tudhassam mihez alkalmaztatni magamot, mert én eggyűgyű vagyok, s ha bőven nem informáltatom, szolgálni hasznosan nem tudok”.⁴⁸¹ Viszont néha szükségét látta annak, hogy ő is első kézből tudja meg az információkat: „Caraffa ú[r]n[a]k levele ez éjjel érkezett mellyet General úr ada kezemben, s el küldöttem. Ha mertem volna felnyitani, hogy tanolhattam volna belőlle”.⁴⁸²

Mint már korábban is említettem, hosszú, részletes missziliseket írt Telekinek, melyek miatt szabadkozott is, viszont többször kifejezte azt a meggyőződését, hogy a részletes, alapos levelek a hasznosak: „Tegnap

⁴⁷⁹ Kálnoki hangsúlyozza, hogy Caraffa 800 lovast akart beküldetni, de végül sikerült meggyőznie Veteranit, hogy csak 120 lovast küldjön *egy discretus és keresztényebb* kapitányával, akinek megparancsolta, hogy semmi *excessust* ne kövessen el. (MNL OL Teleki cs., 20. doboz)

⁴⁸⁰ MNL OL Teleki cs., P 1238, 19. d.

⁴⁸¹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁸² MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

annyi írásomat expediáltam ur[am] k[e]g[ye]ll[me]dhez, hogy unalmasis lehettem velle, de az levél néma követ lenne, ha mindeneket írásban nem tettem volna, rövid írásom haszontalan volt volna.”⁴⁸³ Kiderül, hogy Teleki Mihálynak is kedvére voltak Kálnoki hosszás írásai: „Örülök rajta, hogy az én Informatiom k[e]g[ye]ll[me]dnek tetczett, ez utánnis valamire az jó l[ste]n segített mindeneket tiszta szívvel, jó lélekkel el követek, instrukcióm szerént, sőt ha mit ahhoz valót gyenge elmémme fel találhatok, semmit abban el nem mulatok”.⁴⁸⁴ Saját sűrű leveleinek mégsem látta eredményét, nem kapott választ rájuk, ezt sokszor felrótta Telekinek: „Az posta k[e]g[ye]llmed 11 presentis költ levelével tegnap este érkezék, kitis szívesen vártam, remélvén onnan felől mindent jobbat, mintsem experiáalom. Én ur[am] eddig elég Passiot s Ponde[re]ctakot írtam, talám ennyi sűrű, és bő írásimról meg ítíltettem; de hogy ez levelek néma követeknek mondatnak, s úgys vettem eszemben h[ogy] k[e]g[ye]ll[me]d kedvelli, azért tselekettem”.⁴⁸⁵

Az idézett részek a levélírás módjára is utalnak, valamint a levélszövegnek az önmagára való reflektálását illusztrálják. A levelet követnek titulálva igencsak plasztikusan fejeződik ki az, hogy milyen szerepet tulajdonít a szerző szövegeinek. Ezenkívül, mint már említettem, a levelezéshez való viszonyulását is tükrözik. Számára az ideális levél hosszú, részletes, és címzettjétől is elvárja ugyanezt. A levélírás etikettjét fedik föl ezek a részek, akárcsak a levéltitokhoz való viszonyulása, ugyanis arról írt, hogy nem merte Caraffa Telekinek címzett levelét felbontani.

Mindvégig igyekezett megtartani a jó viszonyát címzettjével, tudva, hogy jövődöbeli karrierje nagyrészt tőle függ: „Valamit ez utánis az én csekély elmém szerént el tudok követni, tiszta lélekkel rajta leszek, és ottan tudósítani el nem mulatom ur[am] k[e]g[ye]ll[me]det”.⁴⁸⁶ Ismételten kérte, hogy ne feledkezzenek meg róla sem:

„PS. Én ur[am] úgy látom reménségen kívül itt szorultam, melyet meg gondolni sem tuttam, én ide mint egy tábori készüllettel jöttem volt, már bizony mindenből ki fogytam, itt pénzen sem tanálni mint el nyomorodott földön, az ő n[a]l[ysá]gok kegyelmességét alázatosan várom, az kamara háztól ki telik úgy látom minap octobertől fogva számtalan való szolgálatomat, de úgy veszem eszemben, május terminálja esztendőmöt. Bizony terhesen esik, de csak hasznosan szolgálhatnék, s valami jutalmát ézeném semminek tartanám. Bizom egészen k[e]g[ye]ll[me]d gratiajaban”.⁴⁸⁷

⁴⁸³ MNL OL Teleki cs., P 1238, 18. d.

⁴⁸⁴ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁸⁵ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁸⁶ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁸⁷ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

Kálnoki leveleiből kiderül, hogy tudta, mennyire fontos, hogy ott legyen Máramarosban. Véleményét is többször megírta, mégis az olvasói, jelen esetben Teleki, rokonszenve és figyelme megszerzése érdekében gyakran élt a retorika kínálta eszközökkel, mint például saját személye és elméje kicsinységének hangsúlyozásával:

„Én az én csekély itiletem szerént jovallanám mind urunk ő n[a]g[yságá]n[ak], s mind az ország nevével jó kemény leveleket kellene írni, hogyha ugyan csak ki nem akar menni, ne roncsa pusztítsa ezt az szegény földet, mert Császárnak ő felségénekis panaszt teszünk felőlle, sőt nekemis meg kellene írni, hogy ha az General nem accomodállja magát, csak protestalljak, s mennyek vissza. Ezeket az leveleket, ha az dolog úgy hozná meg adnám, s ha nem kívántatnak mulnék abban, de mint fellyebbis íráim, meddig én onnan belőrlől várnék resolutiót, 15 martii. Addig penig mi kél itt ezekre l[ste]n tudgya”.⁴⁸⁸

Az idézett részlet ismét azt illusztrálja, hogy a levélíró saját írása által környezete levélírására is megpróbált hatással lenni, egyrészt a generálisnak küldött levelek tartalmára, másrészt azt is javasolja, hogy a neki címzett levélbe mit írjanak, megígérve, hogy ha mégsem lesz szükség ezekre a szövegekre, akkor nem használja fel őket.

Továbbította leveleiben Telekinek a róla szóló vádakat, hangsúlyozva azt is, hogy ő határozottan tagadta ezeket: „ma az útban sokat discourála Merchesio előtt velem, s jelenté, hogy az Lápos vidékire be küldött Capitánya Springfield írta neki, hogy urunk ő n[a]g[yság]a s az országh készek volnának praestálni az hátra maratt summat, de k[e]g[ye]l[me]d ellenzi, és törökért, tatárért el küldöttek, s resistálni akarnak. Én feleltem: hogy tenné ő n[agysá]ga. Holott Caraffa úr hiszem ő n[agysá]g[ána]k írja, hogy húsz ezer forintot, s 800 ökröt ígértek az követek, k[e]g[ye]l[me]dis információt kívánt töllem, ha mit Erdély adna meg, kinek kellene administralni, ezek nem olyan jelek, hogy ellenségek volnánk, hiszen Bécsben Donát úr fel ment. Ilyen ratiokkal el hitettem, nincsen semmi abban az popolo hírbem”.⁴⁸⁹ A levél többszörösen nyilvánosságteremtő szerepét is illusztrálja ez a rész, mivel Kálnoki tudomására jutott az, amit Veterani kapott levelében, és ő azt továbbította Telekinek saját levelében.

Többször jellemezte leveleiben Veteranit, akinek hangsúlyozta tisztességét, kiemelve, hogy a generális Erdély pártján áll, hasonló részletek a feleségének küldött leveleiben is előfordultak: „mikort ur[am] k[e]g[ye]l[me]d levelit vettem, fel mentem general úrhoz, különben maga adjutantya által is hivatott vala azon órában, hogy az Caraffa levelit velem közölje. Legálább másfél óráig tartott discursussa, kért igen (mint eddig is), hogy meg írjam, mely igaz jóakarója volt urunk[na]k ő n[agysá]g[ána]k, s az országh-

⁴⁸⁸ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁸⁹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

nak. Sok jeleit attá, holott már mostani utolsó leveléről, negyedik parancsolattját vette, járjon el dolgában, és ha mivel Erdély adóss, csak vegye meg”⁴⁹⁰

A Caraffáról kialakított véleményének is gyakran hangot adott: „Én bizony félttem az szegény Hazát, hogyha hamarjában ezeknek successusa pénzből nem leszen, bé ütnek, nem kell Caraffanak semmit ez után hinni”⁴⁹¹ Soraiból az is kiderül, hogy őt tartotta a legnagyobb bűnösnek: „de ha semmi nem leszen Bányán készen, én oka nem vagyok, még Oklicsányi uramtól meg izentem, egynéhány úttal (talán impertine is) meg írtam, hűségem s kötelességem szerént tartoztam velle, mostis úgy látom Bécsben az jámbor császár akármit ígérjen, Caraffa csak úgy fogadgya, mint akarja. Gyenki Pál uramis sokszor hallotta az szájából, vagyon anynyi tekintete az udvarban, hogy ha külömben cselekeszikis meg mentheti magát”⁴⁹²

Kálnoki leveleiben azt a képet alakította ki magáról, hogy minden tőle telhetőt megtett, hazáját hűségesen szolgálta, Veteranit többször is meggyőzte arról, hogy ne forduljon az erdélyiek ellen: „Én bizony tiszta lélekkel igyekezem mindeneket el követni, csak az szent I[ste]n adgya jó gyümölcsét, már szintén egy holnapja leszen itt mulatásomnak, s bizony ki fogytam az erdélyi élésből, pénzen az piaczon nem kaphatni, ha szénát az ő n[a]g[y]sá[gi]k k[e]g[y]l[m]ességéből az Akánról, s abrakot Husztról nem kaphattam volna, én itt bizony lovat nem tarthattam volna, várom továbbra is ő n[agysá]g[otok]k kegyelmességét, mert legalább úgy látom, három hétig mulatásom alkalmasint leszen itt, csak ne lenne tovább”⁴⁹³

A kialakult helyzetért Nemes Jánost hibáztatta, aki a források szerint egyezséget kötött Caraffával az ország nevében: „Én ur[am] mihelyt azt az Nemes János úr Contractusát meg látám, annak az tíz ezer portionak summáját itt fel vetvén, lehetetlen dolognak véltem lenni megfizetését, de ő k[e]g[y]l[m]ek magok sem tutták mit igirtenek, ki hihette volna utam, hogy ez az szegény romlott vármegye annyi summát fizethessen, mint máris az beküldött írásokból látta k[e]g[y]l[m]e[d], úgy hogy ha áprilistis itt tölti ez a had, másfél száz ezereknél fellyebb megyen”⁴⁹⁴

Leveleiből kiderül, hogy többször kérte Telekit és a tanácsurakat, hogy engedjék haza, de kérését mindannyiszor visszautasították: „Haza me-netelem hogy nem engettetik, elég szomorúan értem, nemis olyan pra-etextussal kívántam, hogy szolgálni ez után, és szükségeseb időben res-tellet[e]m] volna, már egynéhány uttal general úr declaralta magát, semmi

⁴⁹⁰ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹¹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹² MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹³ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹⁴ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

tractatusra való facultása nincsen, úgy nekemis az én részemről, hallotta Oklicsányi úr, hogy haszontalan idő töltéssel, s költéssel itt mulassak én okát nem láthatom, sőt mind urunk[na]k ő n[agysá]g[ána]k s az hazának kissebségire temporizálok itt mert már sem parola, sem becsület tétel nem leszen, félek, csak eljár dolgában”.⁴⁹⁵

Az idézett részletből Teleki Kálnoki ellen felhozott vádjait lehet sejteni, miszerint akkor akart elmenekülni a feladatok elől, amikor nagy szükség volt a szolgálataira. Kálnoki több levelében is védekezett az őt ért vádak ellen: „Haza menetelem, ha szintén meg engettetett volnais, de látván az dolgoknak súlyos változását, s itt lételemnek szükséges voltát, el nem mentem volna, mert talán General úrnak sem lett volna kedvéből, s azok a vármegyebeli emberekis kevesen marattak volna meg házoknál, ha távoztam volna. Az én I[ste]nem láttya melly szívesen munkálódom, csak ő felséghe boldogítsa igyekezetemnek. (...) ígírte volt n[agysá]g[oto]k s k[e]g[ye]l[me]tek minapi leveliben, hogy költségem felől provideál, bizony valóba várnám, s kívántatnókis mert már két holnap alatt igen el költtettem, s jó darab időtől fogva magamat kölcsön”.⁴⁹⁶

Ahogy a fenyegetettség érzése nőtt, levelei is egyre sűrűbbek és elkésredettebbek lettek, kérte Telekit, hogy tegyenek valamit, teljesítsék Caraffa kívánságait: „bizony félünk miis Mikes Pál urammal, hogy el visznek. Én ha k[e]g[ye]l[me]s uram ő n[agy]s[á]ga hűsége, s hazám szereteti nem viselt volna, meddig az instruction szerént parolát nem kellett adnom, magam szabadsággal élhettem volna, immár meg kötelezvéen nem csak magamat, hanem az méltóságokat, kiket representálok; micsoda híre lenne, ha belé maradnék? (...) In summa ur[am] én úgy látom, az mű becsülletünk alább száll naponként, hitelünket majd el vesztyük”.⁴⁹⁷

Leveleire sem Teleki, sem a rendek nem válaszoltak, elkéseredettsége egyre fokozódott: „Meddig ez levelemre választ veszek, csak az jó I[ste]n tudja mi dolog következhetik vagy hol találtatom, adná az én I[ste]nem bár vérem hullásával szolgálhatnék az én k[e]g[ye]l[me]s uramnak ő n[ag]g[yság]a[n]k, és az hazának; de nem ilyen gyenge elme, mint az enyém, sőt sok nagy elmékis el fáradának az ilyen extremitásokban”.⁴⁹⁸ Az elkéseredettség mellett a türelmetlenség is észrevehető májusi leveleiben, miután arra kényszerült, hogy parolájával biztosítsa Veteranit arról, hogy megkapja az erdélyi pénzeket, marhákat és takarmányt. Ezekben a levelekben már nyoma sincs az udvariaskodásnak, körülményeskedésnek, hanem egyszerűen megkérte Telekit, hogy bocsássa haza:

⁴⁹⁵ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹⁶ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹⁷ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁴⁹⁸ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

„Most estve öt órakor hívatván fel G[e]n[e]ral úr, micsoda dolgok forgottak annak olvasásával én levelemben nem terhelem, az siető írásom sem engedi, az méltóságos deputationak írott levelemben bőven meg írtam. Elég az, hogy itt elég dolog vagyon, kinek elviselésire egyedül bizony elégtelen vagyok, megvallom, nem bírom, hogyha társom nem leszen, mert már bele fáradtam. Az Oklicsányi úr különös levelecskéje biztata arra, hogy parolát adgyak az generál[na]k, noha igen caute és sok kínálkodással cselekettem. Az I[ste]nért kérem ur[am] k[e]g[ye]l[me]det, tekincse az máramarosiak mellett, s itt az tartomány könnyebbségire igyekező szíves fáradozásimat, ne hagyjon itt sokáig késnem, hiszen az ökrök, és hátra maratt pénzek administrációját Kováts István úr Colosvári úr[ra]l véghez viszik (...) Veterani úr[na]k had maradna helyettem már residence, bizony tellyes életembeli igaz szolgálattal igyekezem mint jó ur[amna]k meg hálálni. Várom nagy jó reménsséggel, és sietve k[e]g[ye]l[me]d biztató jó resolútióját”.⁴⁹⁹

Telekinek, mint hű urának beszámolt arról, hogy az erdélyiek közül többen titokban biztatták Veteranit, hogy ne higgyen az ígéreteiknek. Megírta, hogy a generális belső szolgálójának lefizetésével sikerült kiderítenie, ki az egyik áruló:

„Bizonyosan kitanoltam tegnap estve az general belső emberétől, hogy erdélyi pogány áruló emberek írták az generalnak, többinek nevit meg nem mondák, hanem Csáki Lászlónénak, az ki levelit olvasta ollyal beszéllettem. (...) de három leveliben egy nyomon írta az gonosz asszony, hogy csak ne hidgyen Erdélynek, már látom az én hitelemis el vész előtte, s ennyi biztatásomra, hogy semmi resolúcio nem jó, bizony magamot is féltem. I[ste]n[e] mértis kérem n[a]g[yság]tokat s k[e]g[ye]l[me]tkeket, ha ugyan semmire nem lépik (kit nem vélek) tudósítson, hogy viselhessek gondot magamra, én, ha itt veszekis, el nem megyek mellőle valamig az kívánt válasz el nem jó”.⁵⁰⁰

Tudta, hogy levelei bárki kezébe kerülhetnek, hangoztatta, hogy bizonyos dolgokat nem akar írásban közölni, és azt is megtudjuk, hogy mások levelének érkezését és azok tartalmát, hogyan tudta kifürkészni: „Csákiné írogatásit penig bizonyosan meg tuttam, csak mivolta itt vagyunkis egynéhányszor jött levele, öt aranyat ajándékoztam az secretariusnk, sok belső dolgokat tanoltam ki. Ha I[ste]n haza viszen, meg tudom beszélteni”.⁵⁰¹

Követsége végén vádak is érték, amelyekről Teleki beszámolt neki. Válaszában megpróbálta megvédeni magát:

„én az mikor lehetett, s illett sűrű leveleimmel tudósítottam ur[am] k[e]g[ye]l[me]det. Bizony igen szomorúan értem az méltóságos deputationak ellenem való nehésségét, s eszemben nem juthat micsoda terminust nem ejtettem helyesen, arról alázatosan követem n[a]g[yság]tokat és k[e]g[ye]l[me]tkeket, hihető történt hirtelenségemből és sietésemből, holott oly szoros volt az

⁴⁹⁹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁵⁰⁰ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁵⁰¹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

idő néha, s oly anxietásban voltam, hogy meg írni nem tudom. Az general maga parancsolta, voltaképpen úgy irjam meg az dolgokat, valamint nekem mondta; es így nem magam szabadságomban, s concepthusomban állván az dolog, az követnek még az idegen nemzet is vétkül nem veszi cathegoriáját, annál inkább ha igaz hűségem, kötelességem s conscientián szerént írtam, úgy tetcik I[ste]n ő felséghe az szegény haza tsendességére fordította mind azokat, és ha kemények találta lenni is az terminusok, jó gyümölcsét asseqváltak”.⁵⁰²

Leveleiben a máramarosi eseményeken kívül a levélküldésre és -fogadásra vonatkozó információk is bőven megtalálhatók. A szóbeliség és írásbeliség együttélését igazolja az a rész, amelyben arról írt, hogy a szathmári követ kiegészíti az ő levelét: „Tegnap hozák ur[am] Darvasi úr levelét Szathmárról, ő k[e]g[yel]me követinkkel szemben lévően, az én írásom mellett szóval bőven informálta ő k[e]g[yelme]teket”.⁵⁰³

A levélfogadásról és -olvasásról árulkodnak az alábbi részletek: „Caraffanak 8 praesenti költ levelét tegnap estve az secretariussától General úr le külte vala, in specie, németül, előttem olvasván igazán magyarázá abból deákul, continentiája az, hogyha Erdély meg nem tartya contractussat mentest be jön az országra”.⁵⁰⁴ „Már szinte levelemet végzem vala, valami szathmári katonák kisírtenek ide egy német postát. Az secretariust hivatám, hogy jelentse meg mi újsággal jött, azt mongya Tököli valami pasákkal és tatárral mintegy 8000 magával akart élést Egerben venni”.⁵⁰⁵ Ekkor még a német nyelvű levelek olvasásában segítségére szorult, Veterani titkára az, aki szóban közvetítette latinul a levelek tartalmát.

Leveleiben nagyon sokszor írt a mások által hozzá címzett levelekről, valamint általában megemlíti előző elküldött levelének vagy a Teleki előző levelének időpontját, számtalanszor szerepel az írás és a levél különböző jelzőkkel: sűrű, bő, keserves, kemény, különös, impertine, hóldoltató, adós stb. Hosszú leveleit többször kiegészítette, utóiratokkal látta el.

A Telekinek írt misszilisek második része az 1688–1690 között kelt levelek korpuszát tartalmazza. Levélváltásuk ezen fejezetében már nem születtek a máramarosi levelekhez hasonló, elkeseredett szövegek. Ebben a periódusban Kálnoki otthoni tájakon mozgott, új feladatokat kapott. 1688-ban ismét Veteránival kellett tárgyalnia, majd a Barcaságban és környékén levő hadsereg elszállásolásával, élelmezésével foglalkozott. Leveleiből kiderül, hogy ő gyűjtötte össze a katonáknak beszállított zabot a környező székekből. Továbbra is szorgalmasan tudósította Telekit környezete eseményeiről, folyamatosan kapcsolatban volt a román vajdaságokkal, a császári hadsereg tisztjeivel, udvari papokkal, és tájékoztatta a

⁵⁰² MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁵⁰³ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁵⁰⁴ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

⁵⁰⁵ MNL OL Teleki cs., P 1238, 20. d.

moldvai, havasalföldi és bécsi eseményekről, a Thökölyről érkező hírekről, majd Veterani kivonulásának körülményeiről. Ebben az időszakban már Háromszék vicekapitánya volt, és comissariusnak is kinevezték. Többször tolmácsolta Telekinek leveleiben a háromszéki rendek azon kérését, hogy ne szállásoljanak el katonákat a székben, maradjanak Barcaságban, a háromszékiek pedig *contribuálnak* mindennel.

Telekihez fűződő viszonya is megváltozott, nagyon gyakran kérte, hogy ne feledkezzen meg róla, és jutalmazza a szolgálatait: „én ur[am] k[e]g[yelme]dn[ek]k bizony igaz szolgálja volnék, ideje volna már k[e]g[yelme]dn[ek]k is rólam meg emlékezni”,⁵⁰⁶ vagy egy másik levelében: „Én ur[am] az nemes országnak minden Comissioban eddig elé tiszta lélekkel szorgalmatoskodtam, magam privatumát félre téve, aztis követem valamit az uram, s hazám parancsol, csak énis ne lennék ilyen el vettetett ennyi szolgálatért, hanem emlékezzék meg rólam, k[e]g[yelme]dben vagy on I[ste]n után reménségem”⁵⁰⁷

Leveleiből kiderül, hogy a főkirálybírói tisztségre pályázott, amelyet burkoltan meg is írt, ellenezve, hogy valaki mást, a tisztségre méltatlant válasszanak meg:

„Itt ur[am], hogy az rettenetes adózás van a szegénységen, azzal complacalodék ez az nemzet, ha kedvek szerint való király bírójok lehetne, nem kellenék messze fáradni meg emlékezzenek örökké k[e]g[yelme]d patrociniumjáról. (...)

P.S. Alázatosan jelentem ur[am] k[e]g[yelme]d[ne]k, olyan hír futamodott volt nállunk, hogy Mikes Pál ur[a]t akarnák némellyek fő király bírónak promoteálni, de igazsággal írom ez az nemzet igen idegen ő k[e]g[yelme]d[ne]k, nem hiszem, hogy fel vegyék, hiú elme lévén az törvényeket sem tudván. Én ur[am] k[e]g[yelme]d[ne]k vicéje lenni soha nem sajnállok, sőt bizony igaz kötelességgel szolgállok k[e]g[yelme]d[ne]k. De hogy valaki vagy idegeny, avagy méltatlan ember promoteáltassék, az kinek én vicéje legyek, k[e]g[yelme]d bölcs ítéletre támasztom, és k[e]g[yelme]d gratiajában ajánlom egészen magamot”⁵⁰⁸

Gyakran panaszkodott Telekinek arra, hogy nincs autoritása, tekintélye a helyi vicetisztek előtt, és kérte, hogy növelje hatalmát:

„Apor ur[am] által ígirt k[e]g[yelme]d jóakarattját csalhatatlanul várom, abban kétségem semmi nincsen, meg vallom bizony nehezen esett, másé az dicsőség, s enyém az szomorúság, csak mindennap a bajt sokért nem vállalnám fel, az óránként való búsulás, költés és az haza szolgálattyan akár mint parancsoljak nem fogadgyák, nem lévő[n] autoritásom. A szófogadatlan vicék

⁵⁰⁶ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

⁵⁰⁷ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

⁵⁰⁸ MNL OL Teleki cs., P 1238, 25. d.

még csak postát sem adnak, nincsen semmi autoritásom közöttök. Ezek az uraságot s nagy nyugodalmat Nemes János úr alatt megh szokták”.⁵⁰⁹

A levélküldés állandó probléma volt ebben az időszakban, nem talált megfelelő embert, a vicék nem voltak hajlandók segíteni ebben, sokat panaszkodott ezért: „néha csak afféle goromba katonákat kellett küldenem, s im most k[e]g[ye]lm[e]d el hiheti mely vakmerő emberek vadnak itt, el múlt egy hete, hogy mind postát sollicitálok, egyet sem kaphatnám, siető levelemet küldöttem Henter Mihálynak, hogy mentől hamarabb el külgye k[e]g[ye]lm[e]dn[e]k”;⁵¹⁰ vagy egy másik helyen szintén az előjárókra panaszkodott, akik nem hajlandók postáit továbbküldeni: „látom neheztelik ő k[e]g[ye]lm[e]k, hogy gyakran postát kívánok, magok hasznukat követik, és nem levén kitől depondeáljanak Liber Báróknak tartják magokat. Nem indulatból, hanem igaz kötelességemből írom, s megis bizonyítom mellettem fáradozó emberséges emberekkel”.⁵¹¹

Többször írt arról, hogy gyakrabban is tudósítana, ha volna kitől küldenie levelét, de mindeközben előfordult, hogy naponta írt Telekinek, amikor megtudott egy-egy új hírt. Panaszkolta azt is, hogy levelei gyakran késnek, és ismét hosszú levelei miatt szabadkozott, amivel saját szolgáltat-készségét hangsúlyozta: „Az én levelimnek késedelmek az útnak alkalmatlan volta miatt avagy az tanolatlan posták miatt esik, bizony búsulok rajta, mostis három rendbeli van ur[am] oda k[e]g[ye]lm[e]dhez. Én azt tuttam gyakor és bő írásimmal unalmat szerzek ur[am] k[e]g[ye]lm[e]dnek, kivált mostani beteges állapottyában, melyből hamar időn való gyógyulását k[e]g[ye]lm[e]dn[e]k szívből kívánom”.⁵¹² Ezekben a sorokban nemcsak a feljebbvalójához való hűségét bizonygatni próbáló Kálnoki képe rajzolódott ki, hanem a környezetével való kapcsolata is. Úgy tűnik a helyi előjáróknak nem tetszett az ekkortájt már nem túl népszerű Telekihez fűződő kapcsolata, buzgó levelei, amelyekben mindenről beszámol. Kálnoki levelei közt található egy 1689 márciusában kelt hűségnyilatkozat is, amely arra is utalhat, hogy Teleki igencsak bizalmatlan lehetett kortársaival:

„Én Sepsi Széki Köröspataki Kálnoki Sámuel assecuralom bona fide comissiana az én jó uramot Méltóságos Széki Teleki Mihály uramot ő k[e]g[ye]lmét, hogy én ő k[e]g[ye]lmének telljes életemben igaz hív szolgálattal igyekezem lenni tehetségem szerint, minden dolgokban valamelyek k[e]g[ye]lm[e]s ur[am] s Hazám ellen nincsenek. Ha valamit ő k[e]g[ye]lme ellen való dolgot érthetek, igazán, és híven megjelentem, és senkivel affélében nem colludálok. Hasonlóképpen az úr ő

⁵⁰⁹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

⁵¹⁰ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

⁵¹¹ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

⁵¹² MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

k[e]g[ye]lme szerelmeseinek, és egész házának igaz szolgálattal igyekezem lenni tellyes tehetségem szerint, melyről ő k[e]g[ye]lmét ut supra assecuralom.

Datum Coroneae, Die 21 Marti, 1689”.⁵¹³

Ebben az időszakban is voltak Kálnoki ellen panaszok, amelyekről Teleki tudósította őt: „Az qvartélyok miatt lett panaszokat minthogy ellenem mozdítottak, hogy tuttomra attá ur[am] k[e]g[ye]lmed, igen nagy gratiajának agnoscalom, és k[e]g[ye]lmedet tartozó igaz kötelességem szerint valóságosan informálok”.⁵¹⁴ Olyan vádak érték, hogy egyes falvaktól pénzt kapott azért, hogy ne oda szállásolják be a katonákat. Elismerte, hogy a sereg egy részét Orbaiszékbe akarták rendelni, de meggyőzte Heisler generálist, hogy Sepsi- és Kézdi székekbe is kvártélyozzanak katonákat, mert Orbaiszék igen kicsi. Kálnoki határozottan visszautasította, hogy pénzt vett volna el bárhonnan is, azt viszont megírta, hogy elfogadott zabot, amelyből Telekinek is juttat, amivel kiválthatja, hogy Marosszék vagy Fogaras vidékén ne végezzenek pusztítást a hadak:

„Hogy az qvartélyok változtatásáért vagy némely faluk el kerüléséért nekem pénzelt fizetett volna nekem az szegénység, Istennel bizonyítom, hogy abban semmi nincsen; igaz dolog némely faluk bizony nagy oblatiokat tettek; de hogy én nemzetem el sánczoltattam volna természetem, s hitem, s az becsület azt meg nem engette. Ne is adgyon az én Istenem afféle pénzt énnekem. Igaz dolog ur[am] magok némely útban levő faluk ígírtének, s attakis némely kevés zabot, magok ultro offerálva, mellyet is bizony nehezen acceptáltam, de éjjel nappal ő k[e]g[ye]lm[e]kért ilyen súlyos és terhes kötelességű szolgálatot viselek, úgy hiszem ur[am] k[e]g[ye]lmed meg nem itil velle, ha lovaim számára zabot el vettem. De igazsággal írom, az igen kincset tenne, mert száma nélkül abrakolják mind házamnál, s mind itt szállásomon az császár ő felsége vitézi az én zabomot, s üresítik boros hordóimot, csak minap kölcségem is tenne valamit, mikor az commissariusok, s officerek az inquisitiót miklósvári házamnál peragálák. Az faluk attá kevés zabbólis részetlen hogy ur[am] k[e]g[ye]lmed ne legyen, magam úgy gondoltam, az k[e]g[ye]lmed számára száz köblöt ha maros székért akarja[?] ur[am] k[e]g[ye]lmed vagy Fogaras földiért itt le tetetni. K[e]g[ye]lmed parancsolattyt várom”.⁵¹⁵

Kálnoki fent idézett soraiban igen élethű képest festett a császári katonaság beszállásolásával járó konfliktusokról, problémákról. Megtudhatjuk, mi zajlott a kulisszák mögött, elkeserítette, hogy a katonák nincsenek tekintettel rá, az ő tulajdonát is ugyanúgy felpredálják, akár csak a másokét, ugyanakkor az is kiderül, hogy sokan próbálták ezt úgy megakadályozni, hogy a tiszteknek vagy előljárókat juttatnak pénzt vagy más javakat. Amikor már képtelen volt tiltakozni a vádak ellen, igencsak meggyőzőnek

⁵¹³ MNL OL Teleki cs., P 1238, 25. d.

⁵¹⁴ MNL OL Teleki cs., P 1238, 29. d.

⁵¹⁵ MNL OL Teleki cs., P 1238, 29. d.

tűnő sorokban elismerte, hogy tényleg elfogadott bizonyos juttatásokat, hangsúlyozva, hogy nem feledkezett meg pártfogójáról sem.

Teleki haragjával is szembesülnie kellett, és több levelében mentegőzni kényszerült: „Értém ur[am] k[e]g[yelme]d leveliből rám való nehésségit, ójjon I[ste]n attól, hogy csak gondolattal k[e]g[yelme]d ellen vétenék, az én kicsiny értelmem szerint ur[am] k[e]g[yelme]d méltóságának és Fő Tiszti nagy Authoritásának terjesztésire volt ur[am] annak az nyavalyás Barátnak recommendatioja. Kérem igen alázatosan ur[am] k[e]g[yelme]d[e]t vegye el nehésségit rólam, bizony teljes örömmel igyekezem ur[am] k[e]g[yelme]d engedelmes szolgálja lenni”.⁵¹⁶ A következő levelében is hasonlóan írt: „Úgy látom mentől hívebben és szorgalmatossabban szolgállok, annál inkább nevelkedik boldogtalanságom, jobb volna ur[am] ilyen haszontalan ember helyén mint én alkolmatosabbat szolgáltatni”.⁵¹⁷

Az 1690-es levelekben egyre gyakrabban tudósította Telekit a törökök, tatárok mozgásáról, rendszeresen kémeket járatott az ország pénzén a román vajdaságokba, és állandó kapcsolatban volt néhány ottani nemessel, a Thökölyvel kapcsolatos hírekről is folyamatosan beszámolt. Utolsó, Telekihez küldött levele 1690. augusztus 7-én kelt, amelyben Thökölynek a török és tatár hadakkal való kiindulásáról tudósította.

Kálnoki Teleki Mihályhoz címzett levelei elsősorban tudósító céllal íródnak, egyrészt a többféle forrásból összegyűjtött híreket továbbítja neki, másrészt a császári tisztek reakcióit Teleki leveleire, valamint ezek véleményét Telekiről. A levelekből többször is kiderül, hogy Kálnoki feladatának tartotta azt, hogy mindenről beszámoljon: „Én úgy hallottam, hogy szegény Rákóczi György úgy kívánta, akár mely hírt hallott az szolgálja, megh kellett írni; énis u[ram] arra nézve íram meg”.⁵¹⁸ Rákóczi fejedelemmel való összehasonlítása igen megtisztelőnek tűnhetett Telekinek, de azt is jelzi, hogy ebben az országot illető periódusban a döntések nagyrészt az ő kezén mentek át.

Kálnoki leveleiben a mindennapok eseményeiről oly részletességgel számolt be, mintha egy naplót írt volna, próbálta az objektivitás látszatát kelteni, de ezeket az eseményeket a saját szemszögéből láttatta, szövegei által pedig olvasói is úgy ismerhetik meg a történeteket, ahogy ő láttatni kívánta azokat. Misszilizseiben saját szerepét, személyét is megalkotta, természetesen pozitív képet festett magáról, az általa kialakított *imago* a levélírás jelenéhez, pillanatához köthető.

⁵¹⁶ MNL OL Teleki cs., P 1238, 29. d.

⁵¹⁷ MNL OL Teleki cs., P 1238, 29. d.

⁵¹⁸ MNL OL Teleki cs., P 1238, 22. d.

Ezenkívül más szándékokat is fellelhetünk missziliseiben: egyrészt saját karrierjét próbálta bebiztosítani Telekihez való hűsége többszöri kijelentésével, másrészt önmagát igazolta, a teljes levélkorpuszban kötelességét teljesítő szolgaként mutatkozott be, aki hazájáért és fejedelméért kész nagy áldozatokat hozni, amit igen gyakran el is ismételt.

Levelei illusztrálják, hogy öt év alatt miként változott karrierje, az 1677-ben deputáció tagjaként kiküldött követből 1690-re királybíró lesz, az ország pénzén járat kémeket, és ő tartja a kapcsolatot a császári tisztek és az ország előljárói közt. Misszilisei hangvétele mindvégig alázatos maradt, tisztában volt Teleki hatalmával, és igyekezett nélkülözhetetlenné tenni magát.

Valamennyi levélben fellelhető a patrónus-alumnus kapcsolat, Telekit patrónusaként, felülrendeltjeként tiszteli meg szövegeiben, valamennyi levélkezdő salutatio ezt tükrözi, a levélzáró formulái pedig azokat az önreflexív megnyilvánulásokat, ahogy magát kezeli Telekivel szemben.

Ezekben a levelekben az írás a kapcsolattartás mellett a meggyőzés eszközévé is vált, Kálnokinak minden meggyőző képességére szüksége volt ahhoz, hogy Telekit és a más urakat tette bírja. Nem csak a gyakori ismétlést és panaszt használta fel, közvetlen stílusával őszinteségét, megbízhatóságát próbálta bizonyítani, különböző szólásokat, hasonlatokat használt a saját és az ország tragikumának hangsúlyozására.

Más címzettekhez írt levelek

Máramarosi követségéről nemcsak a Teleki Mihályhoz és feleségéhez írott levelei vallanak, hanem több más misszilise is fennmaradt ebből az időszakból. Telekihez írt leveleiből kiderül, hogy nemcsak neki küld beszámolókat, hanem a címzettek közé tartoznak a fejedelmi deputáció tagjai is.

Szintén ebben a periódusban születtek *Pogány Menyhárt* máramarosi ispánnak címzett levelei is, melyek közül ötöt találtam meg.⁵¹⁹ Pogány Menyhártnak írt levelei azért érdemesek a figyelmünkre, mert egy másfajta beszédmód figyelhető meg bennük a Telekinek szóló leveleihez képest. Ezekben a szövegekben már nem az urának alárendelt, vagy tevékenységéről számot tevő alumnus szólal meg, hanem tapasztalatait, tanácsait adja tovább címzettjének, ő a felülrendelt: „Jovallom, General u[rna]k más forma levelet írjon hamar; hogy az szállyak szerzése, és az szegénység tehetetlensége volt akadályja az Restantiák szedésinek, s kérje alázatosan legyen egy kis várakozásba[n] (...) Ezt az levelet penig meg nem adom,

⁵¹⁹ MNL OL Teleki cs., P 659, 227 cs., 240 cs.

mert több kárt mint hasznot tenne”.⁵²⁰ Sokszor meg is dorgálja őt: „Emlékezzék rá ur[am] k[e]g[ye]l[me]d mennyiszer meg íram, s nem követé tetczésemet. (...) Az sok kár tételek felől való Inquisitiókat mennyiszer meg íram külgye által k[e]g[yelme]tek, ne késsék véle azis sok ezereket defalcálna”,⁵²¹ ugyanezt a következő levelében is megismétli: „Én eleget írtam, lássa k[e]g[yelme]tek, kövesse az mit akar, elég keserves gyümölcse van már az jó tanácsnak.”⁵²²

Ebből az időszakból fennmaradt egy levele, melyet *Katona Mihálynak* írt, aki valószínűleg Szolnok-Doboka vármegyei nemes vagy előljáró lehetett.⁵²³ A misszilis 1687. február 4-én kelt Máramarosszigeten, és azért emeltem ki külön, mert ezen levelet Kálnoki rendhagyó módon nemcsak egy címzetthez küldi, hanem arra kéri Katona Mihályt, hogy továbbítsa levelét: „Katona Mihály ur[a]t kérem, ez levelemet külgye meg ő k[e]g[ye]lme Szolnok vármegyei tiszt uraimék[na]kis”.⁵²⁴ Mindezt a megszólításban („Ajánlom k[e]g[ye]l[me]teknek kész szolgálatomat mint jóakaró uraim[na]k s, Barátimn[a]k l[ste]ntől sok áldásokat kívánok”) és a levél címzésében is jelzi („Tekintetes nemzetes Katona Mihály ur[na]k (tit.) Kővár vidéki s Szolnok vármegyei tiszt uraimékkal edgyütt jóakaró uraimn[a]k s Atyám fiainak adassék”). Ebből a levélből azt is kiemelném, hogy egyfajta önmeghatározást tartalmaz, Kálnoki saját szerepét is magyarázza címzettjeinek: „Én azért küldettem ide, hogy k[e]g[ye]lmeteknek s Lapos vidékinek könnyebbséget szerezhessenek”.

Kancelláriai tevékenysége kezdetéről a *Bethlen Gergelyhez*⁵²⁵ küldött levelek közül 1695-ből maradt fenn három és egy 1697-es.⁵²⁶ Ezek a levelek igen szűkszavúak, az életmódjából adódó szövegek, melyekben az udvar tevékenységéről számolt be, a kancelláriai életéről, állandó anyagi problémáikról, valamint a császári seregek előkészületeiről. 1697-es levelében arról tudósította Bethlent, hogy elkészült a grófi diplomája. A textusokban, akárcsak más misszilisekben, a retorika szabályait betartva, a kötelező salutatio után a címzett előző levelének kézhezvételéről írt, majd egy jókívánsággal zárta és szolgálatait ajánlotta címzettjének. Magát Bethlen köteles, tökéletes szolgálaként határozza meg. Az írásra való utalás a folyamatos tudósítások ígérétében jelenik meg: „Ezután következő occu-

⁵²⁰ MNL OL Teleki cs., P 659, 227 cs. 31^v-32^r

⁵²¹ MNL OL Teleki cs., P 659, 227 cs. 32^r.

⁵²² MNL OL Teleki cs., P 659, 227 cs. 33^v.

⁵²³ MNL OL Teleki cs., P 659, 294 cs., 18. levél.

⁵²⁴ MNL OL Teleki cs., P 659, 294/18, 33^r.

⁵²⁵ Bethlen Gergely a későbbi gubernátor, Bánffy György apósa volt.

⁵²⁶ KvNL 328. fond, Bethlen cs. (keresdi), 28/ 134–139. és 29/109 (a továbbiakban KvNL Bethlen család).

rentiákról gyakrabban tudósítottam ur[am] k[e]g[yelme]det”,⁵²⁷ vagy „régén kívánta[m] ur[am] k[e]g[yelme]det tudósítani de mind bizonyos determinatióktól vártam, de úgy látom hogy az Belliumokba’ foglaltatik az Felséges Udvar, minthogy minden felől most lobognak az rettenetes hadak tüzei”.⁵²⁸

Szintén a Bethlen család tagjaihoz, talán *Bethlen Miklóshoz* szól az a két levele, melyek a MOL-ban őrződtek meg.⁵²⁹ Ezek közül egyik autográf, keltezés nélküli, melyben címzettjét köszönti az új év alkalmából, majd hosszasan beszámol hivatali dolgairól. A másik fennmaradt levele nem saját kezű, 1695. november 17-én kelt Bécsben, tudósítás címzettjének arról, hogy megkapta a László úr (valószínűleg Bethlen László) által küldött levelet, és felajánlotta szolgálatát.

Bánffy György gubernátorhoz is kancelláriai hivatala köti, tizenkét hozzá címzett misszilit találtam meg, amelyek közül tizenegy 1706-ban kelt,⁵³⁰ egy pedig évszám nélküli.⁵³¹ Levelei hangvétele udvarias, a szövegek formailag szigorúan megszerkesztettek. Az intitulációban gyakran kiírta a gubernátor összes titulását: „Méltóságos gróf gubernátor, nekem bizodalmas nagy jó uram”, melyet majd minden esetben egy jókívánság, salutatio is követett „Isten ő F[elsé]ge Nagyságodot szerencséltesse, és örvendetesebb napokra juttassa”, vagy „Isten n[agy]ságodot méltóságos házával edgyütt szerencséltesse”. Zárásként a subscriptioban igaz, köteles szolgaként határozta meg magát.

Telekinek címzett leveleihez hasonló, hosszú, részletes szövegeket küldött a gubernátornak is, amiért szabadkozott is szövegében: „Követem N[agy]s[á]g[odot] hosszas írásimról, mert Teleki Mihály ezt kívánta tőlem Máramarosban létemben”.⁵³² Másfél évtizeddel korábban Telekinek Rákóczi Györgyre hivatkozott, Bánffynál saját szokásaival mentegetőzött, amelyeket Teleki hatására alakított ki. Elgondolkodtató az, hogy Teleki Mihályra hivatkozik leveleiben, akit a kormányzó apja, Bánffy Dénes egyik megbuktatójának tartanak. Mondatában azonban benne rejlik annak lehetősége is, hogy a nagyobb benyomás keltése érdekében hasonlította össze a két személyt.

⁵²⁷ KvNL Bethlen cs., 28/138^v.

⁵²⁸ KvNL Bethlen cs., 28/134^r.

⁵²⁹ MNL OL Bethlen cs., P 1956 Missiles.

⁵³⁰ MNL OL Kormányhatósági levéltár, Bánffy György levelei, F 35 (a továbbiakban: MNL OL Bánffy György levelei, F 35). A függelékekben (VIII.7.) Kálnoki 1706. január 15-én kelt levele olvasható.

⁵³¹ OSZK Levelestár, Kálnoki Sámuel levele.

⁵³² MNL OL Bánffy György levelei, F 35. 8^v.

Leveleiben sok apró részlet olvasható a kancellária tevékenységéről, egy-egy gyűlésről, az udvarral való kapcsolattartásról, ezek a részek néhol naplószerűen tájékoztatnak egy-egy eseményről. Nemcsak az eseményeket sorolta fel, hanem a levélírás és levélküldés aktusa is többször ismétlődik szövegeiben, számon tartotta és felidézte az elküldött leveleket: „Úgy hiszem, eddig n[agy]ságod el vehette első leveletem, melyet írtam azon napon mellyen Draskovich úr érkezék, 23 Xbris, más leveletem írást die 26 ejusdem, harmadikat die 2 praesentis, talám valamellyik el érkezik n[agy]s[á]godhoz. Ez el mult nyárbanis írtam, és biztattam n[agy]ságotokat az successussal, s ím be is teljesítette I[ste]n. Hogy cancelláriárullis írjunk valoban rajta valék, de nem volt az Atyafiak[na]k kedve reá, soha n[em] tudta[m] persuadeálni hogy így léssen efféle rebelliónak exitussa, mert nem szenvedí I[ste]n az kevélyeket”.⁵³³ Misszilisei a Rákóczi-szabadságharc miatt nehezen vagy egyáltalán nem jutottak el címzettjéhez, ezért többször megírta ugyanazt a dolgot, és nemcsak postán, hanem az Erdélybe utazó udvari személyek által is elküldte leveleit: „Generalis Cusani Úr izené hogy holnap egy expressus indul Erdély felé, és ha írok, maga leveleivel dirigállja. Az bizonyos, hogy én csak nem minden héten írton írtam N[agysá]god[na]k, és csudálom, hogy másoknakis kiknek írtam, nem vettem válaszat”.⁵³⁴ Bánffy Györgyhez küldte a vejének, Lugosi Ferencnek címzett leveleket is, kérve, hogy továbbítsa azokat.

Leveleiben az írás többféle módon van jelen. Az „írton írtam” szóketőzés az írás rituális, ismétlődő jellegét nyomatékosítja, és akár arra is utalhat, hogy hosszas, fáradságos munka az alapos, részletes levelek megfogalmazása. Az írás nemcsak a levélírással való számtalan utalásban jelenik meg, hanem kancelláriai munkaként is: „gróf Bethlen László uramis jelen lévén, consiliumot tartottunk, és az szegény meg romlott édes hazánknek fájdalmainról való Punctumoknak succincte le írásáról való munkához fogtunk”.⁵³⁵

Ezenkívül az beszámolt arról a pecsétről is, amely az uralkodó aláírását imitálja annyira hűen, hogy senki nem veszi észre, hogy nem az eredeti. „Írtam vala n[agy]ságodnak az gróf úrfiak expeditiojáról hogy sub titulo Leopoldi az mely napon ő F[elsé]ge resolvalta vala az fő ispánságokat arra fogjuk expedialni. Volt ő F[elsé]g[é]ne[ne]k olyan instrumentuma, melyet beteges korában reá nyomtak az diplomákra senki nem tutta volna meg ítélni, hogy nem maga keze írása, s mostani urunk ő F[elsé]ge conservállja azt effélékre”.⁵³⁶ Ez a rész a saját kezű aláírásnak a korban betöltött fontos-

⁵³³ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 8.

⁵³⁴ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 43^r.

⁵³⁵ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 7^r.

⁵³⁶ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 19^v–20^r.

ságát, a szöveget hitelesítő szerepét illusztrálja, amelyet néhol már kezd megdönteni a modernizáció.

Az 1706-ban kelt leveleiben két visszatérő motívum van. Ezek közül egyik a Rákóczi-szabadságharc, melyet többször említett missziliseiben. Nagyon ellenezte a felkelők mozgalmát, erre az lehet a magyarázat, hogy ő is tudta, hogy amennyiben a szabadságharc hívei győznek, az ő kancelláriai hivatalának és a kialakult rendnek vége szakad: „Hála I[sten]nek, hogy ki üzettenek, mert ha triumphaltatnak vala, mind Guberniumunk[na]k, s mind törvényeinknek fel kellett volna fordulni. Ennek penig edgyik oka Pekri Lőrincz, Száva és más meg bolondult Rákóczit fejedelemségre biztató, s hívó emberek, az kik N[agy]s[sá]god úri jószágiból, és más alacsonyabbakéból uralkodni akartak”.⁵³⁷ Ezért érezhető a soraiból a felkelők iránti megvetés, harag: „Itt ugyan az az hírek, hogy csak 8 Regiment marad ott, az többi ki jó bizonynyal in Martio, hogy onnan felől az operatiokat el kezdhesék, és innenis más Armada rajtok lehessen, azokon az Istentelen, s hazájokat pusztító mostoha magyarokon”.⁵³⁸ A vétkesek megbüntetését kérte, látszólag nem kívánt rokonainak sem kegyelmezni: „az volna az igasság, hogy az kik okai ennek az rettentő veszedelemnek és kár vallásoknak azok jovaival s jószágival contentaltatnának az kárvallottak, s az udvarnakis nagyobb részint az tetczik, hogy az kik voluntarius, és fő rebellisek voltak, soha gratiajuk ne legyen. Azért secure meg irhattya n[a]lg[yságo]d nekem, s megis bízhattya rajtam, hogy kiket ítélne n[a]lg[yságo]d olyanok[na]k? Pekri, Csáki, s az én sógorom Lázár Ferenc, Henter Mihály, Sándor János, Kálnaki Péter, Nemes Tamás etc. Az mint hallottuk valóban ártalmasok valának, nekemis mindenem oda lett”.⁵³⁹

Visszont a listájából látható, hogy unokaöccsét, Mikes Mihályt nem említette, aki szintén átállt a felkelők táborába, és vejei, Lugosi Ferenc és Apor Péter is árulás gyanújába keveredtek. „Az Conferentian ugyan ta[r?]-tozunk Universaliter proponalni, hogy valakik ő F[elsé]ge Gratiaja reménysége alatt vagy meg marattak az Hazában, vagy redealtak, bántásuk ne legyen. Bizony az csíki klastromból közel érték volna Moldovát Lugosi és Apor uramék, ha nem bíztak volna az Gratiahoz. Azért az ilyeneknek exceptis capitibus, mint más fejedelmeket kívánó, hamis pecsétet csináltató Pekri Lőrincz s hasonló Istentelenek hogy exulalljanak, talán n[agy]-ságodis nem ellenezné, az ilyenek miatt juta illy siralmas romlásra Édes Hazánk, az ilyenek okai n[agysá]god ki mondhatatlan kárainak”.⁵⁴⁰

⁵³⁷ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 8^r.

⁵³⁸ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 8^r.

⁵³⁹ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 58^r.

⁵⁴⁰ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 114.

A másik többször előforduló motívum az, hogy társaihoz hasonlóan⁵⁴¹ ő is az udvari kancellária tagjainak elmaradt fizetését kérte: „Az mint más levelemben meg írák ez az cancellaria már 3 esztendőől fogva sollicitálja fizetésit”,⁵⁴² vagy „egy szóval mű bizony in extremis vagyunk; minden ezüstöm, aranyam zálogban hever, hét angariank ismét el tölt, supplicálunk, de semmit sem remélhetünk”.⁵⁴³ A hivatal szegénységére is hivatkozott, amely megakadályozza a munka elvégzését: „Az Grationala nagy Sigillumotis még nem consigaltatta[m] azért bár csak annyira való költsége volna ennek az nyomorú Cancellarianak, kivel hártját, aranyat, s viasszat, sinort vehetne, n[agy]ságodtol mi semmit sem kívánunk. És bizony azt tartom vala nagy nyereségemnek, ha ebben az hivatalomban n[agy]ságodnak sok grationalist expedíálhatunk vala”.⁵⁴⁴

Néha könnyedebb, bizalmasabb részek is előfordulnak: „Írtam n[agy]ságodnak, hogy egy vásárra nem jó sok kuldus, bizony ennek az Cancellarianak agonizál dolga, semmi az só fundusban nincsen, s talán már Bethlen úr haza mehetne”.⁵⁴⁵

Leveleiben többször sürgette Bánffy, hogy tudósítsa az ország dolgaírói és vejeiről, Apor Péterről s Lugosi Ferencről, akikkel megszakadt a kapcsolata, mivel elmenekültek, Kálnoki szerint, a csíki páterekhez. Kérte, hogy próbáljon kegyelmet szerezni nekik, mert ők csak a felkelők elől menekültek, nem mentek ki az országból, a pátereknél szándékoztak bevárni a császári sereget.⁵⁴⁶

Az Erdélyről szóló részekben külön diskurzusként figyelhető meg, ahogyan az országról, mint szegény megromlott hazájáról írt. Ez a diskurzus már az 1680-as években született missziliseiben is jelen volt, amikor Teleki Mihálynak vagy feleségének írt Máramaros vidékéről, majd kancellárként is többször találkozunk a Bánffy Györgynek címzett leveleiben a „megromlott édes haza” fájdalmaival, melynek, mint látható, okozóiként főként az istentelen, hamis kortársait tünteti fel. A haza romlásának, a török pusztításnak 17. század végi toposzai, fogalomkészlete továbböröklődik, és a 18. század elején a felkelők és a hozzájuk csatlakozók lesznek azok, akik e romlás okozói.

⁵⁴¹ A Bánffy Györgynek címzett misszilisek között Szentkereszti András, Tarczali Zsigmond és Bethlen László levelei is megtalálhatók az 1706-os esztendőből, a kancellária elmaradt fizetéseinek problémája valamennyi levélírónál megtalálható. Ezenkívül közös supplicatiót is nyújtottak be a guberniumnak, amelyben kérik fizetésüket (lásd KvNL 248 fond, Mike Sándor gyűjteménye, 1809.).

⁵⁴² MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 20°.

⁵⁴³ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 20°.

⁵⁴⁴ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 20°.

⁵⁴⁵ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 26°.

⁵⁴⁶ Lugosi Kálnoki halála után, 1706 szeptemberétől többször tartózkodott Havasalföldön, felesége is itt halt meg. (S. ANDEA–A. ANDEA, 2002: 152.)

Ugyanúgy írt arról, hogy az ország érdekeiért könyörgött az uralkodó előtt „könyörögtem ez el múlt hétfőn die 29 ō F[elsé]g[én]ek az meg nyomorodott Haza mellett, kinek terhe ha meg nem könnyebbítetik, lehetetlen supportálni, utolsó pusztulására hanyatlását, lelkem ismereti szerint meg mutogattam”,⁵⁴⁷ mint anno máramarosi követsége idején.

A gubernátorhoz szóló leveleit mintegy kiegészítik másik három társa – Tarczali Zsigmond, Szentkereszti András és Bethlen László – szintén Bánffyknak küldött levelei ugyanebből a periódusból. A négy udvari ember az 1706-os évben egymást felváltva számol be a különböző eseményekről, így például Tarczali Zsigmond október 13-án kelt levelében Kálnoki haláláról tudósította a gubernátort.

Kornis Istvánnak küldött levelei is a kancelláriához kötődnek. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztályán, a Kornis család kolozsvári levéltárában levő hét levele 1701. december–1702. szeptember periódusban kelt.⁵⁴⁸ Ezenkívül ugyanott Mike Sándor gyűjteményben található három, Kornis Istvánhoz címzett levele Kálnoki Sámuelnek, melyek 1700 márciusában, valamint az 1702-es év márciusában és júniusában keltek.⁵⁴⁹ Az 1701–1702 közt elküldött kilenc levél központi témája özvegy Csáky Gáborné gyermekeinek tutorsága, pontosabban a gyermekek gyámsága fölötti harc Kornis István és az asszony között. Kálnoki Kornist segítette, közbenjárt érdekében az uralkodónál, aki így megkapta a tutorságot. A Kornis-levéltárban található misszilisek mellett van Kálnokinak Benkowitz Ágoston váradi püspöknek küldött levele is, amely szintén a Csáky árvák tutorságához kapcsolódik: Kálnoki a püspököt is tudósította az árvák ügyéről, aki a levelek szerint jó viszonyban volt Kornissal.

Kálnoki Kornisnak szóló misszilisei Erdély törvényeinek alapos ismeretéről tanúskodnak, levele címzettjét többször utasította a *Tripartitum*-hoz: „Olvassa meg k[e]g[lye]ll[me]d az Tripartitumot, s fel találja, hogy mihelyt ura nevit változtatya az édesanya, mentest más tutrixia lehet az árvák[na]k”.⁵⁵⁰ Ugyanakkor régebbi törvények olvasásáról is vall: „Én P. Kapy u[rna]kis meg írtam Ferdinandus [Princeps?] ideje beli in A[nn]o 1552 csinált stilionalissa Olahi Magni Cancellarii nála[m] van, most olvastam meg, per verba úgy van, hogy annuatim ratio reddatur orphano per Tutorem”.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ MNL OL Bánffy György levelei, F 35, 43.

⁵⁴⁸ KvNL 378. fond, Kornis család, 389, Kornis István levelezése (a továbbiakban KvNL Kornis cs.).

⁵⁴⁹ KvNL 248. fond, Mike Sándor gyűjteménye, 1683, 1732, 1747.

⁵⁵⁰ KvNL Kornis cs., 389/49°.

⁵⁵¹ KvNL Kornis cs., 389 48°.

Leveleiben a kancelláriai íráshasználat egyik formájára is találunk utalást: „Az Tutela Stylussa mind az régi és ujjakban mind egyforma, sőt az Magyar országibanis meg vizsgáltam, de mind egy, és valamint az papnak nem szabad változtatni az Biblia textussát, úgy az Cancelláriának az Stylust. Hanem ha k[e]l[ye][met]ket Csákiné Asszonyom háborgatná csak securáljon ide, mentest erős decretummal stabiliáljuk k[e]l[ye][me]det. Az nálunk való ostoba prokátorok soha sem voltak cancellarián, sem stylust nem láttak, az ő balgatatag szavokra ne építsen”.⁵⁵²

Az idézett részben igen leleményesen illusztrálta az írás magánszemélyként való, saját célú és jogi vagy vallásos jellegű használata közti különbségeket. Míg az elsőt kötetlen formában, bárki használhatja, a két utóbbit szigorú szabályok határozzák meg, sajátos formai jegyek jellemzik, amelyek állandósultak. Ezáltal az ilyen jellegű szövegeknek az értékük is nagyobb, jelentősebb szerepet játszanak az egyén életében, mint az egyszerű, magánemberek által előállított textusok.

Kornis Istvánhoz címzett leveleinek hangneme barátságos, a rokonok leveleihez hasonló. Arról, hogy közeli rokonságban lettek volna, nincs adat, de ugyanazokat az intituliációs formulákat használja, mint a Mikes Mihálynak küldött misszilisekben: „Mint kedves öcsém uramnak ajánlon k[e]l[y]elmedne]k köteles szolgálatomat” a subscriptióban címzettje „igaz atyafia bátyá”-nak titulálja magát.

A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztályán, Kemény József gyűjteményében is fennmaradt egy levele Kálnoki Sámuelnek, amelyben Kabor Gáborral közösen *I. Apafi Mihálynak* számoltak be Thököly hadával való összecsapásukról, Thököly meneküléséről, 1686. június 5-én.⁵⁵³ Ezt a levelet egészíti ki az a Magyar Országos Levéltárban található, négy nappal később, július 9-én kelt levél, amelyben a deputatiónak részletesebben bemutatta a csata körülményeit és további útbaigazítást kért.⁵⁵⁴

Ezenkívül két, *II. Apafi Mihálynak* szóló levele is található a kolozsvári levéltár Kemény József gyűjteményében. Levelei 1694 februárjában keltek, bennük a tatárok csíki támadásairól számol be az ifjú fejedelemnek. Ugyanúgy felajánlotta szolgálatait, mint a korábbi feljebbvalóinak, ígérve tudósításait is: „El nem mulatom N[agy]ságodot gyakran tudósítani, kivált, ha N[agy]s[á]god méltóztatik maga katonáit küldeni. N[agy]ságodhoz tartozó igaz kötelességem szerént meg akarom bizonyítani, hogy vagyok, és maradok éltedig N[agy]ságodnak alázatos híve, szolgája”.⁵⁵⁵ Apafi Mihályhoz fűződő kapcsolata a későbbi években sem szakadt meg,

⁵⁵² KvNL Kornis cs., 389/49.

⁵⁵³ KvNL 594 fond, Kemény József gyűjteménye, 863 (a továbbiakban KvNL Kemény József gyűjteménye).

⁵⁵⁴ MNL OL Teleki cs., P 1239, 2.

⁵⁵⁵ KvNL Kemény József gyűjteménye, 864.

bécsi kalendáriumai bejegyzéseiben gyakran van adat látogatásairól, közös vacsorákról, és a már korábban említett, Mikes Mihálynak címzett levelekből az is kiderül, hogy bécsi borait Apafival cserélte el erdélyi borokra, amikor készült Erdélybe visszatérni.

Levélírói leleményessége leginkább egy ismeretlen címzetthez írt 1695. június 27-i levelében érzékelhető.⁵⁵⁶ A levél Bécsbe indulása előtt kelt, címzettjét a kancellária alapítójának (supremus institutor cancellariae) nevezte. Szövege elején kitért az írás okára és körülményeire: „Magam akarok vala, tartozó kötelességem is azt hozta volna, kerestem is két uttal k[e]g[ye]ll[me]-det Fejérvári szállásán de mint egyéb dolgaimban igen szerencsétlennek tapasztaltam magamat lenni, úgy ezirántis meg vallom, az mint praesentimban búcsúzni kívántam volna, s k[e]g[yelmed]del conferentiát tenni; időmnek rövid volta méltatlan pennámra szorítá.⁵⁵⁷ Majd a folytatásban segítségét, támogatását kérte:

„Minthogy litterae minus errubescant, szóval pedig már szégyenlettem volna recapitulálni mind nemesi experientiam, s aetas azt hozván, s kívánván, hogy impertinens ne láttatnom lenni. De minthogy messze s idegen s drága kölcségű helyre kell mennem, s ex necessitate inevitabili facere virtutem; csak meg kell vallanom hogy igen melancholice és male contentus megyek ki édes hazámból, mert kevés kölcségem is csak fele részről adatva[n] megh, s azis csak veszendő zlottokkal; egész reménységünk sem lehetvén az árra felől majd desperatiora jutok, mihez kell fogni, s nyúlni, magamébúl semmiben magamat nem segíthetvén, nemis tartozván velle, mit tudok 2500 forinttal én prima intrado csinálni, micsoda aecnomiát kezdeni? K[e]g[ye]ll[me]d bölcs ítéletre támasztom orvoslását ennek, (az mint sajditom) k[e]g[ye]ll[me]den áll, és k[e]g[ye]ll[me]dnek competal, mint supremus institutor cancellariae.⁵⁵⁸ Ha akar, jót tehet velem, ha el mulattya, bizony félek igen alatt kezdgyük az bassuson az cantust, s fel nem kaphatunk ad altum, mert liberaliter et splendide kezdeni, s hamar belesülni nem illik, s kölcségemből pedig honeste continualni csak ki nem telik”.⁵⁵⁹

Levele további részében is szegénységére panaszkodott, és kérte névtelen támogatója segítségét. Soraiból kitűnik a Bécsbe küldött kancellária tagjainak igencsak bizonytalan helyzete. Kálnokinak nem volt akkora anyagi biztosítéka, mint kortársai közül Apor Istvánnak vagy Bánffy Györgynek, egyszerű köznemesi rangról emelkedett fel a kedvező körülmények hatására. Az induláskor illusztrált anyagi problémák, amint azt kalendáriumai is bizonyítják, továbbra is megmaradtak.

⁵⁵⁶ A levél teljes szövege a függelék VIII.6. részében olvasható.

⁵⁵⁷ KvNL Kemény József gyűjteménye, 864.

⁵⁵⁸ Kancellária alapítója (Apor István, Bethlen Miklós vagy talán Alvinczi Péter).

⁵⁵⁹ KvNL Kemény József gyűjteménye, 864.

Alvinczi Péter ítélőmesterhez⁵⁶⁰ címzett levelei közül három maradt fenn, ezek 1700. március–május időszakban keltek.⁵⁶¹ Levelei a nemesség tagjai közt fennálló kölcsönös segítségadás, szívességnyújtás illusztrálására szolgálnak jó példaként, ugyanis 1700. március 17-én kelt levelében értesítette címzettjét, hogy megszerezte számára az uralkodótól a kért donációt, cserében kérte, hogy a Lázár Ferencsel folytatott divisiójában legyen a segítségére, kísérje el a tárgyalásra. Kérését a következő, április 11-i levelében is megismételte, viszont a harmadik, május 5-i leveléből az derült ki, hogy Alvinczi betegsége miatt nem teljesíthette azt. Szintén az Alvinczi család levéltárában található egy levele, amelyet Alvinczi Péter özvegyének, *Hosdáti Katának* írt 1702. április 29-én. Az özvegynek írt levelében is a birtokaikkal kapcsolatos ügyes-bajos dolgok végrehajtásáról számol be. Leveléről megállapítható, hogy a megszólításon kívül semmiben sem különbözik a férfiaknak írt levelektől, Kálnoki csupán tényeket közölt, nem udvarolt, udvariaskodott. Az Alvinczinek címzett leveleiben a címzés jó akaró urának szól, akinek ajánlja köteles szolgálatait, feleségéhez címzett levelekben pedig jóakaró asszonyának intitulálja címzettjét. Az aláírásban mindkettőnél kész, köteles szolgaként határozza meg magát.

Az udvari kancellária tevékenységét leginkább a *Liber expeditionum et correspondentiarum* 1695–1700 című leveleskönyv tükrözi, melyben Kálnoki Sámuel, Szentkereszti András, Henter Benedek, Pálfi Ferenc, valamint Czako György közösen írt levelei vannak. A levelek nagyobbik részét valamennyien aláírták, a kancellária nevében vannak megfogalmazva, kivételt képez, ha egyik másik tag elutazik. Így amikor 1697-ben Kálnoki hazautazott Erdélybe, a kancellária tagjai vele leveleztek, beszámoltak neki a folyó ügyekről és mindegyik levelükben kérték, hogy rendezze fizetésüket.

A levelek a kancellária tagjainak a hivatallal kapcsolatos mindennapi gondjait, az udvari élet problémáit, az elintézni való ügyeket egyaránt tartalmazzák. A leggyakoribb címzettek a gubernium, Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós, valamint Apor István. Ezek a szövegek nem képezik szorosan vizsgálatom tárgyát, ugyanis szerzőjük nem Kálnoki Sámuel, valószínűleg valamelyik kancelláriai titkár fogalmazta meg őket. Gyakran szerepel bennük a kancellárhelyettes és Szentkereszti András is, általában egyes szám harmadik személyben. Mint tudjuk, a kancellária tagjai a közös leveleken kívül önállóan is folytattak levelezést a fent említett címzettekkel.

⁵⁶⁰ A hitvitázó Alvinczi Péter unokája.

⁵⁶¹ KvNL 316. fond, Alvinczi család, 66.

Kálnoki Sámuel *Memoriáléja*

Ahogy már korábban is említettem, Kálnoki Sámuel bécsi útja előtt egy feljegyzést készített feleségének, amelyben hasznos tanácsokkal látta el. A szövegnek a *Memoriálé* címet adta,⁵⁶² azonban az instrukciók, rendtartások csoportjába sorolható.⁵⁶³ A kora újkori főúri udvari életet szigorú rend szabályozta, azonban ezeket nem mindig foglalták írásba, aminek magyarázata az, hogy az udvari élet általában a ház urának irányítása alatt zajlott, a rend „a dominusz és a familiárisai közös emlékezetében, a szóbeliség határain belül élt”.⁵⁶⁴

Instrukciója a házastársak közti írásos kommunikáció egy újabb formája, tartalmilag rokonságot mutat azokkal a levelekkel, amelyekben Kálnoki tanácsokkal látta el feleségét, ugyanakkor a rendelkezésekkel, végrendeletekkel is kapcsolatba hozható. A szöveget a megírás körülményeinek tisztázásával kezdi:

„JESUS MARIA

Istennek ő Felségének titkos és bölcs rendeletiből, az Nemes Országnak választásából, Felséges Császárnak s Királynak consensusából, és decretumából, kelletvén Bécsi szolgálatra mennem tettem le az feleségemnek az ide alább meg írt dolgokat, kiket hogy meg tartson és gyakran olvasson, mind az hozzá való igaz kötelesség, mind maga jelen való, és jövőendő javára cselégye, s édes gyermekeinek kívánatos szorgalmatossága megmutatkozzon, hogy adgya Isten mindezeket s több jó dolgok[na]k is véghez vitelire”.⁵⁶⁵

Mint látható, ez a rendtartás is azért született meg, mert a ház ura birtokait hosszabb időre elhagyni kényszerült, a szóbeli hagyakozást nem tartotta elégségesnek, írásban is megerősítette az udvar és a birtokai igazgatásával kapcsolatos tudnivalókat.

Ezután tíz pontba szedve olvashatók utasításai. Az első részben az udvari cselédekkel szembeni magatartásról, a velük való bánásmódról oktatja ki feleségét, felhívta a figyelmét arra, hogy ne legyen túl szigorú velük: „Igyekeztek azért kedvezéssel, jó szóval, kevés adakozással az kevés cselédet magunkhoz édesíteni; az iffiakot házassítani. Az bujdosókat felkerestetni, s haza hozni. Ha ki vét ne igen tömlecezzék üssenek jókat rajta s bocsássák el, rabot magamét ne tartsanak hanem ha másét”.⁵⁶⁶

⁵⁶² A szöveg teljes terjedelmében a függelék VIII.11. részében olvasható.

⁵⁶³ A rendtartásokról lásd KOLTAI 2001, itt olvasható Batthyány I. Ádám följegyzése inasai számára, amely szintén a *Memoriálé* címet viseli (vö. KOLTAI 2001: 95.).

⁵⁶⁴ KOLTAI 2001: 42.

⁵⁶⁵ SszNL Kálnoki cs., 2/18^r.

⁵⁶⁶ SszNL Kálnoki cs., 2/18^v.

A második pontban a jószágigazgatóinak adott utasításokról írt, innen megtudhattuk, hogy nemcsak feleségének hagyott hátra írásos utasítást: „2. mindenütt levő kevés jószágimra való gondviselést bízam Pócsa Ferencz uramra, de hogy az ideki valókra nem annyira érkezhetik; Ide ki való gondviselésére Dombi László u[ramo]lt fogadta[m]; írva le tettem melyik jószágomba mit kell véghezvinni”.⁵⁶⁷

A következő pontokban gazdasági jellegű tanácsai, utasításai olvashatók: meghagyta feleségének, hogy mire költse a pénzét, leírta, hogy kinek adós, és az adóságot mikből adja meg. Igen részletesen beszélt arról, hogy miként szerezzen pénzt a háztartásra, a *korcsomáltatást* javasolta, bor és sör árusítását, sörkésztetést, ezenkívül többször takarékosásra és figyelmesre intette feleségét, valamint a miklósvári kúriában folyó építkezések folytatását is meghagyta.

„7. Haszontalan szolgát s cselédet nem kell tartani, hanem csak szükségre való, meg gondolná, hogy (levenatus?) nem könnyen jó, az jövedelemhez képest kell az költségeket is szabni, mert az én távull lételemben esziben veheti, hogy bizony szűken leszen mit kölcsön.

8. ez mostani csalárd világnak állapottját tekintvén meg lássa kinek higgyen, gyakran meg tudakozza, s lássa mi kél az házaknál, mert ha az cseléd eszibe veszi, hogy nem vigyáznak reá minden lopást, tékozlást el követ”.⁵⁶⁸

„Az borok árát ha lehet ne kölcsön hanem utolsó szükségre tarcsa, elég leszen az ser árra, csak abból is takarékosan kölcsön, jó lenne új árpát egy részen szedni, szaladot Ádamoson belőlle csinálni”.⁵⁶⁹

Az írott szöveg fontosságát, ugyanakkor igen gyakori tárgyiasulását illusztrálja az a rész, amelyben kérte Lázár Erzsébetet, hogy az adósságok visszaadása után vegye el az adóslevelet: „Ezen borok sokra mennek, felit Ádamosra, felit Bándra korcsomállyák az javát 10 az alább valóját 8. Miklos Demeter[ne]k vagyok adós fl. 280, azt abból meg kell küldeni, az adós levelet kézhez kell venni”.⁵⁷⁰

Memoriáléja egy másfajta szövegtípust, írásszokást illusztrál, amelyben a gazdasági feljegyzéses stílusa ötvöződik a levelekével. Feleségének hagyta hátra, de egyes szám harmadik személyben beszél róla, nem közvetlenül utasítja. Nem tudjuk, hogy korábbi utazásai előtt voltak-e ilyen szövegei, vagy csak ez az új kihívás, a Bécsbe való költözés hívta életre a textust, azonban a korábbi levélszövegekhez hasonlóan az instrukciói is azt támasztják alá, hogy udvarában, családtagjaitól és bizalmas cselédeitől, familiárisaitól elvárta, hogy írni-olvasni tudjanak, és feljegyzéseket készítsenek, valamint az ő írásban adott utasításait gyakran forgassák, ol-

⁵⁶⁷ SszNL Kálnoki cs., 2/18^v.

⁵⁶⁸ SszNL Kálnoki cs., 2/20^{v-v}.

⁵⁶⁹ SszNL Kálnoki cs., 2/ 21^r.

⁵⁷⁰ SszNL Kálnoki cs., 2/21^r.

vassák. Rendtartása azt tükrözi, hogy miként igazgatta udvarát, milyen erkölcsi normákat tartott szem előtt, a korabeli hasonló szövegekkel összevetve megállapítható, hogy udvartartása egyszerűbb volt, fontosnak tartotta a jó erkölcsöt, azonban nem tért ki családjá és cselédei lelki életére, a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekre: ezeket egyrészt valószínűleg szóban hagyta meg, másrészt Lázár Erzsébet, akárcsak kortársai tudta, hogy miként irányítsa családját.

Kálnoki Sámuel testamentuma

Kálnoki Sámuel munkásságát, karrierjét testamentuma zárja, amelyet halála évében kezdett el írni, de nem fejezett be.⁵⁷¹ A végrendelet szövege a Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltségén, Sepsiszentgyörgyön, az Apor család levéltárában található.⁵⁷² A végrendelet elején olvasható bevezető szövegből kiderül, hogy a családtagok és jelenlevő tanúk elfogadták a be nem fejezett szöveget, melynek mára egy másolata maradt fenn.

„T[e]k[inte]tes Nagyságos Kőröspataki Kálnaki Sámuel uram, Felséges Római Császár és Kegyelmes Koronás Királyunk Tanácsa, T[e]k[inte]tes Nemes Erdély országnak udvari cancellariussa és declarált thesaurariussa, Nemes Háromszék[ne]k érdemes fő király bírāja nem kerülhetett volna, lelkét az ő Teremtő Istenének az elmúlt 1706. esztendőben, Octobernek tizenharmadik napján szép csendesesen megadván, kinek is meghült tetemének tisztességes földbe való takarítása után találtatott több írási között maga tulajdon kézzel képzett és írott, de reméltetlen és váratlan halála miatt egészen véghez nem vihetett testamentuma. Mely testamentumi így félben maradván, adhatott volna okot a disputatióra és verse[n]gésre, melyből származható kedvetlenségnek távoztatására az néhai megnevezett boldog emlékeztű m[é]l[tósá]gos gróf úr[na]k, Kálnaki Sámuel uram[na]k ell hagyatott árva özvegye, m[é]l[tósá]gos gróf asszony, T[e]k[inte]tes és N[agysá]gos Lázár Erzsébeth asszony, mint maga személyébe, mind pedig az megírt m[é]l[tósá]gos úr[na]k árván, in capillis elmaradott édes leány[án]ak, úgy mint t[e]k[inte]tes és m[é]l[tósá]gos Kálnaki Ágnes gróf kis asszonnak képébe[n], mint legitima és naturalis tutrix ab una partib[us] vero ab altera ugyan ő n[agysá]gok szerelmes fia, m[é]l[tósá]gos gróf, T[e]k[inte]tes és N[agysá]gos Kálnaki Ádám uram mű előttünk compareálván, a szép tsendesség[ne]k, anyai és fiúi szeretet[ne]k meg tartásáért, senkinek kényszerítéséből, tulajdon magok jó akaratjokból, kezék be adásával megbírálván, arra condecendálák, hogy a testamentum[na]k minden punctumit, és az meg mondott gróf úr[na]k abba tött dispositióit, mind azokat, valamelyek ő

⁵⁷¹ A végrendelet teljes szövege a függelék VIII.12. alfejezetében olvasható.

⁵⁷² A végrendeletet Fehér János művészettörténész találta meg, és az ő útmutatásával jutottam hozzá a szöveghez, segítségét ezúton is köszönöm.

n[agysá]gokat, a meg nevezett három személyeket illetik, állandó képpen, és meg másolhatatlanul helyben hadgyák, validum[na]k lenni declará[l]ják”.⁵⁷³

Kálnoki a testamentumokban megszokott szabály szerint összegezte életútját és kiemelte élete meghatározó elemeit. Anyagi és szellemi javait leltározta, visszatekintett a múltra, de közben a jövő – főként a családtagjai jövője – is foglalkoztatta. Önmagát jellemezte szövegében, végrendeletének olvasói tanúi lehetnek a saját magáról kialakítani kívánt képnek.

„Elsőbben is adok véghetetlen nagy hálákat az én édes Istenemnek, hogy ingemet ingyen való jóvoltából kegyelmesen e világra hozott, Szent Fiának drágálatos Szent vérivel megváltott, vigasztaló Szent Lelkével igaz ismeretire az Római AnyaSzentEgyháznak, hitire vezérelvén, gyermekségemtől fogva gondomot viselvén, számtalan veszedelmeken védelmezvén, jó egészséges testtel, értelemmel, tudománnyal, világi tisztekkel, gazdagsággal, tekintettel megáldván, számlálhatatlan emberek fölött megtartván, s a poenitentiára és életem jobbítására elégséges üdőt szolgáltatván, jó egészséges étellel 65 esztendőimet 17 Martii ezen esztendőben kegyelmesen elvégezvén, megengedte.

Másodszor áldom az én Istenemet, hogy engemet jó házastárssal, szép gyermekekkel megáldott, és noha némelyeket azok közül a halál által ez világból kiszólitott vala, de viszont másokkal megáldott és megvigasztalt. Mindezekért az én Istenemet áldom, dicsírem és dicsóítem, most és örökké. Ámen”.⁵⁷⁴

Mint látható, a család mellett a felekezetét, egészségét, tudását, tisztsegeit és javait is kiemelte, mindezek olyan tényezők, amelyek számára személyiségének alapvető alkotóelemeit képezték. Ugyanakkor azt is ilusztrálja ez a rész, hogy a testamentumírással életciklusának egy olyan szakaszába lépett, melyben számot ad tetteiről, összegzi életútját, szellemi és fizikai javait. A végrendelet fennköltsege, ünnepi hangvétele a szöveg kötelező tulajdonságai közé tartozik,⁵⁷⁵ akárcsak az invokációban meglévő vallásos formulák.⁵⁷⁶

A szakirodalom gyakran vádolja Kálnokit – akárcsak kortársait, Apor Istvánt és Bánffy Györgyöt – kapzsisággal, az ország javainak eltulajdonításával. Leveleiből tudjuk, hogy hasonló vádak érték már az 1686–90-es időszakban is, és ezek később is előkerültek, a kancelláriában töltött évek alatt. Testamentumában, ha nem is direkt módon, de talán e vádak ellen védekezett, amikor világi jószágairól rendelkezett, és ezek szerzési módjáról vallott. Nevének a halála után is tisztán tartására törekedett azzal, hogy meghagyta utódainak, hogy ha valakitől igazságtalanul vett el valamit, azt kárpótolják.

⁵⁷³ SszNL Apor cs., 1094/1–8.

⁵⁷⁴ SszNL Apor cs., 1094/1^v.

⁵⁷⁵ Papp László a magánokiratok legünnepélyesebb formájának tartja (PAPP 1964: 26.).

⁵⁷⁶ Uo.

„Világi kedves jószágimról való dispositióm igen tsekélly[ne]k tetszhetik akárki előtt is, mert az én kegyelmes Istenem engemet olyan természettel áldott volt meg, hogy sem a sok jószágok[na]k kereset[ne]k szomjúsága, sem más gazdagság[na]k, pénz[ne]k és hamis utakon való kereset[ne]k kívánsága nem bántott, sőt azon könyörgöttem a Bölts Salamonnal, hogy gazdagságot és szégyenséget ne adgyon az én édes uram Istenem én nékem, hanem csak én életem[ne]k táblálására való elégséges áldást engedgyen. Melyet ingyen való jó voltáb[an] annyirais meg áldott volt, hogy a kik sokkal nagyobb értékkel bírtanak, de meg nem haladtak engem sem asztal tartással, sem szolgálakkal, sem paripák[na]k, fegyverek[ne]k s katona szerszámok[na]k fényességével, sem köntösök[ne]k ékességével, s minden napi szükségre való költséggel, kiért is legyen áldott az én Istenem[ne]k nagy neve örökké.

Az én őss jószágocskáimot mindenütt szaporítani igyekeztem igaz úton, és felebarátom[na]k kára és bosszúsága kívül, és ha történt volna, hogy hirtelenségemből vagy mellettem lévő jószágok[na]k és barátim[na]k rossz informatiójokból vagy tanátsokból valakitől károsan vagy hatalommal szerzeni, és annál inkább ell foglalni tanáltam volna, a panaszló féll[ne]k méltó bizonsága meg bizonyosodván, tartozzék az én édes feleségem, fiam a vagy leányim lelkék ismeretek szerint contentálni”.⁵⁷⁷

Ez a beszédmód megfelel azoknak a keresztény reguláknak is, amelyek arra szólítják fel a híveket, hogy ne a világi gazdagság legyen számukra a legfontosabb, és csak annyit szerezzenek, amennyi megélhetésükhöz szükséges. Ugyanezt az életmodellt hagyományozta, elrendelve, hogy utódai kárpótolják azokat, akiket ő megkárosított valamilyen formában. Mindez a testamentumoknak arra a sajátosságára utal, hogy egy olyan, az egyéni életutak idején átívelő szövegtípust, írásszokást képviselnek, amelyben a múlt és a jövő együtt van jelen, kitágul az idő. Így a szöveg összeköti a generációkat, nemcsak birtokait, hanem akár adósságait vagy bűneit is hátrahagyja az apa fiaira. Az utódok életpályáját befolyásolják azok a dolgok, amelyeket szüleiktől örökölték.

Megjelenik a halálról való megemlékezés, a memento mori motívuma is, Kálnoki, akárcsak más végrendelkezők, az élet mulandóságára hivatkozott szövege megformálásakor, valamint arra, hogy végakarata kinyilvánításával családja dolgát megkönnyíti, és implicite ezzel mintegy megelőzi a birtokelosztás miatti konfliktusokat: „Ez testamentumot pedig idegen országb[an], Bétsi udvari szolgálatomb[an], az egész Magyar és Erdélyi Hazá[na]k rettenetes háború állapottyába[n] kelleték írnom, megfondolván öreg voltomot és eltölt életem[ne]k órájá[na]k bizontalanságát, hogy édes feleségem és gyermekeim tudhassák holtom után magokat mihez alkalmaztatni”.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ SszNL Apor cs., 1094/2^r.

⁵⁷⁸ SszNL Apor cs., 1094/2^v

A végrendeleteknek is, akárcsak más okiratoknak, vagy a leveleknek kötelező komponensei voltak, Kálnoki utalt arra, hogy ismeri a testamentumírási szokásokat, és tartja is magát ehhez: „Igaz dolog, hogy minden testamentum[na]k kezdetibe[n] szokták beletenni, hogy ép egészséggel és csendes elmével íratattik: légyen áldott az én Istenemnek Sz[ent] neve, egészségem jó vagyon, de búsult elmém[ne]k nagy okait nem tagadhatom, mindazonáltal az én Istenem[n]ek vigasztaló Sz[ent] Lelke által meggyőzővén minden világi háborúkat, bízam mindeneket az Isteni Gondviselő Felség[ne]k Sz[ent] rendelkezésére, tselekedjék bölcs tanátssa és akarattya szerint”⁵⁷⁹

Egyenként megemlékezett családtagjairól, leírta, hogy kire mit hagyományoz. A feleségével kapcsolatos részben a házasságuk első periódusából tárt fel eddig ismeretlen adatokat. Megtudjuk, miként gazdálkodtak házasságuk elején az örökölt értékekből: zálogba vetették azokat, és az árukból bort vettek, *s korcsomáltattak*, majd az így szerzett nyereségből építkeztek. Gyermeküket is felsorolta, külön figyelmet fordítva a még hajadon lányára, Ágnesre. Leginkább fiával, Ádámmal foglalkozott mint legfőbb örökösével: meghagyta, hogy amennyiben anyjával nem sikerül kiegyeznie a miklósvári jószág közös birtoklásában, maradjon az a felesége tulajdonában, míg él. Ugyanez a rendelet volt olvasható apja végakaratában is, hivatkozott is rá, hogy akárcsak apja, ő is feleségére hagyja több birtokrészét, amíg az életben van, vagy férjhez nem megy ismét. Ezzel a testamentum szövege nemcsak a jövőhöz kapcsolódik, hanem a múlthoz is visszanyúl, megteremti a nemzedékek közötti kapcsolatot, ápolja a családban kialakított hagyományt.

Ezenkívül tanácsokkal látta el fiát, tapasztalatait, a birtokok igazgatásával, bővítésével kapcsolatos tanácsait, valamint magatartásához fűződő javaslatait is megszövegezte: „Jovallom penig, hogy a régi udvarház helyet, mely Buz Pálé, az után Béldi Pálé vala, (...) Ádám, ő kegyelmekkel meg alkuván, tégye magáévé, és azon őss helyen építsen egy takarékos kő udvarházat, mely is meglehet, ha Isten a Csiki kapitányságba engedi be lépni, csak hogy a nemességet igen meg bötsülje, mind azokkal, mind a kösséggel magát szerettesse”.⁵⁸⁰

Legfőbb örököse természetesen Ádám fia volt, de feltételeket szabott az öröksége megtartásához, megtiltotta azok elidegenítését, eltékozlását, eladását, és felhívta vejét és leányait figyelmét, hogy ezt mindenképp megakadályozzák:

⁵⁷⁹ SszNL Apor cs., 1094/2^v.

⁵⁸⁰ SszNL Apor cs., 1094/4^f.

„Mind ezeket pedig a jószágokat sub tali conditione hagyom az én fiam[nak], Ádám[nak], hogy mivel mindezeket per defecum illius immediate a leányimra szállanak, és hogy semmit ő ezekben nem keresett, tehát mindezekben semmit el ne tékozzoljon, el ne vesztessen, hanem igen jól oeconomizáljon, sőt inkább megtartsa és szaporítsa, és ha (kitől Isten oltalmazzon) valami gonosz tanácstól ingereltet[né]k, hogy el adgya, és más országra mennyen lakni, minden jószágimtól in genere immunis legyen, és sem az ország magistratusi, sem az vejeim és leányim meg ne engedgyék, mint a Tripartitum ellen való dolgot, holott meg vagyon írva, hogy venditiones sunt triplices, simplices, rationabiles et necessariae, simplices nunquam valent, rationabiles cum fundamento legati sunt. De itt olyan nem volna, mert Erdélyben ős jószágot eladni, s annak árán más országb[an] vásárolni esett in praejudicium sororum et nepotum, a kik Erdélyen kívül lakni nem kívánnak, és hasznát nem is vehet[né]k. Necessaria venditiótól Isten megoltalmazza S[zent] Fiáért, és ne engedgye, hogy olyan gondolatlalt viseltessék, sőt édes nemzetinek hírét méltán hordozza, őstől maradt jószágit szaporítsa, és a kiket én kerestem terjessze, és legyen jó haza fia, és tegye az Isten hosszú életűvé a földön”.⁵⁸¹

Végrendeletét ezek a sorok teszik igazán személyessé, saját gondolatait, hazájához való viszonyulását tükrözik. Élete utolsó évtizedét Bécsben töltötte, a szöveg mégis azt mutatja, hogy az erdélyi jószágokhoz ragaszkodott, fiát arra szólította fel, hogy otthon maradjon, és hazájában boldoguljon, el ne idegenítse a család jószágait. Ez egyrészt azzal is magyarázható, hogy a császári városban eladósodott, mivel fizetését csak hiányosan kapta meg, majd a háborúskodás miatt nem foglalhatta el kincstárosi tisztességét. Másrészt felismerte, hogy Erdélyben van tekintélye és birtokai, s bár a tisztségei Bécshez kötik, ott mellőzöttek érzi magát, idegen országban van, ősi jószágai, a család múltja és jövője egyaránt Erdélyhez fűzik.

Töredékes testamentuma utolsó részében személyes tárgyairól rendelkezett, műveltségéről, az értékek tiszteletéről tanúskodnak ezek a sorok:

„Ádám fiamnak hagyom a Zriny kardgyát, és az melyet magam viselék, melyen a Boldog Asszony képe van, más három ezüstös karddal. A nyakba vető török kardot pedig, ezüstös puska palaczkával edgyütt Apor Péter vóm uram[na]k, egy pár két csevé, aranyas, kapás pár pisztaljal. Lugosi Ferenc uram[na]k pedig az három csőjű pisztalyokat. Mátis Kelemennekis egy pár pisztolt és az kettős karabint. Ezeken kívül minden fegyverim, képek, könyvek és az házi öltözetek légye[ne]k a fiamé, és a lóra való szerszámok is. Brassóba[n] tizen két egybe[n] jövő pohár vagyon, azok légyenek a fiamé, feleségem holta után.

Itt Bécsbe[n] ötven forintot vevén fel interesre, azt ha éltembe meg válthatnám, a Zrinyi nád poharát, egy pár ezüst kengyelekkel, egy mosdó medenczével korszóttól Ádám[nak] hagyom. Az galambos pohárt Ágnes[ne]k, hat egybe[n] járó ezüst pohárakkal edgyütt. Az ezüst só tartót, ezüst nyelű késekkel

⁵⁸¹ SszNL Apor cs., 1094/4'.

Ádám[na]k. Vagyon egy szép drága safiros gyűrűm, mely Mátyás királyénak tartatott, és az Bötlen Gábor [sic!] tárházából maradt volt a Rosali Kun Istvánné asszonyom nénémre, és én Csáki István uram öcsémtől vettem itt Becsben fl. 200, ezt hagyom feleségem[ne]k, és holta után Ádám fiam[na]k, de úgy, hogy soha ellne idegenítse, hanem a Zrini kardgyával s nád poharával együtt nemzetünkben maradgy[an]ak, s örök emlékezetre megtartass[an]ak”.⁵⁸²

Mint látjuk, a Zrínyi családhoz kapcsolódó tárgyak kiemelt helyet kapnak, külön megnevezte őket és rendelkezett róluk. Ádámra hagyta, aki Zrínyi nyomdokaiba lépve mondott beszédet a bécsi egyetemen. Könyveit is megemlíti, de sajnos tételes kimutatás nincs róluk, ezeket is fiára, a család képviselőjére, továbbvivőjére hagyta.

A felsorolt tárgyak nemcsak a családi örökséget képviselik, hanem a családi emlékezet helyeivé válnak, és nemcsak a szűk család tagjai, hanem mások is tudnak róluk, mint ahogy Apor Péter tudta és többször megemlítette Zrínyi kardját és poharát.

Végrendelete megszövegezésével, birtokai, adósságai, szerzeményei írásos felidézésével mintegy számadást készít életéről, tetteiről, a szöveg alkalmat teremt arra, hogy megemlékezzen házassága első éveiről, szülei-ről, és öregkori önreprezentációs igényét is kielégíti.

Apa és fia írásgyakorlata

Kálnoki István naplóját, mint már korábban említettem, fia bejegyzései is kiegészítették.⁵⁸³ A naplóban Kálnoki Sámuel bejegyzései hasonló tartalmúak, mint az apja által bejegyzett töredékek, különbség csupán a lejegyzési módban van: „Anno 1670 die 3 Junij Isten eő Felsége kegyelméből kezdtem építtetni az Pogányok tüze által megromlott Kőröspataki Háznak falajit második Contignatoria. Isten ingyen való jóvoltából építője az Királyi Profétával kívánván azt Mivelhogy: Nisi Dominus aedificaverit Domum./ In vanum laborat qui aedificat eam.

Igen alkalmatlan eseős idők miatt rakattam akkor csak nyolcz nap, félbe hattam és mentem Petki Ur lakodalmába”.⁵⁸⁴ Munkáját a 127. zsoltár soraival kezdte, és már nem vonásokkal vagy számsorral jelezte a munkanapokat. Mindez egy magasabb fokú műveltségről, iskolázottságról tanúskodik. Ugyanakkor tovább dokumentálja az építkezés folyamatát: „Má-sodsor fogattam az építéshez Die 17 Julii A[nn]o praescripto. Rakattam 13 napok alatt. Gerendáit faragtatván, egyéb fáit szállíttatván”.⁵⁸⁵

⁵⁸² SszNL Apor cs., 1094/6’.

⁵⁸³ A naplóhoz fűzött kiegészítések teljes átirata a függelék VIII.2. részében olvasható.

⁵⁸⁴ K.I. naplója, 156.

⁵⁸⁵ Uo.

Követte az apja által elkezdett mintát: csupán olyan töredékek maradtak fenn az ő tollából is, amelyek hasonlítanak a már meglévőkhöz, akár csak apja, gyermeke születésére vonatkozó adatokat is feljegyzett: „Anno 1670 Isten ő Felsege ada egy kis Leánt Feleségemnek, die 30 Juli. Kereszteltettük azon napon estve Katának, mivelhogy kételkedtünk élete felől, Kőröspatakon”.⁵⁸⁶

Bejegyzéseiket vizsgálva elmondhatjuk, hogy az írásnak a praktikus funkciója dominál mindkét Kálnoki szövegében. Viszont a zsoldárból idézett rész, akár csak a kalendáriumban jelen levő florilegiumrészlet egy másfajta íráshasználatra is utal, amelyben a szövegszerző a gyakorlati, hétköznapi (*utile*) dolgok mellett a lélek épülésének is helyet ad (*dulce*), tudatosítja, hogy az írás, a tanulmányok nem csak arra vannak, hogy lejegyezze, hány munkanapja volt egy évben, hanem másfajta szövegeket is létre lehet hozni, vagy akár kombinálni az írás mindennapi megnyilvánulását egy magasabb rendű formájával.

Kálnoki Sámuel esetében az írás egy állandó aktus. Szorosan összefügg a mindennapi tevékenységeivel, munkájához tartozik. Többször is utal a kalendáriumban az ilyen cselekvésekre („Gubernio. Multa scripsi”.⁵⁸⁷ „Scripsi postam”.⁵⁸⁸ „Scripsi ad Aitaio”), éppen ezért nem meglepő a kalendáriumi bejegyzések rendszeressége.

Kálnoki István foglalkozásával nem kapcsolódik ennyire össze az írás, naplóját is csak az utazásáról vezeti, amolyan peregrinációs naplónak tekinthető, és nincs bizonyíték arra, hogy hazatérte után folytatta volna. A napló végén levő bejegyzések pedig a könyvek vagy a Biblia hátán vezetett egyszerű bejegyzésekhez állnak közel. Kálnoki Sámuelnek apja naplójában vezetett textusai szintén ilyen alkalmakra szóló, egyszerű bejegyzések, amelyeket még az 1660-as években vezet. Tehát a rendszeres bejegyzések nála is csak akkor jelennek meg, amikor hivatásával, mindennapi munkájával szoros kapcsolatba kerülnek, és amikor az írás egy életforma része lesz.

Kálnoki Sámuel személyét kortársai a császári udvarban befutott karrierje miatt, gyakran sötét színben jelenítik meg,⁵⁸⁹ a történészek közül kevesen foglalkoztak vele, mivel valószínűleg nem eléggé fontos, közkedvelt személy. Egodokumentumai, íráshabitus vizsgálásával nem kívántam személyét igazolni, de ezeknek felkutatása lehetővé tette azt is, hogy bepilanthassunk mindennapjaiba. Nemcsak kancelláriai éveiből maradtak fenn

⁵⁸⁶ K.I. naplója, 155.

⁵⁸⁷ Kalendárium 26^v.

⁵⁸⁸ Kalendárium 36^v.

⁵⁸⁹ Bethlen Miklós „vallásüldözés, részegség, paráznaság, fősvénység, hazugság és csaknem elfutó bolondság lelkeitől elfoglaltatott” embernek nevezte. (Bethlen 1980: 913.)

írásai, hanem már korábbról is igen tartalmas levelezése van a feleségével, Teleki Mihállyal stb., amelyben a köznap dolgokon, utasításokon kívül gyakran „el lehet csípni” a magánembert is, akinek hiányzik a családja, akinek véleménye van a kötelezően rárótt feladatokról. Ezekből az évekből a családi levelezésén kívül a szolgálat alatt írt szövegei is megőrződtek, a kétfajta levélkorpusz egymást kiegészítve teljesebb képet nyújt tevékenységéről, valamint azt illusztrálja, hogy mennyire tér el a magánember és a szolgálatát teljesítő előjáró írásszokása. Kancelláriai karrierje alatt írt levelei nemcsak az ott ellátott feladatokról tájékoztatnak, Apor Istvánnal és Mikes Mihállyal folytatott levelezéséből a katolikus egyház érdekében végzett tevékenységeire derül fény, valamint arra a folyamatra, ahogy nemesek egymást támogatva, és egymásra támaszkodva lépnek előbb a ranglétrán, juttatják egymást pozícióba. Misszilisei mellett kalendáriumi bejegyzései az írásnak az önmaga számára való, gyakorlati használatát illusztrálják. Pethő Gergely krónikájához fűzött kiegészítései olyan szöveget alkotnak, amely a közösség számára íródott, létrejöttében a célközösség elvárásai és a műfaji követelmények kapcsolódtak össze. Testamentumában az élete főbb eredményeit próbálta összegezni, kialakítva azt a képet magáról, amit arra szánt, hogy utódai megőrizzenek. Ezek a szövegek összefüggnek élete eseményeivel, karrierje egy-egy lépcsőfokával: míg élete korai időszakában rokonaival, familiárisaival levelezett, udvari tevékenysége alatt levelezői köre átrendeződött, a legnagyobb erdélyi urakkal került levelező viszonyba. Leveleiben a kötelező, betanult fordulatok, részek mellett többször reflektál írásszokására, az írás körülményeire, tetten érhetők nyelvi leleményességei. Memoriálénak titulált udvari rendtartása olyan szöveg, amely szervesen illeszkedik a korabeli instrukciók, rendtartások közé, és amellett, hogy a székely nemesi udvartartás, mindennapi élet szegmenseit illusztrálja, jó példája annak, hogy írásban is megszülettek, éltek ezek a textusok, a szóbeli hagyományozódás mellett. Családja kora újkori történetében ő tartható legsikeresebbnek, utána maradt fenn a legtöbb egodokumentum, ezért is került ő vizsgálatom középpontjába.

IV.3. Kálnoki Ádám

Élete

Kálnoki Sámuel fia, Ádám 1683-ban született Kőröspatakon. Akárcsak apja, iskoláit a kolozsvári jezsuita kollégiumban kezdte 1696-ban, és ő is vicerektora volt a Mária Kongregációnak, 1697-ben. Az 1697–1701 közti időszakban Bécsben folytatta tanulmányait, a Bécsi Egyetem hallgatójaként.⁵⁹⁰ 1697. november 30-án iratkozott be a poetica fakultásra, és 1701. május 10-én szerezte meg a baccalaureátusi fokozatot.

Gyermekekoráról nem sokat tudni, viszont azt tudjuk, hogy az 1690-es évek végén családja már Bécsben tartózkodott, anyja 1697-ben költözött oda, nővérét onnan kérték ki Apor Péter számára.⁵⁹¹ Apja 1701-es kalendáriumi feljegyzéseiben is többször előfordult a neve különböző költségek kapcsán (utazás, ruha stb.). A fiatal Kálnoki Ádámról Losteiner Leonárd ferences történetíró munkájában olvashatunk az 1694-es felcsíki tatárbetörés kapcsán. Losteiner története szerint a tatárok betörésének hírére a somlyói barátok Háromszékre menekültek, csak a belga születésű Nisette Ferenc maradt, aki a tanuló ifjúságot és a helyieket mozgósította és felfegyverezte. „Legelől iskolás dobokkal és zászlókkal a dobosok és zászlótartók mentek. Az élükön legelől kőrispataki gróf Kálnoki Ádám, háromszéki királybíró fia volt, ki a németektől a katonás dobolást megtanulta s a doboláshoz leginkább értett”.⁵⁹² Ezt a jellemzést többen is átvették az akkor még csak tizenegy éves Ádámról, aki a németek katonás dobolását talán gyerekekorában tanulhatta otthon, királybíró apja mellett.

Nagyapjához, Kálnoki Istvánhoz hasonlóan, róla sem maradt fenn sok adat. A források szerint Kálnoki Ádám Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék utolsó főkapitánya volt, halála után senki sem követte a tisztségben. A pozíciót apja szerezte meg neki, erről egyik, Apor Péternek szóló levelében és testamentumában is beszámolt.

Nem sikerült fényes karriert befutnia, ami korai halálával magyarázható: 1719. július 1-jén halt meg pestisben. A korábbi kancellárhelyettes fiaként ő is várományosa volt ennek a tisztségnek, és 1713-ban, amikor Kornis Zsigmond kancellárhelyettest gubernátornak nevezték ki, a megüresedett állásba Kálnoki Ádámot is jelölték a rendek, de nem kapta meg a funkciót, mivel túl fiatalnak tartották.⁵⁹³

⁵⁹⁰ BOGNÁR 2004: 2568. sorsz.

⁵⁹¹ BIRÓ 1935: 161–162.

⁵⁹² LOSTEINER Leonárd *Chronologia topographico-geographica provinciae Transilvaniae et Siculiae* c. kéziratosa művét idézi ENDES 1994: 163.

⁵⁹³ TRÓCSÁNYI 1988: 84.

Az olasz és görög származású Maria Mamuca della Torrét vette feleségül, aki Marcus Antonius Mamuca della Torre udvari tolmács lánya, testvérei is konstantinápolyi tolmácsként futottak be karriert.⁵⁹⁴ Marcus Antonius Mamuca della Torre udvari tolmácsként kezdte karrierjét 1656-ban, részt vett Bécs 1683-as ostromában, ahol a török táborban tartózkodott (itt akár találkozhatott is Kálnoki Ádám apjával, Sámuellel). Az 1680-es évektől a császári titkos levelezőhálózatot szervezte újra, ezt követően császári tanácsos, a keleti ügyek szakértője, főtolmács, majd a haditanács tagja lett.⁵⁹⁵

Kálnoki Ádám volt az első a családjából, aki nem saját nemzetéből valóval házasodott: felesége családja, mint látható, nem tartozik az udvari előkelőségek sorába, tevékenységük által azonban sikerült fontos szerepet kivívni maguknak. A tolmácsfamíliával való rokonsága, sógorai konstantinápolyi tevékenysége, apja kapcsolatai ígéretesnek minősülhettek pályája szempontjából, azonban korai halála miatt nem sikerült karriert építenie. Rövid házasságukból kilenc felnőttkort megélt gyermek született: Jusztina (Jósika Zsigmondné), Katalin (La Mezzano de Salino grófné), Domokos (felesége Kendeffy Judit, leánya Kálnoki Judit), Antal (felesége Simonyi Jozefa), Tamás (a Gyulai-regimentben tábornok volt, gyerek nélkül halt meg), Sámuel (tábornokhelyettes a Pálfi-féle regimentben, felesége Roden Anna Regina), Ferenc, József (felesége Maurer Julianna) és Teréz (Szalkay Ferencné).⁵⁹⁶ Maria Mamuca della Torre férje halála után egy román nemeshez ment feleségül, fennmaradtak fiaihoz címzett olasz nyelvű levelei.⁵⁹⁷

Kálnoki Ádám rövid életét a Habsburg-berendezkedés idején töltötte, amikor az erdélyi nemesek tehetetlenül figyelték a történéseket. Egyesek megpróbáltak titokban lázadni, mások csendben tűrték, vagy alkalmazkodva próbáltak boldogulni a kialakult helyzetben, kihasználni a lehetőségeket, ő is ez utóbbiak közé tartozott. Nem vett részt a Rákóczi-szabadságharcban, sok időt töltött Bécsben. Akárcsak apja, ambícióval és szolgálatkészen kitartott az udvar mellett.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Apja életrajzát és családjáról lásd LóDI 1701.

⁵⁹⁵ KERÉKES 2004: 1202–1209.

⁵⁹⁶ Ld. SzZNL Kálnoki család, 2/226^v.

⁵⁹⁷ Kerekes Dóra és mások is arról írnak, hogy férje halála után Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajda felesége lett, azonban ez nem valószínű, mivel Brâncoveanút 1714-ben kivégezték, Kálnoki Ádám pedig 1719-ben halt meg. Szintén hibás adatnak tűnik az is, hogy Maria Mamuca della Torre testvére Brâncoveanu feleségével lenne testvér, ugyanis a vajda felesége egy havasalföldi bojár lánya (Tüdős 2000: 99.).

⁵⁹⁸ Vö. Tüdős 2004: 227.

Konfliktusainak is nyoma maradt: anyjával, Lázár Erzsébettel vált „meglehetősen feszültté” a viszonya, a köztük történt vagyonelosztás miatt.⁵⁹⁹ 1717-ben a miklósvári református templomot és paplakot foglalta vissza önkényesen a katolikusok számára. A miklósváriak ezzel kapcsolatos panaszát Benkő József tolmácsolta II. József császárnak 1773-ban, aki akkor Erdővidéken is átutazott.⁶⁰⁰ Az eset kapcsán fennmaradt egy 1784-es tanúkihallgatási jegyzőkönyv is, amelyben miklósvári és környékbeli parasztok, jobbágyok, katonák vallomását örökítették meg. A tanúk egyhangúan azt vallották, hogy a néhai gróf, Kálnoki Ádám katolikus papja kergette el a református papot és tanítót Miklósvárról, és a helyieket kötelezték, hogy a képét a katolikus papnak fizessék, Kálnoki jobbágyait pedig akár erőszakkal is arra kényszerítette, hogy térjenek át a katolikus hitre.⁶⁰¹ A vallomásokból úgy tűnik, hogy Kálnoki Ádám is egyike volt az erőszakos ellenreformáció híveinek.

Viszont az egyházat nemcsak erőszakos tetteivel támogatta. Lupescu Makó Mária hívta fel figyelmem a domonkos rendhez fűződő kapcsolatára, valamint a Domonkos Rend Római Központi Levéltárában, a Convento di Santa Sabinában található levelekre.⁶⁰² A levéltárban levő anyagokat⁶⁰³ és Kálnoki Ádám szerepét a domonkos rend visszatelepítésében Siptár Dániel is feltárta.⁶⁰⁴ Siptár – a fent említett levéltár anyagából – Kálnoki Ádám, Bartók Márton magyar domonkos szerzetes, Antonius Cloche rendfőnök és Dominik Twinger magyar tartományfőnök levelezése alapján mutatott rá arra, hogy 1717–1720 folyamán a ferencesekkel és jezsuitákkal egyetemben a domonkosok is próbáltak visszatérni Erdélybe, visszaszerezni kőlostoraikat.⁶⁰⁵ A folyamatot Kálnoki Ádám indította el, aki Kőröspatakon Rózsafüzér Társulatot szándékozott alapítani, hogy megtérítse a birtokain élő protestánsokat.⁶⁰⁶ Kérte a rendfőnök engedélyét és szerzetesek küldését. Próbálkozásai abbamaradtak az ifjú gróf hirtelen halála után, törekvéseiket Mártonfi György erdélyi püspök sem támogatta.

A kortársak Kálnoki Ádámról kialakított véleménye nem volt mindig hízelgő, Mikes Mihály így írt róla fiának: „Egy Jó Tisztsiget ő Felségitől meg kérni itt a haza törvényit fundamentaliter megtanulván és az Or-

⁵⁹⁹ Lásd Tüdős 2000: 99.

⁶⁰⁰ MIKÓ 1867: 32.

⁶⁰¹ SszNL 31. fond, Miklósvárszék levéltára, 12/ 23–48.

⁶⁰² Lupescu Máriának ezúton is köszönöm a segítségét, a levelekről szóló tanulmánya: MAKÓ 2004.

⁶⁰³ SIPTÁR 2005a: 14–38.

⁶⁰⁴ A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust megelőző évben, 2005-ben tartott *A magyarságtudomány műhelyei. Doktoriskolák konferenciája* című rendezvényen hangzott el *A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején* című előadása. (SIPTÁR 2005b.)

⁶⁰⁵ SIPTÁR 2012.

⁶⁰⁶ Lásd még MAKÓ 2004: 141.

szággal is jól megismerkedvén senki szemedre nem vetheti, mint Kálnoki Ádám Bátyádnak, hogy azért Bécsbe nem mehetett tisztsígre, mert hogy se az Országot nem üsmeri, se pedig Haza törvényit nem tudja, attólis félek én Felséges Udvar valamint azt ne gondolja, hogy mostani tiszted kívánsága egész contentumod lészen”.⁶⁰⁷

Az írásnak az életében betöltött szerepéről, rövid élete és a családi levéltár pusztulása miatt nem sok adat maradt fenn, csupán egy ünnepi oráció és néhány levél köthető hozzá.

Kisnyomtatványok megjelenését ő is támogatta apjához hasonlóan, a korábban említett leltár alapján Herepei egy neki dedikált kötetről is beszámol: „A negyedik példány ezüst színre nyomtatott logikai téziseket tartalmazott, ezeket a diák Kálnoki Ádámnak ajánlotta, aki 1719-ben halt meg”.⁶⁰⁸

Kálnoki Ádám *Bellator Pacificus Divus Hungariae Rex Ladislaus* című beszéde

Bécsi tanulmányai alatt jelent meg 1699-ben az ő neve alatt egy ünnepi oráció, amelynek címe *Bellator Pacificus Divus Hungariae Rex Ladislaus inclytæ nationis Hungaricæ tutelaris*.⁶⁰⁹ Beszéde nem egyedülálló: az egyetem magyar hallgatói körében kialakult patrónus szent ünnepéhez köthető hagyomány szerves része. Az 1365-ben alapított, majd 1384-ben újjászervezett bécsi egyetemnek jelentős szerepe volt a középkori és kora újkori magyar értelmiség képzésében, kapcsolatépítésében, valamint a nyilvánosság-teremtésben is. Az ott tanuló magyar diákok jelentős hányadát képezték az egyetem hallgatóságának, a négy akadémiai nációban a hungarusok is helyett kaptak az osztrákok, a rajnaiak, valamint az északi németek (szászok) mellett.⁶¹⁰ A négy náció mindegyikét egy-egy prokurátor vezette, akit fél évente, majd 1629-től évente választottak meg. A prokurátor képviselte a nációt, összehívta tagjait, vezette a *liber nationist*, őrizte a nemzet pénzét, ezenkívül részt vett a nemzeti patrónus szent ünnepének a megszervezésében.⁶¹¹ A hungarusok az 1414-ben elfogadott alapszabályukban Szent Lászlót választották, és június 27-én ünnepelték a védőszent napját. A patrónus napja minden évben ugyanúgy zajlott, a szent ünnepének reg-

⁶⁰⁷ SszNL 65/2. fond, Mikes család, Fasc. V, 15

⁶⁰⁸ HEREPEI 1971: 247.

⁶⁰⁹ RMK III. 4119.

⁶¹⁰ Közismert tény azonban, hogy a náció fogalma a középkori egyetemeken „egy nemzetközi vagy regionális csoportot jelöl”, így a *natio hungarica* tagjai voltak a magyarok mellett a csehek, lengyelek és szlávok is, tehát leginkább a földrajzi kritériumok voltak a mérvadóak (KLÁNICZAY 2004: 244.).

⁶¹¹ SCHRAUF 1902: XVII–XXIX.

gelén a nemzet tagjai a domonkosok templomában, majd 1593-tól a Szent István-dómban gyűltek össze, ahol ünnepi misén vettek részt, majd egy ifjú szónok beszédét hallgatták meg, amit szerény lakoma követett. A prokurátor feladata volt az orációt tartó hallgató kiválasztása, valamint az ünnepkel járó költségek feljegyzése, melyeket nemzet pénzéből fedeztek. A Szent László-nap megünneplése azonban a 16. századra kezdett kikopni. Schrauf Károly a nemzet 1453 és 1630 között kelt anyakönyvét átvizsgálva rámutatott arra, hogy az 1529–1630 közötti 100 évben csak harminc ünnep megtartására van bizonyíték, ebben az időszakban a magyarok száma is csökkent. A tradíciót a 17. század elején újították meg, a patrónus napját 1625-től kezdték ismét rendszeresen megtartani egyre nagyobb pompával. Az 1620-as években nemcsak a nemzet patrónus szent napját elevenítették fel ismét, hanem egyfajta megújulás volt észlelhető a magyar nemzet körében is, ekkor kezdték el ismét a matrikulát is gondosan vezetni, ahová immár nemcsak a beiskolázottak névsora került be, hanem az odalátogató főmértóságoké is. Mindez összekapcsolható a jezsuita rendnek az egyetemi életbe való belépésével, 1623-tól a bölcsészeti és teológiai oktatást a rend irányította.⁶¹² Szellemiségük, oktatási rendszerük mélyen meghatározta az egyetem világát, az egyetemi képzés által a rendnek nagy befolyása volt a társadalom magasabb rétegeire is, ugyanis a 17. századi magyar nemesi társadalom elitje itt taníttatta gyermekét (az Esterházy, Hommonay, Erdődy, Széchenyi, Nádasdy, Zrínyi, Zichy, Csáky és más neves családok fiai tanultak Bécsben). A császárvárosban az egyetem mellett természetesen az uralkodói udvar volt a másik befolyásoló tényező, a rend tagjai pedig törekedtek az egyetem és az udvar közötti szoros kapcsolat kialakítására és fenntartására. Rendezvényeikre meghívták az udvari főmértóságokat és az uralkodói család tagjait. A Szent László-napi ünnep a bécsi magyarok seregszemléjévé vált, ahol az egyetem diákjai mellett részt vettek a pázmánisták is, valamint a Bécsben tartózkodó magyarok.

A Szent László-ünnep hagyományának felélesztésével egy olyan hőst teremtettek újra, aki erényeivel és az általa képviselt emberi értékekkel példaként szolgált az ifjúságnak, az egyre fontosabbá váló ünnepi rendezvény pedig a közösségi összetartozás tudatát erősítette.

Barta István összefoglaló írásában igen részletesen bemutatta az ünnep megtartásában bekövetkezett változásokat.⁶¹³ A patrónusünnepen a Stephansdombon az ünnepi misét valamelyik magyar egyházi főmértőség celebrálta, néha körmenetet is tartottak a templom körül. Ezt követte a rendezvény legfenségesebb pillanata, a Szent László dicsőségére mondott beszéd. A szónok kiválasztásában, akit már az ünnepet megelőző

⁶¹² BOGNÁR 2004: 28.

⁶¹³ BARTA 1937: 113–178.

téli félévben kijelöltek, a prokurátor mellett részt vettek az előljárók is, ők állították össze a meghívottak listáját is. Az orációt az akadémiai nemzet legkiválóbb tagjai mondhatták el, akik beszédükben a szent király néhány tulajdonságát kiválasztva szóltak a hallgatósághoz. Az elhangzott beszéd szigorúan követte a barokk retorika szabályait, megírásában valószínűleg részt vett a mindenkori prokurátor vagy valamelyik tanár. A beszédeket kinyomtatva is kiosztották a hallgatóságnak. Az ünnep után az egybegyűltek a szónok lakására vagy az egyetemre vonultak, ahol megvendégelte a jelenlévőket. A prokurátori bejegyzések a lakomák gazdagságáról tanúskodnak, ami valószínűleg hozzájárult a rendezvény népszerűségéhez.⁶¹⁴

Az ünnepi beszéd a jezsuita nevelés elveit illusztrálja, az *ars oratoria* és az *eloquentia* fontosságát, ezenkívül az is a pedagógiai nézeteiket sugallja, hogy egy ifjú mondhatta el a beszédet. Egyrészt az ifjú szónokok nagyobb hatással lehetettek kortársaikra, közönségükre, mintha egy idős professzor mondta volna el minden évben a beszédet. Másrészt valószínűleg valamennyi szónok a rábízott feladat komolysága, magasztossága és a megelőlegezett bizalom miatt igyekezett legjobb tudása szerint megfelelni annak a nem kis feladatnak, hogy társai, tanárai, egyházi és világi méltóságok vagy akár maga az uralkodó előtt beszéljen a szent király erényeiről.

A pár száz példányban kinyomtatott és szétosztott szövegek nemcsak a patrónusünnep magasztosságához, sikeréhez járultak hozzá, hanem komoly szerepük volt a rend hitterjesztő tevékenységében, az ellenreformáció eszméinek terjesztésében, valamint az uralkodói udvarhoz való kapcsolattartásának erősítésében. Nemcsak az egyházat, hanem az uralkodói udvart is erősítették ezek a beszédek, hozzájárultak a bécsi udvar imázsépítéséhez.

Az patrónus ünnepén elmondott orációk közül több fennmaradt a magyarországi és a bécsi könyvtárakban, ezek a szövegek arról tanúskodnak, hogy az évek során a szónokló ifjak a szent király mely tulajdonságát emelték ki, hogyan láttatták és miként kapcsolták össze a dicső magyar uralkodó erényeit a törvényes Habsburg császárral, a *Regnum Marianum* eszméjének folytatójaként, a szent nemzetség jogos utódjaként. A Szent László-hagyomány gazdagsága, a nevéhez kapcsolódó eszmék sokoldalúsága lehetővé tette, hogy újabb és újabb jellemzőjét emeljék ki a szónoklatokban. Legismertebb vonásai: Krisztus katonája, országépítő és -stabilizáló király, békehozó, keresztes hadjáratokban vett részt. Ezek a témák mind-mind olyan támaszpontokat nyújtanak, amelyekhez bátran nyúlhattak az oráció témáját felhagyó prokurátorok és a szöveget előállító szónokok, ugyanakkor koruk eseményeivel is összekapcsolják ezeket a jellegzetességeket.

⁶¹⁴ Uo. 132–137.

A 1625–1726 közötti időszakból 78 szónok neve ismert, az elhangzott beszédek címei megelőlegezik azt, hogy a szent király, az eszményi uralkodó mely tulajdonságát emelték ki a szónokok, kihez hasonlították: *Rex Miles, Hungariae Felicitas, Rex Nobilis, Rex Pius, Atlas Hungariae, A Deo Datus, David Hungariae, Regula Regnum Amor et Timor, Gladius Gedeonis, Moyses Pannonicus stb.*⁶¹⁵

A kinyomtatott beszédekhez metszetek is tartoztak, melyek azt illusztrálják, hogy a szöveg mellett a mondanivaló képzőművészeti reprezentációja is fontos volt. Ezeken a metszeten a szent uralkodó jelenik meg, a kor szimbólumaival ábrázolva, természetesen itt is fellelhető a jezsuita propaganda, az országfelajánlás momentum, és néha a megrendelő ifjú szónok is ábrázolva volt a metszeten, mint például az Erdődy fiúk esetében.⁶¹⁶

Kálnoki Ádám is egy volt a kiválasztott diákok közül, 1699-ben ő mondta el a patrónus szent napján az ünnepi beszédet, erdélyiként egyedüli volt, akinek megadatott ez a lehetőség. A családnak és az ifjú Kálnokinak is nagyon fontos esemény lehetett az, hogy az 1699-es patrónusünnepen ő szólalt fel a náció és az összegyűlt előljárók előtt. Kiválasztásában bizonyára nagy szerepe volt apja funkciójának és Hevenesi Gábor jezsuita házfőnökkel való jó kapcsolatának. Ezenkívül származása is közrejátszott, ugyanis a császáriak erdélyi terjeszkedését mi sem legitimizálhatta jobban a hungarusok előtt, mintha egy onnan származó szónok arról beszél, hogy a szent király utódjának zászlaja alatt egyesülnek a magyar korona egykori országrészei.

Kálnoki Ádám bécsi szereplésével a család az általuk oly nagy tiszteletet élvező Zrínyiek nyomába lépett. Zrínyi Miklós 1634-ben *Rex Miles* címmel tartott Szent László-napi beszédet.⁶¹⁷ Apor István az egyik 1699-es levelében gratulál Kálnokinak fia sikeréért, és arról ír, hogy nem találja a csatolt orációt, tehát Kálnoki feltehetőleg elújságolta levelében Apornak fia sikerét és a beszédet is mellékelte vagy mellékelni szándékozta leveléhez. Az 1699-es ünnepség lezajlásáról egyelőre nincsenek konkrét adatok, de valószínűleg nagy pompával zajlott, több udvari előkelőség részvételével, mivel ugyanebben az évben volt Apor Péter és Kálnoki Borbála már korábban említett fényűző lakodalma. Mint már említettem, ebben a periódusban volt az udvarban Vass György, aki naplójában minden jeles bécsi eseményről beszámolt, de a patrónusünnepet nem említi, azonban májusban kiemeli, hogy a katolikusok nagy ünnepséget tartottak, amelyen ők is részt vettek: „5 Maji. Az jezsuiták scholájában nagy comoedia lévén, holott

⁶¹⁵ Uo. 138–141.

⁶¹⁶ BUBRYÁK 2013: 26–28.

⁶¹⁷ Beszédében a cédrus metaforával illette a szent királyt, textusát többen értelmezték irodalmi munkássága első lépéseként, politikai üzeneteit keresve benne: VÁRKONYI 2008, BORJÁN 2004.

ő felsége is jelen volt, mi is Teleki László öcsém urammal és Szentkereszti urammal oda mentünk ebéd után, nálam lévén ő kegyelmek ebéden két akademikussal együtt, úgymint Csáki és Túri és mások is felesen”.⁶¹⁸ Tehát megtörténhet, hogy az ünnepségre korábban került sor, mivel június 27-én Vass csak annyit jegyzett fel, hogy Teleki Lászlónál ünnepelte a Szent László-napot, 28-án és 29-én pedig Apor Péter és Kálnoki Borbála esküvőjén vett részt.⁶¹⁹

Kálnoki beszéde nem keltette fel a kutatók figyelmét,⁶²⁰ a szöveget Johann Schlegel egyetemi nyomdász adta ki, valószínűleg a család költségén, ugyanis Kálnoki Sámuel kalendáriumában található a nyomdászra utaló feljegyzés. Jelenleg két példánya ismert, melyek az MTA Könyvtár és Információs Központjának Kézirattárában, valamint az Osztrák Nemzeti Könyvtárban találhatók. A 16 levélnyi latin nyelvű szöveg a szónoki beszéd szabályai szerint megszerkesztett oráció.

A *Bellator pacificus* – békés harcos beszédes cím, amely már utal arra, hogy az előadó a szent király mely tulajdonságait kívánja kiragadni. Az oráció ajánlással kezdődik, amelyet a szerző az 1687-ben kilencévesen magyar királlyá koronázott I. Józsefnek és feleségének, Vilma Amália hercegnőnek címzett.⁶²¹ A szónoknak a szent király, aki földi uralma idején a békét szerencsésen társította a fegyverekkel, József királyt juttatja eszébe, és reméli, hogy ő is követi dicső elődje útját. László áldását kéri az ifjú uralkodóra, hogy a királyi erényekből részesüljön és vigyázzon rá.

Az 1699-es esztendő az udvar és a magyarok számára kettős jelentőséggel bírt: ekkor kötött meg a karlócai béke Lipót császár és a török szultán között, melynek eredményeként Magyarország és Erdély felszabadult a török uralom alól, és ebben az évben volt I. József ifjú magyar király esküvője is. A dedikációban e két esemény összekapcsolódik, így szól erről a szónoklat: az uralkodó úgy hozta el a béke fáklyáját, mint ahogy az esküvői fáklyát hozta feleségének. A dedikáció folytatásában is Lászlóhoz hasonlította az ifjú királyt, aki a szeretet révén békéltető, a félelem révén harcos. A törökellenes harcokban való részvételéről is szólt, ahol a győzedelmes vas (vagyis a kardja) körbevitele előre sejtette a gyengédebb olajfát, vagyis a békét. Természetesen megjelenik a szent nemzetségből való leszármazás gondolata, kéri, hogy a szent király örököséként hadd tündököljön úgy Magyarország számára, mint dicső elődje.

Dedikációjában megfigyelhető, hogy a király ifjú korára való tekintettel nagy tetteket nem tud nevéhez kapcsolni a szerző, azonban megelégszik neki azt, mivel a szent király leszármazottjaként és a dicső apa büsz-

⁶¹⁸ VASS 1896: 298.

⁶¹⁹ Uo. 301.

⁶²⁰ Barta István a címét sem említi.

⁶²¹ KÁLNOKI Á. 1699. (a továbbiakban *Bellator pacificus*) A-B1.

keségeként olyan erényei vannak, amelyekkel ígéretes tetteket tud majd végrehajtani. Ehhez kapcsolódnak a záró jókívánságai, amelyekben azt kéri, hogy az osztrák szeretet (*amor austriaticus*) tartsa fenn egész Európát, melyet gyengéd láncra fűzött, és hogy egy ekkora király alattvalói soha ne bűnhődjenek. Magyarország és a teljes birodalom imája az, hogy I. Józsefnek hozzá hasonló királyi utódja legyen, hogy Szent László maradjon meg a nemzetségében mint a békés harcos. Ezek mindenki elvárásai, a világé és Erdélyé is, melynek érdekében az ifjú szónok zárásként felajánlja lelkesedését, igyekezetét, életét és véréát az uralkodónak.⁶²²

Az ajánlás után következik maga a beszéd, melynek első részében szintén a jelen helyzetről, a bekövetkezett békéről beszél, mely Isten akaratából az uralkodó által jöhetett létre, akinek ideje alatt a megviselt világ fellélegezhetett, Magyarország örül a békének és a fegyverek csendjének. Majd ezután tér rá beszéde témájára, Szent Lászlóra, leszögezve, hogy két részre osztja mondanivalóját: először a harcosról beszél, aki a csatákban a végsőkig harcolt, majd a békeszerzőről, őset mitológiai személyekhez, római vezérekhez hasonlítja, ugyanakkor folyamatosan utal a közte és az uralkodó közötti hasonlóságra.

Beszédében nagyon sok kérdés, felkiáltás található, igyekszik hallgató-sága figyelmét folyamatosan fenntartani.

Az oráció során megjelenő béke és háború kérdését a korabeli politikai események igencsak aktuálissá teszik a szerző idejében is: egyfelől a pár hónapja megkötött karlócai béke miatt, melynek eredményeként az uralkodói család, akárcsak Szent László, megszabadította a magyarokat a pogány ellenségtől; másfelől, ahogy László lecsitította az országban dúló belháborúkat, úgy sikerült a Thököly-felkelést lecsitítani Magyarország- és Erdély-szerte. Szövegét jókívánságokkal zárja, melyeket már a dedikációban is megfogalmazott.

Kálnoki beszédéhez is tartozott metszet, de sajnos az MTA Könyvtárában található, általam használt példányból hiányzik. A bécsi példányban megvan, azonban ehhez nem sikerült hozzájutnom.

Mint láthattuk, a bécsi diákok Szent László-napi ünnepi beszédek elmondásának szokása azzal a céllal indult, hogy az akadémiai magyar nemzet által választott patrónusszent napját megünnepeljék, a nemzet tagjait összegyűjtsék, és az eseményen felelevenítsék a dicső előd tetteit, azonban ez a hagyomány a jezsuita oktatáspolitikára hatására fokozatosan átalakult, az egyházi és udvari propaganda része lett, a bécsi magyarokat

⁶²² Bellator pacificus B1. („Tibi consimiles pace et bello in feram aetatem út Reges dinumeret; Ladislaus (verbo dicam) út in stirpe Vestra perennet Bellator Pacificus. Haec nostra omnium, haec publica orbis exspectatio; haec Transylvaniae etiam Vestrae, haec et mea, si admittitis, vota sunt; quibus studia mea, conatus, vitam et sanguinem obsequio adsterno. Majestatum vestrarum aeternum devotissimus cliens Adamus Comes Kálnoki”).

összegyűjtő nyilvános eseménnyé nőtte ki magát, amely az előadónak lehetőséget nyújtott bemutatkozni az udvari körökben, kapcsolatokat építeni. Kálnoki orációjában – akárcsak elődei – az aktuálpolitikai kérdéseket kapcsolta össze a szent király életével, beszéde az udvar propagandájának része. Mint már említettem Erdélyből elsőként jutott neki ez a tisztség, ami természetesen nemcsak apja funkciójával és kapcsolataival magyarázható, hanem az udvar terjeszkedési terveivel, Erdély és Magyarország egyesítésével a Szent Korona alatt.

Beszédét minden bizonnyal tanári segítséggel írta, témáját is promótere választhatta ki. Nem tudni, hogy mennyi a saját része belőle, azonban egy olyan elfelejtett irodalmi korpuszra hívja fel a figyelmet, amelyet nemcsak egyenként, szerzőnként, hanem teljességében is érdemes áttekinteni.

Levelei

Kevés vele kapcsolatos vagy tőle származó dokumentum maradt fenn a család levéltárában, bécsi tartózkodása miatt valószínűleg több levele is elveszett. Az általam felkutatott levelei főleg családtagjaihoz íródtak, nincs terjedelmes levélváltása kortársaival, mivel nem töltött be jelentős társadalmi pozíciót.

Első levele még tanulmányai alatt, 1697-ben kelt Kolozsváron, és anyjának, Lázár Erzsébetnek írta.⁶²³ Írásának kettős célja van: egyrészt fiúi alázattal küldte meg húsvéti jókívánságait anyjának, ugyanakkor apja üzenetét is továbbította: „Apám uram most újólág nekem aszt írta, hogy írjam meg k[egyelme]d[ne]k hogy Alit s Mihókot s Jancsit ruházza meg k[egyelme]d szépen mind az hármat, mert Isten ő kegyelmét lehozván mind az hármat fel igyekezik vinni ő kegyelme, s ottan mesterségre taníttatni”.⁶²⁴ Tehát apja már ifjúkorában, 14 évesen, beavatta a család dolgaiba, neki címzett leveleiben kérte, hogy továbbítsa anyjának a különböző feladatokat. Mindez a családban működő szokásokon kívül a gyermekek korai íráshasználatáról is árulkodik, és arról a gyakorlatról, ahogy üzeneteiket továbbították egymásnak. Kálnoki Ádám egyik szolgájukért is közbenjár anyjánál ugyanebben a levelében: „Azomban édes Asszonyom Anyám István mester kére hogy írjam meg hogy ne neheztelne k[e]g[yelme]d vagy egy köből búzával meg segíteni hanem kérem k[e]g[yelmed]et édes Asszonyom Anyám hogy ne neheztelje k[e]g[yelme]d adatni én is meg igyekezem k[e]g[yelme]d[ne]k szolgálni mert bizony megérdemli, mert az útban nekem is mindenütt jól főzött és most is tészta mivel kedveskedett”.⁶²⁵

⁶²³ A levél teljes szövege a függelék VIII.13. részében olvasható.

⁶²⁴ SszNL Kálnoki cs., 3/23^r.

⁶²⁵ SszNL Kálnoki cs., 3/23^v.

Apor Péterhez és testvéréhez, Kálnoki Borbálához címzett levelei főként apja halála után keltek. Ezekben elsősorban a birtokokkal és szolgálkkal kapcsolatos ügyeket tárgyalt meg nénjével. Kálnoki Borbálának küldött levelei közül öt maradt fenn.⁶²⁶ Missziliseiben mindvégig az idősebb testvérnek kijáró tisztelettel beszélt, szövegei tömörek, lényegre törőek, a szóbeli kommunikációt helyettesítik. Leveleit „mint kedves néném assz[onyna]k ajánlom k[öte]l[e]s szolgálatomat k[egyelme]d[ne]k” megszólítással indítja, magát pedig címzettje „igaz atyafia köteles szolgája”-nak titulálja. A fennmaradt textusok csupán egy apró töredékét képezhetik a levélváltásuknak, ezért nehezen vonható le lényeges következtetés belőlük.⁶²⁷ A szövegekből kiderül, hogy a család beadványait sógora, Apor Péter fogalmazta meg, és erre meg is kéri őt Kálnoki: „kérje azon, hogy minyájunk neve alatt ne sajnáljon egy instantiát concipiálni és kezemben küldeni, és én ha elébb ki nem küldhetem is akkor a mint írja magam meg viszem”.⁶²⁸ Az Apor család levéltárában ma is megtalálható egy beadvány, amelyet Apor Péter készített a Kálnoki árvák nevében apjuk elmaradt fizetése érdekében. Kálnoki Ádám kérése arra utalhat, hogy a publikus, közéleti írásbeliség gyakorlásában talán nem volt annyira jártas, a hivatalos levél megfogalmazására műveltebb sógorát kérte meg.

Írásra, levelezésre nem sok más utalás van leveleiben, a levélírás szabályainak megfelelően címzettje előző levelének kézhezvételéről számol be, vagy késői válasza miatt azzal védekezik, hogy megfeledezett a nővére leveléről.

Apor Péterhez címzett levelei közül csak kettő maradt fenn.⁶²⁹ A valószínűleg 1701 januárjában Bécsben kelt levélben az új saeculum kezdséhez fűzött jókívánságok és az aktuális hírek mellett egy receptet is megírt sógorának: „Recipe: Egy tyúkot főzessen meg k[egyelme]d tiszta borssal, és aszt meg evén hozasson k[egyelme]d egy jó (?) bort, az melyet jó meginni, annak utána k[egyelme]d fekügyék le és takartassa magát pokróczokkal és hasrakókkal, az melyis k[egyelme]d meg izasztya”.⁶³⁰ A másik levele 1710. április 24-én kelt,⁶³¹ ebben a brassói ház kulcsait kérte, hogy húgával, Ágnessel elvehessék onnan néhány dolgukat. Ugyanebben a szövegben a gyász és a részvétel írásbeli megjelenítése figyelhető meg, mivel az Apor családban történt haláleset miatt fejezte ki sajnálatát szövegében: „Az k[egyel-

⁶²⁶ Az öt levél közül kettő datálatlan rövid cédula, a másik három keletkezési ideje: 1714. június 8., 1716. június 18., 1716. szeptember 8.

⁶²⁷ Kálnoki Borbálához 1716. június 18-án küldött levele a függelék VIII.15-ös alfejezetében olvasható.

⁶²⁸ KvNL Apor cs., 30, 69^{r-v}.

⁶²⁹ Ezek a levelek nincsenek kiadva Apor Péter levelezésében.

⁶³⁰ KvNL Apor cs., 30, 84.

⁶³¹ Levelének teljes szövegét lásd a függelék VIII.14. részében.

me]d 22 p[rae]sentis datált levelének continentiaját szomorúan értettem, kívánom Isten vigasztalja k[egye]l[me]tkeket s ez mostani szomorúságot minél hamarabb fordítsa kívánt örömré”.⁶³² Mindkét levelében testvérének is üdvözlét küldte, tehát a levélben megteremtődik a családi nyilvánosság.

Húgának, Kálnoki Ágnesnek írt leveléből megtudjuk, hogy apja halála után átvette a családfő szerepét. A levél 1710-ben kelt Bukarestben,⁶³³ ahol Ágnes házasságának ügyében járt. Közvetlen hangvétellű misszilise maradt fenn, amelyben, *Szívem Húgom asszonyként*, szólítja meg címzettjét, és a tartalma a korabeli házassági szokásokról vall. A szövegből az derül ki, hogy hűgát csúfolták jövődöbeli férje, Ferrati Bertalan miatt, aki a havasalföldi vajda udvari orvosa volt: „hogy k[e]g[yelme]d[et] az Istentelen atyafiak csúfolják és besteleníteni kíványák nem egyébb az oka, hanem az ördögi irigység, de mind azonniss által esnek s nem sokára a kit Doctor-nak hínak uralni fogják”.⁶³⁴ Kálnoki Ádám családfői kötelességeit teljesítve megvizsgálta hűga jövődöbelijének a származását: „magam hozzája mentem és minden régi úri leveleit (kik közüll némelyik az hat száz esztendőttis meg haladta) úgy az Groffi Titulussát is meg vizgáltam, és így egy szóval látom lenni régi Magyar Országból Neapolisba származott úri familiának, maga természetit az mi illeti látom s hallom egész jámborsággal tudománnyal és egyébb úri virtusokkal fel ékesítettett úri embernek, annyira hogy én igaz lélek szerént k[egyelmed]d[ne]k jobb s helyesebb szerencséit nem láthatom”.⁶³⁵ Tette és levélrészlete is azt tükrözik, hogy az írásbeliség, az írott dokumentumok a mérvadóak, fontosak egy-egy család leszármazási rendjének bizonyításában. Nem bízott abban, amit mások szóban közöltek vele. Ugyanakkor arra is rámutat, mennyire fontos volt az, hogy a családtagjai vagyonban és rangban hozzájuk illővel kössenek házasságot, már nem számított az, hogy magyar vagy székely legyen a jövődöbeli házastárs, csak legyen hasonló rangú.

Levelében arra kérte Ágnest, hogy vegye jó néven a jegyesi ajándékokat („egy vég aranyas szöld materiát és egy jegy gyűrűt, a kibennis egy igen szép nagy öreg gyémánt vagyon”), és készüljön a házasságra, mert a vajda nemsokára utána küldet. Beszámolt arról is, hogy a lakodalmukat is a vajda szervezi fejedelmi pompával, és mint tulajdon leányát fogja tartani. Leveléből úgy tűnik, látszólag hűga belátására bízta, hogy elfogadja-e Fer-

⁶³² KvNL Apor cs., 30, 10^r.

⁶³³ A levél a függelék VIII.16. részében olvasható teljes terjedelmében.

⁶³⁴ KvNL Apor cs., 30, 7^v.

⁶³⁵ Uo.

ratit⁶³⁶ férjének, de nyomatékosan megírja, hogy jól gondolja meg választását: „kérem és intem azért k[egyelme]d[e]t édes húgom asszony, k[egyelme]d az irigyek szován meg ne induljon, hanem ily nagy jó szerencséit előtte hordozván jól meg gondolkogyék ne hogy esztet el vesztvénn meg bányuk, az alatt penig mivel siető utam lévén jelen nem lehetek azon az örvendetes napon kívánom hogy I[ste]n ő felsége k[egyelme]tkeket meg álgya minden jókkal és sokáig egy más szeretetiben éltesse és virágoztassa, s engedgye mentől hamarébb meg látnom kívánt és örvendetes állapotban, s kérem engemet kedves levelivel gyakorta tudósítscon, hadd örvendezhessek azoknak látásában”.⁶³⁷ A részlet azt is tükrözi, hogy a családban a nők írástudása is természetes volt, a testvérek egymás között leveleztek.

Fennmaradt egy *Mikes Mihálynak* címzett misszilis is, amely Bécsben kelt 1713. január 18-án.⁶³⁸ Levelében megköszöni Mikes támogatását, panaszkodik, hogy nem kapta meg a tanácsosi tisztséget: „meg valloem nehezen esik, hogy az M[é]l[tósá]g[o]s Status Catholicus oly kevés reflexióval volt hozzám, ki hagyván az Consiliariusok listájából, amelybe tétetődésem engemet úgy via actualis officii, mint más respectusokra nézve némelyeknél inkább illetett volna, mivel kettőn vagy hárman kívül [sic], úgy mint k[egyelme]den Haller György uramon és egymáson kívül kinek kellettnek de rigore cedálnom, nem tudom, ezt nem kevésységtől viseltetvén írom, (kitől I[ste]n oltalmazzon) hanem csak csupán rationabilis okaimot consideralvan, amitis hogy ha más promotiotulis el talállok maradni, nem lévén se egyik se más tisztre candidálva elég kevés becsületemre fog szolgálni”.⁶³⁹

Ugyanakkor megígérte szolgálatait „k[egyelme]d securus lehet, hogy ami az k[egyelme]d dolgát illeti énis a hol valamit végbe vihetek (a mit máris el kezdettem) k[egyelme]d meg nem csalatkozik” és figyelmeztette is Mikest: „k[egyelme]d magára vigyázzon, mivel k[egyelme]d[ne]k sok

⁶³⁶ Ferrati Bertalan személye a román történészek érdeklődését is felkeltette a havasalföldi udvarhoz fűződő tevékenysége miatt, Susana Andea és Avram Andea *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati și înrudirea, prin căsătorie, cu familii nobile din Secuime (1710) c. tanulmányukban* bemutatják, hogy Ferrati Kálnoki Ágnessel kötött házassága által mely családokkal került rokoni kapcsolatba. Ezenkívül az erdélyi nemesek havasalföldi kapcsolataira utalva kiemelik, hogy kik fordultak meg a Rákóczi-szabadságharc alatt a havasalföldi vajdai udvarban. A tanulmányban Ferrati családjának eredetét is bemutatják a havasalföldi katolikus misszió dokumentumai, valamint Kálnoki Ádám levele alapján, a Ferrati család Kálnoki által említett magyar eredetére nincsen náluk utalás. (S ANDEA–A. ANDEA 2002) Szintén Ferratival kapcsolatos adatokat tartalmaz Susana ANDEA *Medicul Domnesc Bartolomeo Ferrati și epoca sa. Documente c. kötete* (Andea 2005), amelyben a sokat sejtető cím ellenére egy rövid bevezető után ötven dokumentumot publikál a szerző, ezek közül 7 származik Ferratitól, a többi főként felesége, Kálnoki Ágnes, valamint fiuk, Ferrati Mátyás Apor Borbálának címzett levelei.

⁶³⁷ KvNL Apor cs., 30 cs., 8^{r-v}.

⁶³⁸ SszNL Mikes cs., 11, 143–144.

⁶³⁹ SszNL Mikes cs., 11, 143^{r-v}.

gonosz akarói vadnak, s talán még Bécsben is, a kik tudom minden erejekkel azon lesznek, hogy k[egyelme]d utyát bé vágassák”. A levél igazi célja tehát az lehet, hogy emlékeztesse nagybátyját a kölcsönös segítségre, szolgálattételre, és meggyőzze, hogy rá számíthat ebben. Mikest *Méltóságos gróff, kedves uram Bátyám*-nak titulálja, többször hivatkozik levelében rokoni kapcsolatukra, zárásként pedig „*Igaz atyafia kö[te]les legkisebbik szolgálja*” subscriptiót használja.

Római levelei

A domonkos rend érdekében kifejtett tevékenységéről és a Rómába küldött leveleiről nem sokkal disszertációm lezárása előtt értesültem, időközben Siptár Dániel közölte a leveleket a Levéltári Közlemények hasábjain. Rómából négy misszilit küldött Antonius Cloche domokos rendfőnöknek.⁶⁴⁰ Levelei 1717. szeptember 4-én Brassóban, december 15-én, 1718. június 18-án⁶⁴¹ és augusztus 27-én Kőröspatakon keltek. Misszilizsei latin nyelvűek, és más szövegeivel összevetve megállapítható, hogy valószínűleg autográf textusok. Megfelelnek a szerkesztési követelményeknek, kötelező levélkezdő és -záró formulákkal íródtak, udvarias, alázatos hangnemben.

Szövegeiben beszámolt a domonkosok korabeli helyzetéről, arról írt, hogy a domonkos rend brassói kolostorát a jezsuiták visszaszerezték a lutheránusoktól, viszont azok eredeti tulajdonosairól megfedkeztek. Felsorolta azokat az erdélyi kolostorokat, amelyek a domonkosok birtokában voltak: ezek a kolozsvári, a gyulafehérvári, a brassói, a beszercei, a nagyszebeni, a segesvári. Kiemelte, hogy mindezek a kolostorok a maguk korában híresek voltak, de léteztek kisebbek is más településeken. Megfontolandó kérdésnek tartja azt, hogy a brassói kolostort visszaszerezzék a rend számára, és kérte ebben címzettje közbenjárását. Kiemelte, hogy az említett kolostorhoz hét falu is tartozik, melyek lutheránus kézben vannak, de császári határozattal vissza lehet szerezni azokat, a császári közbeavatkozás megerősítené a rend jogait és megakadályozná, hogy más szerzetesrendek szerezzék vissza a domonkosok régi épületeit. Második levelében abbéli örömet fejezte ki, hogy választ kapott címzettjétől, és tovább sürgette a rend érdekeiért való fellépést, kiemelve, hogy a beszercei konventet átadták a piaristáknak. Megköszönte a Rózsafüzér Társulat alapítását elrendelő bullát, és beszámolt arról, hogy kérte, küldjenek neki egy

⁶⁴⁰ SIPTÁR 2012: 72–73.

⁶⁴¹ Kálóki Ádám 1717-es és 1718. június 18-án kelt levele a függelék VIII.17. részében olvasható.

provinciális magyar atyát,⁶⁴² akivel elkezdheti a munkát. Engedélyt kért arra is, hogy a különböző birtokain és környékbeli kápolnáknak búcsút tarthassanak, meghatározta azok időpontját, és külön kiemelte a miklós-vári kápolna kapcsán, hogy nemrég szerezte meg a kálvínistáktól. A helyi felekezeti vitákra hivatkozva továbbá kérte, hogy olvashassa a tiltott könyveket. Harmadik levelében már arról írt, hogy Bartók Márton segítségével könnyebben fog haladni tervük, ez a levele és a következő is, egyszerre kelt Bartók missziliseivel, szövegei jóval rövidebbek lettek, Bartók lett a közös ügy szószólója. Siptár a rendfőnök pozitív válaszát is feltárta,⁶⁴³ valamint a Kálnoki kérésére küldött domonkos szerzetes, Bartók Márton tevékenységével kapcsolatosan is kiegészíti a Lupescu Mária által közölt adatokat. A Társulat megalapítására vonatkozó kéréseiket végül Mártonffy György püspök nem engedélyezte, és a domonkosok visszatelepítése is kudarcba fulladt. Elgondolkodtató, hogy a jezsuita szellemben nevelt Kálnoki, aki Bécsben a rend központi magyar rendezvényén szónokként szerepelt, nem általuk próbálta birtokain megerősíteni a katolikus hitet – leveleiben ő is, és Bartók Márton is többször kifakadtak a jezsuiták ellen –, hanem a domonkosok visszatelepítésén munkálkodott. Siptár ezt azzal magyarázza, hogy a Mária kultusz majd a Rózsafüzér Társulat létrehozásával kívánta hitterjesztő tevékenységét megerősíteni, és őt tartja a visszatelepítés kezdeményezőjének, Lupescu Mária egy mozgalom részének tartja Kálnoki tevékenységét, azonban minderről egyelőre nem áll rendelkezésünkre több adat.

Kálnoki Ádám fennmaradt leveleit áttekintve megállapítható, hogy nem tanúskodnak nagy tollforgató leleményességről, a Rómába küldött levelek kivételével rövid, lényegre törő szövegeket ír, a betoldások inkább zárójelben vannak jelen a szövegben, kevés az utóirat. A levélírásnak főként gyakorlati szerepe van az ő életében, viszont néha tárgyként is funkcionál, amely igazol valamit: Apór Péterné tisztartójának levelével küldi 1719-ben keze írását, amellyel jótáll a kölcsönért 10 köböl búzáért.⁶⁴⁴ Szövegeiben az olvasás a tiltott könyvek említésével jelenik meg, azonban leveleiben ez az egyetlen utalás, amely az olvasás gyakorlására vall.

⁶⁴² Thomas Buccellini magyarországi tartományfőnöknek írt arról, hogy Dominicus Twinger magyar provinciális küldjön neki egy domonkos atyát. (SIPTÁR 2012: 76) Kálnoki kérésére Bartók Márton, domonkos szerzetest küldték. Bartókot 1716-ban szentelték pappá, majd azt a feladatot kapta, hogy megszervezze Vasváron a Rózsafüzér Társulatot. 1718-ban érkezett Kőröspatakra, Kálnoki halála után Szombathelyre került. (SIPTÁR 2012: 77, MAKÓ 2004: 141.)

⁶⁴³ SIPTÁR 2012: 76.

⁶⁴⁴ SszNL Apór cs., 1912, 1^{2r-v}.

Levelezését és életútjának rekonstruálását kiegészítheti az a néhány misszilis, amely fennmaradt a neki címzettek közül. Ezek is többnyire a birtokaival kapcsolatosak. Özvegye Bukarestből kelt olasz nyelvű levelei szintén kiegészítésképpen szolgálhatnak életére.

Kálnoki Ádám tevékenységének nem maradt fenn sok írásos nyoma, korai halála miatt nem sikerült látványos karriert befutnia. A róla szóló források gyakran igencsak negatív, erőszakos személynek festik le. Megőrződött levelei inkább családtagjaihoz íródtak (anyjához, lánytestvéreire, Apor Péterhez), és egyrészt azt illusztrálhatják, hogy apja halála után mennyire sikerült átvennie a családfő szerepét, másrészt az élőlőszóval való kommunikációt helyettesítik. Római levelei hithű katolikusságáról és macakosságáról árulkodnak, mivel nem elégszik meg a jezsuiták vagy ferencesek tevékenységeivel, a domonkosok visszahívására törekszik, és célja elérése érdekében képes a legfontosabb előjárókhoz fordulni. Szent László-napi beszéde gondos, erudícióval megírt szöveg, azonban létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt promoterének.

IV.4. Kálnoki Antal

Élete

Kálnoki Ádám fiai közül Kálnoki Antal levelezését és feljegyzéseit vizsgálom. Választásom azért esett rá, mert egyrészt idősebb bátyjai korán meghaltak, és nem maradt utánuk olyan jelentős mennyiségű levelezés, másrészt az ő karrierje a leglátványosabb a testvérei közül. Még legfiatalabb öccse, Kálnoki Ferenc élete lehet igen érdekes a kutatás számára, akinek igencsak kalandos sorsa volt.⁶⁴⁵

Kálnoki Antal 1705-ben született, tanulmányait ő is Kolozsváron kezdte.⁶⁴⁶ Több családtagjához hasonlóan és a székelyek szokásához híven, életének javát katonáskodással töltötte. Iskolái elvégzése után 1725-ben katona lett Erdélyben a „Schönborn Dragonyos Regimentbe állván mint Cadet”,⁶⁴⁷ 1728-ban zászlótartóvá, majd hadnaggyá nevezték ki. 1733-ban Sziléziában táborozott, majd Csehországban harcolt a franciákkal. A háborúskodás alatt „nőtt jó forgásával becsülete” és 1734-ben a Pesten föllállított első erdélyi huszár serezednek a kapitánya lett. Regimentjével Belgium-

⁶⁴⁵ Apja halála után anyjával Havasalföldre került, onnan Erdélybe kényszerült szökni, mert a törökök árulással vádolták.

⁶⁴⁶ 1720-ban a grammatica, 1721-ben a syntaxis, 1722-ben a poeta, 1723-ben pedig a rhetorica osztály hallgatója.

⁶⁴⁷ BENKŐ 1783: 489.

ban harcolt, majd az 1737-ben kezdődő „török háborúban” Havasalföldön, ahol „sok törököt tett rabbá, a Tergovistára és Bukurestire elől küldetett, mint kapitány 200 lóval. Elkergette a vajdát s két ágyút nyert”, de „Pitesti-nél 3000 törökre tsapván” megsebesült, „melyet holtig viselt homlokán”.⁶⁴⁸ 1741-ben „a Prusszussal való háborúkor [...] general Baranyai kommandója alatt” mint főhadnagy, „fogságba esett és Boroszlóra vitetett másokkal együtt”.⁶⁴⁹ Kiszabadulva Csehországban telelt és folytatta a csatározást, fogságba ejtve az ellenséges kapitányt és több lovast, majd miután a csapata őbestere⁶⁵⁰ megsebesült, Kálnoki Antal kommandírozta a regimentet.⁶⁵¹ A következő évben a prágai vár ostrománál „a francia sereg ki akart ütni a Császári Huszár Regimentekre, gr. Kálnoki a tábornok bal szárnyán lévén a Pestvármegyei Regimenttel a francia lovasságot I. Ferenc b.c. császár és sok Generálok szeme láttára vissza verte, és a francia királyi vérből született Grand Mont Generalt, sok rabokkal együtt elfogta”.⁶⁵² Ezért a császár 1742-ben kinevezte ezredesnek, és rábízta az Erdélyi Huszár Regimentet, amely a Kálnoki ezred nevet kapta. További vitéz tetteiért és a császárnak tett katonai szolgálataiért 1757-ben tábornokká nevezték ki.

Hazai közéleti tevékenységét 1763-ban kezdte, amikor az 1762–63-as székely határőrség erőszakos megszervezése miatt kelt zavargások idején a főkormánysház utasítására egy bizottságot hoztak létre, hogy lecsillapítsák a lázadókat. A bizottság elnöke Kálnoki Antal volt (Kálnoki-bizottságnak nevezték, tagjai voltak még Nemes János, Ernst alezredes és Franck hadbíró),⁶⁵³ viszont a panaszokat nem tudták teljesen orvosolni, nem sikerült lecsillapítaniuk a székelyeket. Az erőszakos sorozások hatására a székelyek közt kitört lázongások vezettek a madéfalvi veszedelemhez. Az ő neve nem bukkan fel a vezetők közt, viszont a Kálnoki-huszárezred néhány tagja részt vett a véres harcban.

Felesége Simonyi Jozefa volt, házasságukból két fiuk született, Farkas (aki korán meghalt) és Lajos (1743–1793). Kálnoki Antal idejére a Habsburgok már teljesen berendezkedtek Erdélyben, kialakult egy jól bevált kormányzási stratégia. Ő pedig folytatta az elődei által elkezdett császárhű politikát, katonai szolgálatot teljesített, fiának – aki Bécsben tanult és az udvarban forgolódott – a birodalomból származó feleséget választott, Blümegeen Eleonórárt.

⁶⁴⁸ BENKŐ 1783: 491.

⁶⁴⁹ Uo.

⁶⁵⁰ Ezredese.

⁶⁵¹ BENKŐ 1783: 491.

⁶⁵² BENKŐ 1783: 492.

⁶⁵³ SZÁDECZKY 1908: 57–58, HALMÁGYI 1906, 52, valamint ALBERT 2004.

Kálnoki Antal gyakori katonáskodása ellenére igen hosszú életkort élt meg, 78 éves korában hunyt el 1783-ban Kőröspatakon. A kortársa, Rettegi György a következőképpen emlékezett róla: „Gr. Kálnoki Antal generális is ezen esztendőben holt meg. Ez igen régi és 80 esztendő, idejében jóforma, görög anyától született nagy, fekete ember volt. A törökkel való háborúkor a homlokát betörték volt, mellyel nagy martialitást mutatott. Amely regimentje volt, azt az ország állította, hogy annak legyen a neve Regimen Transsilvanicum, de ő addig mesterkedett, sokat is kompetált Macskási Farkassal felette, míg magáénak csinálta és hivatott Kálnoki regimentjének. De keveset köszöntek az erdélyiek neki, mivel az elsőrendbeli tisztek elhalván s elfogyván, készebb volt németet s más nemzetből való embereket promoveálni, mintsem hazafiai. Kivált a reformátusokat gymorborból gyűlölte”.⁶⁵⁴

Kálnoki Antal, nagypapjához hasonlóan, tanult személy volt, fiát is külföldön taníttatta, és levelezéséből kiderül, hogy unokái neveléséről is gondoskodott. A világot látott, művelt katolikus erdélyi nemességhez tartozott, a magyaron kívül ismerte a latin, német, francia, román nyelveket. Fennmaradtak anyjának hozzá címzett olasz nyelvű levelei.

A család könyvtárának több mint 20 oldalas lajstromát, 246 címmel az ő idejében 1761-ben készítették el,⁶⁵⁵ a könyvtár állományának bővítéséhez valószínűleg ő is hozzájárult, mivel a könyvek javarésze 18. századi kiadvány, és számos katonai szakkönyv címe található a leltárban. A családi levéltárban megannyi tőle származó jegyzet, apró feljegyzés található, amelyekre családja tagjait, birtokait, kiadásait rótt fel. Levelezéséről naplót is vezetett, az 1765. április–1766. március időszakban német anyanyelvű tikára, Joannes Arnoldus Linck vezette az elküldött levelek lajstromát, majd két újabb kötetben folytatta Kálnoki Antal. Azonban az ő köteteiben nemcsak levélfogalmazványok, hanem gazdasági jegyzetek és a családjával kapcsolatos feljegyzések is találhatók latin, magyar, német, francia nyelven, de szövegei nagyon nehezen olvashatók, követhetők. Úgy tűnik, hogy leveleiről ezekben a füzetekben készítette első vázlatát, mert általában tele vannak javításokkal, áthúzásokkal. Gyakran egész szövegeket áthúzott. Ezekből a szövegekből nem próbáltam levelezését rekonstruálni, mivel csak egy igen kis töredékét sikerült kiolvasnom, viszont a saját kezű füzetek íráshabitusáról árulkodnak.

Ezek a kötetek talán omniáriumként funkcionálhattak számára, mivel mindenfélét lejegyzett bennük. Megállapítható, hogy emlékeztető szerepük volt, valamint egyfajta vázlatfüzetként használta őket, ide jegyezte le mondanivalóját, itt próbálkozott először gondolatai írásba öntésével. Írás-

⁶⁵⁴ RETTEGI 1970: 419.

⁶⁵⁵ SszNL Kálnoki család, 2, 44^r–47^r.

képét összehasonlítva a missziliseivel megállapítható, hogy a leveleiben, másoknak küldött szövegeiben igencsak törekedett arra, hogy olvashatóan, kalligrafikusan írjon.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagának 1944–1945-ös elmenekítése előtt készített inventáriumok szerint az elszállításra összeállított anyagban a XXVII. ládában egy ilyen tétel olvasható: Kálnoki Antal naplója 1707–1780.⁶⁵⁶

Kálnoki Antal vallásosságának és a katolikus egyházzal kialakított jó kapcsolatának is nyoma maradt. Mártonfi György püspök végrendeletében 1000 forintot hagyott az ifjú Kálnoki Antalra, erről szóló latin bizonylata megtalálható a családi levéltárban,⁶⁵⁷ ez Mártonfi 1721-ben kelt végrendeletében is olvasható: „Kálnoki Antal grófocska (comitellus) úr Öméltóságának, akit utódom kegyeibe is a legmelegebben ajánlok, 1000 m. forintot hagyok, hogy annak évi 6% kamata szükségleteinek fedezésére fordíttassék. Ugyancsak a fiatal gróf kapja hagyatékomból azt az órát is, amellyel nekem Kunsburg gróf tartozik”.⁶⁵⁸ A családi levéltárban fennmaradt egy 1766-ban kelt oklevél arról, hogy őt és nejét a Jézus társaság kitüntetésben részesítette.⁶⁵⁹

Levelezése

Kálnoki Antal szorgos levélíró volt, nemcsak családtagjaival, hanem kortársaival is levelezett. Misszilisei arról vallanak, hogy a könyveken kívül a családi okiratokat, levelezéseket, hivatalos papírokat is gyűjtötte, szövegeiben kiemelte ezek fontosságát a jelenre és a jövőre nézve.⁶⁶⁰

A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztályán, Sepsiszentgyörgyön fennmaradt családi levéltárban lévő misszilisek közt főként a neki címzett levelek maradtak fenn, de azért az ő levélírói gyakorlatának is maradt nyoma.

Legkorábbi leveleit *Benyovszky Sámuelnek* küldte, az 1740. december 21. és 1741. március 15. közti időszakban, ebből a periódusból 4 levele maradt fenn a Magyar Országos Levéltárban a Kvassay család gyűjteményében.⁶⁶¹ Kálnoki életének ebben a szakaszában a hadsereg őrnagyánál

⁶⁵⁶ Erről a naplóról a család ma élő tagjai is tudtak.

⁶⁵⁷ SszNL Kálnoki család, 11, 38.

⁶⁵⁸ TEMESVÁRY 1931: 41.

⁶⁵⁹ SszNL Kálnoki család, 11, 41.

⁶⁶⁰ Dolgozatomban katonai tárgyú parancsaival, feljegyzéseivel, a neki írt parancsokkal, beszámolókkal nem foglalkozom, ezek a textusok egy terjedelmes részét foglalják el a családi levéltárnak, egy külön kutatás (főleg hadtörténeti jellegű) tárgyát képezhetik.

⁶⁶¹ MOL, P 444, Kvassay család, 9 csomó. A függelék VIII.18. alfejezetében Kálnoki Antal 1740. február 21-én küldött levele olvasható.

(major) és Benyovszky alezredesnek (obester lieutenant) küldte levelét. 1740-es levele azt igazolja, hogy a négy fennmaradt szöveg csak töredéke levélváltásuknak, mivel Kálnoki arról írt, hogy a sereggel történt dolgokat gyakran *raportálja* felettesének. Gyógyszer és menteprémek vásárlását kéri a katonák számára, jelentést tesz a kasszában levő pénzekről. A következő három leveléből azt tudhatjuk meg, hogy a sereget bevetésre parancsolták, útjukról számol be, 1741 februárjában Kolozsvárról, március 7-én Debrecenből, majd 15-én Borsod vármegyéből küldi levelét. Részletesen bemutatja vonulásukat, az érintett állomásokat, beszámol a Consulium Bellicumtól kapott parancsokról, a hadsereg problémáiról (lovak, eledel, pénz hiánya, szökött katonák). Levelei autográf szövegek, melyek lelkiismeretességéről, alaposágáról tanúskodnak.

Szintén ebből az időszakból maradtak fenn Apor Péterhez írott levelei is, tizenhárom hozzá címzett levelet sikerült megtalálnom. A legelső 1741. november 17-én kelt Csehországban, melyben Aporral mint édes öccse urával⁶⁶² tudatja, hogy előléptették. A későbbi leveleit 1749 és 1752 között írta Apornak, immár Erdélyből. Bár rokoni szálak fűzték egymáshoz őket Apor felesége révén, levelezésük főleg a katonasággal kapcsolatos, Kálnoki hangvétele nem mindig barátságos, sokszor egyenesen fenyegető. Apor ebben az időszakban Háromszék és Miklósvárszék főkirálybírója, Kálnoki pedig az udvari katonaság tisztje volt, ezért leveleiben a katonái érdekeit képviselte. 1749. október–november folyamán kelt négy levelében a katonák téli szállása volt a központi téma.⁶⁶³ Kálnoki október 22-i misszilisében beszámolt Apornak arról, hogy a kvártélyra kirendelt márkosfalvi ház omlik össze, amíg ki nem javítják, ő Uzonban marad a sereggel, nem költözik át oda: „Melyre nézve kívántam ex superabundanti semel pro semper, az úrnak kedves sógor uramnak jelenteni, hogy én bizony senki barátságáért nem szenvedek, Cathegorice írhatom; sótt az Uzoni qvártélyból mind addigh ki nem mozdulok, valamiglen úgy nem reparaltatik a Márkosfalvi qvartély cum suis requisitis, valamint eő Fölséghe Regulamentuma parancsollja, ki is látta vagy hallotta hogy az indispositio miatt én militari szenvedhessek. Tessék azért Méltóságos Sóghor uram oly expedienst föl találni, ne hogy az én szenvedésem a M[éltóságos] Széknek búsulására eshessék”.⁶⁶⁴

A következő levelekben is tovább folytatódik az ügy, Kálnoki kérte, hogy javítsák ki a házat, ne csak befoltozzák, mert a téli idő ismét tönkreteszi. November 23-án született levelében már fenyegetésre is sor került, határozottan igényelte, hogy adja meg, ami neki jár, „mert külömben kén-

⁶⁶² Apor idősebb, mint ő, mégis többször szólítja így.

⁶⁶³ A függelék VIII.19. részében az 1749. október 22-én küldött levele olvasható.

⁶⁶⁴ KvNL Apor cs., 34/10 fasc. 49^{r-v}.

telenítettém én is kedvem és szokásom ellen extremumot extremummal corrigálni, és tudom, hogy nem én, hanem az sógor uram fog [...]ltatni”.

⁶⁶⁵ A korpuszban három latin nyelvű misszilise is fennmaradt, ezekben is a sereg elszállásolásával foglalkozott, a generális parancsát továbbította Apornak. 1752. június 10-i levelében katonásan felszólította, hogy Hollaky nevű comissariusát intse meg: „Arra való nézve tessék M[é]l[tóság]h[o]s soghor uramnak, Hollaky uramot, helyessebb dispositio tételre regulázni, mert látván ez által az M[é]l[tóság] Széknek is kárát s rövidségét és szenvedését, ha remedáltatását nem tapasztalom, az mint is e dologhban ez utolsó jelentésem, cselekszem azután valamit cselekedhetem” ⁶⁶⁶ Megfigyelhető, hogy azok a levelei, amelyekben hasonló dolgokat kért vagy panaszkodott rövidke, katonásak, lényegre törőek.

Ezekben a levelekben nem mindig tartotta be a levélírói szabályokat, a salutatio után rögtön levele témájára tért, kimaradtak az előző levéllel kapcsolatos információk, vagy címzettje – aki mellesleg rokona is – egészsége felől való tudakozódás.

A tizenhárom levél között csupán egy található, amely nem a hadsereg ügyes-bajos dolgaihoz kapcsolódik. 1751. február 10-i misszilisében Kálnoki arról írt, hogy a családi levéltárból kértek tőle iratokat a köpeciek és barótiak közötti határperchez, a kancellistákat Aporhoz utasította, ugyanakkor kérte, hogy nyújtsa át neki a családjá iratait: „Tudhattya pedig a méltóságos báró úr soghor uram, hogy az familia levelei a méltóságos asszony néhai gróf Kálnoky Borbála asszony na[gysá]ghod kedves élete párja kezében voltak. Decedálván penigh az említett asszony maradtanak a na[gysá]ghtok kezénél, az mint ma actu is ottan vadnak. Kihez képest vagyone vagy nincs én nem tudhatom, ha vagyon is mivel nálam nincs, elől nem adhatom. Annakokáért dirigáltam az említett böcsületes cancellistákat a méltóságos báró úr sógor uramhoz oly véggel, hogy Nag[ysá]ghtok méltóztassék mindeneket kezekben adni, és ottan registraltatván eő k[e]lmeik által juxta regestrum conficiendum, hadd vehessem kezemhez a familiám leveleit”. ⁶⁶⁷ A továbbiakban kéri, hogy biztosítson a kancellistáknak egy tisztességes helyet, ahol lajstromba vehetik az iratokat. A részletből a családi okiratokhoz való ragaszkodás és ezek öröklődésének folyamata derül ki. Ezenkívül azt is megtudjuk, hogy a dokumentumok átnyújtása is külön procedúrával jár. A levél hátoldala a kancellisták nyilatkozata található, amelyben igazolják, hogy a család levelesládáját Altorján úgy találták, ahogy azt 1750-ben lepecsételték,

⁶⁶⁵ KvNL Apor cs., 34/14 fasc., 1^v.

⁶⁶⁶ KvNL Apor cs., 34/13 fasc., 1^r.

⁶⁶⁷ KvNL Apor cs., 35, 5.

ami arra utal, hogy Kálnoki Borbála halála után lezárhatták a levelesládát, hogy idegen ne férhessen hozzá, és a benne levő iratok megőrződjenek.

Az Apornak írt misszilisek közül a legtöbb nem autográf, valószínűleg íródeák állt Kálnoki rendelkezésére ebben az időszakban. A megszólítás és az elköszönés általában latin nyelvű: „Illustrissime Domine Baro Domine et Affinis mihi Calendissime”, magát pedig „Obligatissimus Servus et Affinis”-ként határozza meg.

Szintén az 1740-es évektől levelezett a Szentkereszti család férfitagjaival is. Leveleinek címzettjei feltehetőleg a korábbi kancelláriai titkárnak (nagyapja kortársa), Szentkereszti Andrásnak fia, Sámuel, majd ennek fiai, Sámuel és György. A család tagjaihoz majd fél évszázadon át írt levelei közül 26 darab maradt fenn a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztályán, a Szentkereszti gyűjteményében.⁶⁶⁸ Leveleit 1744. január 22. és 1782. augusztus 7. között írta. Mindegyik levele címzettje csupán D[omi]nus Szentkereszti néven jelenik meg, ezért igen nehéz eldönteni, hogy melyik családtaghoz szólt.⁶⁶⁹

Első levelei nem autográf szövegek, viszont többször található a szöveg végén saját kezű utóirat vagy betoldás, ezeket minden bizonnyal Szentkereszti (I.) Sámuelnek⁶⁷⁰ írta. Az 1740-es évek levelei különböző helyszínekről íródtak (Ausztria, Csehország, Hollandia stb.), ezekben (1747 októberéig 18 maradt fenn) beszámolt Szentkereszti bárónak, akit hadnagynak, majd kapitánynak szólít (Kálnoki ekkor generális) a hadsereg dolgairól, előléptetéseiről, gyakran érdeklődött a hazai dolgokról, megbízta, hogy látogassa meg birtokait. A levelekből kiderül, hogy Szentkereszti el akarta adni csapatát, és ebben segítette. A katonai pályával kapcsolatos véleménye is olvasható az 1744. február 5-én kelt levelében, melyben megírja, hogy ő úgy lett őbester, hogy megvásárolta a compániáját, „Nehéz rang szerint boldogulni az embernek hanem segítse magát ki ki minden tehetséggel, fő az ki professiot kíván csinálni az katona életből, s úgy bezek hasznót veszi nem sok idő halasztásra”.⁶⁷¹

Úgy tűnik, Kálnokit nagyon foglalkoztatta saját karrierjének alakulása, aggodalommal kísérte az eseményeket: „Báró Jósika József Ob[este]r. (...) úr leveliből nem kevés csudálkozással veszem észre, hogy még addig az 3 erigálandó compánia csak 98 emberrel és 99 lóval angeáloedott, nagyobb része pedig hátra lévén éppen nem tudok semmi remediumot magamnak adveniálni, mit kellések mívelni, holott már az capitulation[na]k terminussán is túl vagyunk, és így az bellicum consilium képtelen rescriptumiis

⁶⁶⁸ KvNL, 432 fond, Szentkereszti család, 703 (a továbbiakban KvNL, Szentkereszti cs.).

⁶⁶⁹ A függelék VIII.19. részében egy 1744. január 22-én, valamint egy 1779 október 4-én kelt levele olvasható.

⁶⁷⁰ Apja Kálnoki Sámuel mellett szolgált a bécsi kancellárián.

⁶⁷¹ KvNL, Szentkereszti cs., 703, 4*.

éjjel nappal jöttek jönnek reám, ebből meg ítélheti Capitány uram is minémű anxietásban legyek, annális inkább ha cum fine Apr[iiii] ki nem masirozhatok, félek attól, hogy az capitulationom annihilaltatik és in fine finali gyalázatban is maradok. Ezen dolognak késedelmezését pedig nem másnak köszönhetem, hanem Székely Capitány uramnk: mert ha én nekem eő k[e]g[ye]lme korán genuine reportalta volna másként Disponáltam volna magamat, nem vártam volna azt, hogy az körmemre égjen az dolog”.⁶⁷²

A székelyek sorsáról írt, megjósolva az elkövetkező évtizedek eseményeit: „Adná Isten szívesen kívánnám hogy czéllját elérné a székely natio, melly által mind felséges asszonyunknak hadi szolgálattok által több hasznót hajtának, mind az eddig való contributiojokkalés magok Natioknak Gloriájára válnék, de ebből azt hiszem, hogy semmi sem léssen, sőt tartok, hogy az Universalis Insurrectio az hazának tudom meny nyiben fog kerülni computatis computandis, hogy ha azt haza jól és tartó limite kívánná eruálni, azon költséggel nagyobb és hasznosabb figurát repraesentálhatnának”.⁶⁷³

Címzettje egy korábbi levelében beszámolt a rosszakaróiról, ő pedig kérte a további tájékoztatást róluk: „Tudom, hogy sok ellenségeim azon voltak, miképpen tehessenek kárt nekem, de ellenben mindenkoron nagy reménségem volt sok igaz impartialis hazafiai uraimékhoz, kik tudom igazságtalanságot engedni praepediáltak, s engemet absentiámban defendálni kívántak, kérem Mjéltóságos Urat nekem genuine meg írni ne terhelhessék, hogy mit főztek ellenem sok ellenségim”.⁶⁷⁴

Többször megjelenik leveleiben a levélírás habitusa, az ideális levél képe, dicsérte levelezőpartnerét sűrű és szorgalmas írása miatt: „Írhatom asztott és dicsekedhetemis azzal, hogy a többi köszt Méltóságos Báró uram punctualiter observálja az correspondentiátt, mellyet továbbis recomendálok continuálni ne terhelhessék,”⁶⁷⁵ ha nem érkeztek meg a levelei, akkor felszólította, hogy írjon, mivel egyedüli szorgalmas levelezőpartnere: „Szinte már el múlt két hete annak, hogy Capitány úr levelit nem vehettem mellyre való nézve is kérem Capitán uramot szokot kötelessége szerint tessék én vellem mentől gyakrabban s mentől hamarébb minden névvel nevezendő meg kívántató dolgokról correspondenten lenni továbbra szolgálatomban”.⁶⁷⁶ Más címzettjei felől is tőle érdeklődött, többször említette báró Josika Józsefet, akinek nem kapta meg leveleit, és kérte Szentkeresztit, hogy tudósítsa Jósika holléte felől, majd neki küldte az ő leveleit is. „Szinte már el mult két hete annak, hogy Capitány úr levelit nem vehettem

⁶⁷² KvNL, Szentkereszi cs., 703, 16^{r-v}.

⁶⁷³ KvNL Szentkereszi cs., 703, 5^r.

⁶⁷⁴ KvNL Szentkereszi cs., 703, 34^v.

⁶⁷⁵ KvNL Szentkereszi cs., 703, 12^r.

⁶⁷⁶ KvNL Szentkereszi cs., 703, 16^r.

mellyre való nézve is kérem Capitán uramot szokot kötelessége szerint tessék én vellem mentől gyakrabban s mentől hamarébb minden névvel nevezendő meg kívántató dolgokról correspondenten lenni továbbra szolgalatomban”.

Jószágigazgatójának levelét is hozzá igazította, és kérte, hogy annak válaszát Szentkereszti a saját levelével továbbítsa.

A Kálnoki család levéltárában fennmaradtak Szentkereszti Kálnoki Antalhoz címzett levelei is, melyekről megállapítható, hogy hasonlóan udvariasak, részletesek. Kálnokit „méltóságos gróf generális úr, singularis nagy jó uram”-nak titulálja, és így dicsérte 1746-ban „Az n[agyságo]s Reg[imen]t[ne]k mind a novellákból, ugy partikularis relatiokból igen nagy érdemű hire van, kit Isten továbbrais terjessen, va mit köszönniek m[é]l[tósá]g[o]s gróf úr manuductióját”.⁶⁷⁷

Későbbi levelei 1767–1782 között keltek, ezeket a borítékon levő címzésük alapján többnyire a királyi tábla ülnökének, azaz valószínűleg ifjú Szentkereszti Sámuelnek küldte. Több francia részlet is található ezekben az időskori missziliseiben. Leveleiben a nemesek közti együttműködés példáit találjuk, többször írt Szentkeresztinek arról, hogy fiai előrelépését segíti a hadseregben, kérte az ő segítségét is a családja leszármazásának kiegészítésében. Ebben az időszakban Kálnoki Antal Turi Sándorral volt perben több éven át a családi birtokok miatt, aki a család leszármazottjának tartotta magát. Kálnoki 1779. október 7-i levelében kérte Szentkeresztit, hogy családi levéltárában is nézzon utána Turi rokonainak. 1781-ben ismét hasonló óhajjal fordult hozzá, azt szerette volna, hogy a károlyvári káptalanból másoltasson le neki néhány iratot, és küldje el kapitány fiának: „Ezennel kérem ne sajnálja edgy Regium Requisitorium Mandatumat ki venni, amelyel valami leveleket kívánok az Carolyvari Captalomból Copialiter ugyan az Captalan petsétye alatt ki venni és eztet Capitány fiának meg küldeni”.⁶⁷⁸

Beszédmódjuk alapján nem érezhető különbség az egyes Szentkereszti családtagokhoz szóló levelek közt. Míg az 1740-es évek missziliseiben a magyar mellett a német nyelv jelenik meg, a későbbi időszakban a franciát használja.⁶⁷⁹ Az íráshasználatáról az is megállapítható, hogy a korai időszakban kelt levelei közül szinte mindegyiket más írta, ő csak kiegészítette egy-egy utóíratokkal, idős korában, az 1770-es években kelt misszilisei mind autográf szövegek, azonban az utóíratok itt is gyakran megjelennek. Ezekben az időskori levelekben címzettjét „méltóságos báró úr, drága régi jó barátom”-nak szólítja, hangvétele bizalmasabb, és írásképe is változott.

⁶⁷⁷ SzZNL Kálnoki cs, 9, 22^v.

⁶⁷⁸ KvNL Szentkereszti cs., 703, 47^r.

⁶⁷⁹ A különböző nyelvek használata a fiához írt leveleiben is megjelenik, ezt a dolgozatom következő alfejezetében tárgyalom részletesen.

Megfigyelhető, hogy a levéltestben az új gondolat jelzésekor nem kezdett új sort, hanem ilyenkor a sor közepén folytatta írását.

Felesége által rokonságba került a *Simonyi családdal*. A Magyar Országos Levéltárban a Simonyi család gyűjteményében öt levele maradt fenn az 1750-es évekből, melyeket a család tagjaihoz Sámuelhez és Lászlóhoz címzett Brassóból.⁶⁸⁰ A Simonyiak is katonáskodtak, a misszilisekben is főleg katonai tárgyú beszámolók, kérések olvashatók, ezenkívül pedig a felesége javaira vonatkozó dolgok. Levelei általában szikár szövegek, hangvételük kissé távolságtartó, néhol egyenesen parancsolónak tűnik. Simonyi Sámuel *bizodalmas jó akaró sógor urának* titulálja.

A családi levéltárban, Sepsiszentgyörgyön fennmaradt még 14 levele,⁶⁸¹ ezek között főként birtokai tisztartóinak, szolgálinak írt misszilisek vannak az 1750-es évekből, amelyekben utasításokat adott a jószágok igazgatásával kapcsolatosan, testvéreivel, Szalkaynével folytatott pere helyzetéről érdeklődött, családtagjairól, ismerőseiről kérdezősködött. Utasításai közül csak két konkrét dolgot emelnék ki: 1757-ben Csehországból írt levelében megparancsolja, hogy Kőröspatakon mindenkor pátert tartsanak. 1758. augusztus 5-én kelt levelében méhek tartására és szaporítására biztatta őket.

Ugyanitt fennmaradt egy 1765-ben kelt, öccsének, Sámuelnek írt levél másolata is, amelyből az derül ki, hogy a két testvér közt vita volt a családi birtokok miatt, Kálnoki az őt ért vádak ellen védekezik levelében.

Bátyja, Domokos halála után a család legidősebb tagjaként ő felelős a birtokokért, gondoskodik bátyja árvájáról. Erről egy 1746. július 16-án, Freiburgból kelt levele is tanúskodik, amelyben Székely Elek komáját kérte, hogy Juditnak, bátyja árvájának küldjön pénzt a szebeni apácák zárdájába. Ugyanezen a levélen unokahúga, Judit igazolta, hogy megkapta a pénzt.

Kálnoki Antal és fia, Lajos levélváltása

Családtagjaival folytatott levélváltásából, fiának, Lajosnak írt levelei közül maradt fenn a legtöbb. Ezek szintén a családi levéltárban találhatóak, a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztályán. Összesen 63 levél maradt fenn levélváltásukból, amelyek közül 51-et írt az apa, Kálnoki Antal,⁶⁸² és csak 12-t Kálnoki Lajos.⁶⁸³ A misszilisekből megállapítható, hogy ez egy töredékes anyag, nincs meg az összes egymásnak címzett levél, csak utalásokat találhatunk ezekre. Levelezésük kezdeti időszakából

⁶⁸⁰ MNL OL P 602 Simonyi család, 11 cs.

⁶⁸¹ SszNL Kálnoki cs. 10.

⁶⁸² 49 levél a SszNL Kálnoki cs., 8/6. csomóban található, 2 levél a 11. csomóban. A függelék VIII.20. részében három, 1772–1776 között kelt levél olvasható.

⁶⁸³ SszNL Kálnoki levéltár 17.

csupán Kálnoki Lajos levelei vannak meg, nevezetesen 6 levél (ezekből kiderül, hogy rendszeresen leveleztek édesapjával), később Lajos levelei közül hiányzik sok, csak az apa leveleiben lévő utalásból tudjuk meg, hogy folyamatosan írtak egymásnak (az is előfordul, hogy 4-5 naponként születtek a levelek, sőt amikor egy-egy örökösödésről szóló per ügye komolyra fordult, megtörtént, hogy Kálnoki Antal naponta írt fiának). A levelekben megfigyelhető a retorika szabályai szerinti szerkesztésmód, és az, hogy egy tanult modell alapján íródtak. Szinte mindenik levélben megtaláljuk a kötelező részeket: a *salutatiót*, a *captatio benevolentiaét*, a *narratiót* és a *conclusiót*, amelyet igen gyakran egybeolvasztanak az elköszönéssel valamint a *subscriptiót* és a *datumot*.

A latin retorikákból, a humanista levelekből (formulariumokból, epistolariumokból) eltanult szabályokon kívül a francia levéltudomány, a francia kultúra hatása is észrevehető a levelekben, ami egyáltalán nem véletlenszerű vagy meglepő a 18. század második felében, ahol a bécsi udvarban a francia nyelv és szokások egyre inkább elterjednek, az udvari színházakban francia előadásokat játszanak, a művelt réteg pedig a párizsi mintára franciául megjelenő lapokat olvas.⁶⁸⁴

A leveleket mindketten abból a levélírói helyzetből indítják, amelyben a másik fél levelének kézhezvételéről tudósítanak, reflektálnak a legutóbbi levélre, amely a *salutatio* részeként jelenik meg a levélírásról szóló tanításokban.

A misszilisek 1759 és 1783 között, 24 év alatt keltek, a családtagok írásszokásainak legjellemzőbb példáját képezik. Kálnoki Lajos leveleinek vizsgálata már nem tartozik a kutatási témámhoz, de ebben az esetben úgy vélem, hogy apa és fia missziliseit együtt érdemes olvasni. Ezt a 24 éves időszakot, a levelek tartalma szerint, két részre oszthatjuk, a levélváltás első fele a Bécsben tanuló ifjú apjának címzett leveleit tartalmazza. Ebből az időszakból az apa leveleit sajnos eddig nem sikerült megtalálnom, de a levelekből kiderül, hogy Kálnoki Antal is gyakran írt fiának. A második rész az immár felnőtt, családost, komoly hivatallal rendelkező férfi és apja levélváltása.

Levélváltásukból két fontosabb jellemzőt emeltem ki: az apa-fiú viszony változásának az írásban való megjelenítésére figyeltem, valamint levelezésük egyik visszatérő jellegzetességét, a nyelvek sokféleségét ragadtam ki.

⁶⁸⁴ BARANYAI 1920: 11–20.

Apa-fiú viszony a levelekben

Kálnoki Lajos a bécsi *Collegium Theresianum*-ban tanult, a családi levéltárban megtalálható több nyugta, amelyek a kollégiumnak befizetett összegekről tanúskodnak.⁶⁸⁵ Ebből az időszakból mindössze hat francia nyelvű levéllel rendelkezünk, amelyek a Bécsben tanuló ifjú misszilisei az 1759–1762-es évekből. Az 1749-ben alapított *Collegium Theresianum*-ba már elindítása óta jártak magyar diákok, akárcsak az 1752-ben alapított bécsúj-helyi katonai Terézia-Akadémiára.⁶⁸⁶ A kora újkori Európa nemesei fontosnak tartották, hogy gyermekeiket taníttassák, azok kellő ismereteket, tapasztalatokat szerezzenek.⁶⁸⁷ A fiúgyermekek nevelésére több gondot fordítottak a magyar és erdélyi nemesi családokban is, taníttatták, és ha lehetséges volt, katolikusok és protestánsok egyaránt, külföldre küldték fiaikat világot látni, okulni,⁶⁸⁸ ahogy ezt a Kálnoki család korábban említett tagjainál is megfigyelhettük.

Kálnoki Lajos leveleiből megismerjük az idegen országban tanuló ifjú kötelezettségeit, életmódját, ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy apja rendszeresen ellenőrizte tanulmányaiban, költségeiben egyaránt, valamint kapcsolatok fenntartására, kialakítására buzdította. De nemcsak a Bécsben iskoláztatott ifjú Kálnokitól kérte számon apja, hogy hol járt, mire költötte a pénzét, hanem ugyanilyen kötelezettségei vannak a peregrináló ifjakkal is, akik nemcsak tanulnak, világot látnak, hanem rokoni kapcsolataikat is ápolják.⁶⁸⁹

Az ifjú leveleinek nyelve és témája is illeszkedik az elvárásokhoz: a francia nyelv elsajátítása kötelező volt a *Theresianum*-ban,⁶⁹⁰ igen gyakran francia anyanyelvű jezsuita páterek oktatták a nyelvet,⁶⁹¹ mint ahogy ez a Kálnoki Lajos esetében is volt. A második, 1760. február 12-én kelt leveléhez egy rövid kiegészítés van csatolva, amelyben P. Albot, francia jezsuita tanára biztosította az apát, hogy fia tanulmányi előmeneteléért mindent megtesz.⁶⁹²

⁶⁸⁵ SszNL Kálnoki cs., 2., 14–28.

⁶⁸⁶ BARANYAI 1920: 23.

⁶⁸⁷ Vö. LUKOWSKI 2003: 57–71.

⁶⁸⁸ RADVÁNSZKY 1986: 378–379.

⁶⁸⁹ KÁRMÁN 2006: 72–98; vagy JANKOVICS 1999: 185–192.

⁶⁹⁰ BARANYAI Zoltán hangsúlyozza, hogy nemcsak a tanulni vágyó magyar ifjak mennek Bécsbe, hanem nagyon sok nemest is vonzott az uralkodói udvar, és ők is ugyanúgy megtanultak németül és franciául. – BARANYAI 1920: 262–267. Grünwald Béla pedig erre a jelenségre vezeti vissza a katolikus magyar nemesek elidegenedését: GRÜNWALD 1888: 91–106.

⁶⁹¹ BARANYAI 1920: 24–25.

⁶⁹² SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc 119°: „Monsieur Pénétré des sentimens de la plus vive reconnoissance, je ne Laiserais échapper aucune occasion de travailler à la perfection de monsieur votre cher fils, Trop heureux, si par là je puis vous convaincre que je m'en fais gloire d'être

Az ifjú leveleinek fő témái az oktatás, tanulás, a bécsi események, mindennapok. Kiderül belőlük, hogy apja folyamatosan tanácsokkal látta el.

A tanulással kapcsolatos levélrészletekben többnyire a sikeresen letett vizsgáiról számolt be, vagy arról, hogy mit tanult. Egy ilyen levélrészlet magyar fordítása így szól: „Ellenkezni kell abban, hogy a matematika nehezebb, mint a logika és sok erőfeszítést igényel a megértése. De hogy az Ön kedvében járjak, az összes lehetséges szenvedésnek alávetem magam, és ha kell, éjjel és nappal tanulok, hogy haladjak”.⁶⁹³

Egy hasonló francia nyelvű levélrészlet fordítása: „Értesítem Önt, hogy az új rektor atya előtt levizsgáztam, és abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a rektor atya nagyon megdicsért, ami a két vizsgát illeti, nagyon jól sikerültek”.⁶⁹⁴

Egy másik alkalommal a vizsgáival védekezett amiatt, hogy nem hajtotta végre az apai parancsot: „Örömmel tettem volna eleget annak a kötelességemnek, hogy válaszoljak az Ön levelére, ha nem lett volna két akadálya: 1. Már háromszor voltam a kancellárnál, de egyszer sem találtam otthon, mindannyiszor anélkül tértem vissza, hogy megmutathattam volna a levelet. A jövő vasárnap ismét elmegyek, és ha otthon találom, megmutatom neki a levelet. 2. Készülöm kellett egy vizsgára jogból, amelyet örömmel fejeztem be a rektor atya és a fő atya előtt, akik meg voltak elégedve”.⁶⁹⁵

A bécsi ifjak élete viszont nemcsak tanulásból állt, Kálnoki Lajos leveleiben is található néhány utalás különböző szórakozási formákra, mint például arra, hogy biliárdozni tanult „*jeu de billiard*”,⁶⁹⁶ és azzal mentegetőzött, hogy nem fizetett az órákért, mert az *Emmanuel Collegium*ból Mr. de Madocsáni tanította, ugyanakkor a levelekből kiderül az is, hogy élénk társasági életet élt, találkozgatott ismerősökkel, meglátogatta őket, igen gyakran az apja tanácsára, kérésére. Ezekről az eseményekről mindig beszámolt és leveleiben tolmácsolta a meglátogatott rokonok, ismerősök szüleinek küldött üdvözlését. Ezenkívül azt is megemlíttette, hogy készül a portréja, de a nedves idő miatt a festő nem tudott dolgozni, és így később lesz kész,⁶⁹⁷ többször írt arról, hogy ruhát csináltatott a szabónál magának (pl. gálaruhát), valamint, hogy szeretett volna egy esős időben viselhető ruhát rendelni: „*une habit de pluie d'argent galoné en or*”.⁶⁹⁸

avec le plus profond respect et le plus inviolable dévouement.

Monsieur, Votre très humble et très obeisant serviteur, P. Albot Jesuite françois”

⁶⁹³ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 118^r.

⁶⁹⁴ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 120^r.

⁶⁹⁵ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 121^r.

⁶⁹⁶ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 121^v.

⁶⁹⁷ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 121^v.

⁶⁹⁸ SszNL Kálnoki cs., 8/6 fasc. 123^v.

A királynő kollégiumi látogatásairól is beszámolt mint jelentős eseményről, de emellett udvari híreket, pletykákat is közölt: pl. Erdődi gróf-nét udvarhölgynek választották.

Leveleiben a pénz és a költségek állandó témaként jelentek meg, ez egyrészt azzal magyarázható, hogy szüleinek el kellett számolnia az elköltött pénzzel, leveleihez csatolja az éves kimutatást a költségeiről, és többször kért pénzt vagy szüleitől, vagy azoknak megbízott embereitől. Másrészt az apja, Kálnoki Antal is hasonló feljegyzéseket végez a maga számára, ezzel példaként szolgálhatott a fiának, és a fennmaradt jegyzeteiből, írásaiból kiderül, hogy vagyonához, birtokaihoz igen ragaszkodott, mindent megőrzött, lejegyeztet, amit később felhasználhatott.

Ezek az információk egyfelől a családtagok korabeli viszonyáról árulkodnak: az apák szigorúan ellenőrzik a fiaik életét és költségeit, ezzel próbálják megelőzni azt, hogy esztelenül költsékezzenek, vagy esetleg rossz útra térjenek.⁶⁹⁹ Kálnoki Lajos és apja között tipikus apa-gyerek viszony van, amely hasonlít a patrónus-familiáris vagy akár az úr-szolga viszonyhoz, abban az értelemben, hogy a fiú alázatosan követi az apai parancsokat, még akkor is, ha esetleg nem ért velük egyet. Valószínűleg apja hatására vagy kérésére kimutatást vezetett költségeiről, kiadásairól, és kikérte apja véleményét, mielőtt egy-egy komolyabb döntést hozott volna. Másfelől a Bécsben tanuló ifjak életébe is bepillanthatunk a levelek alapján, a szórakozás, tanulás mellett kiderül, hogy igen gyakran voltak anyagi problémáik még a nemesek gyermekeinek is.

Ezek a levelek mindenképp a kapcsolattartás eszközei, a családon belüli kommunikációra szolgálnak. Tartalmukból látható, hogy csak a legfontosabb dolgokat közölték bennük a levelező felek, azaz a tudományos előmenetel közlése mellett a bécsi kapcsolatok fenntartásáról, saját pozíciójuk kialakításáról biztosították az otthoniakat, valamint az anyagi természetű problémák megoldására és tisztázására szolgáltak. Formailag megfelelnek a korabeli levelezési szokásnak.

A levelezés második részében változik a levélíró felek pozíciója, Kálnoki Lajos már nem a segítségre, támaszra szoruló ifjú; a levelekből egyre inkább az olvasható ki, elvárta, hogy apja egyenlő félként kezelje, Kálnoki Antal pedig leveleiben beszámolt fiának a birtokokkal kapcsolatos dolgokról. Viszont az ő leveleiben észrevehető, hogy nehezebb esett átengedni fiának a dolgok fölötti ellenőrzést.

⁶⁹⁹ Bethlen Miklós is utasította leveleiben második feleségét, hogy fiát, Józsefet szoktassa a kávéra, hogy ne legyen részeges, mint a bátyjai: GÉBER 1905: 162.

Kálnoki Antal levelei

Kálnoki Antal missziliseiből jellemét és életkörülményeit is megismerhetjük. Leveleiből ítélve nagy tekintéllyel és ismeretségi körrel rendelkező ember volt, aki megszokta, hogy ő ellenőrzi a családtagok életét, az ő kezében fonódnak össze az események szálai, és ezen öregkorára sem akar változtatni, még akkor sem, ha fia, levelei szövege szerint, néha ellenkezett. Igen gyakran írt fiának, és részletesen beszámolt ügyeiről, néha több levélben is megismételte ugyanazt, máskor pedig részletes instrukciókat adott. Leveleiben igyekezett a lényegre törni, utasításokat adott, ez katonai pályájára való tekintettel akár természetes is lehetett, viszont gyakran ismétli önmagát, például a tizenharmadik levelében, mely 1776-ban kelt, háromszor kérte meg a fiát, hogy küldjön neki egy jogászt, aki elkezdheti a Turi Sándor elleni újabb pert.

Missziliseiből kiderül, mennyire fontos volt számára az írás, a levelek, a családi papírok, iratok, erre utalnak a következő levélrészletek: „édes fiam Szt István nap után győjj hozzánk, hadd mutathassam meg az familia és az én keresetemről leveleket, és egyébről is hadd tehessek rendelt”,⁷⁰⁰ vagy: „kérlek adandó alkalmatossággal küldd meg nekem vagy az origi[ná]l[t] vagy az transcriptumot, Tury György és Kálnoki István szüle atyám contractusát, hadd tehessem rendiben az több levelekkel az Kálnoki Anna végett”.⁷⁰¹

Az írás fontosságát az is bizonyítja, hogy a családi levéltárból a Kálnoki Antalnak címzett levelek közül maradt fenn a legtöbb. A levélírás, a levelezés számára is eszköz volt: a kommunikáció, a kapcsolattartás, de ugyanakkor az önigazolás eszköze is. Leveleiben a családfő szólalt meg, akit különböző szerepekben látunk, különböző célból és módon írt fiának. Egyrészt tanácsokkal látta el. Ezek a tanácsok lehetnek a birtokok igazgatásával kapcsolatosak: „Az Berkei juhakat meg kell nyíretni az őszre az idei báránnyakkal, mert ezeket tavasszal és ősszel is meg kell nyíretni, különben vagy meg varasodnak, vagy a gypjokat el hullatják”.⁷⁰²

Életviteli, egészségügyi tanácsok is találhatók leveleiben: „Édes fiam, az délutáni álomtól ójad magadat, különben soha egészséges ember n[em] leszel, az gyermekidet is keményen tartsad, Jankó[nak] ugyan kell keménység, mert malitia superat aetatem. Én édes fiam valójában rosszul vagyok”.⁷⁰³

⁷⁰⁰ SszNL Kálnoki cs., 17, 81^v.

⁷⁰¹ SszNL Kálnoki cs., 17, 102^v.

⁷⁰² SszNL Kálnoki cs., 17, 32^v.

⁷⁰³ SszNL Kálnoki cs., 17, 58^r.

Amint az előbbi részből kitűnik, Kálnoki Antal szükségesnek látta, hogy unokái nevelése kapcsán is tanácsokkal lássa el fiát: „már ideje levén, hogy Jankónak egy válogat[ott] jó praeceptort keressünk, aki az német francia nyelveket tudja. Lehet az piaristáknál olyast kapni. Jut eszemben, hogy G. Generalis Gyulay gyermekeinél volt olyan piarista, talán mi is kaphatunk olyast. [...] P.S. de jobbnak tartanám, ha egy jó világi praeceptort kaphatnánk”⁷⁰⁴

Kapcsolatok kialakítására is biztatta, kérte, hogy keressen fel olyan befolyásos személyeket, akik ismeretségi körükből vagy pozíciójukból kifolyólag egy-egy peres ügyüket előbbre vihetik, segíthetnek probléma esetén, pl: „Édes fiam szerezz jóakarókat az királyi táblán, tudom S[zen]t-kereszty is ha rea bízod, maga fáradozni fog jóakarókat szerezni”⁷⁰⁵

Leveleiben legtöbbször tudósításokat, jelentéseket küldött fiának a családi perek állásáról, mivel levélváltásuknak ebben a második részében folyamatosan perben álltak valamelyik rokonnal a családi birtokok öröklése miatt. Erre példa a következő levélrészlet, amelyből a családi levéltár sorsáról is megtudunk adatokat:

„reá akadtam, hogy az mi jószágunk az Kálnoki Sándor más lineáján is fiú ágat illet, és erroneé, azért oszlott fiú leányra, mivel az familia levelei Apor Péterné kezénél voltak mind tutrixnél, és nem lévén kezünknel osztozáskor, e mián esék a hiba. Hogy Petkinének portiót adtak, mint fiú leánynak, és per consequens ma Sámuelné leánya mint fiú leány bírja részét. Mivel pediglen magad retractáltál, azon retractatit ide kell küldeni, és amellet akár a Királyi Tábla Praesessenel, akár Gubernium, akár valamely ítélő mester ellőtt háromszéki és más helyeken levőkről procuratoria constitutitot vallj, és azt is nekem meg küldeni kellek, hogy una fidelia Kálnoki Sándorral, aki is Turi Sándor ellen kíván procedálni mi is a magunk jussunkat mannteneallassuk, és az fiú leánytól meg menekedhessünk, őket Istenesen egy pénzig kifizetvén”⁷⁰⁶

Írásai arról árulkodnak, hogy nemcsak igen kiterjedt ismeretségi köre volt, de székelyföldi *elszigeteltségében* is mindig tudta, hogy kihez kell egy-egy ügyben fordulni, ki az, aki segíthet. Ugyanakkor a közéleti eseményekkel, hírekkel is tisztában volt: „Újságul írhatom, hogy itt oly hír futamodik, hogy Daniel Lőrincz, es Báró Henter Ferencz az Thesariussi Dicasteriumban Consiliariusok lennének”, majd franciául folytatta: „avec un apointment de 3000 f. pour le premier, il a Servi deja long tem[ps] mais pour le dernier depuis [...] qu’il est devenu Juge Royal, cela me parait tres

⁷⁰⁴ SszNL Kálnoki cs., 17, 63^v.

⁷⁰⁵ SszNL Kálnoki cs., 17, 53^v.

⁷⁰⁶ SszNL Kálnoki cs., 17, 25^{r-v}.

accelerer son avancement. Peut etre M B:B:l'a aidé".⁷⁰⁷ Nemcsak közéleti híreket közölt, hanem birtokairól, pl. a cserteki bányákról, az időjárásról és egyéb kuriózumokról, pl. a pestisjárványról is beszámolt.

Igen gyakran panaszkodott fiának egészségügyi állapota miatt: „Én édes fiam az lopó hidegben nyomorgok. Igen elbágyódám mivel ezen betegség álmatlanságot okoz és emián igen meggyengül[tem]”.⁷⁰⁸ Egy hasonló rész: „bár tudna valaki valami olyas orvosságot az lopó hideg és az álmatlanság ellen. Az hideget alig érzem, a meleget is utána, de azután az álmatlanság egészen megbágyaszt”.⁷⁰⁹ Anyagi helyzetének romlása is elkésérítette: „Valójában búsulunk, hogy hova titted az 3500 ft, mivel Bél-dinek is meg nem fizetted bárcsak az itten levő adóságot fizethettem volna meg belőle, és úgy azután inkább lehetett volna segéltenem nektek. Mi bizonyon napról napra szegényedünk az sok adóság mián”.⁷¹⁰ Rokonai is sok panaszra adtak okot, mivel tőle kérték a részüket az örökségből, elégedetlenek voltak az árendával, amit bizonyos földrészekre fizetett, azzal vádolták, hogy saját érdekében eltüntetett a családi iratok közül olyanokat, amelyekkel a leányág örökösödését be lehet bizonyítani. Erre utal a következő levélrészlet: „arra nézve én lemondok az árendáról és javaslom, hogy te csak a magad részedről provideálj, mert ezen atyafiakkal jót nem lehet tenni. Jött mindennapi mortificatio. Nem szégyellette József engemet contentussal gyalázni, és testamentumot Sámuel leányáról tenni, a fiú leányágot admitalni, hol házasodni, hol testamentumot újabban csinál”.⁷¹¹

Leveleiben a legérdekesebb részek mégis azok, amelyekben szidta fiát, szemrehányásokat tett egy-egy tette miatt. Kálnoki Antal leveleiből úgy tűnik, hogy Kálnoki Lajos többször okozott apjának bosszúságot. Egyrészt az anyagi jellegű ügyekből származnak a kettejük közti konfliktusok: „Csu-dálkozom, hogy bátorkodol írni 4000 f[orint] bécsi költségről. Kőröspataki portio 20 esztendeig azt be nem hozza, ha szintén nagyobb részére súlyos kár ennek. Én 500 forintért Bécsben mentem utolszor, ottan mulatom 3 hónapigik [sic], elvégeztem a dolgomat, és úgy nyertem az Székely jószágára assidatiot, de én nem jádzottam, comediaban csak kétszer mentem, fac ita et laudaberis. Könnyű a pénzt elkölteni, de szerezni unde, quando et quo modo: ha volna olyas *superfluitas* pénzem, jó szívvel, de ubi non est, ottan ne keress”.⁷¹²

⁷⁰⁷ Magyarul így hangzik: „3000 forintos bérért. Az első közülük már régóta teljesít szolgálatot, de a második csak két éve lett királyi bíró, úgy tűnik nekem, hogy túl gyorsan halad az előléptetésekben. Valószínűleg M.B.B. segítette.” SszNL Kálnoki cs., 17, 14f.

⁷⁰⁸ SszNL Kálnoki cs., 17, 54v.

⁷⁰⁹ SszNL Kálnoki cs., 17, 56f.

⁷¹⁰ SszNL Kálnoki cs., 17, 51f.

⁷¹¹ SszNL Kálnoki cs., 17, 50f.

⁷¹² SszNL Kálnoki cs., 17, 103v.

A konfliktusok forrása volt az is, ha fia nem hallgatta meg tanácsait, vagy nem számolt be részletesen a tevékenységéről, a családi perek állásáról, valamint az is, hogy nem közölte apjával előre, hogy hová utazik, és így az nem tudta hová küldeni leveleit: „Édes fiam elmentél Dévára, onnét hova mentél, előre meg nem írtad, az leveleim imitt amott hevernek, nagy negligentia és veszedelmes. Ha csak az úr a mennyekben meg nem szán, már a procurator Teleky is félhet, az mint az leveléből lehet érteni, és van oka”.⁷¹³ Konfliktusra adott okot a családi vagyon, ingóságok nem megfelelő gondozása, pl.: „Emellett hogy gondoltad meg, hogy az magad (?) levő kancákon, a hátokra tetetni 2 mása sőt Bándra küldeni, hiszen azzal úgy elrontád a hátokat, hogy mindenáron el vesznek. Én pedig nem vagyok többek in statu, hogy olyassokat procuraljak. És most afféle lovat pénzzel nem lehet alább venni 40 vagy 50 aranyokkal. Az ilyenekben distictiot kel- lenek tenni, mert különben megítélta magát az ember”.⁷¹⁴

Leveleiben, mint már korábban láttuk, gyakran panaszkodott betegsége, öregsége, ezek a panaszok szociális sztereotípiaként is felfoghatók, működésük és szerepük hasonló lehet ahhoz, ahogy a korabeli hölgyek, nemcsak özvegyek, árváknak nevezik magukat.⁷¹⁵ Kálnoki Antalnál ennek a beszédmódnak egyik megnyilvánulási formája: „Édes fiam öreg ember vagyok, nem magam, hanem érettedért fáradok, küldd meg mennél hamarabb az procuratort idő halasztás nélkül, és ezután csak rövideden is akárhová mégy vagy hol leszen jártassod, írd meg nekem előre, hadd tudhasam judicalé neked mindenről írni, hogy periculum ne legyen in mora”.⁷¹⁶

Viszont az ezt követő levélben már arról számolt be, hogy fiát se látogathatta meg, és a katonasághoz sem mehetett, mert három „processusa” van folyamatban, és nincs ideje. A továbbiakban pedig az derül ki, hogy „öregsége és betegsége” ellenére különböző tervei, céljai voltak: „Ha tudnám báró Bruckenthal Tordán által menését, amikor Bécs felé veszi útját, akkoron oda mennék, volna különös beszédem vele az székely natio, és itten levő sok confusiokról”.⁷¹⁷ Ez a rész Susannah R. Ottaway állítását igazolja, aki szerint a kora újkori Európában az öregebb generáció tagjainak célja az volt, hogy megőrizték függetlenségüket az utolsó napjaikig, családjuk és a társadalom teljes értékű tagjai maradjanak, amíg csak egészségük engedi.⁷¹⁸ Ottaway szerint ez nem azt jelenti, hogy az emberek elszigetelődnek, mivel az idős emberek életüket nem a függőség vagy önállóság kettősségében látják, hanem férfiak és nők egyaránt szorosan kö-

⁷¹³ SszNL Kálnoki cs., 17, 105^v.

⁷¹⁴ SszNL Kálnoki cs., 17, 50^v.

⁷¹⁵ Vö. FAZAKAS 2007: 259–278.

⁷¹⁶ SszNL Kálnoki cs., 17, 46^r.

⁷¹⁷ SszNL Kálnoki cs., 17, 63^r.

⁷¹⁸ OTTAWAY 2004: 1.

tődnek családjukhoz és közösségükhöz, megvannak a családi feladataik, és a családi kötelek életük folyamán erősek maradnak. Az idős szülők, ahol csak tudják, morálisan, fizikailag és anyagilag egyaránt támogatják gyermekeiket, remélve, hogy ha úgy adódik, akkor majd rájuk támaszkodhatnak.⁷¹⁹ Mégis kötelességüknek tekintették, hogy öreg napjaikra pénzt tegyenek félre,⁷²⁰ ezzel magyarázhatók Kálnoki Antal aggodalmaskodásai is fia és saját anyagi helyzetét illetően.

Kálnoki Antal fiához való viszonyulása igen gyakran egybeesik a 18. századi angol társadalmat vizsgáló Ottaway állításaival, aki az idős szülők és felnőtt gyermeke közti viszonyt hármass pillérre helyezi. 18. századi naplók elemzése alapján: az első egy mély érzelmi kötődés, amelyet szülő és gyermeke egyaránt elvár, és gyakran tapasztal is; a második szerint az idős szülők a gyermekeikre felnőttkorukban is vigyáznak fizikailag, és ha szükséges, akkor anyagilag is; a harmadik szerint az idősebb szülők kevésbé direkt módon is gondoskodnak gyermekeikről. A gyermekeik tanácsokkal való ellátása és támogatása, úgy tűnik, az idős emberek egyik legfontosabb és legbeteljesedőbb szerepét adták a 18. században.⁷²¹

Kálnoki Lajos levelei

Kálnoki Lajosnak diákévei eltelte után, 1770-ből maradt fenn az apjához címzett első levele. Ezek a levelek már egy fordulópont után, az életciklus egy új szakaszában, egy új élethelyzetben íródtak, mivel időközben megnősült, de sajnos ennek körülményeiről egyelőre nincsenek bővebb információim. Csak azt lehet tudni, hogy 1764-ben Bécsben vette el feleségül Blümegen Eleonorát. 1770-ben, amikor levelét írta, már megszületett első gyermeke is, János. Ebből az időszakból hat magyar nyelvű levele maradt fenn. Ezek a levelek már más pozícióból íródtak, a levélkezdő és -záró formulák udvarias hangvétele megmaradt, de ezekben a textusokban észrevehető, hogy egy tapasztalt férfi beszél: „Az miről Nagyságod méltóztatott írni az üdö, alkalmatosság és Istennek kegyelme fogja megmutatni mire lehet mennünk, mert az mostani világban igen gyéren szokták az ajándékokat vetni”.⁷²²

Kálnoki Lajos missziliseiben is a családi birtokokért folytatott pereké volt a főszerep, ezenkívül ő is tudósította apját az eseményekről. Igen gyakran voltak anyagi természetű vitáik, összetűzéseik. Ezek abból adódtak, hogy Kálnoki Antal gyakran hozott meg úgy fontos döntéseket, hogy

⁷¹⁹ OTTAWAY 2004: 2–3.

⁷²⁰ OTTAWAY 2004: 8.

⁷²¹ OTTAWAY 2004: 142.

⁷²² SszNL Kálnoki cs., 8/6, 127^r.

nem kérte ki fia véleményét, az immár felnőtt, családos Kálnoki Lajos leveleiben lázadt ez ellen:

„Nagyságod dátum nélkült [sic] utolsó írásomra tett jelentéséből értettem, hogy Kálnoki Jozeph és Sámuelné Bándi részekre az én képeben N[a]g[yságo]d lemondott volna az árendáról, valójában, ahol én ebben nem consentáltam volt, méltán lehet én nékem sajnálni, hogy hogy is gondolja N[a]g[yságo]d, hogy az ménesemet, feles juhaimot és szarvas marháimot csak szénával is interteneálhassam. Csak csupán minden esztendőben az szénára legalább 400 forintot kellene költenem, hát az Bándi economiának folytatására, és magamot itten búza dolgában honnan fogom tartani, hát, ha azon kevés számból álló z[s]ellérek, és cigányok az kezem alól ki mennek, az economiát kivel folytassam, hanem ha magam veszek kapát és kaszát az vállomra, és az mezőre kapálni, és kaszálni ki megyek. Már ha N[a]g[yságo]d éntőlem azon kétszáz forintokat sajnálja, ahol ötven vagy hatvanezer forintokat az bányákra költeni nem sajnálotta, és az által mind engemet és onokáit szegénységben kívánja juttatni, arról nem tehetek. De hogy szemem előtt más árendában bitangolja azon részeket (ha kölcseneznem kelletik is) még sem engedhetem meg, annyival is inkább, hogy az elmúlt ősszel minden részen lévő földeket igen szép tiszta búzával vetettem volt be (...) járul ehhez, hogy az Lőrintzében az őrmennyel az mi kezem alatt volt contractualiter esztendőként 260 m. forint árendára bocsátottam őnekie. Mindezeket így megértvén, instálók N[a]g[yságo]dn[a]k ezen megesett bajt igazításban méltóztassék venni. Kálnoki József és Sámuelnének is megírtam, hogy lehet, hogy N[a]g[yságo]dn[a]k homályosan írhattam és abból esett volna az magyarázás, hogy az ők részeket árendában nem akarnám tartani, a holott is csak az árendatitia summának neveltetését sokallottam vala”.⁷²³

Más olyan levélrészletet is találunk, ahol kibújt a szófogadó és tiszteletteljes fiú szerepéből, hangot adott haragjának és felháborodásának:

„Még egyre kérem Nagyságodat! Irántam se egyszer se másszor Bruckentálnak [sic] ne írjon N[a]g[yságo]d, hogy ő neki kerüljen, és a N[a]g[yságo]d levelivel engemet hazutolni kívánjon. Kőrőspatak Tordához nem szomszéd falu, hogy minden órában N[a]g[yságo]d[o]lt egy és más incidentiákról informálhatnám, és noha az véle való dolgaimról Apológiát nem irtam is N[a]g[yságo]dn[a]k, de sok rendbéli írásaimban bajaimot eléggé declaráltam volt N[a]g[yságo]dnak”.⁷²⁴

Egy hasonló részlet, amelyben elégedetlenségét fejezte ki:

„Csudálkozom pedig, hogy az N[a]g[yságo]d írásaiból kelletik értenem, hogy mindeddig halasztotta légyen *penes novum gratiosum* Turi ellen procedáltatni; a holott jól jut eszemben két ízben is írásommal tett azon jelentésem, hogy nem volna szükséges avval az procurator Teleki beérkezéséig várakozni, hanem procedáltatna N[a]g[yságo]d azalatt is, és nyújtana az Miklósvári Táblához az

⁷²³ SszNL Kálnoki cs., 8/6, 133^v–134^{r-v}.

⁷²⁴ SszNL Kálnoki cs., 8/6, 134^v.

Causanak series kinyeréséért egy instantiat; de úgy vészem észre, hogy midőn N[a]g[yságo]d az leveleimet elolvassa, azokat aligha el nem fogja vetni, reflexiót sem tévén azokra, melyet is abból lehet gyanítanom, hogy levelemre egyszer sem nyerhetek Nagyságodtól egész nexussal való feleleteket”.⁷²⁵

Ezekben a textusokban megfigyelhető, hogy Kálnoki Lajos fokozatosan próbálta átvenni apjától a családfő szerepét (az utóbbi levélrészlet írásakor már negyvenéves), ő is utasításokat adott, amelyeket apja viszont nem tartott be, ami azzal is magyarázható, hogy az immár hetvenedik életévén túl levő Kálnoki Antal még igyekezett megőrizni tekintélyét és függetlenségét.

Más leveleiben viszont Kálnoki Lajos kénytelen volt anyagi problémáit tisztázni, apjának beszámolni a kiadásairól:

„Ami az 3500 f[orin]t elköltését illeti, Béli urat az productionale forumon harmad idején ki akartam füzetni, de Szebenbe nem tanáltam volt, ugyancsak 4 esztendő restans interessér annak utána egyszerében megküldtem, Futrákinak pedig az 1000 f[orin]t[o]k[at] régen megadtam, ezek szerint Bélinek az Capi-tálist, és Vas Sandornénak is meg nem adtam. Vagyon két esztendeje, hogy egy fillért se látok az jószágból nem lévén semminek ára, e szerint abból is kellett szükségemet pótolnom, mert is legalább az milyen terhes házal vagyok, és az mennyi emberek megkeresnek, könnyen az füzetésemen felyül költek még 1000 forintokat. Borokot újra kellett vásároltatnom, (...) az jezsuiták capitalisának decemberben az interest meg kellett küldenem, Szebenbe egy elkerülhetetlen az magam dolgaimban utam fog érkezni. Mindezekért ha falban verném is az fejemet de kénytelenítem újra 1000 forintokat kölcsenezni. Én rossz gazda sohasem voltam, de semmiből capitalisokat nem lehet gyűjteni”.⁷²⁶

Leveleiből kiderül, hogy elfogadta és elismerte az atyai tekintélyt, fiai sokáig a szüleinél nevelkedtek, közösen vitték végig a családi pereket, viszont néhány alkalommal kénytelen volt apja döntéseivel ellenkezni.

Mindezek alapján elmondható, hogy Kálnoki Antal és Lajos levelezéséből apa és fiú története, egymáshoz való viszonyulása rajzolódik ki. A levelekben felismerhető a folyamat, ahogy az ifjú Kálnoki felnőtté válik, megváltozik apjához való viszonyulása, az idős Kálnoki pedig érett férfiből, családapából öreg emberré lesz, aki még mindig makacsul ragaszkodik elveihez, meglátásaihoz, családfői szerepéhez. Megtudjuk, hogy a családi viszony nem volt mindig zökkenőmentes, apa és fia nem mindig értettek egyet, nem mindig *beszélték ugyanazt a nyelvet*, ezeknek a konfliktusoknak pedig igen gyakran a köztük levő korkülönbség az oka. Amint a kiemelt részletekből látható volt, a konfliktusok legtöbbször abból fakadnak, hogy egyik fél nem hallgatta meg a másikat, vagy nem úgy cselekedett, ahogy a másik elvárta. Kálnoki Antal apaként elvárta, hogy fia mindenben

⁷²⁵ SszNL Kálnoki cs., 8/6, 135^{r-v}.

⁷²⁶ SszNL Kálnoki cs., 8/6, 129^{r-v}.

ráhallgasson, parancsait, utasításait pontosan végrehajtsa, Kálnoki Lajos pedig az ifjú generáció tagjaként apja tanácsait, meglátásait nem mindig tartotta helyesnek, a dolgok új megközelítését javasolta, de általában azzal szembesült, hogy apja nem hallgatta meg. A kettejük közti távolságból kifolyólag az írást, a leveleket használták fel eszközként a családi konfliktusok lebonyolítására, indulataik közlésére. A levelekből kiderül, hogy még ha késve is, igen gyakran orvosolták a nézeteltéréseket. Ezek a levélrészletek sokszor az élőbeszédhez hasonlóan tartalmazzák a levelező felek indulatait, haragját.

Apa és fia leveleiből kitűnik, hogy számított a köztük levő 38 év különbség, még ha ugyanazokért az ügyekért is harcoltak, nem mindig ugyanúgy próbálták ezeket megoldani. Kálnoki Antal családi iratokra hagyatkozott, és igen gyakran kereste egy-egy ismerős barát segítségét, fia sokszor másként látta a dolgokat, kereste a feladatok megoldására alkalmas embert, és a megfelelő pillanatot. A késői levelek írásakor már Kálnoki Lajos is komoly tisztséggel rendelkezett: főispán volt, családja és tekintélye volt, nehezen viselte, hogy a családi birtokokat még mindig az apja kezeli, ő hozza meg a döntéseket, szeretne beleszólni, véleménye van. Mégis az apa iránti tiszteletből adódóan legtöbbször elfogadta annak véleményét, utasítását, csak néha lázad ellene. Kálnoki Antal leveleiben gyakran kikérte fia véleményét, de nem mindig hallgatta meg, igyekezett egyenlő félként kezelni, de még idős korára is megszigta költekezései miatt. 1781-es bécsi utazása előtt tanácsokat ad, hogy merre alkalmasabb mennie, mennyit kellene maradnia, és pontosan kiszámolta, hogy mennyi útiköltséget ad, mire mennyit költhet a fia, a három hónap alatt, amíg ott tartózkodik, mennyi pénzre lesz szüksége.⁷²⁷

A két fél leveleiben fellelhetők a Keszeg Vilmos által bemutatott, ún. életrszakaszokra jellemző írásmódok,⁷²⁸ vagyis az, hogy az ifjúkori szövegekre az önaffirmációs írásmód, az idős koriakra a számvetés jellemző.

A különböző családi levelek, feljegyzések átvizsgálása után elmondható, hogy a családban az írásnak igencsak praktikus, gyakorlatias jellege van, a gyakorlati élethez kötődik, az apa-fiú levelezésben távolság miatt a kommunikáció eszköze és az emlékezés, valamint emlékeztetése is. Kálnoki Antal több levelében elmondta ugyanazokat a dolgokat a család történetéről, a családfáról, ezzel mintegy erősítette ezeknek az adatoknak a fia általi rögzítését, továbbörökítését, ezenkívül pedig minél több írásos nyomot hagyva megörökítette, archiválta az utókor és azok számára, akikhez eljuthattak a levelei. A leírt szöveg és az igazság közti összefüggést

⁷²⁷ SszNL Kálnoki cs., 17, 106^v–107^{r-v}.

⁷²⁸ KESZEG 2008: 157.

tekintve elmondható az is, hogy az adatok többszöri leírása által legitimizálta azokat.

A levelek nyelve⁷²⁹

Peter Burke *A nyelv társadalomtörténete* című tanulmányában⁷³⁰ hangsúlyozza, hogy nem újdonság az, hogy az uralkodó osztály a nyelvet esz-közként is felhasználta, mivel az legalább annyira alkalmas lehet a meg-tévesztésre vagy a kontrollra, mint a kommunikációra. Burke a különböző nyelvek vagy nyelvi regiszterek különböző kontextusban, beszédterületen való használatát példázza középkori és kora újkori esetekkel. Az egyik példája V. Károlyhoz, a többnyelvű uralkodóhoz kapcsolódó anekdota, amely szerint egyszer megjegyezte, hogy a franciát az ember a követekkel használja (vagy ha hízeleg), az olaszt a hölgyekkel (vagy a barátaival), a németet az istállófiúkkal (vagy ha fenyegetőzik), a spanyolt pedig Istennel. Burke kiemelte azt is, hogy nemcsak a középkori vagy kora újkori elitre jellemző a különböző nyelveknek különböző kontextusokban való felhasználása, és az amszterdami portugál zsidó közösség példájával támasztotta alá feltevését, melynek tagjai egymás közt spanyolul vagy portugálul társalogtak, a kívülállókkal hollandul kommunikáltak, a zsinagógában pedig héberül beszéltek.

Burke példái is jól illusztrálják azt a feltevést, hogy minél több nyelvet ismer egy személy és képes azt funkcionálisan felhasználni, eszköztára annál inkább bővül.

A két Kálnoki közti levelezést is kapcsolni lehet e feltevéshez. Ugyanis, mint már korábban is említettem, e majdnem két és fél évtized alatt keletkezett levelek nyelve nem egységes, hanem, ahogy azt a 17–18. századi textusokban megszoktuk, a korabeli magyar társadalom írására és beszédére oly jellemző nyelvi sokféleséggel találjuk szemben magunkat. A levelekben a magyar, francia, német, latin nyelvű részek folyamatosan váltják egymást. Teljesen egynyelvű levelek nem igazán vannak, mivel ha egyik nyelv túlsúlyban is van néhány levélben, mindig találhatók más nyelvű szavak, szókapcsolatok, levélkezdő és -záró formulák. E nyelvi sokféleség láttán felmerül a kérdés az olvasóban, hogy mennyire véletlenszerűek a nyelvváltások, az egyes nyelvek használatának van-e kulturális meghatározottsága, köthetők-e valamiféle kontextushoz (akár a témaválasztás, akár a levélírás helye szempontjából).

A továbbiakban a levelekben előforduló nyelvek felsorolásával próbálom az egyes nyelvek előfordulását, szerepét felvázolni.

⁷²⁹ Az alfejezet tanulmányként megjelent változata: PAPP 2010.

⁷³⁰ BURKE 2002.

A francia nyelvvel kezdem felsorolásomat, és nem a magyarral, mert időrendben ez a nyelv jelenik meg legelőször a levelekben.

A francia nyelv használata, mint már korábban is említettem, a 18. században nem számít kuriózumnak, egyrészt a bécsi udvarban tett látogatások vagy tanulmányok miatt, másrészt a protestáns külföldi hatás miatt.⁷³¹ Nemcsak a *Collegium Theresianum* magyar diákjai, a bécsújhelyi katonai Terézia Akadémián tanult testőrírók,⁷³² a korabeli magyar értelmiség (pl. Benkő József, Teleki József), hanem a központi hatóságok tisztviselői közül egy igen nagy százalék⁷³³ ismerte, beszélt a francia nyelvet.

Az ifjú Kálnoki Lajos (az első fennmaradt levele megírásakor 16 éves) az 1759–1762 között keletkezett 6 bécsi levelét franciául írta. Ezekben a levelekben a francia nyelv, azonkívül, hogy a korabeli elit érintkezési nyelveként egy felsőbbrendű nyelvnek számított (Bécsben is), az ifjúkor és a tanulmányok nyelve. A kizárólag franciául történő írásnak a nyelv gyakorlását elősegítő funkciója is lehetett.

Az apa, Kálnoki Antal, leveleit egy francia nyelvű keretbe zárja, a leendő salutatio (Mon Fils) és a záróformulák mindig franciául íródtak (La Seigneur benisse votre maison avec ma Chère belle fille. Je soi avec une attachement paternelle. Le très affectioné Pere A. Kálnoky),⁷³⁴ melyek valószínűleg a korabeli levelezési szokásból vagy szakkönyvekből származtak. Ez alól csak az egyetlen német nyelvű levele kivétel, amelyben magyar nyelvű a salutatio: *Édes fiam*.⁷³⁵ Több piros viaszpecsétetes levélboríték is fennmaradt, amelyek külső címzése francia nyelvű. Baranyai szerint annyira elterjedt jelenség e francia vagy osztrák szokás utánzása, hogy néha magyar újságok szerkesztősegei is franciául írott címre kérik a megrendelők leveleit.⁷³⁶

Az apa levelei közül csak az első, az 1768. június 25-én kelt, teljesen francia nyelvű, a későbbiekben több francia részletet találunk. Ezek a francia betoldások, textusok viszont már nem a nyelv gyakorlásaként íródtak, mivel ekkor fia már nem diák, nemcsak a levelekben megjelenő kötelező formalitások francia nyelvűek, hanem igen gyakran közéleti híreket, eseményeket közöl franciául a levélíró. Kálnoki Antal leveleiben a francia részek többször olyan helyi hírekről tudósítanak, amelyek még nem nyilvánosak, és ezeknek francia nyelven való közlése többféleképpen magyarázható: egyrészt azzal, hogy a francia amolyan elit társalgási nyelv, divatnyelvszámba is mehetett, másrészt lehetnek titkolódzó, kódolt szán-

⁷³¹ Vö. BARANYAI 1920: 23–40.

⁷³² Lásd bővebben BALLAGI 1872.

⁷³³ CSETRI 2006.

⁷³⁴ SszNL Kálnoki cs., 17, 31.

⁷³⁵ SszNL Kálnoki levéltár, 17, 26.

⁷³⁶ BARANYAI 1920: 31–32.

dékúak is. Erre példa a már korábban is idézett rész: „Újságul írhatom, hogy itt oly hír futamodik, hogy Daniel Lőrincz, és Báró Henter Ferencz az Thesariussi Dicasteriumban Consiliariusok lennének” az utána következő francia rész: „avec un apointment de 3000 f. pour le premier, il a Servi déjá long tem[ps] mais pour le dernier depuis [...] qu’il est devenu Juge Royal, cela me parait très acclereler son avancement. Peut être M B:B:l’a aidé”.⁷³⁷

Egy hasonló rész az 1772. július 8-i magyar levél francia zárómondata: „Finalment je vous recomande de rien Comuniquer au Tibad, Car il est suspect”,⁷³⁸ magyarul: Végül ajánlom, hogy ne közöljete semmit sem Tibáddal, mert gyanús.

A fiú, Kálnoki Lajos utolsó (évszám nélküli) levelének végén saját kezűleg arról vallott franciául, hogy e levél megírására a Kassza nevű ügyvédet kérte fel, azért hogy apja lássa, hogy az ügyvéd álláspontja, érzelmei a sajátjához hasonlóak.

Az utolsó francia példám egyrészt megerősíti ezt a feltételezésemet, hogy a francia nyelv, kódként, a bizalmas dolgok közlésére is szolgálhatott, másrészt azt is bizonyítja, hogy véletlenszerű is lehet a használata. Kálnoki Antal írta a következőket magyarul: „Úgy hallom, hogy Püspök meg halálozott volna, jó volna, ha magad írnál Groff Blümegennek, hogy jobb Püspöket nem lehetne kapni, mint Eszterházy Paulinusok generálisát. Mivel Politicus eztet expresse meg kell írni. Jól lehet minden Qualitasi meg vadnak, de az mostani Saeculumban ez a politicus legtöbbet Ponderál”,⁷³⁹ majd franciául folytatta: „Je souhaiterai de tout mon Coeur de le voir notre Evêque, car il est mon intime Ami, et il pourra nous procurer beaucoup d’argent en cas de la caducité de la famille C. Székely. Nous avons très beau temps, excepté que la roseé á tombé deux fois et a gâté les haricots dans quelques endroits”.⁷⁴⁰ A levelek további részében is találunk példát a francia nyelvű részletek mindkét változatára.

A *magyar nyelvű* levelek és levélrészek száma a legnagyobb. Kálnoki Lajos első magyar nyelven fennmaradt és Bécsből írt levele 1770. június 8-án kelt.⁷⁴¹ A további levelei, amelyeket már többnyire Tordáról keltezett, folyamatosan magyarul íródtak. A levélírónk ebben a Habsburgok árnyé-

⁷³⁷ SszNL Kálnoki cs., 17, 14. – magyarul így hangzik: 3000 forintos bérért. Az első közülük már régóta teljesít szolgálatot, de a második csak két éve lett királyi bíró, úgy tűnik nekem, hogy túl gyorsan halad az előléptetéseiben. Valószínűleg M.B.B. segítette.

⁷³⁸ SszNL Kálnoki cs., 17, 25.

⁷³⁹ SszNL Kálnoki cs., 17, 34.

⁷⁴⁰ Magyar fordítása: Teljes szívemből óhajtom látni azt, hogy ő legyen a mi püspökünk. Mivel jó barátom és sok pénzt szerezhet nekünk a gróf Székely család elesése esetében. Az idő jó volt, kivéve a zúzmarát, amely kétszer hullott és itt-ott megfagyott a haricska.

⁷⁴¹ SszNL Kálnoki cs., 8, 127.

kában levő országrészben, többnyire császárpárti katolikus nemesként magyarul adott hangot panaszainak, vallott pénze megfogyatkozásáról az előbeszéd fordulatait felhasználva vagy latin szavakkal teletűzdelve írt peres ügyeikről. A levelekben a magyar nyelvhasználat még imitt-amott kicsit nehézkes. A társas érintkezés kötelező nyelvi elemei, a korabeli misziszilisekre jellemző kötelező udvariaskodások igen gyakoriak a szövegekben. Ezt a nehézkességet, kötelező formaságokkal teletűzdelt beszédmodot illusztrálják a korábbi az apa-fiú viszonyt tárgyaló alfejezetben említett példák.

Az 1770-es évek levelei főként a birtokok miatt folytatott perek körül forognak, ezek a levelek is többnyire magyarul íródtak, de latinizmusokkal tele, ami természetes, mivel a jogi nyelv még mindig a latin. A magyar megfelelő hiánya miatt a latin terminusokat magyar ragokkal látták el, és ezek beleépültek a mondat szerkezetekbe.

Kálnoki Lajosnál ilyen mondatokat találunk: „mind az Bölöni mind pedig az Farkasvágó iránt való Processusok micsoda statusban légyenek látom, minthogy már a Bölöni Causa, a Méltóságos Királyi Táblára vagy Apellálva, méltóztatik Nagyságod ebben a Transmissiot minél hamarébb ki venni, és ha mód lesz benne ide kezemben küldeni, hogy szokás szerint hadd lehessen a Királyi Táblán Matriculáltatni, s Seriesben tétetni, hogy ha ő Felségétől a királyi Táblától de assumptione, a küldendő decretumra nezve opiniot talál kérdeni benne, hadd adhasson a Procuratorunk jó informatiót is elővitelét is, sollicitálhassa jobb móddal”.⁷⁴²

Észrevehető írásukon, hogy még ha nincs is mindenre magyar megfelelő, igyekeztek a nyelvet használni, mivel ez volt a természetes nyelv. Mindkét levélíró stílusa tele van az élőnyelvre jellemző szófordulatokkal, képekkel.

A *latin nyelv* egyeduralmát a 18. század elején problémaként fogták fel. Margócsy István⁷⁴³ Mikes Kelement idézi, aki leveleiben fájalta, hogy a magyar ifjaknak a tanulásban minden energiájukat a latin emészti föl, egy kis logika és geometria mellett, a külföldiekhez képest tudatlanok a történelemben, geometriában, mezőgazdaságban, és ez a deákos kultúra elfojtja minden tudásszomjukat, önművelési, olvasási vágyukat. Éder Zoltán Bod Péter panaszait említi,⁷⁴⁴ aki Egyháztörténetének előszavában neheztelését fejezi ki a prédikációk és a jog nyelvének nehézkessége, idegensége miatt. A századvég irodalmárai, tudósai a holt nyelv uralmán próbálnak változtatni, a magyarul való írásra, a nemzeti nyelvű tudományművelésre buzdítva.

⁷⁴² SszNL Kálnoki cs., 8, 136.

⁷⁴³ MARGÓCSY 2005: 80.

⁷⁴⁴ ÉDER 1978.

A 18. század végén, mint ahogy ez a Kálnokiak leveleiből is kitűnik, még ha eléggé redukálódott is, de egyelőre nélkülözhetetlen a latin nyelv használata. Elsősorban a jogi szakterminusok hiánya miatt, másrészt meg egyes szófordulatok, szállóigék vagy akár kötőszavak stb. a művelt közösség számára természetessé, megszokottá váltak. Ugyanezt illusztrálja Peter Burke is,⁷⁴⁵ utalva arra, hogy Közép- és Kelet-Európában egészen a 19. századig használják bizonyos kontextusokban a latin nyelvet, nem tűnik el hirtelen, naplókban, irodalmi művekben még továbbra is megjelennek latin részek, szavak. A latin nyelv ily mértékű fennmaradását Robert Evans⁷⁴⁶ a magyar nemeseknek a német nyelvvel szembeni elutasító magatartásával magyarázza, akik a latint mint egy semleges nyelvet használták.

A jogi terminusok mellett találunk néhány hosszabb passzust is bírósági ítéletekről, tulajdonjogok igazolásáról. Ugyanakkor a magyar mondatokba beillesztett szavak, szófordulatok is gyakoriak.

Német nyelv: A levelekben a német nyelv nem annyira gyakori, mint ahogy ezt elvárnánk, a franciával körülbelül egyforma arányban fordul elő. Egy teljesen német nyelvű levél van, amely 1773. január 19-én kelt. Érdekes módon inkább a levelezés első éveiben volt több német rész, utána a francia nyelv vált gyakoribbá. Erre a korabeli politikai és társadalmi helyzet is magyarázatként szolgálhat. A német leveleket és levélrészeket kizárólag Kálnoki Antal írta. Ezekben főleg olyan egyezségekről, eljárásokról volt szó, amelyek német rokonokhoz (pl. a fia apósához, gróf Blümegenhez) vagy patrónusokhoz, pártfogókhoz (pl. gróf Bruckenthal) és a hadsereghez kapcsolódnak, valamint igen gyakran fordulnak elő másoktól kapott német nyelvű levelekből bemásolt részek.

Amint a néhány kiragadott példából is láthattuk, a két Kálnoki levelezésére élénk nyelvi sokszínűség jellemző. Tudatosan és igen jártasan kezelték mind a négy nyelvet, és megfigyelhető, hogy ezeknek váltakozó használata nem mindig véletlenszerű. Igen gyakran megmagyarázható az egyes nyelveken íródott levélrészletek előfordulása. A magyar nyelvű részek, amelyek által a leveleknek beszélt nyelvi hatásuk van, arányosan elegyülnek az arisztokratikus, elit jelleggel bíró franciával, a Habsburg-monarchia hivatalos nyelvének számító némettel és a már-már archaikussá és sokak számára igen haszontalanná váló latinnal. A levélszövegek nem szakadnak meg a nyelvváltásokkal, a különböző nyelvű részek szervesen beleépülnek a levelek egészébe. A véletlenszerűnek tűnő nyelvi váltásokon túl megfigyelhető, hogy az egyes nyelvek használatának külön szerepe, funkciója is lehet: a magyar a mindennapi élet, az előbeszédyszerű köz-

⁷⁴⁵ BURKE 1991.

⁷⁴⁶ EVANS 2007.

lések, a hétköznapi dolgok nyelve, a francia a levélkezdő és -záró sémák mellett a nem teljesen nyilvános, esetleg bizalmas információk nyelve, a német főleg a német anyanyelvű rokonokhoz, kapcsolatokhoz kötődik, a latin pedig a jogi formulákon, terminusokon, határozatokon kívül a szólások és az állandósult struktúrák nyelve. Ugyanakkor ennek a többnyelvűségnek hiánypótló funkciója is lehet, azaz amire nincs szó, vagy amit nem lehet az egyik nyelven elmondani, arra találtak egy másik nyelvet.

Kálnoki Antal végrendelete

Kálnoki Antal végrendelete 1783. május 3-án kelt, és egy július 4-i másolatban maradt fenn. A végrendelet szövege elődeitől eltérően nem magyarul született, hanem a végrendelkező német nyelven írta meg.⁷⁴⁷ Ez is jelzi, hogy ő már egy új korban született és élt, amelyben az önálló Erdély elsorvadt, a korábbi értékek lassan eltűntek. Kálnoki ehhez a korhoz próbált életében alkalmazkodni, testamentuma is ezt illusztrálja. A szövegből kiderül, hogy szerzője betegeskedett megírásakor, de még teljes megfontoltsággal és értelemmel hagyja hátra két tanú előtt készült végrendeletét, és meghagyja, hogy a legpontosabban kövessék azt.

A testamentum szövege tíz pontra bontva tartalmazza Kálnoki Antal végső akaratát. Középpontjában felesége, Simonyi Jozefa állt, akit ki-nevezett minden ingó és ingatlan java örökösének, és főként a neki szóló tanácsokat tartalmazza. Külön kérte, hogy gondoskodjon bizonyos személyekről, akik az udvarukban éltek (Charlotte von Haag, Johannes Hirsch, Kováts Sámuel lelkész), valamint, hogy a haszontalan szolgálótól szabaduljon meg. Fontosnak tartotta a családi iratok megemlítését, kiemeli, hogy ezek fölött is felesége rendelkezhet, de testvérével, Józseffel kell egyeztetnie, ugyanakkor nem említi külön a családi könyvtárat.

A temetésével kapcsolatosan is rendelkezett, kérte, hogy egy fél zászlóalj vegyen részt azon a második székelgyalogos ezredből, és ne tartson neki prédikációt.

Végrendeletében is összekapcsolódik a saját és a család múltja a jövővel, mivel kiemelte, hogy szülei a sok pusztítás (háborúk, betegségek) és be nem tartott ígért miatt nagy szegénységre jutottak, ezért ő katonai pályára lépett, és 59 évig szolgált 1724 óta, s ezáltal reméli, hogy utódai is jövedelemben részesednek halála után az uralkodótól.

Megfigyelhető, hogy nem hagyakozik részletesen jószágairól, tárgyaitól, főként csak feleségét és udvari embereit említette végrendeletében, ezért elképzelhető, hogy bizonyos javait még életében elosztotta, vagy, hogy még létezett egy kiegészítése a szövegnek.

⁷⁴⁷ A szöveg fordításáért Moritz Kingának tartozom köszönettel.

Kálnoki Antal mint címzett

A családi levéltár arról tanúskodik, hogy Kálnoki Antal rokonaival is élénk levelezésben állt. Mint már korábban említettem, igen korán árvaságra jutott, majd bátyja halála után családfőként is helyt kellett állnia, ezért családtagjaival gyakran levelezett a birtokaikról, igazgatta a család pereit. Fennmaradtak öccseinek, Sámuelnek és Ferecnek, húgainak, Jósika Istvánné Kálnoki Jusztinának valamint Szalkay Istvánné Kálnoki Teréziának, menyének, Blümegen Eleonórának, sógornőinek, Apor Annának és Kálnoki Sámuelnének, valamint nagynénjeinek, Kálnoki Hedvignek és Ferrati Bertalanné Kálnoki Ágnesnek hozzá címzett levelei.

Ezek a levelek nemcsak a családtörténet adatainak, valamint a feladó írásszokásainak lehetnek hordozói, hanem a címzett családban betöltött szerepéről és akár levelezési szokásairól is árulkodhatnak. A szövegekben igen gyakran a család birtokairól, jövedelmekről találhatók információk. Dolgozatomban nem térek ki a családtagjaitól kapott leveleire, csupán egy fontosabb esetet emelnék ki.

A családi levéltárban a 8/12-es csomóban található egy elkülönített korpusz, amely a *Petkiné ügye* címet viseli. A családi levéltárnak ebben a részében 41 levél és egy tanúvallatási jegyzőkönyv van elkülönítve. A levelek címzettje Kálnoki Antal (3 levél kivételével, melyeket feleségének, Simonyi Jozefának címeztek), és a jegyzőkönyvet is neki küldték el levélben.⁷⁴⁸ Petkiné, akiről a korpuszt elnevezték, nem más, mint Kálnoki Judit, Kálnoki Antal unokahúga, akinek apja Domokos, aki 1732-ben meghalt. Kálnoki Judit férje Királyhalmi Petki István. A 41 misszilis és a jegyzőkönyv Kálnoki Antal tulajdonában volt, 1750–1769 között íródott magyar nyelven, kivéve egy német és egy cirill betűs román nyelvű levelet. Íráskéjük változatos, többnyire nem a levélírók maguk írták. Tartalmuk szerint két részre oszthatók: az első 23 levélből és a tanúvallatási jegyzőkönyvből röviden az derül ki, hogy Kálnoki Antal unokahúga, Petki Istvánné, szül. Kálnoki Judit ismét (másodszorra is) megszökött férjétől. Kálnoki Judit először Miklósvárra ment, ahol a családi birtokok egy része van, innen Kőröspatakra utazott nagybátyjához, ahonnan végül Havasalföldre szökött. Ezek a levelek az 1750. október 31. és 1752. november 29. közötti időszakban keltek.

A második rész a szökés következményeiről, valamint Kálnoki Judit további sorsáról szól. A férjéhez való visszatéréséről a levelek nem tudósítanak, viszont az 1755. január. 12-én kelt 24. levelet Marosszentgyörgyről írja, amelyben férjével együtt küldik üdvözlétüket Kálnoki Antalnak.

⁷⁴⁸ A függelék VIII.21. részében két olyan levél olvasható, amelyet Kálnoki Judit küldött bátyjának, Antalnak.

A levelekből kiderül, hogy Kálnoki is folyamatosan írt az érintett feleknek és szolgálóinak, néhány helyen következtetni is lehet arra, hogy mit, de ezeket a leveleket mindeztáig nem sikerült felkutatni.

A levelek azt illusztrálják, hogy a családi események, történések miként jutnak el családfőhöz az írásbeli kommunikáció által, hogyan fonódtak össze ebben a neki és feleségének címzett összesen 41 levélben a különböző eseményszálak, miként próbálta meg ellenőrizni az írás segítségével a történeteket és a következményeket.

Feltehetjük a kérdést, hogy milyen szerepe volt Kálnoki Antalnak a történetben? Miért éppen nála futottak össze a történet szálai? Kálnoki Antal, a legidősebb testvér Domokos halála után a család legidősebb tagjaként felelt rokonaiért, kötelessége volt a nőrokonok, lánytestvérek kiházásítása, hozzátartozói tőle kértek tanácsot, hozzáfordultak problémáikkal, közbenjárását kérve, mivel tábornokként neki volt a legnagyobb rangja. Így az is érthető, hogy Petkiné szökéséről is neki mint családfőnek tettek jelentéseket, őt terhelte a felelősség a nő magaviseletéért, nyomoztatott a szökés körülményei után, megbüntette a vétkeket, próbálta békíteni, jobb belátásra téríteni a haragos feleket.

A levelekből kialakult történet csak egy töredéke az esetnek, csak a Kálnoki Antal kezében összefonódó eseményszálakat ismerjük meg, és a történetnek azt a részét, amely őt is érinti, mégis igen tartalmas és tanulságos, mivel a levélírásnak egy igen praktikus funkcióját illusztrálja: azt, hogy a levelek által miként próbáltak megoldani különböző családi problémákat a 18. század végi székely nemesi társadalomban, hogyan gyűlnek össze és továbbítódnak az információk az írásbeli kommunikáció által, valamint megmutatja az írásnak a mindennapi életben betöltött fontosságát.⁷⁴⁹

Kálnoki Ádám gyermekei közül Antal volt az, akinek a legmagasabb pozíciót sikerült megszereznie, testvérei halála után pedig ő lett a család vagyonának igazgatója. Számos forrás maradt fenn utána (levelek, különböző feljegyzések, levélvezetési naplók, testamentum, családfák, perek), amelyek azt igazolják, hogy az írás élete szerves részének számított. Kálnoki igen gyakorlatias, szigorú ember volt, aki a család vagyonának és hírnevének megtartásán munkálkodott. Családtagjaival és kortársaival levelezett, számon tartotta a család okleveleit és más írásos emlékeit. Írásai annak illusztrációi, hogy ez a német körökben forgó székely nemes a maga és családja számára hogyan próbálja megőrizni a birtokokat, megmaradni és karriert alakítani abban az ellenséges, nem sok értékkel bíró környezetben, miközben megpróbál minden hozzátartozója életéről tájékozódni, szükség esetén közbeavatkozni (pl. a férjétől elszökött unokahúga esetében). A be-

⁷⁴⁹ Lásd bővebben PAPP 2012.

mutatott szövegek csak egy kis szeletét képezik íráshabitusának, a katonai pályáját övező szövegeket nem vontam be vizsgálódásomba, mivel úgy éreztem, hogy nincsen meg hozzá a kellő hadtörténeti és kortörténeti tudásom, ezért a dolgozatomban róla kialakított kép csak egy villantásnyit mutat abból, hogy hogyan vált az írás mindennapjainak részévé, miként integrálódott napi cselekvései közé, hogyan materializálódtak gondolatai, önreprezentációs kísérletei írott formában.

V. A KÁLNOKI-KÖNYVTÁR

Mint már korábban is említettem, a család első könyvgyűjtője a naplóíró Kálnoki István lehetett, azonban valószínűleg az ő fia, Kálnoki Sámuel kancellár rakta le a könyvtár alapját. A könyvgyűjtést Sámuel fiatalon elhunyt fia, Ádám is folytathatta, de a könyvtár állományának további jelentős gyarapodása feltehetőleg Kálnoki Antal generális idejében történt.⁷⁵⁰

Az összeírásban 246 cím található (összesen 335 kötet), valószínűleg tollbamondás után készült, és nem egy hozzáértő személy készítette, mert igen sok hibát tartalmaz, sok könyv nehezen azonosítható, rengeteg elírás van a címekben. Sajnos a könyvek megjelenési évét nem jegyezték le, sem azt, hogy kéziratról vagy nyomtatott könyvről van-e szó, és a kötésükről is csak az első két címnél találhatók információk: „alba compactura”, valamint „gallica compactura”.

Az is megfigyelhető, hogy a könyvlajstrom elején a lajstromkészítő személy a kötetek formátumát (in quarto, in 8vo) és a nyelvét (Lat., Ger., Gall. formában) is jelezte, de az első oldal után a formátumra vonatkozó adatok elmaradtak, a lista végére pedig már a könyvek nyelvére sem utalt az összeállító, igen gyakran csak a cím rövidített változata és esetenként a szerző neve olvasható. Az 1761-es lajstrom a könyvtár akkori, Kálnoki Antal korabeli állapotát mutatja: „Anno 1761 Diae 19ma Augusti Regestralván a Mélt[óság]os Gróff Generalis Kálnoki Antal úr Excelentiaja Bibliotekáját Köröspatakon találtattak benne a könyvek e szerint”.⁷⁵¹ Mivel Kálnoki Sámuel könyvtára állományáról nem maradt fenn semmiféle összeírás, a korabeli inventáriumok csak a használati tárgyakat és a birto-

⁷⁵⁰ SszNL Kálnoki cs., 2, 44–47. A könyvtár állományáról készült összeírást Tüdös Kinga már közölte, azonban a könyvek azonosítása nem történt meg, ezért a leltárt érdemes lenne korrigálva és a köteteket azonosítva újból közölni.

⁷⁵¹ SszNL Kálnoki család, 2/44^r.

kokat vették számba,⁷⁵² nem lehet az ő személyes könyvtáráról beszélni, azonban néhány kötetről feltételezem, hogy az ő ideje alatt kerülhetett a család tulajdonába.

A listán több szótár (latin, német, francia)⁷⁵³ és tankönyv⁷⁵⁴ azonosítható, ezenkívül jogi,⁷⁵⁵ teológiai,⁷⁵⁶ történelmi⁷⁵⁷ munkák, klasszikus⁷⁵⁸ és 18. századi⁷⁵⁹ auctorok vannak összeírva. Megjelenik néhány földrajzi atlasz⁷⁶⁰ és térkép is, valamint pedagógiai⁷⁶¹ tárgyú, hadtörténettel és hadviseléssel⁷⁶² kapcsolatos kötetek, néhány kalendárium is, és nem hiányoznak Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Kempis Tamás, Luther Márton vagy Justus Lipsius művei sem. A Biblia vagy különböző részeinek latin, német és francia változata is megjelenik az inventáriumban, ezenkívül több címlap, cím nélküli, megrongálódott könyvet jegyzett le az összeíró „liber sine initio” vagy „unus italicus cuius inicium deest, in 8vo folio” vagy „Liber magnus partim exustus, Gotico tipo” stb. formában.

Az összeírt tételek nyelve igen változatos. Nagyszámú francia nyelvű kiadvány jelenik meg, ami a francia nyelv 18. századi népszerűségével magyarázható. Például a klasszikus Apuleius *Az aranyszamár* c. jól ismert kötete mellett Luther Márton francia kiadása és 18. századi francia szerzők művei is megtalálhatók, pl. Prévost, Antoine François: *Memoires et aventures d'un homme de qualité* vagy Mouhy, Charles de Fieux: *La Paysanne Parvenue Ou Les Memoires De Madame la Marquise de L.* (1738). A családi íráshasználatra is jellemző volt a francia nyelv jelenléte, ugyanis Kálnoki Antal és fia levelezésében sok francia részlet olvasható.

Olasz nyelvű kötetek is előfordultak a családi könyvtárban, erre többféle magyarázat lehet: Kálnoki Sámuel olaszországi útja, Kálnoki Antal anyjával olasz nyelven levelezett, tehát nem volt ismeretlen nyelv a családtagok körében, és katonáskodása alatt valószínűleg ő is eljutott Olaszor-

⁷⁵² Lásd Tüdös 1998: 139–234.

⁷⁵³ Pl. Ambrosius Calepinus: *Dictionarium undecim linguarum*; Franciscus Meninski: *Thesaurus linguarum orientalium*, 3 vol.; Giovanni Veneroni: *Dictinarium Italico-Gallico* stb. (A felsorolt kötetek a kéziratos inventáriumon levő címek általam javított és beazonosított változatai).

⁷⁵⁴ Emmanuel Alvarez: *De institutione Grammatica*; Cyprianus: *Rhetorica*; *Grammatica Hebraica*; *Grammatica Gallica*, *Elementa geometriae*, *Introductio in Historiam universalem* stb.

⁷⁵⁵ Ioachimus Hopperus: *De iuris arte*; *Praxis criminales*; *Articuli dietales*; *Tripartitum iuris Hungariae* stb.

⁷⁵⁶ Nicolaus Hanapus: *Virtutum et vitiorum exempla*; Nicephorus Callistus: *Eclesiastica Historia* stb.

⁷⁵⁷ *Discursus de Historia universalis* Tom. 4; *Historia Universalis* Tom. 9; Anonymus: *Gesta Hungarica*.

⁷⁵⁸ Arisztotelész, Cicero, Hésziodosz, Horatius, Plutarkhosz, Polübiosz, Titus Livius művei.

⁷⁵⁹ Pl. *Gulliver utazásai* német nyelven.

⁷⁶⁰ Joachim Vadianus: *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae*.

⁷⁶¹ Petrus Ramus: *Dialectica institutiones* stb.

⁷⁶² *Regulamentum huszarorum*; *Regulamentum militare Catafractorum et Draganorum* stb.

szágba. Olasz kötetek: Segneri, Paolo: *La Manna dell anima* (Milano, 1683); Tensini, Francesco: *La fortificatione, guardia, difesa, et espugnatione delle fortetze*.

A latin nyelvű kiadványok is szép számmal jelen voltak a gyűjteményben, feltehetőleg ezek között van a legtöbb olyan kötet, amely még Kálnoki Sámuel ideje alatt került a családi könyvtárba. Ilyen kötet lehetett a *Mausoleum Regni Apostolici Regum et Ducum* címmel jelzett kiadvány, amely Nádasdy Ferenc 1664-ben Nürnbergben *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum vindicatis e mortuali pulvere reliquiis ad gratam apud posteros memoriam a pio et iusto patriae dolore erectum cum versione operis Germanica*⁷⁶³ címmel megjelent kiadványára utal. Ezenkívül az ő tulajdonában lehetett Anonymus műve, amely az összeírásban Anonimi Bele Regis Notarii Historia Hung[ariae] cím alatt szerepel, valamint a *Magna Hungar[iae] Domina* című tétel, amely a jezsuita Franciscus Stanislaus Phoenicius *Magna Hungariae Domina cum suo mancipio* című először 1632-ben Lublinban megjelent,⁷⁶⁴ majd 1702-ben Nagyszombatban,⁷⁶⁵ a Mária születése kongregáció ajándékkönyveként újra kiadott műve.⁷⁶⁶ Kálnokinak a magyar történelem iránti érdeklődését Pethő Gergely krónikájának kiadása és a kötethez fűzött előszava bizonyítja, valószínűleg a jogi könyvek mellett a történelmi tárgyú munkákat is előszeretettel gyűjtötte könyvtárába. Ezenkívül a könyvlajstromban megjelenik egy „Robigna gospodina Lib. Rascianicus in 8vo” megnevezésű tétel, amely valószínűleg Hannibal Lucic horváth szerző *Robigna* című drámája.⁷⁶⁷ A mű kuriózumnak számít a családi könyvtárban, talán összefüggésbe hozható Kálnokinak a Zrínyiek udvarában való tartózkodásával, ahol megismerkedhetett ezzel az első világi horvát drámának tartott opusszal. Természetesen a könyvtár latin nyelvű állományában főleg egyházi jellegű művek és tankönyvek voltak, de megtalálható Andreas Libavius *Alchymia* című kötete, egy kilenckötetes egyetemes történelem vagy a *Stato Militari de Imperio Ottomanno* (1732).

Összesen huszonkilenc magyar vonatkozású kötetet sikerült azonosítanom a lajstromban. Ezek közül hat szöveg magyar nyelvű: *Nemes ember és asszony*; Lippai János: *Posoni kert*; *Tudós és nemzeti jó ember*; *Magyar Országai Palatinusnak Rapoti György levelei* (ez a cím beazonosíthatatlan, valószínűleg elírásról van szó, és a bejegyzés *A magyar-országi palatinusnak, grof Eszterhazi Miklósnak Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egy-nehány intő leveleinek igaz pariaja* c. kiadványra vonatkozik); *Írott imádságos könyv*; Gál Tamás: *A R[omai] C[atholica] E[klesianak] igassága*. Francia nyelvű szöveg

⁷⁶³ RMK III. 2254.

⁷⁶⁴ Vö. Tüskés 1992.

⁷⁶⁵ RMK II. 2125.

⁷⁶⁶ Tüskés 1992: 148.

⁷⁶⁷ Lucic Hannibal *Gospodina, Robiga*, Venezia, 1638.

a *Mémoires du comte Betlen Miklós* című kétkötetes mű, melynek szerzője Dominique Révérend, tizenhét szöveg pedig latinul íródott.

A magyar vonatkozású latin munkák közül a már korábban említettekén kívül még kiemelném: Laskai Osvát *Quadragesimale bige salutis* című prédikációgyűjteményét, Bornemisza Péter orációit, Timon Sámuel *Imago Antiquae Hungariae* és *Imago Novae Hungariae* köteteit, Nagy-Szombathi György *Doloris in gaudium metamorphosis seu excellentissimus comes Stephanus Kohari* (Kolozsvár, 1735) című írását, valamint Desericzky József *Ince De initiis ac majoribus Hungarorum*-át. A könyvtárban Révay Péter *Commentarius de Sacra Hungariae Regni Corona* című műve is megvolt, melynek 1735-ös kiadását Kálnoki Ferencnek, Kálnoki Antal testvérének dedikálták a kolozsvári jezsuita akadémia elvégzésekor. Szintén a magyar vonatkozású szerzők közé sorolnám Galeotto Marziót is.⁷⁶⁸ Ezenkívül jogi, földrajzi munkák, valamint magyar királyokról, történelemről szóló, pontos címmel meg nem nevezett kötetek találhatók itt.

A családi könyvtárban folyóiratokat, újságokat is megőriztek, a lajstromban a német nyelvű *Gespräche in dem Reiche derer Todten* 1718–1739 között megjelenő hetilap 14 kötete valamint a francia nyelvű *Mercure Galant* egy kötete található.

Mint látható, a könyvtár 18. századra kialakult állománya igen széles érdeklődési kört elégíthetett ki, kiszolgálta a nyelvtanulókat, a különböző tudományterületek iránt érdeklődőket (filozófia, retorika, grammatika, matematika, gazdaságtan, történelem, földrajz), jogi kérdésekre is választ lehetett találni, devocionális irodalommal is szolgált, de a szépirodalom és katonai szakkönyvek is megértek benne.

⁷⁶⁸ Cím nincs csak ennyi olvasható a leltárban: Galeotti Martii Nardiensis.

VI. ZÁRSZÓ

Dolgozatomban az írás szerepét illusztráltam Kálnoki István, Sámuel, Ádám és Antal életében. Vizsgálatom célja nem az volt, hogy bemutassam a Kálnoki családban uralkodó íráshabitusok különleges, a szokásostól eltérő voltát, hanem arra törekedtem, hogy eddig többnyire ismeretlen források alapján egy nem teljesen ismeretlen, de mégsem a magyar művelődéstörténet, történelem vagy irodalom homlokterében levő családban született írott szövegeket, egodokumentumokat mutassak be.

Amint a bevezetőben is elmondtam, a családi írásgyakorlatot nemcsak e négy személy alapján lehet vizsgálni, saját szövegeiket kiegészítik azok a levelek, amelyeknek ők a címzettjei, hiszen szűkebb és tágabb családjukban számos íráshasználó, rendszeresen író személy van. Forrásaim felkutatása közben próbáltam minél szélesebb körben feltárni azokat az adatokat, amelyek valamilyen formában köthetők a családhoz, igyekeztem kitekinteni a hozzátartozók, kortársak életére és írására is, de ez természetesen a teljesség igénye nélkül valósult meg, csak adalékokat képez a célszemélyeim életéhez, szövegeihez. Az összegyűjtött források teljes korpusza nem kerülhetett be a dolgozatba, mivel megpróbáltam valamilyen határok közé besorolni szövegeimet, megszabni egy prioritásrendszert. Az itt nem tárgyalt szövegek kiindulási pontokat nyújtanak jövőbeli kutatásaimhoz. Külön kutatást érdemel a család nőtagjainak levelezése is, ezen belül is igen jelentős helyet foglal el Kálnoki Sámuel lánya, Borbála, Apor Péter felesége, aki igen sokoldalú személy volt, kiterjedt levelezése van, mellyel a kutatás keveset foglalkozott. Jelen kutatás lezárása után egyik célkitűzésemnek tartom életének, levelezésének tüzetesebb vizsgálatát.

Feltárt forrásszövegeim alapján elmondhatom, hogy azért volt szerencsés választás a Kálnoki családban létrejött textusok vizsgálata, mert életükben az írásnak többféle megnyilvánulási formája volt jelen, praktikus és reprezentációs íráshabitus egyaránt felismerhető szövegeikben.

A család történetét és a családtagok által írt forrásokat átnézve az derült ki, hogy bár egyszerű emberek, nem a történelmet befolyásoló személyek, nincs kiemelkedő jelentőségű irodalmi tevékenységük, mégis érdemes velük foglalkozni. Kialakultak személyes karrierek, születtek olyan perszonális források, amelyek a korról és írójuk magánéletéről egyaránt árulkodnak, a családtagok megőrizték a szülők, nagyszülők emlékezetét, és igyekeztek a családi hagyománynak megfelelően tevékenykedni. Kötelem súlypontja látványosan Kálnoki Sámuel íráshasználata felé tolódott el, amire magyarázat lehet az, hogy családjának ő volt a legismertebb, legnagyobb karriert befutó tagja, a vele kapcsolatos források száma volt a legnagyobb, a többi családtag íráshasználatának bemutatása mintegy hozzá viszonyítva íródott meg.

A létrejött írott szövegeket tekintve elsődleges következtetésként elmondható, hogy az írás majdnem minden esetben a létrehozó személy karrierjéhez, feladataihoz kapcsolódik, vagy a hétköznapiak praktikus írásgyakorlatának része. Ezalól azok a levelek kivételek, amelyek a családtagokhoz íródtak: az élő, szóbeli kommunikációt helyettesítik. Kálnoki Sámuel esetében az írásnak nem csupán gyakorlatias szempontú használatáról beszélhetünk. Erre utalnak a krónikához fűzött kiegészítések, a kalendáriumban található elmélkedés és versrészlet, az apja naplójába írt zsolttárrészlet, mivel olyan textusok, amelyeket szerzőjük nem kötelességből írt. Céljuk egyrészt oktató (a krónika esetében), elmélkedő (florilegium, zsolttárrészlet), vagy szórakoztató, felidéző (versrészletek esetében). Azonban ezek a szövegek is legtöbb esetben egy kontextusban fordulnak elő a gyakorlati funkciójú szövegekkel.

Nem vonhatok le korszakalkotó következtetéseket arról, hogy a családban egy olyan generációkon átívelő írásszokás uralkodik, amely mindenkor meghatározta volna az alkotott szövegeket, annyi viszont megállapítható, hogy a négy generáció tagjai által létrehozott szövegek kapcsolatban vannak egymással, hatással vannak egymásra. Kálnoki István naplóírási szokásai visszaköszönnek naplója végén a fia által bejegyzett részletekben, témájuk és feljegyzési stratégiájuk formájában is. Kálnoki Sámuel kalendáriumának utazásról szóló részei, valamint pontos gazdasági kimutatásai is visszavezethetők az apa, Kálnoki István írásszokásaira. Természetesen ezeket a szövegeket ugyanennyire befolyásolta a kontextus is, amelyben létrejöttek, az a 17. századi Erdély, ahol majd minden nemesi családban születtek naplók, visszaemlékezések, különböző rendszeres jelleget öltő

feljegyzések. Mindezek mellett a napló vagy a kalendárium szövege nemcsak a közvetlen utódokra volt hatással, generációkon át megőrződtek a család levéltárában, a későbbi családtagoknak is lehetőségük volt elolvasni, belelapozni, a szövegek tehát a család történetének közvetítőjévé, az emlékezet és az emlékeztetés helyeivé váltak. A generációkon át öröklődő szövegek szerepe idővel módosult, kiegészítődött, már nemcsak az elődök mindennapjait dokumentáló, rájuk emlékeztető írásnak számítottak, hanem a családhoz való tartozás jelképeiként is működtek, birtoklásuk a család kontinuitását igazolta, a legidősebb fiúági leszármazott örökölte és tárolta.

A levelezések kapcsán is hasonlóan érvényesek e megállapítások. A levelek nemcsak a feladó és címzett közti egyszerű információcserére szorítkoztak, hanem integrálódtak a levélírók és sok esetben a szélesebb család életébe, valamint nemegyszer váltak a nyilvánosság megteremtésének eszközeivé. A levélírók és címzettek életében utólag sajátos funkciót kaphatnak a misszilisek, a bennük foglalt információk, utasítások ismételt olvasást igényelhetnek, és mindezek mellett az életút eseményeire való visszaemlékezés, a múlt felidézésének eszközei is.

A leveleknek, akár csak a naplónak vagy kalendáriumoknak, utóéletük is van. A családtagoknak a közösségben betöltött szerepére vonatkozólag hordozhatnak olyan információkat, amelyek az utódok számára is eszmei értékkel bírnak, és ezáltal hozzájárulnak a családi emlékezet kialakításához, fenntartásához. Ezenkívül a család birtokaira, egyezségekre, kölcsönökre vonatkozó tartalmuk miatt az utódok kezében teljesen gyakorlatias szempontból is nélkülözhetetlen források lehetnek. Nemcsak a levelek tartalma, hanem a címzettjeik is összekötik a generációk tagjait. Megfigyelhető, hogy Apor Péter Kálnoki Sámuel, Ádám és Antal esetében is megjelenik címzettként, viszont a levél feladójától és annak társadalmi helyzetétől függően változik a hozzá címzett szövegek hangneme. A levélírói sémák ellenére missziliseik egyéni jegyeket is hordoznak, nemcsak indirekt, hanem direkt módon is tükrözik a feladó és címzett személyét, ezenkívül a hordozott üzenet mellett olyan információkat is tartalmaznak, amelyek az írás körülményeiről, állapotáról, szerzőjüknek a levélíráshoz való viszonyulásáról, és implicite a kor levelezési szokásairól árulkodnak.

A generációk közti kapcsolatot teremtik meg a testamentumok is. Beszélhetünk egy konkrét, gyakorlatias kapcsolat létrejöttéről a rendelkező személy és utódai közt: mivel a végrendeletíró egyrészt a javairól, jövődóbeli tulajdonjogairól rendelkezik, örökösei sorsát befolyásolja, másrészt az utódai felsorolásával ismételten integrálja őket a családba, elismeri őket saját örököseinek. Ebben az esetben ezek a szövegek is úgy mond tárgyasulnak, az örökségre való jog jelképeivé válnak.

Ugyanakkor textológiai szempontból is kapcsolat alakítható ki a testamentumok között, ami a kor általános végrendelkezési szokásából is fakadhat, viszont a családban előfordul, hogy ugyanarról a dologról (pl. miklósvári birtok) ugyanúgy rendelkeznek. Ezenkívül a hasonlóságok mellett természetesen a különbségek is megragadhatók, a három fennmaradt végrendelet jól illusztrálja azt, hogy szerzőik más-más korban éltek, másként fogalmaztak: Kálnoki István nagyon sablonos végrendeletét tollbamondta, fia, Sámuel maga írta le, és saját személyéről is vallott, Antal pedig a 18. század végének mentalitásához illeszkedve már németül írta végrendeletét, és egy német tiszt aláírásával hitelesítette. A végrendeleteknek a családi emlékezet gyakorlásában is szerepük van, mivel a szövegek maguk emlékeztetnek a testamentumtevőre, ennek életére, történetére.

Valamennyi szöveg, azonkívül, hogy tartalmukból az írás körülményeire, írójuk életének eseményeire lehet következtetni, énközpontú, ön-reprezentatív textus, amely – attól függetlenül, hogy egy eseményről szóló beszámoló vagy jelentés, és a címzett családtag vagy idegen – a létrehozó szempontjából íródott, az ő szemszögéből közvetíti az eseményeket, önértékelését, a magáról kialakított vagy kialakítani vágyó képet tükrözi.

A létrehozott textusok és a családi könyvtár állományának elemzése mellett ugyancsak beszédes a család levéltárának a sorsa, valamint azok a bejegyzések, amelyeket a 18–19. századi tulajdonosok végeztek a különböző leltárak készítésekor, átnézésekor. Ezeknek a leltáraknak az átvizsgálása által létrejönne az írásnak mint tárgynak a története, biográfiája.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

Forrásszövegek

Kéziratok

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár (KvNL):

Apor család levéltára, 317. fond (2, 5, 23, 30, 34, 35).

Szárhegyi Lázár család levéltára, 384. fond (54, 509, 627).

Alvinczi család levéltára, 316. fond (66).

Béldi család levéltára, 324. fond (167).

Bethlen (Keresdi) család levéltára, 328. fond (27, 28).

Korda család levéltára, 377. fond (50).

Kornis család levéltára, 378. fond (389).

Szentkereszti család levéltára, 432. fond (703).

Kemény József gyűjteménye, 594. fond (863, 864).

Mike Sándor gyűjteménye, 248. fond (1683, 1732, 1747, 1809).

Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy (SSzOL):

Kálnoki család levéltára, 49. fond (1, 2, 3, 11, 13, 17).

Apor család levéltára, 36. fond (476, 1094, 1912).

Mikes család levéltára, 65/2. fond (5, 10, 11).

Miklósvárszék levéltára, 31. fond.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL):

Teleki család levéltára P 1238, P 1239, P659 (misszlis osztály), P 669 (Béldy osztály).

Erdélyi Kormányhatósági Levéltár, Bánffy György levelezése, F 35.

Erdélyi kancelláriai levéltár, Liber expeditionum et correspondentiarum 1695–1700, B 14.

Kvassay család levéltára P 444 (9 csomó).

Bethlen család levéltára, P 56.

Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvár:

KÁLNOKI István, *Sepsi Köröspataki úr Kálnoki István Napló könyve, melybe befoglalta első Rákóczi György erdélyi fejedelemnek 1645-ben a felséges Ausztriai ház ellen a Svétziai hadak mellé az Erdélyi hadakkal Morva országba és Sziléziába menetelének rendét.* = Josephi Comitum Kemény Collectio major Manuscriptorum Historicorum Tomus XVII. (jelzete Ms. KJ. 330).

KÁLNOKI Sámuel, *Calendarium de A[nn]o 1701 cum Notationibus Comitum Samuelis Kálnoky de Körös Patak S[acrae] C[aesareae] R[egiaeque] mattis Cancellarii Transilvanico Aulici* = Josephi Comitum Kemény Collectio minor Manuscriptorum Historicorum Tomus XXVI. (jelzete Ms. KJ. 113).

KORNIS Ferenc *Naplója* = Josephi Comitum Kemény Collection Major Manuscriptorum Historicorum Tomus XXXIII. (jelzete Ms. KJ 387–400).

Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Kolozsvár:

Apor Péter báró Altorjai Synopsis mutationem notabiliorum aetate mea in Trasylvania et progressus vitae meae című művének magyar fordítása (jelzete Ms. 214).

Gyulay Lajos gr. könyvtárának címjegyzéke (jelzete Ms. 2893).

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár:

Misszilisek: Kálnoki Sámuel levele.

Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori, Róma:

Kálnoki Ádám levelei: Series XIII., 74910.

Nyomtatásban megjelent források

ALVINCZI Péter

1780 *Alvinczi Péter okmánytára*, II., közléteszi Szilágyi Sándor, Pest, Eggenberger Ferdinánd, (Monumenta Hungariae Historica, Okmánytárak, 15.).

APOR István

1930 *Gróf Apor István naplója bécsi útjáról*, közl. Biró Vencel, Erdélyi Múzeum (35)4–6, 139–154.

APOR Péter

1863 *Altorjai B. Apor Péter munkái*, közli KAZINCZY Gábor, Pest (Monumenta Hungariae Historica, Második osztály: írók, 11.).

1903 *Apor Péter verses művei és levelei*, I–II., szerk. Szádeczky Lajos, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.

BENDA Kálmán (szerk.)

1989 *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*, II. köt., Magyarságkutató Intézet, Budapest.

BETHLEN Miklós

1980 *Élete leírása magától = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szöveg-gond., jegyzetek Windisch Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 399–981.

1987 *Bethlen Miklós levelei*, I–II., összegy., kiad., bev. Jankovics József, Budapest, Akadémiai Kiadó.

BOD Péter

1766 *Magyar Athenás*, [Szeben].

CSEREI Mihály

1983 *Erdély históriája [1661–1711]*, s.a.r., bev., jegyz. Bánkúti Imre, Budapest, Európa.

HALMÁGYI István

1906 *Halmágyi István naplói 1752–53, 1762–69 és iratai 1669–1785*, közl. Szádeczky Lajos, Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala (Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 4.).

KÁLNOKI Ádám

1699 *Bellator Pacificus Divus Hungariae Rex Ladislaus*, Bécs, 1699.

KÁLNOKI István

1892 *Sepsi Kőröspataki úr Kálnoki István Napló könyve = Erdélyi történelmi adatok*, IV. köt., szerk. Szabó Károly, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 133–156.

KEMÉNY János

1980 *Önéletírása = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szövegmond., jegyzetek Windisch Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 5–310.

LOBKOVITZ POPPEL Éva

1993 *„Im küttém én orvosságot.” Lobkovitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*, s.a.r., Kincses Katalin, Budapest, ELTE.

NYÁRY Pál

1975 *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*, kiad. Benda Kálmán, Kisvárd, (A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 7.).

PETHŐ Gergely

1660 *Rövid Magyar Cronica*, Bécs.

1702 *Az Magyar Kronikának Veleie és Summáia*, Bécs.

RÁKÓCZI Erzsébet

2001 *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez, 1672–1707*, szerk. Benda Borbála, Várkonyi Gábor, Budapest, Osiris.

RETTEGI György

1970 *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*, közléteszi Jakó Zsigmond, Bukarest, Kriterion.

NÁDASDY Tamás

1988 *„Szerelmes Orsikám”- A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*, vál. Vida Tivadar, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó.

SZABÓ Károly

1895 *Székel oklevéltár*, IV., Szabó Károly szerk. Kolozsvár.

SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.)

1870 *Török-magyarkori állam okmánytár*, III. köt., Pest.

1872 *Török-magyarkori állam okmánytár*, VII. köt., Pest.

SZILÁGYI Sándor (szerk.)

1879 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, V. köt., Budapest, MTA.

1880 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VI. köt., Budapest, MTA.

1896 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, XIX. köt., Budapest, MTA.

TELEKI Mihály

1926 *Teleki Mihály levelezése 1656–1679*, I–VIII., szerk. Gergely Sámuel, Budapest, Athenaeum Kiadó.

2007 *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, bev., jegyz. és mutatókkal kiadja Fehér János, Kolozsvár, Entz Géza Művelődési Alapítvány.

THÖKÖLY Imre

1868 *Késmárki Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai* = *Magyar történelmi emlékek (Második osztály: írók, 23/1-2. köt., kiad. Thaly Kálmán, Pest, Eggenberger Ferdinánd.*

1873 *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai* = *Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók, 24. köt., kiad. Thaly Kálmán, Budapest, Eggenberger Ferdinánd.*

THURZÓ György

1876 *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez*, I–II., Budapest, Athenaeum.

VAJDA Emil (szerk.)

A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben, Budapest, Franklin-társulat, 1894.

VASS György

1896 *Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739* = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*, közli Nagy Gyula, Budapest, MTA Könyvkiadó-Hivatala.

VESZELY Károly (szerk.)

1860 *Erdélyi egyháztörténeti adatok*, I. köt., Kolozsvár.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

2004 *A halál völgye. A határőrség szervezése 1762–1764-ben*, Sepsiszentgyörgy, Albert Kiadó.

ANDEA, Susana

2005 *Medicul Domnesc Bartolomeo Ferrati și epoca sa. Documente*, Ed. Supergraf, Cluj Napoca.

ANDEA, Susana–ANDEA, Avram

2002 *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati și înrudirea, prin căsătorie, cu familii nobile din Secuime (1710) = Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv*, szerk. Pál Judit, Rüs-Fogarasi Enikő, Kolozsvár, Presa Universitară, 147–155.

ASSMANN, Aleida

2009 *Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai = Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*, szerk. Thomka Beáta, Budapest, Kijárat kiadó, 2009, 146–160.

ASSMANN, Aleida–ASSMANN, Jan

1988 *Schrift, Tradition und Kultur = Zwischen Festtag und Alltag. Zehn Beiträge zum Thema „Mündlichkeit und Schriftlichkeit“*, hrsg. Wolfgang Raible, Tübingen, Gunter Narr, 25–49.

ASSMANN, Jan

2004 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz.

BABCOCK, Barbara

1977 *The Story in the Story. Metanarration in Folk Narrative = Verbal Art as Performance*, ed. Richard Bauman, 61–79.

BAKÁCS István

1966 *A misszilis*, Levéltári Közlemények, (37)1, 17–31.

BALÁZS Géza

2007 *Az informatika hatása a nyelvre* (<http://szgnye.vmmi.org/balazs2007.htm>)

BALLAGI Aladár

1872 *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére*, Pest.

BALOGH Judit

2001 *A székely nemesség és a vallási hovatartozás kérdése*, Egyháztörténeti Szemle, (2)2, 87–92.

2003 *Összetartó erők és leváló elemek a 17. századi székely társadalomban = Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*, szerk. Dobossy István, Miskolc, 252–265.

2011 *Székelyföldi karriersek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan.

BARANYAI Zoltán

1920 *A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század*, Budapest, Pfeiffer Ferdinánd.

BARTA István

1937 *Ungarn und die Wiener Universität des Jesuitenzeitalter* = Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, Budapest, 113–178.

BARTONIEK Emma

1975 *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, MTA Könyvtára.

BÁLINT Péter

2001 *Nyílt kártyákkal (A levél és naplóírásról)*, Budapest, Nagyvilág.

BÁN Imre

1975 *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány = Janus Pannonius tanulmányok*, szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 491–507.

BÁN Izabella

2012 *Jó illatú rózsás kert. Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól = Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 23–32.

BENKŐ József

1783 *Elegyes tudósítások*, Magyar Hírmondó, 62, 489–494.

1863 *Elöljáró beszéd* = *Erdélyi történelmi adatok*, IV. köt., szerk. Szabó Károly, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 136–140.

BIRÓ Vencel

1925 *A Báthoryak kora* = *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, Dicső-szentmárton, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, 46–60.

1935 *Altorjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, Minerva.

BIRÓ Vencel–BOROS Fortunát

1941 *Erdélyi katolikus nagyok*, Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda.

BITSKEY István

1996 *História, emlékirat önvallomás* = *Uő: Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 225–261.

BOCHKOR Mihály

1911 *Az erdélyi katolikus autonomia*, Kolozsvár.

BOGNÁR Krisztina, Kissné

2004 *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Budapest, ELTE Levéltára.

BORIÁN Elréd

2004 *Zrínyi Miklós a pálos és jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, (Pannonhalmi füzetek 50.).

BOROS Fortunát

1929 *Ferencrendiek a Székelyföldön* = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, szerk. Csutak Vilmos, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 74–78.

BUBRYÁK Orsolya

2005 *Az ősök tisztelete az Erdődy grófok mecénási tevékenységében* = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 549–581.

2013 *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet.

BURKE, Peter

1991 *Heu Domine, adsunt Turcae: A Sketch for a Social History of Post Medieval Latin = Language, Self, and Society. A Social History of Language*, ed. Peter Burke, Roy Porter, Cambridge, Polity Press, 23–50.

1996 *Representations of the Self from Petrarch to Descartes = Rewriting the Self. Histories from the Middle Ages to the Present*, ed. Roy Porter, London, Routledge, 17–28.

1997 *Overture: the New History, its Past and its Future = New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge, Polity Press, 1–23.

2002 *A nyelv társadalomtörténete*, *Aetas*, 4, 103–125.

2006 *Útmutatás az utazástörténet számára*, *Korall*, 26, 5–24.

CAVALLO, Guglielmo–CHARTIER, Roger

2000 *Előszó = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, Budapest, Balassi, 9–42.

CHARTIER, Roger

2000 „Népi” olvasók, „népszerű” olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig = *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, Budapest, Balassi Kiadó, 305–320.

2001 *Culture écrite et littérature à l'âge modern*, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 56e année, (4–5), 783–802.

COLEMAN, Joyce

1996 *Public Reading and Reading Public in Late Medieval England and France*, Cambridge University Press.

2003 *Túl Ongon: a szóbeliség–írásbeliség módosított elméletének alapjai = Kép, beszéd, írás*, szerk. Neumer Katalin, Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 110–142.

COOLAHAN, Marie-Luise

2010 *Women Writing and Language in Early Modern England*, Oxford University Press.

COROI Artúr

2009 *Baróti Cserei János diák élete és pályája = Kézdiszentléleki breviárium*, szerk. Borcsa János, Kézdivásárhely, Ambrózia, 167–187.

CZIGÁNY István

2000 *A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata = Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna I.*, szerk. Tamás Edit, Sárospatak, 287–307.

CSÁKI Árpád

2012 *Pálos misszió Háromszéken a 18. században. Az illyefalvi rendház és könyvei*, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum.

CSETRI Elek

2006 *Az erdélyi központi hatóságok tisztviselőinek nyelvtudásáról a XVIII. század végén* = Uő: *Európa és Erdély*, Kolozsvár, Kriterion, 109–117.

DE ANGELIS, Francesco

1807 *Storia del Regno di Napoli sotto la Dinastia Borbonica*, tom. I., Napoli.

DEKKER, Rudolf

2002 *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments, Study of History, Memoria y Civilización* 5, 13–37.

DUKKON Ágnes

1988 *A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII–XVIII. század fordulóján* = *A megváltozott hagyomány*, szerk. Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, ELTE Folklór Tanszék, 295–312.

2003 *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

2007 *Naplók, életrajztöredékek – kalendáriumlapokon* = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 381–391.

EGYED Ákos

2013 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

ENDES Miklós

1935 *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*, Budapest.

1994 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-Székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

ERŐS László

1995 *Kolozsvár postatörténete a római kortól 1918-ig*, Kolozsvár, Stúdium Kiadó.

ETÉNYI Nóra, G.

2004 *Nyomtatott hírek a 17. században – Információk Magyarországról korabeli német újsághírekben = Információáramlás a kora újkorban*, szerk. Z. Karvalics László, Kiss Károly, Budapest, Gondolat–Infonia, 47–56.

ETÉNYI Nóra–G. HORN Ildikó (szerk.)

2010 *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, Budapest, L'Harmattan.

EVANS, Robert John Weston

2007 *The Politics of Language and the Languages of Politics: Latin and the Vernaculars in Eighteenth-century Hungary = Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*, ed. Hamish Scott, Brendan Simms, New York, Cambridge University Press, 2007, 200–224.

ÉDER Zoltán

1978 *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

FAZAKAS Gergely Tamás

2007 *„tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe beírni” Bethlen Kata önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Gábor Csilla, Balázs Mihály, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 259–278.

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyfordítások*, Budapest, Gondolat Kiadó.

FEHÉR János

2005 *A miklósvári Kálnoky kastély = Kúriák földje. Háromszék*, Szerk. Nagy Balázs, Sepsiszentgyörgy, Kovászna Megyei Művelődési Központ, 50–54.

2007 *Bevezető = Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, bev., jegyz. és mut. kiadja Fehér János, Kolozsvár, Entz Géza Művelődési Alapítvány, 7–26.

FINNEGAN, Ruth,

1988 *Literacy and Orality: Studies in the Technology of Communication*, Oxford, Basil Blackwell.

FLUSSER, Vilém

1997 Az írás. Van-e jövője az írásnak? Budapest, Balassi-BAE Tartóshullám-Intermedia.

GALAVICS Géza

2004 *Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában*, Művészettörténeti Értesítő 53/1–4, 53–88.

GÁBOR Csilla

1988 *Jegyzetlapok a peregrinációs irodalomról*, Korunk, (XLVII)/10, 793–796.

2001 *Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika*, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó.

2007 *Emlékezés és felejtés, devóció és konfesszió (Kornis Gáspár emlékirata és környezete) = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 233–246.

GÉBER Antal

1905 *Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról*, ItK (XV)/2, 158–173.

GOODY, Jack–WATT, Ian

1968 *The Consequences of Literacy = Literacy in Traditional Societies*, ed. Jack Goody, Cambridge, Cambridge University Press, 27–68.

GREENBLATT, Stephen

1980 *Renaissance Self-Fashioning from more to Shakespeare*, Chicago-London, University of Chicago Press.

GRÜNWALD Béla

1888 *Régi Magyarország 1711–1825*, Budapest, Franklin-Társulat.

GYÁNI Gábor

2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág.

2010 *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*, Budapest, Nyitott Könyvműhely.

HAJNAL István

1921 *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*, Budavári Tudományos Társaság.

1933 *Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7.*, Budapest, Sárkány-Nyomda Részvénytársaság, 182–214.

HANÁK Péter

1973 *Népi levelek az első világháborúból*, Valóság, (XVI)/3, 62–87.

HARGITTAY Emil

1981 *Régi magyar levél – régi magyar irodalom* (XVI. sz. közepe–XVII. sz.) = *Régi magyar levelestár* (XVI–XVII. század), s.a.r., bev. Uő., Budapest, Magvető, 5–34.

2000 *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom. A levélirodalom történetéről és elméletéről*, szerk. Kiczenko Judit, Thimár Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2000, 22–31.

HEREPEI János

1971 *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III., Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János tanulmányai*, Budapest–Szeged.

HOLLÓ László

2009 *A világiak által „vezetett” egyházmegye: Az Erdélyi Római Katolikus Státus társadalmi jelentősége*, I. kötet, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

HOPP Lajos

1974 *A magyar levélműfaj történetéből = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 501–566.

HORN Ildikó

1989 *Esterházy Pál: Itinerarium ad Germaniam*, 1653, Sic Itur ad Astra, (3)4–5, 21–48.

2007 *Nemesasszonyok végrendelkezési szokásai az erdélyi fejedelemségben = Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. Erdélyi Gabriella, Tusor Péter, Budapest, Történelemtudományi Intézet. (a Történelmi Szemle CD-ROM melléklete), <http://mek.oszk.hu/09300/09378/09378.pdf>

HORVÁTH József

2002 *Írásbeliség és végrendelkezési gyakorlat Győrben*, Acta Papensia, (II)1–2, 81–98.

JAKÓ Zsigmond

1976 *Írás, könyv, értelmiség: tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion.

JAKÓ Zsigmond–MANOLESCU, Radu

1987 *A latin írás története*, Budapest, Európa.

JANKOVICS József

1971 *Bethlen Miklóstra vonatkozó adatok Bethlen Mihály útinaplójában*, ItK, 75(3), 341–349.

1987 *Bethlen Miklós leveleinek formai, műfaji és stilisztikai jellemzői = Bethlen Miklós levelei, összegy., kiad., bev. Uő, Budapest, Akadémiai Kiadó, 65–83.*

1995 *Bethlen Mihály útinaplója = Uő: Ex occidente*, Budapest, Balassi Kiadó, 185–192.

2013 *A bethleni Bethlenek szerepe Erdély íráshasználatában = Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*, szerk. Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin, Tóth Zsombor, Balogh F. András, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 384–391.

KÁLLAY Ferenc

1829 *Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről*, Nagyenyed.

KÁLNOKY Boris

2011 *Ahnenland oder die Suche nach der Seele meiner Familie*, München, Droemer Verlag.

KARÁCSONY András

2000 *Elfelejtett emlékezés*, Századvég, (5)16, 111–121.

KARÁCSONYI János

1925 *Erdély és a kapcsolt részek vallási állapotai 1526-tól 1571-ig = Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, 31–45.

KÁRMÁN Gábor

2006 *Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*, Korall, (26), 72–98.

KEREKES Dóra

2004 *Császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején, Századok*, (138)5, 1189–1229.

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése*, Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6.).

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kolozsvár, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

KIS Bálint

1892 *A kőrispataki Kálnoky család (Vonatkozással a Mikó és Nemes családok őseire is)*, Turul, (10)2 = Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet. Heraldika. Honismeret.

KISANTAL Tamás

2004 *Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg*, Tiszatáj, (58)11, 75–101.

KLANICZAY Gábor

2004 *Nemzeti szentek a késő középkori egyetemeken = Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*, szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelem Tanszék.

KNAPP Éva

2011 *Levélelméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK, 115(5), 554–580.

KOVÁCS I. Gábor

1989 *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

KOLTAI András

2011 *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617–1708*, Budapest, Osiris Kiadó.

KOVÁCS Sándor Iván

1988 *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

KŐSZEGHY Péter (szerk.)

2007 *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*, VII. köt., Budapest, Balassi Kiadó.

KŐVÁRI László

1854 *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár, Barráné és Stein.

KRISTÓF Ildikó, Sz.

1999 „*Rendeld el házad, mert meghalsz*”. A végrendelet készítés normái és formái a 16–17. századi magyarországi falvakban és mezővárosokban = *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*, szerk. Benedek Katalin, Csonka-Takács Eszter, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 521–556.

2002 *A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabétizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet?*, Acta Papensia, (2)1–2, 3–30.

LAMPÉRTH Géza

1923 *Régi magyar levelesláda. Múlt idők szerelmes írásai és egyebek*, Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt.

LÁSZLÓ János

1998 *Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok*, Budapest, Scientia Humana.

LEJEUNE, Philippe

2003 *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán, Budapest, L'Harmattan, 210–222.

2009 *On Diary*, szerk., ford. Jeremy D. Popkin, Julie Rak, Honolulu, Biographical Research Center, University of Hawaii Press.

LODI, Vincenzo Giulio

1701 *L'Immortalita del cavalier Marc Antonio Mamuca della Torre, conte del Sac.Rom.Imp.*, Vienna, App. Andrea Heyinger.

LUKOWSKI, Jerzy

2003 *The European Nobility in the Eighteenth Century*, New York, Palgrave Macmillan.

LUFFY Katalin

2015 *„Romlás építőinek fognak neveztetni”. Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi fejedelemség válsága idején*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 56.).

MACFARLANE, Alan

1970 *The Family Life of Ralph Josselin a Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press.

MAGYARI András

2001 *A székelység a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában = A székelység története a 17–19. században*, szerk. Egyed Ákos, Magyari András, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 28–69.

2003 *Rákóczi és az erdélyi kurucmozgalom*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

MAKÓ Mária, Lupescuné

2005 *Az erdélyi domonkos kolostorok a középkor végén és Bartók Márton 1708. évi jelentése*, Erdélyi Múzeum (67)3–4, 138–155.

MARGÓCSY István

2005 *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban, Adattár az iskolai nyelvoktatás történetéhez = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének a XVIII. századi történetéből*, szerk. Bíró Ferenc, Budapest, Argumentum Kiadó, 2005, 71–152.

MÁTAY Mónika

2006 *A testáló ideje. 18–19. századi debreceni végrendelkezők időfelfogása = Személyes idő – történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Kőszeg, 2003. augusztus 29–30.*, szerk. Mayer László, Tilcsik György, Szombathely–Budapest, Vas Megyei Levéltár, Hajnal István Kör, 151–165.

MÁTÉ Károly

1926 *A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750)*, Pécs, Danubia.

MEDGYESI Zsófia

1986 *A Janus Pannoniusnak tulajdonított „Romulidae cannas...”, Irodalomtörténet*, (77)4, 944–952.

MEZEI Márta

1994 *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy levelezésben*, Budapest, Argumentum Kiadó.

MIKÓ Imre

1867 *Benkő József élete és munkái*, Pest.

MIKÓ Pál

1896 *Női magyar levélstílus a 17. században*, Székelyudvarhely.

MORVAI István

1912 *Gersei Pethő Gergely élete és krónikája*, Budapest, Corvina Műintézet.

NAGY Iván

1860 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VI. köt., Pest, Ráth Mór.

NAGY Levente

1998 *Pethő Gergely rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*, ItK, 102(3–4), 285–300.

NÉMETH G. Béla

1995 *Eötvös személyisége legbensőbb levelezése tükrében* = Uő: *Kérdések és kétségek*, Budapest, Balassi Kiadó, 14–21.

NEUMER Katalin

2003 *Ongon innen és túl* = *Kép, beszéd, írás, vál., szerk. Uő*, (Budapest), Gondolat Kiadói Kör, 7–23.

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó.

NYÍRI Kristóf

1998 *Adalékok a szóbeliség–írásbeliség paradigma történetéhez* = *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, szerk. Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor, Budapest, Áron Kiadó, 7–17.

ONG, Walter J.

2005 *Orality and Literacy. The Technologizing of the World*. London–New York, Routledge.

ORGONA Angelika

2000 Kornis Zsigmond, I. Rákóczi György katolikus tanácsura = Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna, I. köt., szerk. Tamás Edit, Sárospatak, 227–286.

OTTAWAY, Susannah R.

2004 *The Decline of Life: Old Age in Eighteenth-Century England*, New York, Cambridge University Press.

PAPP Kinga

2007 Kálnoki Sámuel kalendáriuma = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 431–445.

2010 *Nyelvek határán: Kálnoki Antal és Lajos levelezése* = Kultúrák határán, II. köt., szerk. Bányai Éva, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 40–49.

2010 *Családi szerepek és beszédmódok Kálnoki Antal és Lajos levelezésében* = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok, II. köt., szerk. Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Kolozsvár, Verbum–Láthatatlan Kollégium, 51–68.

2012 Kálnoki Judit szökése (levelek a Kálnoki család XVIII. századi mindennapjairól) = „Kit érdekel az irodalom rizsa?”^(ESTI) És mire jó egyáltalán?, szerk. Berszán István, Selyem Zsuzsa, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 129–142.

2013 „Én pedig vagyok igaz társad míg él”. Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levelezése = Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztályában, szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, 67–80.

2013 Kálnoki Sámuel és a könyvek világa, Erdélyi Múzeum, (75)1, 16–26.

2013 Kálnoki Sámuel máramarosi levelei = „Írtam a’ magam Tanuló-házatskámban”. A Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai, szerk. Köllő Zsófia, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 213–234.

2014 Bethlen Gábor a 18. század eleji katolikus történetírásban = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene, szerk. Dáné Veronka et. al., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 387–396.

PAPP Klára

2008 *Bethlen Miklósné Csáky Kata erdélyi gazdasága = Memoria Rerum, Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*, szerk. Oborni Teréz, E. Varga László, Eger, Heves Megyei Levéltár, 397–416.

2011 *Az Erdélyi Csákyak*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.).

PAPP László

1964 *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

PÉTER Katalin (szerk.)

1996 *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

PÉTER Katalin–TRÓCSÁNYI Zsolt–VÁRKONYI Ágnes

1986 *Erdély története II. 1606–1830*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

PRESSER, Jacques

1958 *„Mémoires als geschiedbron” = Winkler Prins Encyclopédie. VIII*, Amsterdam, Elsevier.

1969 *Uit het werk van dr. J. Presser*, ed. Maarten Cornelis Brands, Jan Haak, Philip de Vries, Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Gennep.

POKOLY József

1904 *Az erdélyi református egyház története*, I. köt., Budapest, Franklin Kiadó.

RADVÁNSZKY Béla

1986 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, Budapest, Hornyánszky Viktor.

RESTÁS Attila

2013 *„Inter idiotas et rusticanos” Szövegalkotás és tanítás egy bölöni unitárius kéziratok predikációskötetben*, *Studia Litteraria* (LII)3–4, 189–203.

SÁRDI Margit, S.

2007 *Az önéletrajzi szelf és a 17–18 századi önéletrésok = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 209–222.

2011 *Az időszakos naplók = Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, I. köt. szerk. Imre Mihály et al., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 251–258.

SÁVAI János

1997 *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged, Agapé.

SCHWARCZ Katalin

1994 *Klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum.

SCHRAUF Károly

1902 *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SIMONFI János

1914 *Rozsnyai Dávid naptári feljegyzései*, Erdélyi Múzeum, (IX)2, 108–126.

SINKOVICS István

1937 *Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 504–533.

SIPTÁR Dániel

2005a *A domonkos rend római központi levéltárának magyar vonatkozású és eredetű anyaga*, Levéltári Szemle (55)2–3, 14–38.

2005b *A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején*, <http://hungarologia.net/wp-content/uploads/Siptar-Daniel-dri2005.pdf>

2012 *A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején*, Levéltári Közlemények (83)1–2, 69–129.

SZABÓ András Péter

2004 *Haller Gábor peregrinációja*, Kút (3–4), 1–43.

SZABÓ Miklós–SZÖGI László

1998 *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1975 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, I. köt., Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

1993 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VI. köt., Bukarest–Budapest, Kriterion Könyvkiadó, Akadémiai Kiadó.

SZABÓ T. Attila–VÁMSZER Márta (szerk.)

2000 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, X. köt., Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Akadémiai Kiadó.

SZABÓ T. Attila–KÓSA Ferenc (szerk.)

2005 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, XII. köt., Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Akadémiai Kiadó.

SZAMOTA István–ZSOLNAI Gyula

1906 *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*, Budapest.

SZÁDECZKY KARDOSS Lajos

1898 *Thököly erdélyi fejedelemsége*, Századok, (32)3, 230–247.; 4, 328–339; 5, 420–433; 6, 499–509, 7, 621–631; 8, 695–715.

1908 *A székely határőrség megszervezése*, Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.

1993 *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZÁSZ Béla

1912 *Pethő Gergely krónikájának kiadója*, Magyar Könyvszemle, (20)3, 219–223.

SZÁVAI János

1978 *Az önéletírás*, Budapest, Gondolat.

SZELESTEI NAGY László

1988 *Kalendáriumok a XVIII. századi Magyarországon = A megváltozott hagyomány*, szerk. Hopp Lajos, Küllős Imola, Voigt Vilmos, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, ELTE Folklór Tanszék, 313–361.

1973 *A Hess-féle Chronica legrégebbi kézirat másolata*, Magyar Könyvszemle, (89)3–4, 249–251.

2006 *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről = Uő: Rekatolizáció és barokk áhítat*, Budapest, METEM, 63–104.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza

2012 *„Romulidae Cannas” avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője* = *Convivium* Pajorin Klára 70. születésnapjára, szerk. Békés Enikő, Tegyei Imre, Budapest–Debrecen, Debreceni Egyetem, 183–194.

SZERDAHELYI István (szerk.)

1998 *Világirodalmi lexikon*, VII. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZIRTES Zsófia

2015 *Az erdélyi szászóság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*, (doktori értekezés), Piliscsaba–Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.

SZÖGI László–VARGA Júlia

2011 *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története, I. rész: A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.

TAKÁTS Sándor

1906 *A magyar és az erdélyi udv. kancelláriák palotái Bécsben*, Századok, (60)9, 782–812.

TARJÁNYI Eszter

2000 *A viasztáblától az e-mailig, avagy „epistola non erubescit”* = *Levél, író, irodalom. A levéltudomány történetéről és elméletéről*, szerk. Kiczenko Judit, Thimár Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 5–11.

TEMESVÁRY János

1931 *Hét erdélyi püspök végrendelete*, Erdélyi Múzeum, (36)1–3, 35–42.

TÓTH István György

1986 *Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban* = *Falvak, mezővárosok az Alföldön*, szerk. Novák László, Selmeczi László, Nagykovács, Arany János Múzeum, 373–385.

1993 *A kismemesség olvasni tudása a 18. században* = *A tudomány szolgáltatásban. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 211–220.

1996 *A latin mint beszélt nyelv Magyarországon a 17–18. században* = *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. Lengvári István, Pécs, JPTE TK Kiadói Iroda, 339–352.

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, MTA Történettudományi Intézet.

2002 *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon*, Acta Papensia, (II)1–2, 31–37.

2004 *Missziók és misszionáriusok az erdélyi fejedelemségben = Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, szerk. Bessenyei József, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, 297–303.

TÓTH Zsombor

2000 *Az emlékezés poétikája = Moribunda Transsylvania. XVII. századi erdélyi emlékirók*, bev., jegyz. Uő, Kolozsvár, Polis, 5–22.

2006 *A történelmem terhe*, Kolozsvár, KOMP-PRESS Korunk Baráti Társaság.

2009a *A koronatanú Bethlen Miklós*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

2009b *Cserei Mihály élettörténete (Esettanulmány) = Könyvek által a világ. Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. Bányai Réka, Spielmann-Sebestyén Mihály Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 403–426.

2011 *Emlék-irat-irodalom = Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, II. köt., szerk. Imre Mihály et al., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 697–705.

2012 *A szerző neve(...t), Manu propria szignatúra vs. szerzőség egy familiáris viszony textuális dimenzióiban = Filológia és textológia régi magyar irodalomban*, szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, 2012, 397–408.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

1988 *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

TÜDŐS Kinga, S.

1996 *A Kálnoki család XVII. századi könyvtára = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 492–501.

1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion.

2000 *Egy székely nemesasszony élete és személyisége Apafi korában. Lázár Erzsébet Kálnoki Sámuelné = Erdély és patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna*, I. köt., szerk. Tamás Edit, Sárospatak, 93–107.

2001 *Erdélyi hétköznapiak. I. Rákóczi György hadiszemléje a Székelyföldön. 1635*, Budapest, Osiris Kiadó.

2004 *Székely főemberek a XVII. század alkonyán. Kálnoki Sámuel, a vicekancellár*, Studia Caroliensia, (5)3–4, 215–224.

2005 *Székely főnemesek II. Rákóczi Ferenc korában = Évfordulós tanácskozások 2002–2004*, Szatmárnémeti, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége, Kölcsey Kör, 224–230.

2008 *Csiksomlyói végtisztesség. Mikes Mihály végrendelete és temetése (1685–1687)*, Acta Siculica, 295–308.

TÜSKÉS Gábor

1992 *Az exemplum a 16–17. századi katolikus áhítati irodalmában*, ItK 96(2), 133–151.

VAJDA András

2013 *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület (Emberek és kontextusok 9.).

VÁRKONYI Ágnes, R.

1984 *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711*, Budapest, Magvető Kiadó.

2008 *„A Királyi cédrus” Zrínyi Miklós beszéde Szent Lászlóról*, Arrabona, (46)1, 93–121.

2010 *Szimuláció, etika és törvényesség. 1660–1711. = Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk.. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, L'Harmattan, 235–236.

VÁRKONYI Gábor

2005 *„Az szép conversatoria nézve.” Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon = „Idővel paloták...” Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 415–432.

2009 *Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*, Budapest, General Press.

VASS József

1854 *Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz*, Új Magyar Múzeum, (IV)5, 401–426.

1855a *Két napom Gerenden*, Új Magyar Múzeum, (V)2, 148–152, (V)3, 185–191.

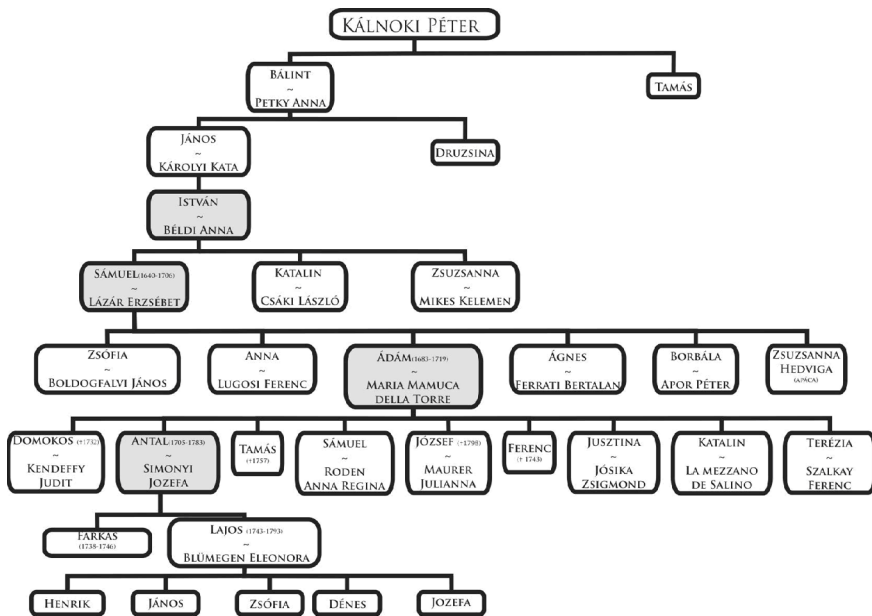
1855b *Újabb két napom Gerenden*, Új Magyar Múzeum, (V)6, 305–345.

VÖRÖS Éva

2000 *A magyar gyógynövények neveinek történeti etimológiai szótára*, Debrecen, (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 85.).

VIII. FÜGGELÉK

VIII.1. Családfa

VIII.2. Részlet Kálnoki István naplójából

„Ezen Diariumnak hátulsó felében vagynak egyéb jegyzések is külön külön szakaszokban lévén közben közben tisztás papirossak is. Én ezeket a' szakaszokat, numerusokkal meg-külömböztetve írom le.

I.

Anno 1669. Die 2 Sept[embris] Isten eö Felsége adott egy kis Leányt Feleségemnek Erkedén. Kereszteltettük Sz[ent] Györgyön Die Novembr. Kereszt Apja Haller Pál ur[am] Ó K[e]l[g]y[e]l[m]e és Bodoni Gyeörgy ur[am] Neve, Sofia.

Not. Egy czédulán, mely a Diariumba csak kivehetőleg tétetett bé, e' van ezen dologról.

Anno 1669. Die 2da 7bris, nascitur Filia Samuelis Kálnoki in Erked, in Curia D[omi]ni Stephani Lázár, et baptizatur in Szász Szent György, penes Sz. Mihály telke, Levantibus Patrinis, L. B. Paulo Haller de Fejér-Egyháza, et Domino Georgio Bodoni, nomine Sophia Kálnoki, dein Conthoralis Joannis Boldogfalvi.

Anno 1670. Isten eö Felsége ada egy kis Leányt Feleségemnek Die 30 Julii. Kereszteltettük azon napon estve Katának, mivelhogy kételkedtünk élete felől Kőröspatakon.

II.

Anno 1648. 2 die Maji kezdettem el az Miklósvári keö házat rakatni, rakatam eni nap az meni vonás ide alá vagon IIIII.

Anno 1649. die 5 Nov[em]b[ris] rakattam négy nap ez esztendőben, azért [ne]m rakathattan töb napon, hogy voltam Konstantinápoliban, 2 die mentem bé, 2 die Augusti jöttünk ki.

III.

Anno 1670. die 3 Junii Isten eö Felsége kegyelmébeöll kezdettem építtetni az Pogányok tüze által meg romlott Kőröspataki Házamnak falajit második Contignatoria Isten ingyen való jóvóltábóll légyen építtője az Királyi Prophétával kívánván azt, Mivel hogy

Nisi Dominus aedificaverit Domum

In vanum laborat, qui aedificat eam

1. Igen alkalmatlan eső idők miatt rakattam akkor csak nyólcz nap, félben hattan, 's mentem Petki Ur Lakodalmába.

2. Másodszor fogattam az építéshez Die 17 Julii A[nn]o praescripto. Rakattam 13 napok alatt. Gerendájit faragtatván, egyéb fájit szállíttatván. 2da Augusti végezvén az bólt felett való falajit. Die 14 Augusti kezdettem az Koszorúfájit fel vonatni. Die 16 Augusti szaru fájit vonattam fel. Die 18 Augusti keztem sendélyeztetni. Die 23 Aug[usti] nagy részét bé sendélyez-

tettem. Die 6 Octobr[is], és azon az héten sendélyeztettem. Die 17 Oct[obris] lett vége az sendélyezésnek.

3. die 24 Novembr[is] keztem alsó Házakat tisztítani padoltatni. Die 6. Decembr[is] rakattam kementzét az Feleségem hazában, és die 12 Ejusd[em] Mens[is] Költöztünk beléje.

(Not. Sub nr. I. et III. Kálnoki Sám[uel] úr írása)

IV.

Anno 1637. 20. Die April[is] adá az Úr Isten eő Szent Felsege az nagyobik Leanykánkott Katott hettfőn ez világra, melyért áldassék az Úr Isten neve érette örökkön örökké.

9. die Juli[i] kereszteltettem meg itt Köreöspataki házamnál tizen három hetfe[s] korán.

(Not. ez íratik a feljebb említett tzedulán mellyen ezeknél több írás nintsen is: „Anno 1637. die 20 Aprilis szültette nagyobbik Leánya Kálnoki István úrnak Köröspatakon Hétfő nap kit is 19 Julii ugyan Köröspataki Házánál meg kereszteltete Katának, midőn tizenharmadik hetében járna a Kis Asszonyka. Ez vólt Csáki Lászlóné.”)

V.

Anno 1646. 14 die Ap[ri]lis Isten k[e]g[ye]m[e]s akarattyából kezdettem az hitván Keöreöspataki házam körül egy keő kerítést rakattni négy s[z]egben, melyet Isten akarattyából akarok ez Köniben fel-jedzeni az vagy uonnj hani [sic] nap rakathattom, valameni nap annyi kottával iromle, mely keppen kezdettik:

1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.12.14.15.16.17.18.19.20.21.22.23.24.25.

Anno 1647. 16. Maij kezdettem Isten akarattyából az házam körül való keő kerítéshez, ennyi nap dolgoztanak rajta 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.

Anno 1648. 28. die Ap[ri]lis kezdettem esmeglen rakattni az Köröspataki házam kör az keő falatt ennyi nap rakattam az falatt IIIII, IIII.

Anno 1649. 27 die. Octob[ris] ennyi napon rakattam falatt, úgy mint 2 nap, mivel ez esztendőben 4 die Marti indultunk bé Konstantinapoliban, Augustusban jöttünk ki, ezért [nem]m volt modo[m] az építésben.

Not. Az első és harmadik n[ume]rus alatt való írások a Kálnoki Sámuel úr jegyzései, a többi Kálnoki István úr írása, a Diarium béliekkel edgyütt. Mert Petrus Henter nem írta hanem csak compingálta, a mint az írásoknak öszve vetéséből szépen meg tetszik.]”

(Lelőhelye: Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvár, Josephi Comitatis Kemény Collectio major Manuscriptorum Historicorum Tomus XVII., jelzete Ms. KJ. 330)

VIII.3. Béldi Anna levele Lázár Erzsébetnek

1688. január 18.

Isten minden üdvösséges jókkal álgya megh k[e]g[ye]ll[me]d[e]t

Édes menyem asszony ilyen dologból kellett k[e]g[ye]ll[me]d[e]t megh találnom. Fiam ígérte vala ide az töcsérest egy kevés ónnot. Úgy hal-lom, hogy fiam el ment Fogarasba az gyűlésbe, azért k[e]g[ye]ll[me]d[e]t felette kérem, hogy ha ott nem lenne az tölcséres Kőrös patakon, hozatná le k[e]g[ye]ll[me]d Vásárhelyről Kőröspatakra, hadd küldenék érette. Az k[e]g[ye]ll[me]d jó akarattját én is jó néven venném k[e]g[ye]ll[me]dtől, mert bizony az mi háza[m] vagyon Miklósvára[n], egyiknek sem jó az ablakja. Hadd csináltatnám meg vele, rettenetes hidegek az házak ablak nélkül. Énis oda akarnék menni Miklósvárra, tölcsérest pedig nem kaphatok az ki-vel meg csináltathassam. Az tölcséresnek pedig az fizetésit emberségesen megh adom valamint megh alkuttam vele, azzal az vásárhelyi tölcséressel. Tudósícson k[e]g[ye]ll[me]d felőlle ha ott vagyon, hadd küldhessek érette. Azt íratta vala fiam, hogy ki hozatta oda Kőröspatakra, én már nem tu-dom, hogy ha ott vagyon Kőröspatakon vagy fel ment Vásárhelyre, tudó-sícson k[e]g[ye]ll[me]d felőlle, hadd küldhetnék érette mentől hamarébb. Az kicsi Ádámkót is akarnám hallani, ha Isten megh gyógyította volna, az többi is mint vadnak, tudósícson k[e]g[ye]ll[me]d. Ezek után tarcsa megh Isten k[e]g[ye]ll[me]d[e]t jó egészségbe[n].

Kozmáson 19. Januarii A[nn]o. 1688.

k[e]g[ye]ll[me]dnek szeretettel szolgál

Béldi Anna

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/80.)

VIII.4. Kálnoki Sámuel Lázár Erzsébetnek címzett levelei

1683. július 28.

Isten ő felsége kívánt áldásokkal boldogítson édesem

Én I[ste]n áldásából eddig jó egészségben jöttem cselédimmal edgyütt az nagy utak, az szűk víz igen meg rontá lovainkot. Az Tiszán ma költö-zünk által itt Szolnoknál. Írhatom, hogy engemet Urunk ő n[agysá]ga az fő vezérhez küld köveccsén az Kajmuti Passával. Az vezér Bécshez csak annyira van, mint Kőröspatak Angyaloshoz, már lőtetí erősen, az tatár egész Bécs tartományát el rablotta pusztította, most felső német országot rontya, ha az égi élő I[ste]n eleiben nem áll, félő az egész keresztyén or-

szágok nagy mulást szenvednek. Győr vára alatt is török van, az győriek olyan választ tettek nekik lássák elsőbben Bécsset ha meg vehetik az után meg látták ōkis mit mívelnek; Győrön túll Bécsig valamennyi kastély, s olly gyenge német várak vannak, azokba mind török szállott. Ollyan olcsónak mongyák az rabot hogy egy rh[enes] talléron kettőt vesznek. Mind-ezeket az szomorú híreket tetézi azis, hogy az Posoni Apáczákot mintegy 30 vitték volna Bécs felé, s útjukban elfogták az pogányok. Egy Cell nevű rettenetes kazdag klastromot fel vetének, az honnan rettenetes kincset vittek el. Tököllynek, az Dunán innen Posonig mind be hódoltak, énis arra felé fogok menni. Ezeket az híreket Henter Mihály u[rna]k, s mások[na]k is meg írhatod. Lelkem édes feleségem már én neked egy holnap alatt nem írhatok, mert az meddig az táborra vissza térek annyi idő bele telik, hanem magad írhat sz ha akarsz gyakran, s csak Nemes János u[ramna]k kezéhez küldged, ő k[e]g[ye]lme adá iffiú Nemes János u[ramna]k, s ő k[e]g[ye]lme meg adgya nekem. Panasszal írhatom még egy leveledet sem vettem, holott asszonyom anyám irt, s húgom asszonyis nekem. Nekem nem segíthetsz egyébbel imásságidnál, most az ideje. Olyan jó reménségben volnék, ha az én kegyelmes I[ste]nem utamat boldogította s méltatlan voltom által az fővezér az mi k[e]g[ye]lme[is] urunk[na]k olyan választ adna, hogy az az Dunán által ne vinné, úgy haza menetelünk is hamarébb lehetne, de ha által viszen, ennek az nyomorú népnek bizony egy része élhal meg, s gyalogis marad, mert máris el állott olyan szükségét mondanak kívált széna s abrak dolgából.

Édes lelkem én az házi dolgokról nem írok, mert az nekem már az elmémben nincsen, hanem az minek mikor ideje ahhoz ugyan hozvá lásatok, és nekem meg írátok.

Az otthon való lovaimra legyen gondviselés; asszonyom anyámhoz és húgom asszonyhoz ige[n] gyakran el küldgy, el menj. Az édes kis Katókára igen rá vigyázzon az inas soha tőle el ne maradgyon. Az mikházi és csíki klastromokba hár[o]m hár[o]m forintot küldgy. Szentlélek körülilis az pátereket Miklós Péter gyűjtse össze. Ha az széna árából nyárra fel vehet sz száz forintot peccit alatt küldgy az szegény meg károsított Szásznének Szabó Ferencztől. Az Bándi fő korcsma meg ne szűnnyék, az pénz itt édesem minden nap szaporán kel. ha nem igen sokat kérek minden emberséges emberek[ne]k szolgálatomot ajánlom, írtam volna de az idő nem enged. Adgya az én k[e]g[ye]lmes Istenem hallhassak igen öröndetes híreket felölletek, énnekem igen sokat írj.

Én míg élek vagyok igaz társad édesem
Kálnoki Sámuel

Szolnoknál 28 jul. 1683.

Borítékon: Brassai bírónakis édesem írd meg ez szomorú híreket. Német had sehol nem hallatik, Bécsnél maradnak az ezred. Ha az én Istenem most jól hordoz, mentest írok bővebben.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/III, 10–11)

1687. március, 9.

Isten ő felséghe kívánt áldásokkal boldogítson

Édesem leveledet igen kedvesen vettem az tudósításoddal edgyütt, legyen I[sten]nek hála hogy jó egészségeket értem, továbbrais ő felséghe tartson meg benneteket, szívből kívánom. Én is mind jó egészségben vagyok, csak hogy az számtalan óránként való gondok, és búsulások között. Az szép német asszonyok mulatságán által estünk az fársáng végén. Nem vádol az lelkiismeretem, hogy felettébb vétettem volna I[ste]n ellen, s úgy ellenedis. Egy vagyon igen szépen éneklő kis asszony, francia, olasz, német, cseh s deák nyelven énekel, az vendégségben ide ígírkedett. Az bulyát úgy hiszem leányostól eddig meg vitték. Egyet ismét igen finom vonásút s szépet vettem, száz aranyat ígír, hogy házasszabadulásáért, mert az ura életbe van, még egyet árulnak, meg fogom venni, azért is jó samizot ígír, csak csináltasd már az sok szép bulya vásznat vélek. Ha látom, hogy itt késedelem leszen, mihelyt az másikat meg veszem, mind kettőt együtt elküldöm. Most egy hét alatt már el válik, ha Húsvétra haza meheteké, mert három úttal írtam az Urak[na]k felölle az mit parancsolnak, abban kel eljármom. Generalné asszonynak szóddal az (?) bort megatta[m], s igen kedvesen vette, ígír jóakarattát ez utánis. Vagy négy olasz kolbászt küldött, magam viszem megh. Az Háromszéki kapitányság felől mi hír van ott, értem, de külömbe[n] ír nekem az úr Teleki ur[am], csak az estve az mely levelit hozák, abbanis igen ígír magát. Apor uramis mind biztat, ha Aporné Asszonyhoz el mennél (minthogy atyádfia ő k[e]l[y]lme), szóllanál, hogy írna az urának, most mutatná igaz atyafiságát hozzám, s hozzád. Daniel István u[r]na[k]k penig a elméje ott nem jár, ha az jó I[ste]n utamot boldogítaná, én igen bíznam, mind Urunk ő n[agysá]ga, s mind az urak igen szép leveleket írtatnak. General ur[a]t én sok lóval biztatni nem merem, tegnap úgy végeztünk, hogy az én négy paripám árában végy ki száz 60 tallért, s az kiket most hozzák azokban száz öt tallért, az több pénz az mint tall[ér] 715 olvasd ki, pecsételd be, külgyed Marosvásárhelyre. Egy becsületes kapitány ment oda, Julius nevű, lovak venni, csak oda vigyék az lovakat. Az 35 tallérokban az javát el veszi, árrát mentest meg adgya. Ha igen elvásárolták pénzt, amaz kétszáz tallérból ugyan csak tölt[s]d ki

az 715 tallért, s Josa úrtól küldd ki az Capitánynak. Moldovában lovakért mint külgy bé, le írtam, s egyéb dolgokot is az szerént cselekedgyetek. Az I[ste]nért édesem igen szorgalmasan fel jegyezted mind az az pénz, és az többi hova kél. Valami ezüst dutka pénzt kültem, az jó leszen úti kölcségnek, Mihálcsa és Mihály deák uramék[na]k.

Az széna árán csudálkozhatom, István mester írja, hogy 60 forintnál több be nem ment benne, én bizony attól félek, Nagy György el költi, mint már egynehányszor jártam velle, s osztán nehezen fizeti meg. Hanem igen kérlek, valóban rajta legyetek, mentől hasznosabban el adhassátok, mint már egynehány levelimben meg írák az szerént legyen. Nem árt Brassóban Farkas Vágó felől be menned, s megh kellene Nagy Györgynek mondani, úgy cselekedgyék, kárt ne tegyen, hiszen most van egyszer az szénának árra. Azon kérlek, gyakran olvasd meg leveleimet, s jedzésim, s az István mester levelitis, most válik meg édesem az jó gazdasszony. Válaszom jövőn kedvesem mentest meg írom, ha Húsvétra haza mehetek, mert itt az dolgok csudálatosképpen változnak, inkább hiszem, hogy itt kell nyomoroganom, már ennek meg kell lenni. Az úti kölcségem már bizony el költ. De ha Erdélyből bort nem hozatta[m] volna, soha bizony végbe nem vittem volna az dolgot, mert mindennap számtalan az vendégem. Az erdélyi 15 vider borban már tíz vider nincsen. Egy magyar országi bort vettem, az is valóba apad. Ha I[ste]n haza viszen nem megyek ajándék nélkül. Adgya az úr I[ste]n hallhassak örömdetes híreket felőletek, láthassalak is hamar időn kedves egésségben, ezennel maradok

Igaz társad míg él
Kálnoki Sámuel

Sziget
Die 9 mart, 1687.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30, 4–5.)

1687. május 4.
Isten kívánt áldásokkal boldogítson édes feleségem

Csüderék az leveledet meg hozák, beteges állapotodot s az gyermekekét bizony búsulva értem, s itt való kimondhatatlan sok gondgyaimot felette terheli az ilyen hír. I[ste]n jógyítson s tarcson meg benneteket. Én az sok dolog közt gyötrődöm szüntelenn való foglalatosságok között. Minap kedvem ellen szinte haza visznek vala az német vitézek, immár oly helyt voltanak, hogy egy nap Besztercze székbe bé mehettünk volna, az I[ste]n mégis vissza térítte az én sok törekedésemre, mostis az én biztatá-

som tartóztattya az Generált, mert eddig bizony fel prédálták volna szegény országunkot. Továbbra is mint maradhatunk csak a jó I[ste]n tudgya. El válik egy hét alatt alkalmasint. Az mint írod, édes feleségem, hogy ki nem jöhet széna s abrak nem lévén, de hiszen egy néhány lóra nem sok széna kell, mind el hoznának az szegény szászok Ádámosig, ott penig széna s abrak vagyon, Bándonis ha széna nincsen szalma, s ahhoz abrak elég van. Noszolyban penig azért nem engettem el adni az szénát, hogy ha ki talál sz jönni, legyen elégséges. Az gyermekek betegeskedésén nem kell felettébb törődni, I[sten]re kell bízni, én bizony azt jovallanám Ádámkát csak választanák el már az csecstől jobb egéssége lenne. Őtet el hozhatnád magaddal, mentest jobb egésségtek lenne, hogy változtatnád az ajert. Igen akarom, hogy most az pénzt ki külted volt, hogy én hála I[sten]nek, ma minden bajomtól meg válám. Mostis valami hitván lovakot vett volt István mester, kiket General ur[am] barátságomért mégis bé vőn, nyolczat harmincz harmincz tallérokban. Számot vetvén esze computáltam, nem marada magamnak több 46 tallérnál benne. Mert az mely 18 lovat másodszor Szigetni hoztak vala, pénzen el nem attam 8[at] benne, hanem kit az Generalis hintócskájáért, kit török asszonyokért, gyermekért, s egy szép sátrocskájért is attam egyet. Mindezekből, ha az török asszonyhoz ehhez jobb szerencsénk lenne, 300 aranyat ígírne ez, az otthon való is leányostól annyit bíznám hogy adna. Azért kell igen jól őket tartani, s nékiek kedvezni, mostis árulnak egyet, de én nem kapok rajta, talán magadnál se kedves, ha még itt érne leveled, én meg vehetném ha kellene. Az kanczáknak esett sok károm felett búsulok, öszves meg rühösödött vala, csak tubákkal orvosoltuk, meg jógyula. Írtam vala, hogy réteimből csak vitesd haza az nagy gyermeklovat, mint hallom semmit nem jógyult, négy forintot külgy az kováts[na]k, vigyék haza s tartsák jól, mikor ideje lészen bocsássák ménesbe. Mikesné Asz[onyo]m ígirt vala kanczákat, most jókor esnék, ha meg adná, írtam is ő k[e]g[yelméne]k felőlle, csakhogy azon panaszkodik leveliben ő k[e]g[yel]me, hogy István mester egy ő k[e]g[yel]me jobbágját én számon esküttette, s nem akadod meg adatni, én nem tudhatom ki legyen az, azért nem kell ízetlenkedni, én az másén nem kapok adgyák meg. Gábor Deák uramis sollicitálta azt az jobbágját el bocsátani, az ki én felöllem rosszul szóllott volt, de én választ tettem ő k[e]g[yelméne]k, legyen vesztegségben míg haza megyek. Legyen hála az én Istenemnek még hazámat el nem árultam, sem vasban nem verének, nem az[ér]t írja nekem az én k[e]g[yel]me[s] uram ő n[agysá]ga s az ország olyan leveleket az maradékomis megtarthat emlékezetre. Ha ugyan ki nem jöhetcz előmben az nagy paripámot indíts ki, Szabó Ferencz hozza Ádámosra, igen jól tartassa ott, mert gondolnám, hogy valami német urak fognak velem urunkhoz le jöni, kik jó árrát adnak az lovak[nak]. Német Gyurkais el jöhet vélek, hozza pe-

nig Sipos Mihókot, az kanczát ide küldheted. Mentest tudósítsál magatok egészségéről, s ott való dolgokról. Azt bizony bánom, hogy az szűk széna idején csak emígy amúgy atták el az sok jó szénát, majd minden haszon nélkül, holott ha otthon lettem volna, legaláb ezer forintot vettem volna belőlle, de arról már nem tehetek; az ki még hátra volna, adnák el mint lehet, igazán meg jakabolt Nagy György. Az esztenát pedig úgy kell rendelni, hogy Máramasrosból 150 juhom jön, annak helye legyen. Ha módot találsz édes feleségem benne, jőjj élémbe Noszolihg. Várom tudósításodot, s maradok míg élek

Igaz hív társad, édesem
Kálnoki Sámuel

Nagybánya
Die 4 maj 1687.

Ha élémbe ki jönnél, az szép német hintócska szintén ma fog által jőni az máramarosi havason, s azon edgyütt mehetünk haza. Az német nyeregis meg van.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/III, 27–28)

1687. május 31.

Édes feleségem

Mikes Pál ú[rna]k szolgája által küldött leveledet igen kedvesen vettem, legyen I[sten]nek hála, hogy jóegészségben vattok. Énis mind jó egészségbe[n] volta[m] és számtalan búsulások között. Immár csak Gyerőfi úr jönné, el mehetnék, ő k[e]g[ye]lm[é]nek kell 400 ökröt ide hajtani, várnám harmad nap alatt, mihelt azokról quietantiat vehetnék el indulnék, hogyha I[ste]n valami véletlen akadályt nem vet előnkben. Úgy kell lenni, mint ő felségének tetszik, csak szolgálhassak hazámnak, azzal tartozom, s most ideje egyszer. Ádámka gyomra fájása hihető attól van, hogy az csecstől el vált, s változik természete, de belső orvossággal én nem jovallom éltetni, itt sem doctor sem patikarius nincsen, nem kell bizony neki egyéb, hanem hogy az gyermek az terjeket szereti. Olyan kis aprónként, kicsinyként adni kell neki, azomban az italában lenne mindenkor sállja. Talán az gelesztais bántya, az ellen fereszteni kellenék borsó szalma leviben s gyakorta penig. Édesem az olaszok példa beszédit melyet irtál igen kedvesen vettem. Annál igazabb nincsenis. Elég nagy baj mikor ember igazan szolgál, s jutalmát nem láttya. Én leszek edgyik az mert máris az én sanyarú igaz szolgálatomnak sok irigye támadott. Noha mind urunk ő n[agysá]ga s mind

az urak ígirik szép levelek által jutalmat, de csak az én I[ste]nem adgya jól el végezne[m], semmit embertől bizony nem várok egyebet, han[nem] ott-hon való lakhatásimot elég jutalma nekem az nagy I[ste]n, az ki látta, hogy sok ártatlanok halálát, kárvallását előztem meg. Ágyban feküdni, s nem alhatni sem kicsiny baj, énis elégszer nyughatatlankodom, úgy hogy ha lehetne egy szempillantásba[n] hozzád repülnék, mert idejeis volna már öt holnapjára, az generális is azt jövendöli, hogy német gyermeket viszek haza, s komának hívassa[m]. Az várakozás is nem kínos baj, mi vagyunk most úgy, mert két hete egy levelem sem jött udvartól, rettenetes bajban vagyunk miatta, úgy látom s tapasztalom, csak az szegény legént küldhessék valahova idegen nemzethez, könnyen felejtik. Kedvekre házoknál nyugdognának az kik országunk[na]k sírján híztak, azok[na]k kellene szolgálni, az kik sok falukkal, sok kincssel dicsekednek.

Igaz dolog édesem még böjt közére intéztem vala bémeneteletem, hej mely messze estem attól. Szegény ember szándékát boldog I[ste]n vezérli. El hiszem édesem, hogy vártál, de bizony énis repültem volna hogyha tehettem volna. Az sokadalom itt holnap után be áll, csak érkeznek az tubák, mind el kelne tíz potnak fontya.

Az mely kantárt neked vettem olyan Erdélyben nincsen, immár ahhoz szép nyergetis szerzettem. Azon kell járnod, az nagy gyermek lónak kellené fáját tölle venni, mint írtam az előtt, hogy hozasd el magaddal, bizony bánná[m] ha valami kanczákon el vesztegették Rétemben, én penig még Máramarosból írta[m] volt felőle; azért volna jó az memorialé.

Hogy velem álmodnál édesem igen akarom, énis bizony álmaimba látalak, mint megis írtam Koncsától küldött levelemben az álmomot, úgy az utánis kétszeris. Megh adgya I[ste]n már nem sokára, hogy bé takargathatcz édesem, úgy énis tégedet. Ha azért útban tanál levelem, Bándon állapodgyál meg, mikor innen mozdulásomat remélhetem előre egy szolgát el küldök, s jöjj előmben Noszolig, hogy mégis tovább lehetnék edgyütt veled, úgy Szent Ágotáig edgyütt mehetnénk, mert udvarhoz kell igyene-sen mennem. Az szép kis asszonyok itt bőven vannak, vétek nélküli lehet ismerkedni véllek, ha I[ste]n haza viszen, leszen mit beszéllesem felőlők. Adgya az Úr I[ste]n hamar időn lehessen az, és kedves egységben láthasalak.

Ezzel maradok édesem igaz társad mígh él
Kálnoki Sámuel

Nagy Bánya
Die 31. Maj. 1687.

P.S. Ha tutta[m] volna hogy illy sokáig leszem itt, és előmben ki nem jöhetcz mind az török asszonyt, és az jó gyermeket régen be kültem volna, de maga[m] akartam meg adni. Ha azért édesem elébb találsz Noszolba

jönni, én szómmal add megh az inast Ádámkának. Soha Annis számára nem veheték török asszont, mert rettenetes drágán tartják, s arra én pénzt bizony nem vesztegetek. Még az többiért sem attam egyebet, hanem lovat ollyat azkit pénzen el nem adhatta[m] volna. Annak árrába atta[m] 8 aranyat az ki Noszolba van, most ő 300 arannyal biztat, azt adom Annisnak az meg holt helyett, s az fiacskáját Boriczának.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/III, 18–19)

1699. október. 20.

Édes feleségem!

Hirtelen esvén az alkalmatosság írhatom, hogy I[ste]nek hála jó egészségben vagyok, az lábam is jól gyógyul. Semmi egyéb mulatcságom nincsen hanem az puplicanok sok éneklésiben, magad is örülni fogsz, ha hallod.

Fiát ur[a]t bé állítottam, s már az mű jó sógorunk Henter Benedek szállása felit nekie kell engedni, sok bolondságával (?)⁷⁶⁹ becsültemben járnó[m] meg (?) jádzanom, s végrehajtanom, melly miatt ez héten le nem mehetek. Ma ő F[elsé]g[e]nk is ország dolgairól ottan érkeznek látom nagy dolgok. Azért ha ott helyben hagyhatnád és vehetnéd dolgaidot, bár csak vasárnap dél után Hamburgoig jöhetnél, hétfő estvére jó vacsorára várnlak. Az gabonát hozó szekerek is edgyütt jöhetnének veled, kiken az cseléd is el férne. Ha ott mulatcz pénz kívántatik, s küldök, ha pedig Ágnest most ott hagyhatnék, nem kellenek fáradnod annyit, én le mennék hétfőn.

Mindazáltal hogy czéll helyen már várva (?) ide várlak, csak tudósícs mely napra érkezel. Ádámra az I[sten]ért légy jó vigyázással. Az pudlik el ne vesszenek, nekem minden nap írhatnál az Lantkocsik által, de igen könnyen felejtesz. Várom gyakrabban tudósításodot és I[sten]nek ajánllak maradván

Igaz társad, édesem
Kálnoki Sámuel

Breslova
20 oct. 1699.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/I, 5–6.)

⁷⁶⁹ Rongálódás miatt olvashatatlan.

1699. október 28.

Édes lelkem feleségem

Horvát úr által küldött leveledet vettem szeretettel. Igen jól esett hogy zabot kültél fel, mert már főttán valánk az abraknak. Kérlek, hogy mindenestől hozasd fel magaddal az ki ott van, csak vagy 12 szapu zab maradgyon ott. A búzát is, ha lehet, hozasd fel, jobb itt meg őrltetni. Köszöntet[em] általad édesem szent Usula napjára az ursulitákat, mondd meg magamis nem sokára köszönteni fogom mikor Ágnest le adgyuk. Hogy szép szőlővel és (?) kedveskettél édesem, köszönöm, ma jól lakta[m] véle. Az mely pénzt az görög adott abból meg kell Váradi úr[na]k fizetni. Minap fl. 20 kültem vala, im mostis küldök fl. 20. Ha lehet holnap indulj fel, ha nem lehetne semmi képpen szombatra ide várak vacsorára, tovább semmiképpen ne halasszad. Az gyermek[e]kis már az scholába[n] hétfőn be kell állani. (Utadon?) I[ste]n édesem jőni jó egészségben kívánom és maradok éltemig

Igaz társad
Kálnoki Sámuel

Viennae

28. Oct. 1699.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 2/I, 7–8)

VIII.5. Kálnoki Sámuel Teleki Mihálynak címzett levelei

1687. február 3.

Méltóságos úr, nekem bizodalmas uram,

Tegnap érkezvén ide bé, ma nyolcz órakor küldtem fel Oklicsányi ur[a]t Veterani úr látogatására, s mentest kívánna velem szemben lenni, maga Adjutantyátis le küldvén hozzám. Urunk ő n[agysá]g[ának]k szavával köszöntém, az levelet meg adám, az ajándékot asztalára le tettem, mondám, hogy Új-esztendő ajándékjából külte az mi k[e]g[ye]lmes urunk ő n[agysá]ga, maga képire vert aranyokat, melyet látván, meg szégyenlő magát és mentegeté, hogy érdemtelen arra. Semmit ő n[agysá]g[ána]k nem szolgált, s mit tud szolgálni, holott ő mástól depondeál, ha Caraffa azt parancsollja, hogy ki mennyen innen kételen véle. Igaz dolog, hogy az Urunk ő n[agysá]ga, s az ország tekintetiért, parolája szerént úgy igyekezett magát viselni, hogy semmi panasz ellene ne lehessen. Énis fordítottam szómat arra, hogy magamis úgy értettem mostani bé jövelemben minde nektől, hogy minden meg bántódottak[na]k panaszokat meg hallgatta, és

orvosolta (az mely ügyis volt) s várjuk továbbrais mind efféle dolgokban, s mind az Hadak ki viteliben ő n[agysá]ga jóakarattját, s így csendesíttem meg elméjét.

Azután jelentem, hogy az Felséges Római Császár benigna Requisitionjára az mi k[e]g[ye]lm[e]s Urunk ő n[agysá]ga s az országis mind annyi terhes szorongatási közöttis az ő felsége hadainak sustentatiojokra, s ennek az meg romlott vármegyének s Lápos és Kővár vidékinek könnyebbítésekre száz ezer magyar forintokat és mennyi búzát s zabot szállítat Nagy Bányára. Az pénz holnapután el érkezik, s a végre viszik Bányáig, hogy ő n[agysá]ga közelebb érjen, minthogy ő n[agysá]ga Armadájáé az az pénz (mellyet igen jóvalla), s mondá, hogy jól cselektünk, hogy Szathmárra nem vitték, már ma bizonyosan meg tudgya Caraffának írni, hogy valóság van az dologban, most az én szómnak egész hitelt ad. Kérdeze ugyan, mi követséggel mennek mások Caraffához és azokat az oblatiokat micsoda modalitásokkal presentálják? Én arra csak azt mondám, az követek instructiojában áll az, és meg érti Caraffától nem sokára. Én ur[am] úgy látom, ha intempestive csak szóval jöttem volna idő előtt hozzája, minden hitelünket el veszítettük volna és annál nagyobb keménységgel viselte volna magát, de hogy valósággal való mozdulását az pénznek meg mondá, contentálódék, s már Caraffától vár mindenekben. Látom, ott járna elméje, ne bontakoztatnék ki martiusig, s pénzen élne, de meg mondotta[m], lehetetlen annak az romlott helynek pénziértis sustentálni. Én holnap Bálintith uraméknak elejekben küldök Bányára, és minden itt való dolgokról tudósítom. Arrólis, hogy Gyulai ur[a]t Szilágyi uram Galgocznál hatta, úgy hiszem Szathmár vagy Callo táján találkoznak szemben, mivel ez pénz 6. praesentis érkezik Bányára. S magok ő k[e]g[ye]lmek 8. Szathmár[on], odais el küldök bővebb informatióval, és Gyulai ur[nak]kis eleiben vigyáztatok, hogy ha mi jó biztatással jó, jobban keménykedhessem. Csak adná az jó I[ste]n, Carffánál találnának kedvet, úgy énis tudnám itt az dolgokat jobban tractalni, most annak minden resolutiója onnan függ, és instructionnak azt a részét, hogy declaráljam az Contractus mellől való el állásunkat, halasztám addig, míglen követeinket Tokaj felé gondolom lenni. Az vármegye dolgairól tudom ispán úr k[e]g[ye]lm[e]d[e]t bővebben tudósította. Mondá generál úr, hogy mű most törökhöz, Bécsbe kéréseket küldöttünk, az lengyel királyhoz pedig Macskási ur[a]t titkos passuson akarják expediálni, melyre én meg feleltem, hiszen bolondság volna az, hogy Császár ő felséghe urunk[na]k ő n[agysá]g[ána]k és lengyel királynak confeoderatusa lévén, itt az maga országában nem küldhetné szabadosan követtyét által? El hiszem ha küld ő n[agysá]ga valakit, az az követ erre jó, s ő n[agysá]gával szembe leszen, én ezt így halván, nem ítéltem helyesnek, hogy Passust kérjünk Macskási úr[na]k. Mindazonáltal, ha úgy fog tetczeni, csak tudósícson ur[am] k[e]-

g[ye][me]d, én könnyen véghez viszem, s mentest el küldöm, csak hogy az secretariusnak bár csak hat aranyat adnánk, mert sokat szolgál, és sokat tanolhatunk belső dolgot ki tőlle. Kérdé general úr, ha lovak vételire adotté pénzt k[e]g[ye][me]d? Úgy feleltem, magam jóvallottam, hogy haladgyon ez dolog, míglen meg tudom, ha maga embereit küldié lovak venni (melylyet dissuadealtam) avagy más modalitást követ benne. Az mely Raitert kíván vala k[e]g[ye][me]dtől kézhez meg mondtam k[e]g[ye][me]d nem találhatta eddig, de leszen gondgya továbbrais arról, s igen kedvesen veszi, s várja abbéli jóakarattját k[e]g[ye][me]d[ne]k. Szathmárról szintén most érkezvén Szegedi Pál ur[am], beszéllé, hogy az mely Sultcz regimentje Szőlőstre szállott volt, nem mertenek ott subsistálni, hanem Szamosközre, Gyarmatra s Matócsra szállottak, mert Caraffa sok magyart iratván ki az zászlók alól, azok mind Munkácsra mentek két ezernél többen, az kik az németet valóban abarolják valahol kaphatták.

Ez is gyengébben fenyegetett most be jövetelivel, monda ugyan, hogy Caraffától erős ordinantiaja volt, de Urunkat és az hazát respectálja, meg mondtam, hogy arra bizony Caraffának facultassa ő Felségétől nem volt, s nincsenis, s attól semmit sem félünk. Szegedi úr azt mongya Szathmárt olyan hír volt, hogy Tököli az sebben meg holt volna.

Az bulya még jelen vagyon Szarvason, ispán úr látni megyen holnap micsodás vonású léssen, és ahhoz képest, ha méltó meg vételre meg veszszük az Asszony ő k[e]g[ye]lme számára. Ez után való occurrentiakról el nem mulatom ur[am] k[e]g[ye][me]det tudósítani. Maradtam

K[e]g[ye][me]dnek köteles kész szolgálja
Kálnoki Sámuel

Szigeth

Die 3. Febr. 1687.

P.S. meddig az mi követeink Caraffához érkeznek s onnan hírünk jön, én Husztra el tekintenek, ha k[e]g[ye][me]d mit parancsol, még k[e]g[ye][me]d dispositióját arról el várom.

Generális úr monda, hogy az muszka követ (?) az lengyellel dolgait fel ment Bécsbe 60 personával. Horvát ország felől mentenek két derék követek fel Bécsben, békesség tractalni, harmadik Caraffa felől. Az generál azt monda, az Sultz Regimentje azért jött volt le Szőlőstre, hogy ha kívántatott volna, Erdélybe együtt mennyenek, de abban semmi nem fog lenni. Inkább Munkácsról való félelem hozta volt oda.

Itt ur[am] semmi oly kedves nem volna mint ha egy (?) kaphatnának az puskások, s ide küldhetné k[e]g[ye][me]d.

(MNL OL, P 1238, 20 d.)

1787. március 12.

Méltóságos úr, nekem jó uram!

Mennyi kárban forogjanak itt az dolgok, eszében vehette az különböző tudósításomból. Caraffa ígreti mely hamisak, bizonyítják az különböző ordinantiái. Tegnap general úr meg csendesített vala, hogy valamíg commissariussa Eperjesről meg jön, senkit Kővár s Lapos vidékire által nem küld, de ma jó reggel fel hívatván, mutatá az éjjel érkezett harmadik ordinantiáját, hogy hadakat külgyön mentest által. Esküszik soha már tovább nem húszthattya, most mind életiben s becsületiben jár. Úgy akart leg alább 800 lovast külgyön. Addig szólék, ne tegyen olyan nagy mulást és lármát, végtén 120 lovast rendele egy discretus és közöttök keresztényebb kapitányát, meg hagyván előttem neki, semmi excessust ne kövessenenek. Szólottam azonis, ne legyen láрма, hadd írjam meg előre az tisztek[ne]k, legyen tudva, ne fusson el az szegény kösség, ne siessenek az vitézek. S annuále annakis, ím azért mind Katona ur[na]k, s mind az Szolnok vármegeyi tisztek[ne]k írtam előre. Kívánnya vala töllem az general, írjak oda, hogy külgyenek vagy négy nemes embert ide ő k[e]g[yelme]lek által. Meg montam, én bizony nem cselekszem, nincsen authoritásomban, meg haraguván mongya meg parancsollya hát ő, mondám lássa. Megis iratá, de én megh íram senkit ne külgyenek, hanem mentsék magukat egy levelek által ő k[e]g[yelme]lek, nem mernek ország híre nélkül olyat tselekedni. Ez órában mentest postát küld Eperjesre, s meg írta Caraffának, hogy már effectuálja parancsolattyát, menthesse magát. Már ha experialhatni, az Bécsi jó válaszok[na]k, s parancsolatok[na]k. Gyulai uram[na]k tett fogadások[na]k Caraffa oblatioinak mi gyümölcse. Énis írtam Bálintith uramék[na]k most, de bizony félek, el nem múlik semmi az Contractusból. Hitet ada general úr, ha Eperjesről más ordinantia jön, ezeketis mentest revocallja. Immár ur[am] egész kétségét ki vevén az biztató reménységet félre kell tenni, és valamit lehet accomodalni kell az dolgot, mert ha két hét alatt nem leszen, s martiust itt el töltik, ezek bizony mind bé mennek, valamint már tegnapis meg íram hatvan ezer forintnál nem hiszem többel megh adóssitsanak. Bár csak felit igen hamar hoznák oda ehhez az be ment Capitánhoz, az többiről egy terminust tehetni, arra ezis innen menne ki. Én már semmiről nem tudom magunkot biztatni. I[ste]n vezérellye minden jóra N[agy]s[á]g[ot]ok s k[e]g[yelme]lek elméjét, kívánom és maradok

K[e]g[yelme]dnek köteles szolgálja
Kálnoki Sámuel

Szigeth

12. Mar. 1687.

reggeli 9 órakor sietve

(MNL OL, P 1238, 20 d.)

1687. április 19.

Méltóságos úr nekem jó uram!

Én már soha mire vélni nem tudom, hogy a 4ta praesentis csak egy levelét is n[agysá]g[o]tok[nak]k s k[e]g[yelme]k[ne]k ur[am] nem vettem, sőt azt inkább csudálhatom, hogy Oklicsányi ur[am] már egy holnapja be menván, hogy az generál parolája 12 p[rae]sentsire volt adva, meg mondhatta, s meg írtam. Azon tullis harmad napja várakoztattam, s bizony eddigis várakozott volna, ha Csákiné hamis leveleit hitén nem vette volna. Immár mind két regimentivel itt van, untalan akar utánna küldeni öt regimentnek, kik Ujvárost és Szőlőst vadnak. Esküszöm neki, nem vagyunk ellenségi, de csak azt veti hol az Resolutiom. Ma bizony három órákig annyi objeckioji, kénszergetési voltak rajtam, hogy az fejemis szédült bele. Kívánta, hogy adgyak írás által assecuratiot arról, hogy fizet Erdély az restantiakról, de én nem attam, becstelenített, mit ígértem, hogy 12 várakozzék, meg tsaltam, már sem accomoda[tio] nincsen, az időtis el vesztettem velle. Én ha ennek az szegény hazának múlását nem féltettem volna, ma el mentem volna mellőlle. Kővárból Katona úr írta tegnap, úgy hallatott, hogy Mikes Pál ur[am] pénzzel jöve. Evvel az hírrel tartóztattam. Ez éjjelis Caraffától jött ordinantiát mutatá, pirongattya s parancsollya ne hidgyen az erdélyi tökéletlen biztatásnak, csak járjon el dolgában. Még eddig ember halál, s marha hajtás nem esett, de holnap s az után mint leszünk I[ste]n tudgya. Az lovam szalmát sem kaphat, s magamnak kenyerem nem sok van. Meg ítélheti k[e]g[yelme]d mint vagyunk itt. Én az választ vane már s hol talál csak I[ste]n tudgya.

Ezzel maradok k[e]g[yelme]d alázatos szolgája
Kálnoki Sámuel

Rogoz, 19. Apr.
1687.

P.S. Arra resolváltam vala magam, hogy éjjel nappal siessek udvarhoz. De maga az general jobb[na]k ítlé, s magamis, hogy míg el alhatom, itt legyek mellette. Holtam volna meg inkább, hogysen ilyen romlását értem volna az szegény hazának. Ha az én sok impertinens írásomnak nem hitt n[a]gy[ságo]tok és k[e]g[yelme]tek, hidgye akkor csak az haza ment kövektől Caraffa intentumát.

(MNL OL, P 1238, 20 d.)

1687. május 20.

Méltóságos úr, nekem bizodalmas jó uram

Szokoly úr által küldött k[e]g[ye]ll[m]ed levelit alázatosan vettem, én az mikor lehetett, s illet sűrű leveleimmel tudósítottam ur[am] k[e]g[ye]ll[me]-det. Bizony igen szomorán értem az méltóságos deputatiónak ellenem való nehésségit, s eszembe nem juthat micsoda terminust nem ejtettem helyesen, arról alázatosan követem n[a]g[yság]o[to]kat és k[e]g[yelme]te]ket. Hihető, történt hirtelenségemből és sietésemből, holott olly szoros volt az idő néha, s olly anxietasban voltam, hogy még írni nem tudám. Az general maga parancsolta, voltaképen úgy íram meg a dolgokat, valamint nekem mondta, és így nem magam szabadságomban, s conceptusomban állván az dolog. Az követnek még az idegen nemzet is vétkül nem veszi cathoraiját, annál inkább, ha igaz hűségem, kötelességem, s constientiam szerént írtam. Úgy tetczik I[ste]n ő felséghe az szegény Haza tsendességére fordította mind azokat, és ha kemények találtak lenniis az terminusok, jó gyümölcsét assequaltuk.

Meg ítlheti ur[am] k[e]g[yelme]tek csak abbólis mely készséges volt Veterani úr irántunk, hogy mind eddigis sem az szép paripát, sem az aranyakat el venni nem akarta, s talán valamíg az marhákat és az fl 20000 mind praestallyuk, nem veszi.

Az computusokat szorgalmatosan meg vizsgálván, computálván, Bálintith uramék levelében lesznek. Az máramarosít külön k[e]g[yelmedne]k ur[am] el kültem. Mind az generál leveléből s az mi bő tudósításinkból az dolgokat már k[e]g[ye]ll[m]etek egészen eszében veheti. Egyéb hireket ur[am] írni k[e]g[yelmedne]k nem tudok. Az secretariustól érttem bizonyosan három helyen gyűlnek öszve az hadak. Eszéknél leszén az nagyobb erő. Az másik Párkánynál, harmadik Polgarinál, az ordinantiat onnan adgyák ki. Elsőbbenis egyet fogják tentalni, ha obtineálhattyák, Váradot talán balra hadgyák és Temesvár felé mennek. Munkács aláis hatezer hadat rendeltek, hogy lenta obsidioba tartsák. De ott úgy meg sokasottak az kuruczok, hogy rövid nap újságot hallnak felőlők. Veterani úr Haislerrel Debreczen tájat fog meg egyezni, és Szathmár fele menni. Hirdetik ezek, hogy az muszka már Crimbe volna. Mikor Julius nevű capitány az télben be mene, egy vén barát menvén bé velle, én meg parancsoltam volt, hogy udvarhoz kísirje szolgám. Apor úr által penig intimáltattam volt ur[am] k[e]g[yelmedne]k, nem hiszem, hogy Serban vajdához nem járt, most jött vissza, ha lehet kitanolom dolgait.

Csákiné irogatását is pengig bizonyosan meg tuttam, csak mivolta itt vagyunkis egynéhányszor jött levele, öt aranyamot ajándékoztam az secretariusnak, sok belső dolgokat tanoltam ki. Ha I[ste]n haza viszen meg tudom beszélleni.

Eddig k[e]g[ye]l[m]ed embereinek, s faluinak károk egyéb nincsen, hanem hogy az haza szállásra nem biztathattuk, s keveset vethettek. Minap egynek (kotójnak?) (hogy szánt volt szegény) el kapták egy ökrét. Be jöven hozzám az generál[na]k megjelentetem, mentest az adjutantyát küldé ki, de soha meg nem találhaták, gondollya ur[am] k[e]g[ye]l[m]ed. Kékesen egy egész regiment levén, hogy mennők haza szállaniok csak I[ste]n adná adhatnók meg hamarjában az fl 20000 és az ökrököt, s mennének el az hadak.

Szokoly uramot hátra marasztottuk úgy tetczék, hogyha ez két nap valahonnan olly dolog érkezik, legyen ki által az udvart tudósítanunk. I[ste]n k[e]g[ye]l[m]e[d]n[e]k sok jót adjon, hogy kölcségemre való fl 200tól ki szerzette, talán rá szolgáltam már tizen nyolc hete, elis költhettem. Én mindezenben ajánlom k[e]g[yelme]d gratiajában magamot és maradok éltedig
k[e]g[yelm]ednek alázatos köteles szolgálja
Kálnoki Sámuel

Nagy Bánya
Die 20. Maji
1687.

(MNL OL, P 1238, 20 d.)

1688. december 5.

Méltóságos úr, nekem jó uram!

Az k[e]g[ye]l[m]ed levelét sub dato 29 praesentis alázatosan vettem tegnap délyvesti 4 órákor. Generális úr[na]k is mentest meg attam, mellyet ő n[a]g[ysá]ga kedvesen vett, s ím választ is írt ő n[a]g[ysá]ga k[e]g[ye]l[m]e[d]n[e]k.

Az én leveleimnek késedelmek az útnak alkolmatlan volta miatté avagy az tanolatlan posták miatt esik. Bizony búsulok rajta. Mostis három rendbeli van ur[am] oda k[e]g[ye]l[m]e[d]h[e]z. Én azt tuttam gyaakor és bő írásimmal unalmat szerzek ur[am] k[e]g[ye]l[m]e[d]n[e]k, kivált mostani beteges állapottyában, mellyből hamar időn való gyógyulását k[e]g[ye]l[m]e[d]n[e]k tiszta szíből kívánom.

Egy postát készen tartottam, s tartok is, hogy valamely órán kívántatik, sietve expedíálhassam, kivált az tatár hírekre nézve, de igen meg tsendesedék. Ugyis halljuk az hán vissza tért volna, az muszkák be ütvén Krimben haza kellett volna menni, de mindezeket jobban meg érttyük nem sokára.

Most ura[am] telljességgel semmi hírek nincsenek, generális uram valóban búsul, s csudálkozik az qvartélyok felől való ordiantíának késedelmén. Absolontis várná minden órán, már itt az széna majd teljességgel el fogyott, némelly szállásokon szalma is nincsen. Az zabot, hogy Brassónak, s az Barczának annyit kellett adni, sajnállja vala ő n[a]g[ysá]ga, de hogy reá szorula, mind jól esék. Kőhalom és Nagy Sink többire restálnak, mert úgy hallom lehetetlen most szállítani az rettenetes utakon. Egyebet az méltóságos deputaciónakis írni nem tudok, az mint megis íram.

Radnothi borral ur[am] tegnap érkezének, oly formában küldöm el Pater Danodnak(?), hogy lármát ne csinállyak vele. Van két hete mind Erberille úr mellett vagyon Tohányban.

Magni ur[am] kegyelmedhez hogy be nem tért egyébnék nem tulajdonítom, hanem k[e]g[yelme]d betegségit értvén. Az mely Tamás Deák nem nemes embert Comissariusnak attam volt melléje, elég rossz ember volt, holott meg hattam volt neki, k[e]g[yelme]d udvarlására el mennyen. Itt már én nem hiszem, hogy leg felljeb[b] két regimentnél töb[b] subsistálhasson az szénátlanság miatt, az többinek hol leszen quartélyok, s mikor, és ha ki mozdulnakis, az alkolmatlan utakon majd lehetetlennek látom szekereket az nehéz erdőkön el költöztetni. Igassággal írom vagyon ezeknek mindenféle marhájuk, tevéjek, öszvérek, juhok, fialók s legalább az lovakkal kilencz ezer, meg ítílheti k[e]g[yelme]d melly terhes légyen az szegénységnek. Ezeknek az marhájok éhel hal meg.

Meg írtam vala ur[am] k[e]g[yelme]d[ne]k, hogy minden passusokra strását küldött az generál, nem úgy az tatár hírre nézve, mint az Tököli leveleinek vigyázására, mert igen nagy suspicio van iránta.

Az Hannoviai fejedelem itt Botfalván levén, ma generális úr ott leszen ebéden, énis hivatalos vagyok, k[e]g[yelme]d egésségiért is iszunk.

Minap siettem írásommal s az k[e]g[yelme]d lovainak nem tehettem választ. Ha csépeletethetek, énis abrakkal kedveskedem nekiek tehetségem szerint. K[e]g[yelme]d uram nekem parancsoljon, míg élek maradok

K[e]g[yelme]dnek köteles szolgálja
Kálnoki Sámuel

Hermány
Die 5 die, 5 órakor reggel
1688

(MNL OL, P 1238, 22 d.)

1689. október 12

Méltóságos úr, nekem bizodalmas jó uram!

Meddig oda ki jártam három rendbeli Moldvai levelek kerestének, s ma találtak ide jönni. Ketteje Mironasko uram levele, kiket in specie k[e]g[yelme]d[ne]k el kültem. Magni ur[na]k is írt, mindazt és ezek[ne]k paráját ő n[a]g[yságána]k küldém, ezekből uram k[e]g[yelme]d meg láthattya az híreket. Kár elébb nem érkeztem, mert az minapi lárma nem esett volna olyan nagy mértékben. Ide be az mi földünkön nagy rémülés, futamodás volt, legelsőbberis Henter Mihályné asszonyom szaladván Brassóban.

Valamint ur[am] k[e]g[yelme]d meg monda, úgy írja az bojár is, nincsen annyi az Tatár, sok héja az 80000 ezernek.

Ez az Mironasko mindenkor igaz hírt írt, Veterani úr s Pater Dunod is nagy corespondentiát tartanak vala véle, most ugyan maga szolgájától külte levelit. Kettőt az én emberim hoztanak, még hárman vannak oda, s ma ismét expedialok. Passusokért kültem Magni uramhoz, mert annélkül el nem bocsátták emberinket. Magni uram minemű pátenset bocsátott az székekbe, most küldvén Kálnoki Farkas uram hozzám, k[e]g[yelme]dnek ur[am] el kültem. Én még Szebenből postán meg írtam vala Henter úr[na]k, hogy assecurallja n[agysá]g[o]tok s k[e]g[yelme]tek ő kegyelmét 300 forintig csak kölcsön ő k[e]g[yel]mé[nek] sendelyre, szegre, vásra, deszkára, de semmi benne nem tölt, másunnan bizony nem tudom mint telik ki. Egy része az szegénység[nek] táborban, más része az rettenetes sanyarú építésben, úgy, hogy még más faluknak polgári s az bírakis nagyob részint oda vannak. Meddig oda jártam alá s fel járó feles németek az szegénységen sok húzást vonást cseleketek, nem lévén comissarius mellettek. Az Istenért uram k[e]g[yelme]d parancsollyon k[e]g[yelme]d az Hévizi hidasnak meg csináltatása felől, mert ez az néhány székely falucskák végső pusztulásra jutnak. Az hadakis sajnállyák kerülni ilyen nagy adók[ka]l.

Az Haisler ur számára való fakó lovat nem lévén kire bíznom ott kinn, féltvén attólis, ha valami hirtelen lárma lészen, én ur[am] jól tartom. Mikor nagyságotok s k[e]g[yelme]tek parancsolja, el küldöm Szebenben, csak hogy az árát hoznák meg, nekem 65 talléromban áll, ha nyereségem nem lészen is, minthogy az pénzre szükségem nagy vagyon, bort kellene rajta Moldvából hozatnom.

Cusani ur[am] írta 3 praesentis nekem, hogy Tököli által jött volt az Dunán, s levele által provocalta Erbeville urat, de mihelyt meneteleket halotta, mentest el szaladott által az Dunán, pusztán hagyván Orsavát.

Baron Ek írja, hogy az ő n[agysá]ga gyalogi közülis két companianak kell Magni úrral el menni, az mint eszemben veszem, be akarnak menni, arról már k[e]g[yelme]det Macskási uramék tudósították. Ha oly hirtelen

nem indulnak, fel tekintek oda a táborra. Most az mint az hírek folynak, kicsiny szüretemre ki megyek vala, bár be ne jöttem volna. De ha az hadak el mennek, üresen nem maradhat az szék, nem tudgya ember az ellenség szándékát, kémeketis járatnék, bizony uram régtől fogva magam kölcségemen küldök. K[e]g[yelme]d továbbra nekem mit parancsol, tudósítását várom, és maradok míg élek,

Ke[gye]ll[me]dnek köteles szolgálója,
Kálnoki Sámuel

Miklósvár
Die 12 oct.
1689.

(MNL OL, P 1238, 25 d.)

VIII.6. Kálnoki Sámuel ismeretlen címzetthez küldött levele

1695. június 27.

Mint bizodalمام jó ur[amna]k ajánlom köteles szolgálatomat
k[e]g[yelme]dnek, és Istentől szerencsés életet kívánok

Magam akarok vala, tartozó kötelességem is azt hozta volna, kerestem is két úttal k[e]g[yelme]det Fejérvári szállásán de mint egyéb dolgaimban igen szerencsétlennek tapasztaltam magamot lenni, úgy ezirántis meg valom, az mint praesentiomban búcsúzni kívántam volna, s k[e]g[yelme]ddel conferentiát tenni; időmnek rövid volta méltatlan pennámra szorítá. Követem azért mint bizodalmas jó ur[a]t, s atyámfiait k[e]g[yelme]det, ha mit ex praecipitantim et levitate tanáltam véteni méltóztassék condonálni, és örökös feledékenységben hadni. Ígirem énis magamot, minden töllem ki telhető engedelmes szolgálatokra, dependentiára, corespondentiákra. Várván énis illendő reflexióknak érdemem szerént gyümölcset vennem, s atyafiságának factorát éreznem.

Minthogy litterae minus errubescit, szóval penig már szégyenlettem is volna recapitulálni mind nemesi experientiám, s aetas azt hozván, s kívánván, hogy impertinens ne láttatnom lenni. De minthogy messze, s idegen s drága költségű helyre kell mennem, s ex necessitate inevitabili facere virtutem; csak meg kell vallanom hogy igen melancholice és male contentus megyek ki édes hazámból, mert kevés kölcségem is csak fele restről adatvá[n] meg, s azis csak veszendő zlottokkal. Egész reménségünk sem lehetvén az ára felől majd desperatiora jutok, mihez kell fogni, s nyúl-ni, magaméből semmiben magamot nem segíthetvén, nemis tartozván véle, mit tudok 2500 forinttal én prima intrada csinálni, micsoda aecono-

miát kezdeni? K[e]g[ye][me]d bölcs ítéletire támasztom orvoslását ennek (az mint sajdított) k[e]g[ye][me]den áll és k[e]g[ye][me]dnek competal, mint supremus institutor cancellariae. Ha akar, jót tehet velem, ha el mulattya, bizony félek igen alatt kezdgyük az bassuson az cantust, s fel nem kaphatunk ad Altum, mert liberaliter et splendide kezdeni, s hamar bele-sülni nem illik, s kölcségeből pedig honeste eratinualni csak ki nem telik.

Kívánok azért k[e]g[yelme]d[ne]k tanácsával élni, in iste(?) casu mit kellenék cselekednem. Talám jovalná considerálni, hogy már a nona martii, mikor Kolozsvárra érkezém, s készen voltam az indulásra annyi expensakkal voltam, s dolgaimnak hátramaradásával indeterminatus lévén, minden nap miben telhetett szegény nemes embernek. S meg lehetne reflexiv ezekre, ez az öt ezer forinthez most az Colosvári Consultation az méltóságos Regium Gubernium, az só árrából akárcsak ezer forintot rendelni. Most ha az felséges udvar mit deputál is, akár csak az essék szolgálatomra, s magamnak s cselédimnek köntösökre, reselválván, s excipiálván az hat ezeret sustetációnra.

Indulásunkot referendárius uraimmal együtt rendeltük, s intéztük vala pro 5ta julii, nemis fog tovább haladni, ha folyt pénzem Brassóból érkezhetik, vagy valahol zlottokkal cserélhetek, mert Bányán csak nem lehet reménségünk. I[ste]n után mind magamot, s ithon maradó szerelmesimet k[e]g[yel]med atyafiságos favoraban, s protectiojában ajálván maradok

K[e]g[ye]lm[e]dnek igaz kötelességgel való szolgálja

Kálnoki Sámuel

Adamos

27 junii, 1695

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 594. fond, Kemény József gyűjteménye, 864. fasc.)

VIII.7. Kálnoki Sámuel Bánffy Györgynek címzett levele

1706. január 15.

Méltóságos gróf Gubernátor bizodalmas nagy jó uram

Isten ő felsége örvendetesebb, s békességesebb sok szerencsés új esztendőkre juttassa n[agysá]g[o]dat méltóságos házával.

Érkezvén az mi k[e]g[ye][me]s Urunk ő Felsége curierja 13 hujus estve, tegnap reggel az postáról hozák az mélt[ósá]gos Gubernium pakettáját, és mivel Sz[ent]kereszti úr alteratus volt, szállásán consiliumunk volt ottan, s gróf Bethlen László uramis jelen lévén. Consiliumot tartottunk, és az szegény meg romlott édes hazánknak fájldalmiról való punctumoknak

succtincte le írásáról való munkához fogtunk. Mű pedig G[róf] Bethlen ú[rra]l az Serenissimus Princeps Salmensis Palotájára már tíz órakor felmentünk, és 12 óra után admittalhata bennünket, mert egy darab időről fogvást igen nehezen volt az rettenetes podagra miatt. Az M[éltóságos] Gubenium levelét és n[agy]s[á]g[od]ét gróf uram, úgymint Gubernium követtye, praesentálá. És kérdezé mint van Erdély? Felelők: hála I[sten]nek már fel szabadult, az mi k[e]g[yel]me]s Urunk ő F[elsé]ge győzedelmes fegyvere által, csak Déva volt még hátra. Felelé ő f[elsé]ge, hogy régi levél is az n[agy]s[á]g[od]é, mert de 10 Xbr[i] költ, de az ő secretariusa vett de 22 datáltat g[ene]ral Rabutin úrtól. Feleltük: aztis ugyan ezen curier fogta hozni. Én pedig ezen kérvén ő serenitássát, hogy valamint eddig az fő Hoffmesterek conferentiat tartottak in praesentia Magnorum Ministrorum, és az vice cellarius proponalvan az gravameneket per vota az deliberatumokat notaltatta az secretariusokkal, úgy lehessen autoritása ezutánis az Cancellariának. Felelé, hogy succincte elsőben meg akarja látni, s kérdi: habentne repartitionem militiae? Feleljük: Omnimo a Gubernio habemus. S kíváná, hogy communicalljuk miazért holnap mind azt, s mind az gravamenek summáját meg mutattyuk pro informatione, de ugyancsak pro explicatione, et voto, az Cancellária fen tartya autoritássát, sőt magamis k[e]g[yel]me]s Urunknak ő F[elsé]g[én]ek mentől hamaréb audientiat kaphatok proponálom, és az M[éltóságos] Gub[ernium] első levelét ő F[elsé]g[én]ek praesentálom, és az mellett könyörgök, hogy az első resolutiója ő F[elsé]g[én]ek legyen jele és bizonyossága, hogy symbolum szerént Erdélyt amore prius, et post ex amore derivato timore vult regere, et parcere (praesentis?), debellareque superbos. Csak adná I[ste]n, hogy már csendesedhetnék lassanként az szegény haza, és maradna annyi militia benne, az kit el bírhatna. Itt ugyan az az híre, hogy csak 8 regiment marad ott, az többi ki jó bizonynyal in martio, hogy onnan felől az operatiókat el kezdhessék, és innenis más armada rajtok lehessen azokon az Istentelen, s hazáikat pusztító mostoha magyarokon. Hála I[sten]nek, hogy ki üzettetének, mert ha triumphaltatnak vala, mind Guberniumunk[na]k, s mind törvényeinknek fel kellett volna fordulni. Ennek pedig edgyik oka Pekri Lőrincz, Száva és más meg bolondult Rákóczit fejedelemségre biztató, s hívó emberek, az kik n[agy]s[á]g[od] úri jószágiból, és más alacsonyabbakéból uralkodni akartak. Már el válik az felséges udvar mit determinál az olyanok felől, s n[agysá]g[od]tis mit declarál az segesvári gyűlésen? S kéremis n[agysá]g[od]ot ne terheltessek gyakran az Cancelláriá[na]k iratni, hadd tudhassunk meg romlott édes hazánk[na]k serio szolgálni.

Úgy hiszem eddig n[agy]s[á]g[od] el vehette első leveletem, melyet írtam azon napon, melyen Draskovich úr érkezék, 23 Xbris, más leveletem íráom die 26 ejusdem. Harmadikot die 2 praesentis, talám valamellyik el érke-

zik n[agy]s[á]godhoz. Ez el múlt nyárbanis írtam és biztattam n[agy]s[á]gotokat az successussal, s ám bé is teljesítette Isten. Hogy Cancellariárulis írjunk valóban rajta valék, de néma volt az atyafiak kedve reá, soha nem tudta[m] persuadeálni, hogy így leszen efféle rebelliónak exitussa, mert nem szenvedí I[ste]n az kevélyeket. Én az M[éltóságos] Gubernium[na]k az jóvallom, hogy az mely decretumot tavaly le kültünk vala mind az Cancelláriának Eductiójáról és az Fiscalis Proventusok[na]k militia számára applictatásának ígíretiről, annak Copiáját includálná mind ő F[elsé]gének az Salmensis fejedelem[ne]k, Bellicus és Camerae Praesesnek és Cancellarius Sailernek [Seiler] és G[ene]ralis Commissarius Schlik u[rna]k, mert nagy motívumára lenne az F[elsé]ges Udvarnak, hogy F[elsé]ges idvezült Urunk úgy resolválta volt magát, bízhatnánk, hogy F[elsé]ges mostani urunkis nem változtatná, s kivált ha az sónak liber quaestussa lenne, s in orificiis camerarum vennék meg az sót, az pénz be jönne az országban, s ott maradna némely része, az militia vásárolna lovat s egyebet rajta. A n[agysá]god rettentő kárvallásit bizony nagy helyeken emlegettem. De az mely hatalmas I[ste]n az jót atta volt, s el vette ismét mást s többet is adhat helyében, kit szívből kívánok, és maradok n[agysá]godnak

Köteles szolgája
Kálnoki Sámuel

Viennae, die
15 Jan. 1706.

P.S. Követem N[agy]s[á]godot hosszas írásimról, mert Teleki Mihály ezt kívánta tőlem Máramarosban létemben.

P.S. Az erdélyiek jó patrónusa B[áró] Kleinburg úr igen nehéz beteg, köszönteti n[agysá]godot.

(MNL OL, Kormányhatósági levéltár, Bánffy György levelei, F 35, 7–8)

VIII.8. Kálnoki Sámuel lányának, Borbálának címzett levele

1700. december 18.

Édes leányom

Fejérvárról írt leveledet elvettem, hogy gróf úr már épül, s erősödik hála Istennek. Hogy penig Viczében mennyen, s magát törődtesse azt én nem jóvalhatnám, majd ország gyűlésre leszen, s jobb volna az úr[na]k Fejérváratt helyben nyugonni. Írtam ő k[e]g[yelméne]k, hogy bocsásson

Kőröspatakra betegülni, és Miklósváraig adna lovakot. Töbször nem bú-síttátok ő k[e]g[ye][mé]t, ott vannak az (?)⁷⁷⁰.

Igen hirtelen kell írnom, azért most Apor Péter ú[na]k nem írhatok, az jövő postán írok. Azomban eleget írek egynéhány postán, meg érthetitek, hogy másként van az dézsmák dolga, azt el nem hiszitek, hogy Dóri ú[?] hazud, én pedig mindenenkben hasznatokra igyekezem, de nem lehet idő előtt. Most tettek Camerae Praesest, tegnap köszöntém, igen jó uram, s már elébb mehetünk dolgainkban.

Igenis azt akarom mind Lugosinéval Kőröspatakon betegülljete, ott leszen jó meleg házatok, és mivel éljete. Az jövő postán többet írok, az assz[onyo]mot köszöntöm, s maradok

Jó édes atyád
Kálnoki Sámuel

Sietve Bécsben
18 Xbr[is], 1700.

Borítékon: Édes leányomnak, Apor Péterné Kálnoki Borbárának adassék

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30, 75–76.)

VIII.9. Kálnoki Sámuel Apor Péternek címzett levele

1700. január 23.

Édes fiam uram

Peterdről de 7 datált levelit k[e]g[yelmedne]k vettem kedvesen. Tudó-sítását köszönöm. Ha az Gyűlés egész februariust be foglallja reméllem, hogy le mehetnék, de ha el bomol martiusban megyek le az Derék székre. Látom gróf ú[?] leveliből csuda conceptusokat forral, mintha az ő F[elsé]ge k[egye]lmességében szabadosban válogathatnánk. Igaz az ő k[e]g[ye]lme felől való opinióm. Ha azért ki mehetek mindeneke jó karban állítok ke-ressen kedvet k[e]g[ye][met]ek. Leányomot köszöntöm, most neki nem írhatok, mert számtalan dolgom van. I[ste]ntől kívánok mind ketten sze-rencsés életet és maradok

k[e]g[yelmedne]k
jóakaró atya
Kálnoki Sámuel

Viennae
23 Jan. 1700

⁷⁷⁰ Hiányzó rész.

Borítékon: Perillustriæ Generoso Domino Petro Apor de Altoria & Domino Generoso mihi observando. Albae Juliae

(Romániai Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30/2, 77.)

VIII.10. Részlet Kálnoki Sámuel kalendáriumából

1701. október

1. Az Bahoni dézsmát be hozák. Vettünk zabot felesen, Érkezik Ajtai. Kültém el fizetéseknek való decretumot. Voltam Váradi Istvánnál ebéden az kertben.
2. Érkeznek postai levelek.
3. Érkeznek P[ater] Vizkeleti és Bohus uramék.
4. Az páterek nálam, délután az apáczáknál
5. Reggel el menének, s én is estve Szenczre
6. Ebéden G[róf] Eszterházi Józsefnél, hálni Galántára.
7. Ebédre (?). Látogattam berbécsimet.
8. Ádámot expedialám. Jöttem Posonba sietve.
9. Búcsúztam el az apáczáktól.
10. Vettem sok zabot. kemencékre (alapot?) rakattam
11. Jöttem Posonból Bécsben. Installaltuk Apor Pétert.
12. Jött intimatio az Fejérvári hadról és az Etting úr meg atta pénzemről, hozott zabot az tár szekér.
13. Fogattunk egy Posoni kocsist.
14. Fui apud D[ominus] Till
15. Multa apud Tran[sil]vaniam scrpsi.
16. Apud R. P. Hevenesi
17. Discessit Thomas (Grecus?) cum expeditionibus
18. Plurimae litterae venit. Fui apud P. Hevenesi.
19. Jöttem estve Bécsből, hálni (?).
20. Ebéd Hamburg, hálni Posonba jókor.
21. Lón derék solemnitas az Ursulinaknál.
22. Voltam az Clarissaknál.
23. Installáltatik Mednyánszki (?)
24. Erdélyi püspök úr érkezik.
25. Voltak nálam ebéden. Hajtattam 200 berb[écs]t Bécsbe
26. Jöttem hálni Hamburgba
27. Jöttem Bécsben rettenetes szélben.
28. Berbécsimet árultattam.
29. I[ste]n áldásából 200 el attam, párját fl. 4.

30. Készhez vették az 200 marhát. (...)

31. Consiliumot tartottam.

(Román Tudományos Akadémia Könyvtára Kolozsvár, Josephi Comitiss Kemény Collectio minor Manuscriptorum Historicorum Tomus XXVI., Ms. KJ. 113., 50^r)

VIII.11. Kálnoki Sámuel Memoráléja

JESUS MARIA

Istennek Ő felségének titkos és bölcs rendelésiből, az nemes országnak választásából, felséges Császárnak s királynak consensussából, és decretumából, kelletvén Bécsi szolgálatra mennem tettem le az feleségemnek az ide alább meg irt dolgokat, kiket hogy meg tartson és gyakran olvasson, mind az hozzám való igaz kötelesség, mind maga jelen való, és jövőendő jávára cselégye, s édes gyermekeinek kívánatos szorgalmatossága megmutatkozzon, hogy adgya Isten mindezeket s több jó dolgok[na]k is véghez vitelire.

1. Meg gondolván azt, hogy nincsen senki ez világon vétek és fogyatkozás nélkül. Azért ha az cselédek, s jobbágyok közbül valakik vétnei találnakis, nem kell mentest tömleceezni, s veretni, mert ha felettéb keményen tartya őket, az én távoll lételem s az mostani boldogtalan üdő előtt lev[én] (oltalmazom I[ste]n) ha változás lenne sok bosszúval s kár tétellel fizetnének érte. Tudgya az édes felesége[m] ez előtt való változásokba[n] maga[m] itthon lételembennis nehezen vehettük ide mellénk cselédinket.

Igyekezék azért kedvezéssel, jó szóval, kevés adakozással az kevés cselédet magához édesíteni; az iffiakot házasítani. Az bujdosókat fel ke-restetni, s haza hozni. Ha ki vét ne igen tömlecezzék üssenek jókat rajta s bocsássák el, rabot magamét ne tartsanak hanem ha másét.

2. Mindenütt levő kevés jószágimra való gondviselést bíztam Pócsa Ferencz uramra, de hogy az ideki valókra nem annyira érkezhetik; Ide ki való gondviselésére Dombi László u[ramo]t fogadta[m]; írva le tettem melyik jószágomba[n] mit kell véghez vinni.

3. Minden szolgámnak fizetésit írva rendeltem, hogy annál hívebben szolgállyanak. Annak penig kell kérülni vice uramtól levő p(unc)tusból, gyűlés pénzeiből és egyéb hasznokból.

4. az mikházi Paterek[ne]k ezer forintokat vettem volt fel Interesre minden esztendőre fl 80 fizettem tőle. Erre kell fordítani az Urak punctusságában fiscus jószágára adott ezer forintom jutalékát, bíztam kedves öcsém Keresztési uramra, hogy részemet ki vegye s meg külgye. Ha tör-ténnék hogy az ezer forint summat egyszersmind meg adnák, az Paterek[ne]k adgya meg, s magánál ne tarcsa.

5. Tormainé Asszony is ada fl. 500 kölcsön. Ha ő k[e]g[ye]lme meg kívánná, kell meg adni. Csikba Buzás Andrásnak summajab[ól] adott száz tallérbóll. Nemes Jánosné Assz[ny]a[k] in annum 1692 die 12 julii attam volt fl. 166. Ennek interesse három esztendőre teszen fl. 49//84. Öszve vetve teszen fl. 215.

Béldi Danielné asszony adós talleris – 40 de egy arany láncza levén zálogban abban kell tudni.

Jankó Péter is még in A[nn]o 1691 kért volt tőlem 23 Czikken aranyat, még adós velle. Ezekből Tormainé Asszo[nyo]mot meg elégíthetni.

Csűrös Györgynek és Tamás[na]kis jobbágyságból való ki szabadulásikba[n] adtam fl. 120.

Az Brassai régi szállásom vagyon az alkalom szerint fl. 600

Az hátulsó szállásra fl. 100 magam atta[m] volt az építés is könnyen meg ér fl. 200

Az Szabó házára atta[m] volt romlásába fl. 200

Az építése megér fl. 100

Az Czakó leánynak az kertbeli tóra, házra szinte fl. 160

6. Moldvából hozatott borom vagyon is annyi, hogy tenne 25 negyvenest. Ezt mind ki kell korcsomálni, legalább nyolcz polturája(?) értek Bán-don és Ádámoson, szép pénz jó ki belőlle.

Ser korcsomát is kel indítani Köröspatakról árpa szalad, Ki telhetik Cub. 80, Zab szaladis 60, Szentlélekről is árpa és zab szalad Cub. 120

Ezeknek ki készítése meg lenne, az Bandi ser főzöt kell reá fogadni, minden három köblökre egy negyvenes ser esik, melynek ejtelit 6 pénzen ki adhatni, az alább valóját egy pénzen. Ennyi szaladnak az malátájával disznókot kell hízlalni.

7. Haszontalan szolgát s cselédet nem kell tartani, hanem csak szükségre valót, meg gondolná, hogy [levenatus?] nem könnyen jó, az jövedelemhez képest kell az kölcségetis szabni, mert az én távull lételemben esziben veheti, hogy bizony szűken leszen mit kölcsön.

8. Ez mostani csalárd világnak állapottyát tekintvén meg lássa kinek higgyien, gyakran meg tudakozza, s lássa mi kél az házaknál, mert ha az cseléd esziben veszi, hogy nem vigyáznak reá minden lopást, tékozlást el követ.

9. Az miklósvári tornácz födelit Pap Samuelékkal rendesen kell végeztetni, az alatt az kőmives az pincze torka felett való kis erkélyt rakja ki. Köfaragó Mihályt (?)ból ki kell hívni és az erkély köveit ki faragtatni.

10. Bor árra Gidófalván, Zalánban, Közép Ajtá[n], s Miklósváron leszen, abból kölcsön illendő képpen. Minden gyűlésre, az mely gyűlés pénz fel vétetik, abbeli részem ki jár, az is jól segítheti, azonba[n] az bor korcsomák ser korcsomák ha ide ki meg indulnak, bővön jó haszon belőlle

Immár Ádámoson el költ egy hordó bor, melyk árába jött be fl. 80 még jól jó belőle, abból az besztercei(?) gazdának meg kell fizetni.

Most két hordó bort hoztak az nádasiak, majd az csikiak, s szentlélekiek tízet hoznak, még ott lenn marad vagy hat hordó bor. Moldvai ha pénzért szállittatták ki, Somlóiakot kell reá fogadni. Ezen borok sokra mennek, felit Ádámosra, felit Bándra korcsomállyák az javát 10, az alább valóját 8 (?). Miklos Demeter[ne]k vagyok adós fl. 280, azt abból meg kell küldeni. Az adós levelet kézhez kell venni.

Az borok árát ha lehet ne kölcsé, hanem utolsó szükségire tarcsa, elég léssen az ser árra csak abbólis takarékosan kölcsön, jó lenne új árpát egy részen szedni, szaladot Ádámoson belőlle csinálni.

Miklósnak az miklósvári boros szekérrel haza kel menni Damokos Bálinttal, s hozza ki valamennyi (?) el bír, s még egy szekereset fogadgyon. Bedő István azt fogadá hogy felinek az árát meg adgya, felit hitelben meg fizetni alkugyék maga vele,

Mikor ki jöttünk volt (?) apróság, teszen fl. 246. Maga hasznára igyekezzék jól el adatni. Miólta el jöttünk csinálhattak könnyen mézet ad fl 100.

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, 49. fond, Kálnoki cs., 3, 18–21.)

VIII.12. Kálnoki Sámuel végrendelete

Mi, kik ide alább subscribáltunk, ugyan ezen ide alább megírt dologban, és előnkben compareált megnevezendő méltóságos úri személyeknek kezek beadásával fogott közbírái kik vagyunk, adjuk tudtára és örök emlékeztíre mindeneknek akiknek illik, mostaniaknak és jövőendőbelieknek, hogy midőn az mindeneken szabadoson uralkodó Isten[nek] az emberi nemzet[ne]k esétiért[?] kiadott megmásolhatatlan Decretumát az néhai boldog emlékezetű m[é]l[tósá]gos gróf uram, T[e]k[inte]tes Nagyságos Kőröspataki Kálnaki Sámuel uram, Felséges Római Császár és Kegyelmes Koronás Királyunk Tanácsa, T[e]k[inte]tes Nemes Erdély országnak udvari cancellariussa és declarált thesaurariussa, Nemes Haromszek[ne]k érdemes fő király bírása nem kerülhetne volna, lelkét az ő Teremtő Istenének az elmúlt 1706. esztendőben, Octobernek tizenharmadik napján szép csendesesen megadván, kinek is meghúlt tetemének tisztességes földbe való takarítása után találtatott több írási között maga tulajdon kézzel képzett és írott, de reméltetlen és váratlan halála miatt egészen véghez nem vihetett testamentuma. Mely testamentumi így félben maradván, adhatott volna okot a disputatióra és verse[n]gésre, melyből származható kedvetlenség-

nek távoztatására az néhai megnevezett boldog emlékezetű m[é]l[tósá]-
gos gróf úr[na]k, Kálnaki Sámuel uram[na]k ell hagyatott árva özvegye,
m[é]l[tósá]gos gróf asszony, T[e]k[inte]tes és N[agysá]gos Lázár Erzsé-
beth asszony, mint maga személyébe, mind pedig az megírt m[é]l[tósá]-
gos úr[na]k árván, in capillis elmaradott édes leány[án]ak, úgy mint t[e]-
k[inte]tes és m[é]l[tósá]gos Kálnaki Ágnes gróf kisasszonnak képébe[n],
mint legitima és naturalis tutrix a una partib[us] vero ab altera ugyan ő
n[agysá]gok szerelmes fia, m[é]l[tósá]gos gróf, T[e]k[inte]tes és N[agysá]-
gos Kálnaki Ádám uram mű előttünk compareálván, a szép tsendesség-
[ne]k, anyai és fiúi szeretet[ne]k meg tartásáért, senkinek kényszerítéséből,
tulajdon magok jó akaratjokból, kezék be adásával megbírálván, arra con-
decendálák, hogy a testamentum[na]k minden punctumit, és az meg mon-
dott gróf úr[na]k abba tött dispositióit, mind azokat, valamelyek ő n[agy-
sá]gokat, a meg nevezett három személyeket illetik, állandó képpen, és
meg másolhatatlanul helyben hadgyák, validum[na]k lenni declará[l]ják.
Mely testamentumnak tenora következik e szerént:

Az megfoghatatlan és ell oszolhatatlan telljes mindenható, telljes
Sz[ent] Háromság[na]k, Attya, Fiú és Sz[ent] Lélek, egy örök Isten[ne]k
nagy nevében keztem írni ez testamentumot.

Elsőbben is adok véghetetlen nagy hálákot az én édes Istenem[ne]k,
hogy ingemet ingyen való jóvoltából kegyelmesen e világra hozott, Sz[ent]
Fiá[na]k drágalatos Sz[ent] vérivel meg váltott, vigasztaló Sz[ent] Lelké-
vel igaz ismeretire az Római Anya Sz[ent] Egyház[na]k, hitire vezérelvén,
gyermekségemtől fogva gondomot viselvén, számtalan veszedelmeken
védelmezvén, jó egészséges testtel, értelemmel, tudománnyal, világi tisz-
tekkal, gazdagsággal, tekéntettel meg áldván, számlálhatatlan emberek
fölött meg tartván, s a poenitentiára és életem jobbítására elégséges üdőt
szolgáltattván, jó egészséges étellel 65 esztendőimet 17 Martii ezen eszten-
dőben kegyelmesen ell végezvén, meg engedte.

Másodszor áldom az én Istenemet, hogy engemet jó házassággal, szép
gyermekkel meg áldott, és noha némelyeket azok közül a halál által ez
világból ki szólított vala, de viszont másokkal meg áldott és meg vigasz-
talt. Mind ezekért az én Istenemet áldom, dítírem és dicsőítem, most és
örökké. Ámen.

Ajállok azért az én szegén bűnös lelkemet az én teremő, megváltó
és megszentelő Felséges, nagy irgalmú édes Istenemnek Sz[ent] kezeibe
és idvezítő kegyelmébe, hogy az honnan vette volt eredetét, ugyanott lé-
gyen nyugodalma és boldogsága örökké. Sok bűnökkel és vétkekkel meg
mocskoltatott testemet pedig az ő any[ján]ak, az föld[ne]k, hogy az porból

származván, viszont porrá legyen, és a ditsőséges fell támadásig nyugogygyék tsendesen.

Világi kedves jószágimról való dispositióm igen tsekélly[ne]k tetszhetik akárki előtt is, mert az én kegyelmes Istenem engemet olyan természetel áldott volt meg, hogy sem a sok jószágok[na]k kereseté[ne]k szomjúsága, sem más gazdagság[na]k, pénz[ne]k és hamis utakon való kereset[ne]k kívánsága nem bántott, sőt azon könyörgöttem a Bölts Salamonnal, hogy gazdagságot és szegénységet ne adgyon az én édes uram Istenem én nékem, hanem csak én életem[ne]k táblálására való elégséges áldást engedgyen. Melyet ingyen való jó voltáb[an] annyirais meg áldott volt, hogy a kik sokkal nagyobb értékkel bírtanak, de meg nem haladtak engem sem asztal tartással, sem szolgálkkal, sem paripák[na]k, fegyverek[ne]k s katona szerszámok[na]k fényességével, sem köntösök[ne]k ékességével, s minden napi szükségre való költséggel, kiért is legyen áldott az én Istenem[ne]k nagy neve örökké.

Az én őss jószágocskáimot mindenütt szaporítani igyekeztem igaz úton, és felebarátom[na]k kára és bosszúsága kívül, és ha történt volna, hogy hirtelenségemből vagy mellettem lévő jószágok[na]k és barátim[na]k rossz információjokból s tanácsokból valakitől károsan vagy hatalommal szerzeni, és annál inkább ell foglalni tanáltam volna, a panaszló féll[ne]k méltó bizonsága meg bizonyosodván, tartozzék az én édes feleségem, fiam a vagy leányim lelkek ismeretek szerint contentálni.

Ez testamentumot pedig idegen ország[an], Bétsi udvari szolgálatomb[an], az egész Magyar és Erdélyi Hazá[na]k rettenetes háború állapottyába[n] kellett írnom, megfondolván öreg voltomot és eltölt életem[ne]k óráj[na]k bizontalanságát, hogy édes feleségem és gyermekeim tudhassák holtom után magokat mihez alkalmaztatni.

Igaz dolog, hogy minden testamentum[na]k kezdetibe[n] szokták beletenni, hogy ép egészséggel és csendes elmével íratatik: legyen áldott az én Istenemnek Sz[ent] neve, egészségem jó vagyon, de búsult elmém[ne]k nagy okait nem tagadhatom, mindazonáltal az én Istenem[ne]k vigasztaló Sz[ent] Lelke által meggyőzván minden világi háborúkat, bíztam mindeneket az Isteni Gondviselő Felség[ne]k Sz[ent] rendelkezésre, tselekedjék bölcs tanácsa és akarattya szerint.

Elsőbbenis az édes hűtös társam iránt így disponálok: mivel hogy házasságomnak kezdetin az én édes asszonyom anyám[na]k, nem tartozás képpen, úgy mint fiúi engedelmességből viseltetvén, Miklosváron lévő minden jobbágyimot ott való udvarházammal és Közép Ajtai jó két kövű malommal, öt vagy hat ház jobbágyokkal, Szent Léleken is egynéhány embert, ott való malom[na]k fele jövedelemmel; megint Ádámoson is öt vagy hat jobbágyot, széna füveket és szántó földeket bírni életéig engedtem vala

dossában. És nekem csak az Kőröspataki pusztá udvarház maradt kezemben, kiis el égvén a tatárok járásakor, igen megromladoztak volt a kőfalai, mivel sok esztendeig földél nélkül voltak, és csak három házacskába szorultunk volt, kikis csak szalmával voltak földve. Legelsőbben is azért együtt kezdtünk az építést, és egy néhány esztendőig szüntelen abba[n] kellett foglalatoskodnunk. Az Bedőházi malomis el égvén kétszer, fel építettük, úgy a Kőröspataki ház alatt lévő malmotskát is. Árkoson is amely malmot Rafai Andrástól edgyütt vettük, fundamentumból építettük, és együtt laktunkban sok szántóföldeket és más pertinentiákat, fundusokat vettünk és szerzettünk. Az édes anyám pedig osztózás[na]k idején semmi pénzt nekem nem ada, hanem egy kevés ezüst mívet, azt is nem a magáéból, hanem édes atyámról maradottat, kiket néha zálagba vetvén, és úgy a feleségem arany mívibennis borokat vettünk, ki korcsomároltatván, annak hasznából építettü[n]k és éltünk, mert csak az Adamosi szőlőcskéket bírván, asztalunkra sem lett volna elégséges annak bora.

Minek utána pedig szegén Lazár István uram meg holt volna, az Bandi, Tantsi és Bedradi portiók[na]k boraival éltünk, és jövedelmecskét is abból szerzettünk. Erre a sok fundamentalis okokra nézve, a Kőröspataki s Miklosvari udvarházaimot minden pertinentiájival együtt, és valamiket acquiráltam ezekben, hagyom és legálom életéig az én édes feleségemnek, Erzsébeth[ne]k. Úgy, hogy ha a fiam kedvét keresi és meg nem keseríti, az Farkas Vágó széna árának hasonló felét, és a Miklósvári halászatnak is felét esztendőnként adja néki. De ha bosszúval illetné, és mint édes anyját meg nem bötsülné, semmivel néki ne tartozzék. Holta után feleségem[ne]k mind a két udvarház szálljon a fiamra, úgy mindazon által, hogy amit én ezekétt jószág[nak] kerestem, melyis legalább tézsen három ezer forintot, de csak két ezer forintra computálok, azt tartozzék az én kisebb leányom[na]k, Ágnes[ne]k mox et defacto meg adni, és ha meg nem adná, a Miklósvári jószágimot Ágnes leányom mindaddig bírhasa, meddig nékie le tézsi.

Ádám fiam[na]k hagyom a Kézdi széke[n] lévő jószágomot, Szent Léleki kastélbéli házaimot, azon falubeli minden pertinentiákkal és jobbágyokkal, és faluvégén lévő háromkövű malommal, és mellette lévő szép udvarház helyvel, ahova is, jóvallom, építsen házat, és a kastélbéli házak iránt alkudgyék meg Mikes Mihály ötsém urammal illendő képpen. A kastélyon feljül lévő Kasolya nevű szénafűből adjon hasonlót néki Mikes Mihály uram tserében. Az Sárfalvi, Peselneki, Torjai és KisKászoni jobbágyaimot is néki hagyom. Item NagyKászonban lévő, pénzen vett jobbágyaimot is, kik[ne]k egy részét üdvezült Lazár István uram az nénjének pro excontentatione adta, és én idegen kéztől, Imecs Páltul váltottam meg, más részét pedig száz arannyal néhai Kereszturi Christina asszontól, utól-

szori Lázár Istvánnétől vettem. Mind ezekhez bírja SzentLélekhez a fiam, a mint mostan bírattatik az feleségem életéig, holta után pedig, mikor a Köröspataki és MiklosVári udvarház és appertinentiák fiam[na]k, Ádámnak kezébe mennek, akkor a Sárfalvi portióm menyen egészen Apór Péterné kezébe, mivel őtötis egyaránt illeti, Karolyi jus lévén. Az NagyKaszoni és Szentleleken pénzzel szerzett, s Karollii jusra reducált szántó földek, 4 jobbágyok, ha úgy akar a fiam, hogy nála maradhassa[na]k, valamennire menne azok[na]k summájok, tartozzék ple[n]arie két leányomnak, Boldogfálvinak és Lugosinek refundálni, a vagy minden afféle pertinentiákat kezekbe sine ullo juris scriptione bocsátani, és atyafi képpen meg egyezvén édes leányimmal, úgy mind a MiklosVári, mind a Köröspataki és Sz[ent] Leleki házak cum omnib[us] ap[p]ertinentiis kezébe[n] maradhat[na]k a fiam[na]k, exceptis bonis Karolyianis.

Mivel pedig az mi Felséges Kegyelmes Urunktól, Első Leopoldus császárunktól és királyunktól Csiki főkapitányság[na]k tisztit az fiam[na]k megszerzettem, azért a FellCsiki, Kozmási udvarház helyeimet, melyen mostan majorház vagyon építve, minden pertinentiájival és a Béli jusszon bírattatott jobbágyokkal nékie hagyom, ilyen conditiókkal: Hogy mivel a leányimot is egy aránt illeti, az Csiki portiókotis excontentálja részek szerint, avagy felossza, avagy a feleségem csiki jussából excontentálja.

Jovallom pedig, hogy a régi udvarház helyet, mely Buz Pálé, az után Béli Pálé vala, et per divisionem Daniel Ferencné néhai Béli Judith[na]k juta, s már az onokáira, Daniel Ferencre, Istvánra és Péterre, a több atyafikkal közönségesen oszlott, hogy a fiam, Ádám, ő kegyelmekkel meg alkuván, tégye magáévé, és azon őss helyen építsen egy takarékos kő udvarházat, mely is meglehet, ha Isten a Csiki kapitányságba engedi be lépni, csak hogy a nemességet igen meg bötsülje, mind azokkal, mind a kösséggel magát szerettesse.

Ennek fölötte, mivel hogy boros jószág nélkül is nem lehet, az Adamosi majorházamat is Ádámnak hagyom, de úgy, hogy leányimot Nadasi, Héturi, Várallyi portiókkal excontentálja, mivel leányi ágot illető jószág mind[en]ik.

Mind ezeket pedig a jószágokat sub tali conditione hagyom az én fiam[na]k, Ádám[na]k, hogy mivel mindezeket per defecum illius immediate a leányimra szállanak, és hogy semmit ő ezekben nem keresett, tehát mindezekben semmit el ne tékozzon, el ne vesztessen, hanem igen jól oeconomizáljon, sőt inkább megtartsa és szaporítsa, és ha (kitől Isten oltalmazzon) valami gonosz tanácstól ingereltet[né]k, hogy el adgya, és más országra mennyen lakni, minden jószágimtól in genere immunis legyen, és sem az ország magistratusi, sem az vejeim és leányim meg ne engedgyék, mint a Tripartitum ellen való dolgot, holott meg vagyon

írva, hogy venditiones sunt triplices, simplices, rationabiles et necessariae, simplices nunquam valent, rationabiles cum fundamento legati sunt. De itt olyan nem volna, mert Erdélyben ős jószágot eladni, s annak árán más országban vásárolni esett in praejudicium sororum et nepotum, a kik Erdélyen kívül lakni nem kívánnak, és hasznát nem is vehet[né]k. Necessaria venditiótól Isten megoltalmazza Sz[ent] Fiáért, és ne engedgye, hogy olyan gondolattal viseltessék, sőt édes nemzetinek hírét méltán hordozza, őstől maradt jószágit szaporítsa, és a kiket én kerestem terjessze, és legyen jó haza fia, és tegye az Isten hosszú életűvé a földön. Intem és kérem mégis az édes fiamot és feleségét, hogy ha lehet, az édes anyjától meg ne osztozzanak, sőt együtt bírván, az gazdagságotis megtanulván, jobban és tisztességesebben élhet[ne]k, kivált ha az édes leányom[na]k, Ágnes[ne]k Isten ő Sz[ent] felsége jó szerentsét adván, az én édes feleségem csak maga maradna.

Ha Isten ő Felsége ennek a háborúság[na]k előtte édes hazámba és thesaurariusi tisztembe be vezérelve vala ez előtt két esztendővel, úgy maradhatott volna alkalmas pénzem, de itt rekedék, és a mit boldog időbe[n] való, s az utánis fizetésemből nehezen nehezen kapdostam, azt ezen a rettentő helyen ennyi sok tseléddel lévén, el kellett költenem, sőt magamot nagy adósságba kevervén, igazán mondhatom Sz[ent] Péterrel, hogy: Aurum et Argentum non est mihi. Azért könyörgök az én édes Istenem[ne]k, hogy ha úgy tetszik ő Sz[ent] felségének, ne szólítson ki ez idegen földön, hanem engedgye édes hazámban végezni életemet, hogy adósságimot fizethessem le, és nemzetem között nyugodgy[an]ak tetemin. Mert ha itt találna halálom történni, mely nagy boldogtalanságra jutnának édes feleségem és gyermekeim? Mind az által valamit elrendölt ő Felsége felőlünk, úgy legyen, és teljesedjék Sz[ent] akarattya mindenekbe[n].

A Sz[ent] Clara szerzetébe be állott édes leányomnak, Adviga Susanának ígertem ezer r[ajnai] forintot, s tartásáért is lehetek valamivel adós: ha meg nem adhatnám életembe[n], az Posoni házam ezer és négyszáz forintban áll, mind épületivel együt, azt azért nékie és a Sz[ent] Conventnek hagyom.

Vettem fel kétezer forintot interesre az én kedves húgom asszontól, Kornis Christina Clementia Ursulina apácza kis asszontól kereskedés[ne]k okáért, azon pénzből, melyet a néhai Haller Jánosné Kornis Kata asszontól magam szerettem vala ő kegyelmének, és egy darabig jól nyertem vala, de végtére fordulván a szerentse, vesztettem, ezt azért kell megfizetni az Apafi fejedelemtől lévő két ezer öt száz capitalis summából, interesse Karátson tájban lenne fl. 250, decem per centum computálván, én is gondolom, interessivel lészek három esztendőre adós a Kornis kisasszonnak fl.

360. Azért azon Apafi fejedelemnél lévő pénzből kitelhetik, a többi maradgyon feleségem[ne]k és gyermekeim[ne]k.

Vagyok megint adós a Csiki clastromnak, honnan kértem vala interestre ezer magyar forintot. Kételeníttettem a Guberniumtól és a Societástól, a kik az Erdélyi fiscalis jószágokat ő Felségétől meg árendálták vala, de az mi uraink az ő pénzeket nagy nyereséggel ki vevék, és a szegényebb rendekét el nyelék, kivált szegény Apor István uram mióta in Anno 1695 a thesaurariusi tisztibe be álla, egy pénzt sem láttam a féle proventusból, noha itt Bécsbe[n] lételekor maga meg vallá gubernator uram szállásán, hogy vagyon a kezénél a Societást illető fl. 32/m. de senki[ne]k sem hallottam, hogy adott volna benne. Lésznek sokan praetendensek Keresztési Sámuel, Mikes Mihály uraimék és sokak, a kik még keresik az ő pénzeket, azért az én egyetértvén, megkeresheti, de mégis a szegén barátokat mind a capitalisról és az interestről contentálják. Én penig ezen Szent Ferenc szerzeti[ne]k Mikházára Bandról, a Csiki Somlyai conventnek Csiki és Háromszéki jószágimból, a[z] Esztelnekiek[ne]k és Kantai minoriták[na]k Sz[ent]Lélekről búzából és más gabonákból, és más accidentiákból alamisnálnokodni szoktam. Azért az feleségem és fiam is az Úr Isten áldásából sáfarkodgy[ana]k, és tehetségek szerint a szegényeket segítjék.

Ki házасított leányimnak, meg vallom, hogy kívántam volna bővebben provideálni, de az vékony tehetségem nem engedte, hanem ha a Jó Isten életemet nyújtja és Hazámba be vezérel, igyekezem szegényeket segíteni.

NB. Az édes hajadon leányomnak, Ágnesnek hagyok ezer forintot, ha fizetésemet fel vehetik holtom után, mert pénzem nékem semmi nintsen, de az ország részéről való fizetésemb[en] közel hat ezer, és a király részéről legalább négy ezer forint levén hátra. Ha hirtelen halálom történnék, a cancellariaival együtt a fiam igyekezzék fel venni, és abból elsőbbe[n] az adósságimot ki fizetvén, Ágnes[ne]k vegyék ki ezeret, a mi marad, a feleségem és Ádám osszák ketté.

Megvallom, hogy keservesen jut eszemben, ha az Úr Isten itt rendelné halálomot, csak temetésemet is mint vihetnék véghez költségtelenségem miatt, hanem ha valamelyik hintót adnák el és köntösömöt, még csak temető hely sem lenne, azt penig kívánnám, hogy lenne itt, az augustinianusok templomában, és mihelt az Úr Isten kiszólítana ez világból, 24 óra múlván mentest temettesse[ne]k el simplicissime, minden pompája nélkül.

Kevés jócskám felől így disponálok, hogy az leg jobbik öltöző köntösömöt a feleségem ki választván, a többi légyen mind a fiamé, hanem Apor Péter uram[na]k a veres nestel béllet mentét, az viola szín selyem sinór övet Lugosi Ferenc uramnak hagyom. Vagyon egy öltöző köntös[ne]k való szép veres posztó, ezt is a fiam[na]k, a zöld velenctei sája posztóval együtt. Márton deák[na]k pedig a zöld sája dolományomot gombostól.

Ágnes leányom[na]k hagyom a kék darab bársony, egy szoknyá[na]k valót az széles ezüst kötéssel, és az hiússzal bélelt viola szín bársony mentével és az gyémántos órával. Menyem asszonnak a király színű darab bíbor materiát és egy arany órát, melyen Sz[ent] Márton képe legyen.

Ádám fiamnak hagyom a Zriny kardgyát, és az melyet magam viselék, melyen a Boldog Asszony képe van, más három ezüstös karddal. A nyakba vető török kardot pedig, ezüstös puska palaczkával edgyütt Apor Péter vőm uram[na]k, egy pár két csevé, aranyas, kapás pár pisztaljal. Lugosi Ferenc uram[na]k pedig az három csőjű pisztalyokat. Mátis Kelemennekis egy pár pisztolt és az kettős karabint. Ezeken kívül minden fegyverim, képek, könyvek és az házi öltözetek légye[ne]k a fiamé, és a lóra való szerszámok is. Brassóba[n] tizen két egybe[n] jövő pohár vagyon, azok légyenek a fiamé feleségem holta után.

Itt Bécsbe[n] ötven forintot vevén fel interesre, azt ha éltembe meg válthatnám, a Zrinyi nád poharát, egy pár ezüst kengyelekkel, egy mosdó medenczével korsóstól Ádám[nak] hagyom. Az galambos pohárt Ágnes[ne]k, hat egybe[n] járó ezüst pohárkákka edgyütt. Az ezüst só tartót, ezüst nyelű késekkel Ádám[na]k. Vagyon egy szép drága safiros gyűrűm, mely Mátyás királyénak tartatott, és az Bötlen Gábor tárházából maratt volt a Rosali Kun Istvánné asszonyom nénémre, és én Csáki István uram öcsémtől vettem itt Becsben fl. 200, ezt hagyom feleségem[ne]k, és holta után Ádám fiam[na]k, de úgy, hogy soha ellne idegenítse, hanem a Zriny kardgyával s nád poharával együtt nemzetünkben maradgy[an]ak, s örök emlékezetre megtartass[an]ak.

Mely e szerént leírt, és ezen levelünkbe[n] csak egy néhány, és ezen materiához nem kívántató szók[na]k kihagyásával inserált, és a fenn meg nevezett néhai M[é]l[tósá]gos Gróf Kálnoki Sámuel uram maga tulajdon kezeivel írt dispositioját és rendelésétt az említett m[é]l[tósá]gos relicta, mind maga, mind az megírt hajadon kis asszon részéről az szerént, az meg mondott Gróf Kálnoki Ádám úris maga részéről ratificálván, és minden részibe[n] és cikkeleibe[n], az mennyiben effectumb[an] vetethetők, ő n[agysá]gok approbálván és helyb[en] hagyván, mind azok[nak] inviolabilit[er] való meg tartására és effectuálására obligálák és adsignálák magokat. Úgy hogy mox et defacto azt itt Becsbe[n] lévő, találtató res mobilesekből kinek-kinek testált ratuma sequestráltassék és kezéhez adsignáltassék.

Ezt is hozza tévén, hogy mivel az megemlített néhai testans gróff írásában utolsó akarattyát és rendelését egészlen, kívált res mobilisek iránt el nem végezhetvén, specifice nintsenek mindenek fel tetetve benne. Ha mik azért olyanok, akár mi névvél nevezendők, vagy valamelyik kezénél

az contrahens parsok közül, vagy másuttis, akár hol ott, tam de praesenti, quam in futurum tanálatnának, juxta contenta Decreti Tripartiti három egyenlő részre osztassanak absque ulla dilatione az denominált relictá, fia és hajadon leánya között, és ki[ne]k-k[ine]k rata portiója modo ut supra assignáltassék, ide nem értvén az olyan jókot vagy res mobiliseket, az melyek az Erdelly[i] törvény és be vött szokás szerént, az ilyen állapot béli személyek között osztásra adatni nem szokták.

Némely zálagban lévő jók felől pedig így egyezé[ne]k meg: mivel azon testamentom[na]k utolsó punctuma comprehendál ugyan valami legatumot az m[é]l[tósá]gos ifiú gróf úr részére particularit[er], a m[é]l[tósá]gos gróf kis asszon részére is particularit[er], de mivel azon legatum conditione pendente, hogy tudni illik éltebe[n] azon legatumok ki nem váltathat[ta]k az m[é]l[tósá]gos úr[na]k, azért lett meg az edgyezés azon punctum iránt eképpen: Hogy mivel azon pénz, az kivel ezen punctumba[n] specificált ezüst és egyéb jók ki nem váltat[ta]k, az m[é]l[tósá]gos özvegyet és az meg írt m[é]l[tósá]gos urat egy aránt illeti, azért ki váltatván, mindazok az váltáságba[n] adott pénzig való jók, oszolja[na]k az említett ifjabb úr és özvegy asszon között két fele, a superfluitas pedig három fele, az harmadik részre a meg írt kisasszont értvén oda. Hasonló értelem légyen egyéb zálagba[n] lévő jók felől, hogy az meg váltására kiadott summáig mennyék az özvegy asszon és ifiú úr között három edgyenlő részre. Az mely zálag pedig magát az özvegy asszont illeti, magának tulajdon kezébe[n] mennyen, és cedáljon tulajdon magá[na]k. Mellett lévén az ifiú úr[na]k különös adósága két száz ötven forintig, azt is edgyezés szerint az közből fizetődik meg. Consideratióba[n] vévén az néhai úr adóssági[na]k két fele voltát, úgy egy némelyek contrahláltat[na]k itt Bécsbe[n], némelyek penig Becsen kívül való[na]k értet[ne]k. Tiszteletes szerzetes Kornis Christina Clementia Posoni Ursulina apácza kis asszontól fel kért két ezer rh[enes] forint interessestől, a Csiki clastromi franciscanus barátok[na]k tartozó nyolc száz harmincz három rh[enes] forint húsz Xr. interessestől, néhai Torma János uram özvegye, Pétki Anna asszontól fel kért négyszáz tizen hat rhenes forint negyven Xr interessestől és ezekhez számlálván Tiszteletes Pater Hevenyesi Gábor uramtól felvett öt száz rhenes forintot interessestől. Ezen most specificált adósságokat edgyező akaratból rendelék az Erdellyi jószágiból néhai úr[na]k simul cum interesre megfizetni, minthogy a néhai úr mely fundust az fenn említett Kornis kisasszony contentatiójára deputált volt, még maga éltibe[n] másuvá fordította és ell költötte, az többi peniglen naturalit[er] oda marad, az Erdellyi jószágot obligálván érette. Ezeken kívül való minden adósságit pedig deputálák, hogy contentáltassanak ad mentem testamenti az néhai úr fizetéséből, az mely még eddig mind az

Nemes Erdelly Országa, mind pedig az ő Felsege aerariuma részéről fizetetlen.

Mivel pedig ugyan ezen fizetésből ad mentem testamenti már említett gróf Kálnaki Ágnes kis asszonnak kölletik fizetni ezer rh[enes] forintokat, és az mellé az özvegy gróf asszony és ifiú gróf úr edgyező akaratból ezen kis asszonnak öltözetire deputálá[na]k a közből négy száz rh[enes] forintokat. Azért ez két summá[na]k ezer két száz rh[enes] forintját az sokszor említett ifiú gróf úr, Kálnaki Ádám uram transferálá azon kétezer rh[enes] forint mellé az Erdellyi MiklósVári jószágra ea conditione, valamint azon most említett két ezer forintokat az néhai testans úr testálá, úgy hogy ezen jószágot az mostis említett úr ezen gróf kis asszontól az özvegy gróf asszony halála után három ezer kétszáz rh[enes] forinttal tartozik hozza váltani. De ez tizen két száz[na]k ezeriért különösön más ezer forintot az maga ratuma kívül vehessen ki az említett gróf úr ő n[agysá]ga az feljebb említett testáló fizetéséből. Vagyon az fenn megírt testamentumban emlékezeti valami bíbor materiának, mely is legálva a sokszor említett ifiú gróf úr szerelmes házastársá[na]k, de mivel az materia másra applicáltott, az annak árát, az melyet az özvegy grófné maga részéből refundálja. Vagyon ismét az Brassob[an] lévő tizenkét pohárok felőlis dispositio. De most constál, hogy azon pohárok az relictá gróf asszony paraphernumi közül valók, azért szabados dispositiójára hagyatnak. Téglás Gyergyel nevű szakács inas tartozván a miklósvári jószághoz, mely is ad dies vitae a relicta gróf asszonnak cedál, de mivel az ifiú gróf úr[na]k kedveskedni kíván az relictá gróf asszony, azért most az ifiú gróf úr mellett hagy szolgá[na]k, ellen penig erre nézván, az ifiú gróf szakács fogadására harminc rh[enens] forint esztendőnként, míg n[agysá]g[án]ak itt lesz maradása, ígire.

Mely egymás között ultrone és szabad akarat szerént lett, és a szerént végben ment alkalom[na]k, ratificatió[na]k és obligatió[na]k nagyobb erősségére vetenén[e]k egymás között ilyen vinculumot: hogy valamelyik fél ezen conventiób[an] forgó végezést, alkalmat és divisiót quovis sub p[rae]textu etc. colore impediálná, és a contractust vel in toto vel in aliquo sui parte violálná, ezen dispositiób[an] és conventiób[an] specificált, minden névvel nevezendő jókb[an] lehető és remélhető részit és jussát eo facto perpetualiter amittálja, in super száz forinton maradjon. Mely poenát exclusis omnib[us] quib[us] vis iuridicis, ac violentis remediis, processib[us] etc. cautelis temporumque et loquorum qualitativ[us] exequáltathasson a megálló fél az meg nem álló félén plena autendust engedvén utrinque ennek végbe[n] vitelire az Inclyta Erdellyi Aulica Cancellariának, az itt Bécsbe[n] találtatandó jók és res mobilesek iránt. Ha az Erdellyb[en] lévő, akár mobile, akár immobile bonumok iránt hasonlót tanálna attentálni, ottis per quosvis legitimos executores az meg írt mód szerént tetethessen executiót,

non obstante, ha itt Bécsbe[n] exequáltatott volnais az vinculum szerént való poena, mégis in vigore maradgyon az contractus, melyet a contrahens felek magok tulajdon kezek írásával, pecsétekkelis megerősítvén, írtuk müis róla bizonság[na]k és örök emlékezet[ne]k okáért ez mi levelünköt, fide nostra mediante és szokott pecsétünk alatt. Költ Bécsben, huszonnegyedik Januarii, ezer hétszáz hét esztendőbe[n].

Lázár Erzsébet

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 36. fond, Apor család, 1094/1–8.)

VIII.13. Kálnoki Ádám Lázár Erzsébetnek címzett levele

1697. március 28.

Engedelmes fiúi alázatos szolgálatomot ajánlom n[agysá]g[o]d[na]k édes asszonyom anyám I[ste]n minden üdvösséges jókkal jó egészséggel álgya meg k[e]g[yelme]d[et] sziből kívánom

Én I[stenne]k hála most is egészségben vagyok melyhez hasonlót k[e]g[yelme]d[ne]k is kívánok én, édes asszonyom anyám ezen alkalmatossággal nem akarom el mulatni, hogy k[e]g[yelme]d[et] egy néhány szóval meg ne látogassam, mely is hogy találja k[e]g[yelme]d[et] is egészségben sziből kívánom én. Édes asszonyom anyám semmit nem tudok írni, mert semmi hírt nem tudok, hanem az Istentől sok szent húsvét idnepi kívánok k[e]g[yelme]d[ne]k meg érne, s ezt is dúcsősségesen el tölteni mind néném asszony s húgaimmal együtt. Azomban édes asszonyom anyám apám uram most újólág nekem azt írta, hogy írjam meg k[e]g[yelme]d[ne]k, hogy Alit s Mihókot s Jancsit ruházza meg k[e]g[yelme]d szépen mindaz hármát, mert Isten ő kegyelmét le hozván mind az hármát fel igyekezik vinni ő kegyelme, s ottan mesterségre taníttatni. Az patert ne nehesztelje k[e]g[yelme]d én szómmal köszönteni. Ezek után I[ste]n oltalmában ajánlom k[e]g[yelme]d[et] édes asszonyom anyám.

k[e]g[yelme]d engedelmes fia szolgája
Kálnoki Ádám

Claudiopoli
Die 28 martii
1697.

P.S. Azomban édes asszonyom anyám István mester kére, hogy írjam meg, hogy ne neheztelne k[e]g[yelme]d vagy egy köből búzával meg segíteni, hanem kérem k[e]g[yelme]det édes asszonyom anyám hogy ne neheztelje k[e]g[yelme]d adatni, én is meg igyekezem k[e]g[yelme]d[ne]k szolgálni, mert bizony meg érdemli, mert az útban nekem is mindenütt jól főzött. S most is tészta mível kedveskedett.

Borítékon: Tekintetes nemzetes Lázár Erzsébet asszonynak nekem édes asszonyom anyámnak ő kegyelmének adassék

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs. 3/23–24)

VIII.14. Kálnoki Ádám Apor Péternek címzett levele

1710. április 24.

Mint kedves sógor ur[am]na]k ajánlom kész szolgálatomat
k[egyelmedne]k

Az k[egyelme]d 22 p[rae]sentis datált levelének continentiaját szomorúan értettem, kívánom Isten vigasztalja k[egy]el[me]teket s ez mostani szomorúságot minél hamarább fordítsa kívánt öröme, én az temetésre k[egyelme]d kívánsága szerint compareáltam volna tiszta szívvel de már I[ste]n jó voltából, vagy ma vagy is holnap Brassóban be indulok, a holott is egy vagy két napot mulatván útnak indulok. Kívántam volna k[egy]el[me]teket el menetelem előtt látnom, mindazáltal, ha az temetés mia[tt] k[egy]el[me]tek bé nem jöhet, kívánom, hogy Isten ő felsége engedne k[egy]el[me]teket mentől hamaréb jó egészségben meg látnom. Arra kérem k[egyelme]d[e]t, ne nehezteljen k[egyelme]tek egy becsületes szolgáját be küldeni, ha elébb is bárcsak szombaton estvére Brassóban az kócsokkal együtt úgy, hogy húgom asszony az maga ládáiban be nyúlhasson, s hol mi tulajdon portékáimot ki adhassa, a melyre immediaté nagy szükségem vagyok. Ezzel ajánlom I[ste]n oltalmában k[egyelme]d, s kívánom, újólá láthassam kíván boldog állapotban, jó egészségben k[egyelme]teket maradván

Köteles szolgálja sógora
Kálnoki Ádám

Kőröspatak, die
24 Apr. 1710.

P.S. Néném asszonyt szeretettel köszöntöm, várom Isten agya mentől hamarabb jó egészségben látnom ő k[egyel]mét.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30./II, 10)

VIII.15. Kálnoki Ádám nővérének, Borbálának címzett levele

1716. június 18.

Mint kedves néném asszonnak ajánlom k[e]g[yelmedne]k mindenkori k[egye]l[me]s szolgálatomat

K[egye]l[me]d levelire sok bűm s gondolkodásim között választ ten-
ni meg feledkeztem volt, a melyről k[egye]l[mede]t becsülettel követem,
most azért szintén ma akadván kezemben k[öte]l[e]sségem[ne]k megfe-
lelni el nem mulattam, s egyszersmind minemű választ tett gubernátor úr
minapi levelemre k[e]g[y]el[medne]k meg küldöttem. Úgy látom jóra ígéri
magát, kérem azért k[e]g[y]el[me]det sógor uramot szómmal becsülettel
köszönteni, kérje azon, hogy minyjunk neve alatt ne sajnáljon egy ins-
tantiát concipialni és kezemben küldeni, és én ha elébb ki nem küldhetem
is, akkor a mint írja magam meg viszem. Az kőművesek[ne]k jól lehet itt
szüntelen dolga van, mindazáltal ha csak egy hétre is mentől hamarabb fel
bocsájtom. Mindazáltal k[e]g[y]el[me]det kérem az kápolnához vélek ne
fogasson, mivel ha a más meg tudgya, hogy az ő munkájában ártották ma-
gokat, jó vége nem leszen. Ezzel Isten oltalmában ajánlom k[e]g[y]el[me]-
det és maradok k[e]g[y]el[me]d

Igaz attyafia, k[öte]l[e]s szolgája
Kálnoki Ádám

Köröspatak
Die 18 Junii
1716.

P.S. Midőn szintén leveletem végeztem volna sógor uram érkezék, ő
kegyelmivel az gubernátor úr levele iránt conferalék, ahhoz képest nem
lőn szükség, hogy fel külgyem. Húgom asszont úgy az több kis atyafiakot
szeretettel köszöntöm.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30./II, 69–70)

VIII.16. Kálnoki Ádám hűgának, Ágnesnek címzett levele

1710.

Szívem hűgom asszony!

K[e]g[yelme]d[ne]k két rendbéli leveleit vettem csak hamar egymás után, a melyekreis egyszersmind akartam választ tenni, hogy k[e]g[yelme]d[et] az Istentelen atyafiak csúfolják és becsteleníteni kíványák nem egyéb az oka, hanem az ördögi irígység de mind azonnal által esnek, s nem sokára a kit Doctornak hínak uralni fogják. Én lelkem hűgom asszony mindennek végire mentem, nem csak más alább való emberektől de az Méltóságos Vajdától magától is, hogy honnan légyen eredete azon úri személynek. Az nem volt elég, hanem magam hozzája mentem és minden régi úri leveleit (kik közül némelyik az hat száz esztendőti meg haladta) úgy az grófi Titulussát is meg vizsgáltam és így egy szóval látom lenni régi Magyar Országból Neapolisba származott úri familiának. Maga természetit az mi illeti látom s hallok egész jámborsággal tudománnyal és egyéb úri virtusokkal fel ékesített úri embernek, annyira hogy én igaz lélek szerint k[egyelme]d[ne]k jobb s helyesebb szerencsét nem láthatom, aminek okáért is látván az Méltóságos Vajdának (mint az mi házunknak régtől fogva való nagy jó akarójának) ezen k[egyelme]d szerencséinek nagy kívánságát, én az dolgot (a minél jobban lehetett) végben vittem a mintis Boér Sámuel Uram k[egy]el[menedne]k szóval többet mondhat, a kiis k[egyelme]d[ne]k azon úri személy nevével viszen egy vég aranyas szöld materiát és egy jegy gyűrűt, a kibennis egy igen szép nagy öreg gyémánt vagyon. Vegye azért k[egyelme]d jó néven és ha Istennek így tetszett, hogy az dolog annális hamarabb végben mehessen k[egyelme]d készüljön úgy hozzá, hogy valamiként az Méltóságos Vajda k[egyelme]d után küld mingyárt jöhessen Boér Sámuel uram k[egyelme]d[e]t feleségéstől be kísíri, és Isten k[egyelme]d[e]t bé hozván az dolog mingyárt végben megyen. Az lakodalmot az M[éltóságos] Vajda maga fogja fel tartani, a mint már meg is ígérte, s oly pompával, hogy k[egyelme]d maga is meg fog csudálkozni rajta, sőt k[egyelme]d[e]t nem csak fejedelmi ajándékokkal fogja meg ajándékozni, sőt mint magamnak ígére k[egyelme]d[e]t mint tulajdon leányát fogja tartani. Azon úri ember pedig k[egyelme]d[e]t én általam szeretettel köszöntvén, magát minden jóra ígíri (a kit legközelebbis az Boér Sámuel ur[am] által be küldött contractualis levél bővebben meg mutat). Egy szóval k[egyelme]d[ne]k semmi fogyatkozása nem leszen semmiben, valamit ki gondolhat. A többi között mihelt I[ste]n eszt az háborút csendesíteni fogja Erdélyben feles jószágot vészen, és itt lakni nem kívánczik. Kéri ezért k[egyelme]d[e]t édes hűgom asszony, hogy k[egyelme]d maga alkol-

matosságát el követvén cselédet hozzon az ki elegendő leszen úgy mint két jó szolgát, s ha többet is két becsületes nemes renden való leánkot és egy jó öreg asszont, ha pedig az nem találtnék itt vagyon egy becsületes magyar asszony, a ki oláhol is tud, s azt k[egyelme]d mellé mingyárt bé venné. Kérem és intem azért k[egyelme]d[e]t édes húgom asszony k[egyelme]d az irigyek szován meg ne induljon, hanem ily nagy jó szerencsét előtte hordozván jól meg gondolkogyék ne hogy esztet el vesztvén meg bányuk. Az alatt pedig mivel siető utam lévén jelen nem lehetek azon az örömdetes napon kívánom hogy I[ste]n ő felsége k[egyelme]tkeket meg álgya minden jókkal és sokáig egy más szeretetiben éltesse és virágoztassa, s engedgye mentől hamarabb meg látnom kívánt és örömdetes állapotban, s kérem engemet kedves levelivel gyakorta tudósítsa, hadd örvendezhesek azoknak látásában, az alatt pedig magamot k[egyelme]d igaz atyafiui szeretetiben ajánlom maradok k[egyelme]d

Igaz atyafia, köteles szolgája
Kálnoki Ádám

Bukorestalie, 1710.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 30/I, 7–8)

VIII.17. Kálnoki Ádám Rómába küldött levelei

1717. szeptember 4.

Reverendissime Pater in Christo!
Patrone gratiosissime

Licet ignotus ac vilis sim P[aternita]tis V[es]trae R[everen]disssimae servus, praesummo attamen calamum arripere, ut per illum non modo syncerum affectum, quam erga Sacram Religionem nutrio, notificem, quim etiam de negotiis ejusdem in hac Patria existentibus certam reddam eandem R[everen]dissimam P[aternita]tem V[es]tram. Notum erit procul dubio qua universali sacra Religionis Patri, quod ab invalescente jam ante duo saecula in hanc Patriam Haeresi Lutherana: Sacer Praedicatorum ordo exilium ab hinc patiatur, cujus licet non solum rudera, sed actu superstites Conventus existant, memoria tamen ejus partim oblivioni tradita, partim vero ab aliquibus, ut ne quidem amplius memoret[ur], aut ignotis exosa deveniat, scomatice tractat[ur]. Rehabitum est nuperna[m] hyemem, ejusdem Sacri Ordinis Solemne Monasterium Coronense a Patribus Jesuitis – e manibus Lutheranor[um], quod jam actu prossident, ac in Templo Sa[c]ris fugunt[ur], exorta est lis quinam olim habuerint? Responsum est – a quodam Patre ejusdem Societatis, quod olim fuerat Dominicanor[um], sed ob dissolutam ipsorum vitam ipsis ereptum, et Franciscanis Reformatis

translatum sit, magna injuria fit Sacrae Religioni, quia prima propositia non nisi propria ipsorum ficticia opinione probatur, secunda eodem modo falsa est, cum nullum ibi Franciscanorum vestigium appareat, neque illi ullis literalibus instrumentis id quod ipsis gatum fuerit probare possunt, sed transeamus haec omnia, tertium est jam Sacri Ordinis Monasterium quod Patres Praedicti possident, unum Claudiopolitanum (quod Haeres Fundatoris modo Dominicani venirent libenter restitui curaret) secundum Albae Juliense olim, nunc Albae Caroliense, tertium, jam Coronense, quod uti superius notificavi ante paucum tempus occuparunt, quartum est Bistriciense, illud etiam hoc Anno fuit receptum a Militibus et pro interim assignatum uni Patri Paulino, ex ordine Sancti Pauli Primi Eremitae, quintum est Cibiense, quod adhuc prae manibus Lutheranorum est, sed ut peraudivi Franciscani volunt Solicitare, sextum est Sesburgense, adhuc apud Lutheranos, Bistricii adhuc unum quod obliis fueram. Haec omnia Celeberrima erant Monasteria, praeter quae etiam alia minora dantur in diversis locis, sed ut ad nostrum redeamus intentum, consultum esse putarem ut Coronense quantotius rehaberetur idque si Paternitas Vestra Reverendissima ad Aulam Caesarem mitteret, facillime effectuari posset, neque multa deberet dari mora Patribus Societatis, quia quo plus curabunt reparari, eo difficilius erunt ad restituendum, ad illud monasterium Septem Pagi pertinent, quae licet adhuc prae manibus Lutheranorum sint absque magna difficultate etiam cito reberi possent, modo Augustissimus Imperator Magistratui Coronensi Decretaliter mandaret, et sic fixo pede in uno loco, daretur aeditus etiam ad caetera, neque alii Religiosi videntes hic Dominicanos ipsorum loca abalinearum praesumerent, quod infallibiliter nisi cito veniant, eveniet, et intra paucum tempus nullum ordinis Monasterium remanebit, quin ab aliis occupetur. Haec sunt itaque quae Paternitati Vestrae Reverendissimae notificare volui, dignabitur nunc ea facere quae ad Sacri Ordinis gloriam conservandam consentanea videbuntur cuius dum me gratiis recomendo sanctam ejusdem benedictionem optulor ac permaneo

Reverendissimae Paternitatis Vestrae

Humilis ac infinimus servus

Comes Adamus Kalnoki

Transylvanus

Coronae die

4.bris, 1717

P.S. In meis bonis jam Deo dante plurimi haeretici conventuntur quapropter ut Divinus cultus, ac Honor Beatissimae Virginis eo magis crescat, et augeatur, dignabitur Paternitas Vestra Reverendissima mihi facultatem concedere ut confraternitatem Santi Rosarii erigere possim pro qua gratia nos quoque omnes in indignis praecibus nostris Paternitatis Vestrae Reverendissimae memores erimus. Si mihi respondere digna-

bitur P[aternal]tas Vestra R[everen]dissima dignabit[ur] Viennam dirigere ant ad manus Ill[ustrissi]mi ac R[everen]dissimi Nuncii qui dignabit[ur] Cancellario Transylvanico recomendare ad transmittendum. Vel R[everen]-dis Patribus Dominicanis Viennensibus, qui eodem modo D[omi]no Cancellario nostro recomendare poterunt.

Tit[ulus] qui mihi dari poterit.

A Monsieur le Comte de Kalnoki presentement par Vienne
à Cronstadt en Transylvanie

(Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori, Róma, Series XIII., 74910, 1717)

1717. december 15.

Reverendissime Pater in Xsu [Christu] mihi Colendissime

Quantum mihi solatii praebuere gratitissimae R[everen]dissimae P[aternal]tis V[est]rae responsoriae, id calamus exprimere non potest, num nihil mihi desiderabilius foret, quam, si bene incepta Sacri Ordinis negotia expectatissimum sortirentur quantotius effectum, quibus foelicius adipiscendis ac novis Sacrae Religionis damnis evitandis, superaddo id, quod heri primo rescribere potui, scripseram ni[si] fallor, in prioribus meis, etiam ratione Con[ven]tus Bistriciensis, illud ante paucas Hebdomadas datum est P[at]ribus Piar[um] scholarum, suadeo itaque R[everen]dissimae P[aternal]tis Vestrae, ut tam ratione illius, qua[m] alior[um] in hac Patria existi[n]t Sacri Ordinis Con[ven]tuum, veloci utat[ur] protestatione ut sic securius agendo inconvenientia litigia evitare possimus.

Pro Bulla Sacrae Confraternitatis Rosarianae demississimas repono grates, nunc, superest, ut illam ad solatiu[m] Christi fidelium quantotius erigere possim, pro quo fine, scripsi Vindhagium R[everen]do P[at]ri Bucelleni, ut mihi unum P[at]rem Hungarum a P[at]re Pro[vinci]ali procurare dignet[ur], cui si R[everen]dissima P[aternal]tas V[est]ra demandare dignaret[ur] sperarem me eo citius, tali foelicitari. Superest nunc etiam aliud demississimum petium, quod (exclusis tamen propriis incom[m]odis quae absit mihi eidem causare) dum servitium Divinum concernit per ejusdem gratiosissimam assistentiam, eo fucilius obtinere possem, uti sunt certae indulgentiae obtinendae, et quidem pro meo tempello huius mea curiae Kőröspatak nominato loco, ad tres dies per Annum, videlicet ad Dominicam Sanctissimae Trinitatis, ad diem Sancti Regis Hungariae Ladislai, quod incidit in Mense Iunio, et ad diem Sancti Dominici, est etiam una Capella hic loci ad proximum montem Sita ad illam petunt[ur] duae, nempe ad diem decollationis Sancti Ioannis Baptistae et ad diem exalta-

tionis Sanctae Crucis. Item ad aliud meum bonum Miklósvár vocatum (ubi quidem ante paucum tempus est rehabilita Ecclesia a Calvinistis) tres petuntur indulgentiae, nempe ad diem Sancti Nicolai Bariensis Episcopi, ad omnes dies Beatissimae Mariae Virginis, et ad diem Sanctae Elisabethae Reginae Hungariae, que quidem ultimae petunt[ur] ad certam capellam Pago proxime Sitam, accedit etiam humillima mea instantia pro obtinenda licentia libros prohibitos legendi, idque cum inter Haereticos versor, incidunt plures ipsorum libri, quos legendo tum ipsorum errores magis innotescunt, quam ex ipsorum[m]et anthoribus datur via ipsos maxime confundendi. Haec omnia confido Paternae R[everen]dissimae P[aternali]tatis Vestrae benevolentiae, deprecando eandem quam demissione, de praesumpta incom[m]oditate, cuius dum me ulterioribus gratiis ac Paterno affectui com[m]endo persevero.

Reverendissimae P[aternali]tis Vestrae
Humulimus ac oblig[atissi]mus servus
C[omes] Adamus Kalnoki

Kőröspatak
Die 15 Xbris, 1717.

(Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori, Róma, Series XIII., 74910, 1717)

VIII.18. Kálnoki Antal Apor Péternek címzett levele

1749. október 22.

Illustrissime Domine Baro et Affinis Domine mihi Calendissime!

Kézdii király bíró Dombi János uram jóvén hozzám tegnap előtt, úgy-mint 20 currentis s reportálá eő kegyelme, hogy az én téli qvartélyomnak rendeltetett volna Márkosfalván lévő Szék háza, a melynek revisiójára küldöttem volt föl egy strása mesteremet, hoffmesteremmel együtt, Dombi uram is úgy beszéllé velem, hogy tegnapi regveli nyolcz vagy tíz óra tájban ottan jelen lészen, hogy annál nagyobb curiositással az ott lévő épületek revidealtathassanak, de Dombi uram el nem ment, noha az én expressusim egész estéig várták. Maghok ugyan Pocsa János uram jelen létében minden épületeket revideáltak, s úgy referállják, hogy nem lehet securitással a házokban lakni, annyira ruinalóttak, hogy az fala is az házoknak dűlő félben áll. S nem is lehet ily hidegh időben reparatiója felől valami jót remélni. Sőt egy szélben le omlik az egész épület attúl félhetni, mely mián contingibilis nagyobb casustul is lehet tartani. Emlékezem magham is, hogy midőn Benyovszky uram számára assignaltatott vala azon ház, mégh akkoron igen nagy gyarlóságban volt. Az egyéb épületek is egészen készü-

letlenségben találtattak, annyira, hogy nem lehet reménséghe a mostani el következőzett hidegh időnek miánna reparatiójára. Melyre nézve kívántam ex superabundanti semel pro semper az úrnak kedves sóghor uramnak jelteni, hogy én bizony senki barátságáért nem szenvedek. Cathegorice írhatom, sőt az Uzoni qvártélybúl mind addig ki nem mozdulék, valámíglén úgy nem reparaltatik a Márkosfalvi quartély cum suos requisitos, valamint az eő fölséghe regulamentuma parancsollya. Kiis látta vagy hallotta, hogy az indispositio miatt én militaris szenvedhessek. Tessék azért méltóságghos sóghor uramnak oly expedienst föl találni, ne hogy az én szenvedésem az M[éltóságos] széknék is búsulására eshessék. His memet recomandando persevero

Praetitulata D[omi]na[t]ionis Vestrae Illustrissimae

P.S. Az kis Staabnak competens qvártélyaik eránt tessék parancsolni, hogy mind ház, konyha és egyebek eő Fölségheének Regulamentuma szerint rendeltessenek.

Illustrissimus servus
C[omes] Antony Kalnoki

Kőröspatak, 22da Octobris
1749

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 317. fond, Apor cs., 34, 1–2)

VIII.19. Kálnoki Antal Szentkereszti Sámuelnek címzett levele

1744. január 22.

Méltóságos báró uram, bizodalmas hadnagy uram!

Vettem báró uram 15a Januarii költ levelét kötelességgel. Én hogy ha az három compania erectióját magamra vállalnám, leg alább harminz ezer R[henes]f[orint] telnék, azért hogy 1000 tallérért m[é]l[tóságos] báró úr[na]k companiat adhassak, az nagy károm nélkül éppen nem lehetne, másképpen nekem azon companiák erectiója semmi hasznomra nem lesz, azértis, hogy egészen magam pénzemmel állítsam fel, arra magam nem resolválok. Hogy ha m[é]l[tóságos] báró úr 50 lovat nyergestől kantárokkal, pokróczokkal, czaffrag nélkül állítana, igenis egyik companiát meg adnám. A lovak vásárlásában pedig Erdélyben igen jó módgya volna m[é]l[tóságos] báró úr[na]k, puskatokok is kellenének a több szerszámokhoz, eztet pedig csak praeliminaliter jelentem. Ha volnának más hadnagyok

is, kik companiát kívánnának, zászlótartók hadnagyságot, strása mesterek zászlót, de jó idein meg kének magokat jelenteni, mivel mindenkinek kell valamit contribuálni. Egy strásamester legalább 4 lovat nyergestől, kantárostól, pokróczostól, és poskatotkokkal együtt czafrag nélkül ad, másképpen bé nem veszem. Erre pedig minél hamarébb válaszát m[é]l[tósá]gos b[áró] ú[r]na[k] el várom, kitis ajánlván a Sz[ent] Isten oltalmában, maradok M[é]l[tósá]gos báró hadnagy ú[r]na[k]

Köteles szolgája
G[róf] Kálnoki Antal

Bécs 22. Január
1744

P.S. Hadnagy Toldalaky [sic!] ú[r]na[k] igenis a 3000 R[henes]f[orintért] meg adom a companiat, csak lehessek bizonyos a pénz iránt, ne talántán annak utána (hozzá fogván egy s más vásárlásához) meg csalattassam.

Ha köz emberek közöl volna az ki kaporál kíván lenni, egy lovat szerzőstől, pokrócz, puskástól állítson. Assecurálhattya báró ur[am], de eztet más companiaknál is keresni kell, ha leh[etsé]ges volna vagy 9 kaporált olyast kapni, minden comp[aniaba] 3 esnék. Azomban minden companiában egy válogatott kaporál gratis esnék.

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 432. fond, Szentkereszti család, 703, 1-2)

1779. október 4.

Cronstat. 4. Octobr. 1779.

Méltóságos báró úr

Én mint az papokat requiráltam, mivel oly 80 és 90 esztendősbereket, az kik ismerték Turi Lászlót Orbai szék király bírát, hogy anno 1779. ezen saeculumban meg halálozott, és a kinek felesége Imreh Klára, ment férjez az öreg Miháczhoz Polyánban, de se papok se semmi féle ember nem tuggy, hogy Kálnoki Lászlónak anyja, Kálnoki Anna, Kálnoki Farkas testvére, említett Turi Lászlónak anyja lett volna.

A família levelekben az két ágról mind meg találtuk az leányokat, de a Turi anyát sehult, se Turi familiáról és annak conexiójárul leg kisebbet. Enfin vous con[n]aissez aussi, mon emissaire, peut etre, il ne pas fait consientionee, de mentir, et de filouder.

Ista clientulae sunt jura peranalia nunc fingere mentiri dum modo nemo vides.

B[áró] Bánfii excellentiát köszöntem, és kérem bizodalmason, ne sajnálja a leveleket meg hányatni, talán csak talál valami emlékezetet Kálnoki Farkas testvér leányiról. NB. Kálnoki Farkas 1707 Tabulae Regiae Assesor holt meg Brassóban. Felesége Pálffy Susana még anno 1725 fogott élni. Ezen matróna nevelte az B[áró] Bánfi Farkas volt Tabulae Praeses feleségét. Én gyermek koromban itten Köröspatakon voltam ebéden anno 1718 említett Gálfi Susana asszonynál. Igen recomendálom ezen dolognak végére járni, és járadni.

Finalement nous sommes encore dans l'incertitude, de la paix et de la guerre, le tem[p]s le devolepera bientôt. Soyez assurés, que Je ne manquerai de penser sur l'avancement de votre seconde fils dans mon regiment, et aussitôt que l'occasion se presentera. Je vous en avertirai, mes tres humbles respects a Madame, a Tabulae Praeses et a tous consilli[e]rs. Je sui

Tres humble serviter
A[ntonius] Kálnoki

(Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, 432. fond, Szentkereszti család, 703, 44–45)

VIII.20. Kálnoki Antal fiának, Lajosnak címzett levelei

1772. július 8.

Cronstadt 8 Julii 1772

Mon fils

Tordáról de 24 peraesentis leveledre, ezennel válaszolok azon két Rubrikák ebből állók

Habet	Quibus
Sensiones	solvit
Integras annue	Censum

Az mi Idenczki Consiliarius úr sentimentumára, nem lesz szükségünk, mert de 30 Maii meg írtam vala neked és Bernarth ágens levelinek copiját meg küldtettem volt, mely szerént jóval biztat. És die 12 Junii azon Bernath levelének Conformitása szerént írtam G[róf] Erdődi és G[róf] Festeticsnek, és ebből áll, az mint ide anectalom:

Minekutána a Felséges Udvari Cameratul, idvezült G[róf] Krassalkovics úrtól, éltében be adott volt Nagy Várad mellett levő Abalienabilis Fiscalitasnak Specificatioia a Pozsonyi Camerahoz le küldtetett. Arra nézve bátorkodom újonnan E[xcelen]tiad Kegyes ajánlásához ragaszkodnom,

kérvén alázatossággal, az Felséges Udvari Camerától fenn írt Fiscalitas végett kért opiniót siettetni és in favorem adni ne terhelhessek. Mely által duplálson, magam es G[róf] Blümegeen háza örökös hálaadásra köteleztetik.

Tegnapi napom veszem G[róf] Blümegeen de 19 Junii levelét, melyben írja, hogy Bernath ágens biztat és maga is semmit el nem fog mulatni. De legnagyobb difficultas csak abból álló, az mint Bernath írja, hogy maga nem mehet Pozsonyba sok dolgaira nézve, és ez mián fél, hogy ezen dolog el ne késsék, és úgy gondolván legjobb volna, ha Hofnernek magad írnál, hogy menyen Bernarthoz, és ha jovassolná, jó volna kérne Hoffer G[róf] Blümegeentől edgy recomendatiós levelet G[róf] Erdődi és G[róf] Festeticsnek szólót. Azon Izdenczky utassítsa sentimentuma szerént, és Hoffer menne expresse Pozsonban, és G[róf] Blümegeen nevével adná említett két Gróff uraknak. Ez legjobb volna, az tött kölcséget magam jó szívvel meg fizetném. Tudom azon alkalmatossággal Pludovatz és Pruszkay volt secretariusoknak meg holt Krasalkovics mellett levőknek Bernath agens maga írni vagy izenni fog, ha szükség lenne. Én ugyan Bernath agens javaslásából már 2 holnapja el múlt, hogy Pludovatz secretariusnak írtam, de semmi válaszát nem vehettem. Azért édes fiam ezen utóbbi dolgot read bízom, hogy Hoffernek írj és el végezd.

Már a mi a Joseff machinatio factióját és Gubernatornál ellenem be adott panaszát illeti, szükségesnek tartottam neked ide zárni arra tett válaszat Gubernatornak, az két pro Memoriával edgyütt. De hogy még jobban ellent alkossunk Joseff úr idéetlen dolgainak, ha szintén törvényre kelnénk, jónak tartanám, ha G[róf] Kornis tutort fel biztatnád, hogy Petki úrfi nevében a Guberniumnak adna be Contradictiót. kérvén, a Gubernium tiltsa meg, hogy senki örökössön meg ne vásárolja az any[j]a Kálnoki familia után esett portioját in praejudicium, mivel azon portio nem aquisitum, hanem örökös.

Emellett pro 2do.NB NB: reá akadtam, hogy az mi jószágunk az Kálnoki Sándor más Lineaconis fiú ágat illet, és erronee, azért oszlott fiú leányra, mivel az familia levelei Apor Péterné kezében voltak mind tutrixnél, és nem lévén kezünknel osztozáskor, e mián esék a hiba, hogy Petkinének Portiot adtak, mint fiú leánynak, és per consequens ma Sámuelné leánya mint fiú leány bírja részét. Mivel pediglen magad retractaltal, azon retractatit ide kell küldeni, és a mellett akár a Királyi Tábla Praesessenel, akár Gubernium, akár valamely ítélő mester előtt Háromszéki és más helyeken levőkről procuratoria constitutiót vallj, és aztis nekem meg küldeni kellek. Hogy una fidelia Kálnoki Sándorral, a kiis Turi Sándor ellen kíván procedalni, miis a magunk jussunkkal mannteneallassuk, és az fiú leánytól meg menekedhessünk, őket Istenesen edgy pénzig kifizetvén. Finalment

je vous recomande de rien Communiquer au Tivad, Car il est suspect. Ma tres amable fille, et petit Jean embrassant avec votre Mere, le Seigneur vous bennisse

Votre tres affectione Pere
A[ntonius] Kalnoki

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs., 17, 24–25)

1773. október 7.

Cronstadt 7: 8br 1773

Mon fils

Leveledet vettem die 28: evoluti, melyre válaszul írhatom, hogy én circa 15 praes[ens] utamat veszem gróf Székelyhez Potstelkére, és mindekben úgy fogom magamat conformálni, hogy kedvére lehessen említett grófnak. Potstelkéről igyenesen megyek Regimentemhez, és nem hiszem vissza jövésimmal lehessen szerentsém benneteket látnom, mivel úgy lehet, hogy Szeben felé veszem utamat.

Sz[en]t Mártoni Periodus érkezvén szükséges képen vagy Potsardot, vagy az utóbbi Procuratort bekülgyed édes fiam, hadd végezhezzük dolgainkat és folytathassuk processussunkat Turi Sándor ellen.

Ez iránt tégy bizonyossá, mert Kálnoki Sándor is várja eztet, és elmúlhatatlan szükségünk van reá.

Medve urammal beszélhetnél az Kendefy famíliának levelei kiadása végett. És törvényesen kelletik procedálnunk az olyan promeditatus malitiosus inresonalbilis ember ellen.

Édes fiam a boutelliákat nem lehetett el küldeni a leányok által, hanem télen az Úr segítségével meg külgyök.

Bádon az ebédlő ház előtt lévő pincze torok előtt edgy kis ellenzót csináltasson a secretarius, mert félhetni, hogy az kis Jankó, ha Bándra gyön, és másokra nézve is alkalmatlan dolog ne essék.

Le Seigneur benisse votre maison avec ma chere belle fille: je soi avec une attachement Paternelle:

Le tres affectioné Pere
A[ntonius] Kalnoki

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs., 17, 30–31)

1776. május 3.

Corona 3 Maii 1776

Mon fils

Ezen inclusából meg láthatni, hogy miből álló legyen Kálnoki Sándor Compositioja Turi Sándorral és, hogy az sem nekem sem neked Praejudiciumonkra nem lehet, csak sine mora Székely Dávid eltilító mester előtt Contradicalis Solemniter, és ő tőle királyi petcséttel aztat ki vegyed, amint magomis miként meg gyön Székely Dávid Kilyenben contradicalni fogok.

Édes fiam menj báró Bánfy Farkas úrhoz, köszöntsed szómmal, ezeket referáld nekie, hogy boldogult atyja b[áró] Bánfy Farkas Tabula Praeses igen jó akaróm levén maga önként beszélette, hogy Kálnoki Farkas özvegye Pálffy Susana asszony halálózása után hol mi levelek maradtak az említet báró Bánfy háznál, az melyek familiánkat concernal, és ajálotta magát azokat ki kerestetni és nekem resignálni, de akkor csak hamar táborban kelletvén mennem, azonban meg haláloz az említet úr. Már most báró Bánfyt kérem, hogy mennél előbb kerestesse ki azon leveleket, nehogy kárt valljunk. NB. Sub alto silentio. Akadott Kálnoki Sándor levélre, mely szerént az Köröspataki csonka ház nem Kálnoki Theresia Mezeiné apjáé volt, úgy a mely darab rétet bír Mikes Familia Farkasvágóban, hanem Kálnoki Jánosé.

Az ki osztozott az én szüle atyámmal, Istvánnal, és említett Kálnoki János zálogban adta, Kálnoki István leányának, Mikes Kelemenné Kálnoki Susának. Mostani compositió szerént Kálnoki Sándor azon résznek felét adva Turi Sándornak, az mely fele részt ki váltott Kálnoki Theresia Mezeyné, per consequens pignoraticium levén procedalhatok Turi ellen.

Emellet Mikes Antal mai napig is bírja felét annak az Kálnoki János részét, és mivel Kálnoki Susana Mikes Kelemennével tette volt azon contractus[t] Kálnoki János, tehát az Mikes Familianal kell lenni azon contractusnak. Inkább hiszem, hogy erről tud mondani Kemény Farkas felesége, hol legyen azon contractus. Mert ha szépen ki nem kaphatjuk azon contractust, tehát törvényesenis ki kell vennünk azon contractus vidimált copiaiat, mert azzal bizonyíthatjuk meg, hogy az Kálnoki János része zálogban volt, és nem az Kálnoki Farkasé Kálnoki Theresia nagyapjáé, és ez szerént nem illeti Turit és olyast adott által Kálnoki Sándor, ami nem az övé volt, hanem csak zálogost. Az pignust le teszem magam Turinak, ha remitálja meg kínálásra benne, hanem procedálnom kelletik.

Újabban recapitulalom utóbbi leveletem, mely szerént csak ítélő mestert kell hozni az ide való jus regiumos jószág iránt teend ítéltre, és mivel engemet impetál Turi Sándor az Köröspataki részért. És én pedig az Bölöni jószág iránt, már az penes appellationem vagy az Háromszéki, vagy a Kirá-

lyi Táblára megyen. Szükséges képpen, edgy jó értelmes Procuratort szerezz nekem, az ki itten nálam legyen. Ennek conventio szerént meg fizetek és kérlek újabban nekem tudtomra adni, hol lételed[e]t, mert periculum in mora. Már az Miklósvári continua táblán megnyertem Turit, csak azon áll az Transcriptionak dolga, hogy mivel hamarébb voltáért várnám az udvar Comisiojat hogy azon Filialis Con. Táblától imediaté az Királyi Táblára lehessen apellálni, vagy ha nem lehetne, tehát csak a Háromszéki Táblára. B[áró] Henter Ferencz biztat, hogy jól fog folyni az dolgom, és talán jobban esnék, ha ehhez ragozdom, mivel Turi apellálta az Miklósvári C. Táblától az Háromszéki Táblára, és kérdés nem tehetné exceptiot, ámbár a Királyi Decretum mellett apellaltatnék az Causa a Királyi Táblára.

Édes fiam maga Bár[ó] Bruckenthal meg mondgya hogyha meg érkezette ez iránt ő Felsége Parancsolatya.

Ha megérkezett, azonnal kérjed nevemben, hogy az Háromszéki, és Miklósvári C. Táblának adassék ki, miként ez meg lészen, tehát azonnal Sollicitálnunk kell Adami Agens által, hogy az Udvar parancsolja meg, ezen Causat elővenni a Királyi Táblára S[zen]t. Mártoni Periodusson. Valaki megsúgta Sámuelnének, hogy ítélő mestert hozatunk. Fenyégetőzik és Szebenben akar menni, úgy Bétsben bennünket beárulni. Jól esnék, ha Bár[ó] Bruckenthalt szómmal köszöntetné, és neki röviden megmondani, hogy 9 testvérek lévén árvasságban anno 1740, amikor osztasztunk, levelünk nem lévén kezünknel, csak putative volt az osztozás. Azután ké-pünkben gyöven Jus Regiumok is voltak, és eziránt akarjuk az ítélő mes-tert kihozatni. Sámuel leányának nem esik rövidség, mert abból kifizetjük eztet B[áró] Bánfy, Bethlen Miklós, P. Teleky Cároly és Henternek meg kell mondani, és az iffiu Bruckenthalnak. És az mi a székely just illeti abban meghagyatik az Fiu leány.

Prene garde du jean de deo cavil (?) d'argent, il prouvera par lejeu son bouheur (?).

Ha jól perperistaljuk a dolgot Kálnoki Sándor nem jól procedalt, et outre cela il a deggouter M. Baron Francois Henter, et n'a pa voulu suivre son conseil.

Ha május végén, vagy június kezdetin az regimentemnek mustrá-ja lenne, tehát akkor oda igyekezvén, benneteket meglátogatlak. Az ítélő mestert mikor és azzal mind az originalis jus regium tangalo leveleket, al osztályt Kálnoki Ferenczel Inczédi ítélő mester előtt Anno 1740, úgy Kálnoki Ferencz halálózása után de Anno 1750 24 április nálad levőket Santo vagy mas expressus által ide küldeni szükséges el multhatatlanul. Nem különben Petkinét ki Finta házon lakik, citaltatni az divisiora, hogy maga vagy pedig plenipotentiarius comparealjon ad praefixum terminum.

Már, ha casu quo, Samuelné el akarna menni maga leányával, csak azért, hogy jelen ne lehessen. Mitévő legyek, nem volna jó, hogy idején az praefigalt terminusra, és holnapra citaltassom. Mindezek iránt ottani jó procuratorok Medve directorral tanácskozáván, determinált válaszodot el várom.

Az mint feljebb írárm, Sámuelné leányával Bécsbe akar menni, hogy panaszt tegyen Je ne suis-je pas dire a des quelles intrigues cete feme esz adoner et sa fille comence imiter sa mere il (?) a point de jours sems querelles, az 80 forintokat meg fizettem neki, de megharagudván, azt mondotta, hogy többet kaphat mástól

Je soi le tres affectione pere
A[ntonius] Kalnoki

Responsio: jó a kívánság, megy az ítélő mester

Az gyöví Postán meg küldem az Kálnoki Sándor Compartitist Turi Sándornak, csak írd meg, hogy hol talál meg levelem.

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs., 17, 39–42)

VIII.21. Kálnoki Judit Kálnoki Antalnak címzett levelei

1752. május vagy június

Méltóságos úr, kedves bátyám uram

Méltóságos bátyám uram levelit nagy szeretettel vettem. Kedves bátyámuram parancsolatját értettem, de én hogy vissza menjek soha sem, mert csak szégyeletemben sem mennék vissza. Engemet arra ne erőltessen hogy visszamenjek, mert inkább halált szerzek magamnak, mégsem megyek vissza. Csak a gyalázatoméért is, hanem ki volt az oka, az Isten verje meg, mert engemet így meggyalázott, de bizonyon mást senkit se okozzanak csak Keresztes uramot, mert mind ő vót az oka. Hanem, ha az Isten így megvert, attól nem tehetek [tudom az Isten evvel szeretett]. Hanem az Istenért kérem, nagyobbra nem kérhetem, hogy küldjen valamit, mert én semmit sem hoztam magammal, mindent Keresztesnél hagytam, mert ha nem küld kedves bátyám uram valamit ide, el kell vetni a fejemet. Hanem azon is kérem kedves drága bátyám uramot, hogy Mihokat küldje vissza, ha kedves bátyám uram küldene valamit. Itt igen jó helyen vagyok, s itt megtelepedném, s nem is volnék igen messze s bátyámuramot is mindeokról tudósítanám, a szegény gyermekemet s magamot kegyes gráciájában ajánlom, ezek után az Istennek szent oltalmában ajánlom

S maradok kedves bátyámuramnak

Alázatos szolgálója
Kálnoky Judit

Címzés:

Méltóságos gróf Kálnoky Antal úrnak, nekem érdem felett való kedves bátyám uramnak, nagy alázatossággal.

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs., 8/12, 220)

1765. XI. 20.

Méltóságos gróf és generális úr! Méltóságos és kegyes uram bátyám!

Alázatos szegény szolgálójához SzépMezőről írni méltóztatott leveleit nagyságodnk alázatosan vettem, de mindeddig n[agy]s[á]g[o]d kegyes levelire nem válaszolhattam, mivel az egész nyáron mind feküdtem, mely kegyes leveliből értettem, a m[é]t[ó]ságnál lévő kis porciócskám kieresztése iránt való megkínáltatását, de maga n[agy]s[á]g[o]d bölcsen megítélheti, hogy nem vagyok én olyan állapotban, hogy én azt kiváltsam, s annak hasznát vehesse[m], hanem alázatosan leborulok édes n[agy]s[á]g[o]s uram kegyes lábai eleibe, tekintse meg N[agy]s[á]g[o]d gyámoltalan árvaságomat, essék meg szíve boldogtalan sorsomon. Tudom ugyan, hogy érdemetlen vagyok a n[agy]s[á]g[o]d kegyességire, de ne tekintse n[agy]s[á]g[o]d az én gyarlóságomat, mert Istentől veszi jutalmát m[é]t[ó]ságnod, ha könyörülő szíve rajtam megesik, mivel más gyámolóm n[agy]s[á]g[o]don kívül nincsen. Isten után minden reménységem n[agy]s[á]g[o]dban vagyon. Azért mégegyszer alázatosan reménykedem, fordítsa kegyes könyörülő szemeit, vegye meg örökösön azon kis jószágomat, mivel itt Vincen kaptam egy eladó házat, már ide szoktam. Én Háromszékre soha lakni nem megyek. Ha n[agy]s[á]g[o]d nem könyörül rajtam szegény árva szolgálóján, éppen el kell vesznem, mert a sok nyavallya is környül vett. Édes n[agy]s[á]g[o]s uram, az élő Istenre kérem n[agy]s[á]g[o]dot ne hagyjon elveszni, hanem amit n[agy]s[á]g[o]d a maga istenfélő lelkivel gondol, annyit adjon azért a kevés jószágomért, hadd vehessek magamnak egy házat, hogy már csak vénségemre legyen nyugodalmam. Az asszony ő n[agy]s[á]gának drága kegyes kezzeit alázatosan csókolom. Levelemre lejendő kegyes válaszáért, hogy Isten m[é]t[ó]ságnodot megáldja szívemből óhajtom, s helyheztetvén szegény alázatos sorsomat gratiajában maradok

N[agy]s[á]gnak

alázatos szolgálója
G[róf] Kálnoki Judith

Alvinc, 20^{dik} Novemb, 1765.

PS. Ha választ méltóztatik küldeni n[agy]ságod csak a K[olozs]Vári postára dirigáljon

(Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Sepsiszentgyörgy, 49. Fond, Kálnoki cs., 8/12, 245)

IX. NÉVMUTATÓ

- Albert Ernő 157, 200
Almády István 9
Alvarez, Emmanuel 188
Alvinczi család 13, 195
Alvinczi Péter 51, 53, 66, 76, 129, 130, 197
Andea, Avram 126, 153, 200
Andea, Susana 126, 153, 200
Anonymus 188, 189
Apácai Csere János 66
Apafi család 8
Apafi Mihály I. 8, 25, 27–29, 31, 49, 50, 51, 76
Apafi Mihály II. 8, 52, 70, 76, 128, 255
Apor Anna 184
Apor Borbála 153
Apor család 13, 24, 38, 77, 94, 98, 133, 195
Apor István 8, 24, 29, 31, 49, 54, 55, 58, 69, 74, 76, 84, 96–103, 105, 106, 117, 129, 130, 134, 140, 147, 197, 202, 226, 237, 255
Apor Péter 8, 25, 26, 31, 35, 37, 48, 49, 51–53, 76, 77, 79, 91, 93–97, 99, 101, 103, 107, 108, 125, 126, 137, 138, 141, 147, 151, 156, 160–162, 191, 193, 196, 197, 245, 246, 255, 256, 260, 266
Apuleius, Lucius 188
Aranka György 61
Arisztotelész 188
Assmann, Aleida 200
Assmann, Jan 16, 200
Babcock, Barbara 200
Badeni Lajos 52
Bakács István 18, 200
Balázs Géza 7, 200
Balázs Mihály 204–206, 213, 214
Balcu Mihály 53
Bálint Péter 201
Ballagi Aladár 179, 201
Balogh Judit 24–27, 201
Bánffy család 8
Bánffy Dénes 123
Bánffy György 13, 31, 49, 52, 76, 94, 100, 122–124, 126, 127, 129, 130, 134, 196, 242, 244
Bánffy György, id. 41
Bán Imre 66, 67, 201
Bán Izabella 60, 201
Bánkúti Imre 197
Bányai Éva 213
Bányai Réka 218
Baranyai Zoltán 21, 157, 167, 179, 201

- Barcsay Ákos 49
Barta István 145, 148, 201
Bartók Márton 143, 155, 211
Bartonie Emma 56, 60, 201
Báthory Gábor 26
Batsányi János 67
Batthyány Ádám 131
Bay Mihály 9
Béldi Anna 28, 37, 39, 46, 47, 94, 224
Béldi család 13, 24, 26, 28, 108, 195
Béldi Dávid 76, 108
Béldi Ferenc 176
Béldi János 43
Béldi Kelemen 26, 37, 47
Béldi Pál 39, 49, 136, 253
Benda Kálmán 52, 198
Benkowits Ágoston 127
Benkő József 35–37, 39–41, 48, 61,
143, 156, 157, 179, 201, 205, 212
Benyovszky Sámuel 159
Bernáld család 24
Berszán István 213
Bessenyei József 218
Bethlen család 8, 13
Bethlen Farkas 8
Bethlen Gábor 26, 27, 31, 58, 59, 138,
213, 256
Bethlen Gergely 39, 122
Bethlen Kata 8, 205
Bethlen László 123, 124, 126, 127, 242
Bethlen Mihály 8, 208
Bethlen Miklós 8, 19, 52, 59, 68, 79,
102, 104, 105, 123, 129, 130, 169,
190, 197, 198, 206, 208, 218, 273
Bethlen Péter 66
Bethlen Sámuel 102
Bíró Ferenc 211
Bíró Mózes 53
Bíró Sámuel 100
Bíró Vencel 30, 53, 55, 61, 141, 197,
202
Bitskey István 14, 202
Blümegen Eleonóra 157, 174, 184
Blümegen, Heinrich 182, 270
Bochkor Mihály 25, 30, 202
Bocskai István 26
Bodoni György 222
Bod Péter 59, 67, 181, 197
Bogár Judit 201
Bognár Krisztina, Kissné 141, 145,
202
Boldogfalvi János 49, 222
Bonfini, Antonio 66
Borcsa János 203
Borián Elréd 147, 202
Bornemisza Anna 8
Bornemisza Péter 190
Boros Fortunát 28, 55, 202
Borsos család 8
Brâncoveanu, Constantin 50, 142
Bruckenthal Sámuel 25, 173, 175, 182,
273
Bubryák Orsolya 147, 202
Buccellini, Thomas 155
Bucelleni, Julius Friedrich 99
Burke, Peter 15, 21, 178, 182, 202, 203
Buz Pál 136

Calepinus, Ambrosius 188
Callistus, Nicephorus 188
Caraffa, Antonio 51, 109–114, 116,
232–236
Cavallo, Guglielmo 15, 203
Cesarini, Julianus 66
Chartier, Roger 15, 203
Cicero, Marcus Tullius 57, 188
Cloche, Antonius 143, 154
Coleman, Joyce 203
Coolahan, Marie-Luise 203
Coroi Artúr 203
Csáki Árpád 28, 204
Csáky család 145

- Csáky Gáborné 127, 128
 Csáky Kata 91, 214
 Csáky László 37, 98, 100, 125, 138, 148, 223
 Cserei Mihály 50, 52, 54, 68, 197, 218
 Csetri Elek 179, 204
 Csutak Vilmos 202
 Cyprianus, Soarius 188
 Czakó György 53, 73, 130
 Czigány István 37, 203
 Czobor Erzsébet 78, 199
- Daczó család 24, 26
 Daczó János 76
 Damokos család 24, 26
 Dáné Veronka 213
 Daniel család 8, 46, 199
 Daniel István 226
 Daniel János 43
 Daniel Lőrincz 171, 180
 Dauphin, Cécile 20
 De Angelis, Francesco 67, 204
 Dekker, Rudolf 15, 204
 Desericzky József Ince 190
 Dobay Zsigmond 9
 Dobossy István 201
 Dombi László 132, 247
 Donát György 104
 Dósa András 42
 Douglas tábornok 41
 Dukkon Ágnes 16, 17, 62, 204
- Éder Zoltán 181, 205
 Egyed Ákos 23, 33, 204, 211
 Egyed Emese 213
 Endes Miklós 26–28, 30, 141, 204
 Erdélyi Gabriella 207
 Erdődy család 145, 147
 Erdődy Kristóf 70, 71
 Erdődy Tamás 57
 Ernst, Joseph 157
- Erős László 94, 204
 Esterházy család 145
 Esterházy Pál 207
 Eszterházy József 246
 Etényi Nóra, G. 202, 205, 219
 Evans, Robert John Weston 182, 205
- Farkas Zsuzsanna 84, 98, 226
 Fazakas Gergely Tamás 173, 205
 Fazakas Sámuel 37
 Fehér János 36, 133, 199, 205
 Fejérdi Márton 26
 Fejős Zoltán 85, 205
 Felvinczi család 28
 Ferdinánd II., német-római császár 59
 Ferrati Bertalan 50, 152, 153, 200
 Ferrati Mátyás 153
 Finnegan, Ruth 15, 205
 Flusser, Vilém 7, 206
 Fülöp V., spanyol király 67
- Gábor Csilla 11, 18, 66, 67, 204–206, 208, 213, 214
 Galavics Géza 72, 206
 Gál Tamás 189
 Géber Antal 169, 206
 Glatz Ferenc 217
 Goody, Jack 15, 206
 Greenblatt, Stephen 21, 206
 Grotius, Hugo 22
 Grünwald Béla 167, 206
 Gyáni Gábor 22, 206
 Gyenki Pál 113
 Gyulay Lajos 54, 196
- Haag, Charlotte von 183
 Habsburg ház 24, 25, 30–32, 67, 72, 180
 Hajnal István 15, 206
 Haller család 28

- Haller György 153
Haller István 27
Haller János 29, 52, 96
Haller Jánosné, Kornis Kata 254
Haller Pál 222
Haller Péter 38
Haller Péterné, Pécsi Erzsébet 27
Halmágyi család 28
Halmágyi István 157, 197
Hanák Péter 78, 86, 207
Hanapus, Nicolaus 188
Hargittay Emil 9, 18–20, 207
Harkó Márton 43
Heltai Gáspár 66
Henter Benedek 53, 73, 81, 99, 130, 231, 240, 273
Henter család 24
Henter Ferenc 171, 180
Henter Mihály 81, 99, 118, 125, 225
Henter Péter 223
Herepei János 60, 144, 207
Hess András 54
Hésziodosz 188
Hevenesi Gábor 29, 70, 99, 101, 147, 246, 257
Hirsch, Johannes 183
Holló László 26, 29, 30, 207
Hommonay Drugeth család 145
Hopperus, Ioachim 188
Hopp Lajos 9, 19, 20, 204, 207, 216
Horatius, Quintus Flaccus 188
Horn Ildikó 28, 29, 202, 205, 207, 219
Horváth Ferenc 52
Horváth József 17, 207
Horváth Miklós 52
Hosdāti Kata 130
Hossmann, Johann von Rothenfels 58
Huszár Mátyás 42, 43
Illyés András 29, 30
Imecs család 24, 26
Imre Mihály 215, 218
Inczédy Mihály 9
Incze János 88
Jakó Zsigmond 15, 54, 198, 208, 218
Jancsó Benedek 29
Jankovics József 8, 11, 19, 167, 197, 208
Janus Pannonius 66, 201, 217
Jósika József 162, 163
József II., császár 143
József I., magyar király 30, 148, 149
Jura Jónás 76
Kabor Gábor 51, 128
Kákoni István 36
Káldi György 66, 67, 206
Kállay Ferenc 24, 208
Kálnoki Ádám 8, 10, 28, 49, 50, 54, 60, 64, 69, 74, 75, 77, 87, 88, 90, 94, 97, 133, 136–138, 141–144, 147–152, 155, 156, 185, 187, 191, 193, 196, 198, 224, 228, 231, 250, 253, 255, 256, 258–263, 266
Kálnoki Ágnes 50, 90, 133, 136, 137, 151–153, 184, 231, 232, 250, 252, 254–256, 258
Kálnoki Anna 49, 88, 170, 231
Kálnoki Antal 8–10, 25, 37, 54, 60, 61, 68, 77, 142, 156–162, 164–166, 169–174, 176, 177, 179, 180, 182–185, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 213, 266–269, 275
Kálnoki Bálint 35, 37
Kálnoki Benedek 37
Kálnoki Borbála 49, 50, 76, 77, 88, 90, 93–95, 103, 107, 147, 151, 155, 161, 162, 171, 191, 198, 231, 244, 245, 253, 270

- Kálnoki család 8, 9, 11, 13, 14, 23–26, 28, 35–38, 47, 77, 98, 102, 108, 164, 167, 182, 192, 195, 213, 218
- Kálnoki Domokos 93, 142, 165, 184
- Kálnoki Farkas 37, 74, 157, 240, 268, 269, 272
- Kálnoki Ferenc 142, 156, 184, 190, 273
- Kálnoki Gusztáv 36
- Kálnoki István 8, 10, 36–41, 43–47, 49, 61, 62, 65, 72, 138, 139, 141, 170, 187, 191, 192, 194, 196, 198, 222, 223, 272
- Kálnoki János 26, 27, 36, 272
- Kálnoki János II. 174
- Kálnoki József 39, 142, 175
- Kálnoki Judit 93, 142, 165, 184, 213, 275
- Kálnoki Jusztina (Jósika Zsigmondné) 142, 184
- Kálnoki Katalin 27, 45, 81, 222, 223, 225
- Kálnoki Katalin (La Mezzano de Salino grófné) 142
- Kálnoki Lajos 36, 61, 68, 77, 157, 165–169, 172, 174–177, 179–181, 213
- Kálnoki László 268
- Kálnoki Mihály 39
- Kálnoki Nemes Demeter 35
- Kálnoki Nemes István 35, 38
- Kálnoki Nemes László 35
- Kálnoki Nemes Máté 35
- Kálnoki Péter 125
- Kálnoki Sámuel 8–10, 25, 29, 31, 36–40, 46, 48–63, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 76, 77–80, 82–96, 98, 100–103, 105–112, 114, 116, 118–120, 122, 126–128, 130–135, 138, 139, 141, 142, 147, 148, 162, 187–189, 191–193, 196, 213, 219, 222, 223, 225, 227, 229–232, 234–236, 238, 239, 241, 242, 244–246, 249, 250, 256
- Kálnoki Sámuel II., tábornok 39, 142, 165, 184
- Kálnoki Sándor 171, 270, 271–273, 274
- Kálnoki Tamás 37, 142
- Kálnoki Terézia 272
- Kálnoki Teréz (Szalkay Ferencné) 142, 165, 184
- Kálnoki Zsófia 49, 88, 222
- Kálnoki Zsuzsanna 28, 37, 107, 272
- Kálnoki Zsuzsanna Hedvig 38, 49, 50, 72, 184
- Kálnoky Boris 36, 208
- Kanizsai Orsolya 78
- Karácsony András 208
- Karácsonyi János 208
- Kardos Tibor 201
- Kármán Gábor 41, 167, 208
- Károlyi Árpád 206
- Károly III., magyar király 30
- Katona Mihály 76, 122
- Kazinczy Gábor 197
- Kecskeméti Alexis János 66
- Kecskeméti Gábor 218
- Kemény Farkas 272
- Kemény János 43, 45, 50, 58, 59, 197, 198
- Kemény József 13, 39, 61, 62, 128, 195, 196, 242, 247
- Kemény Kata 8
- Kempelen Béla 35
- Kempis Tamás 188
- Kendeffy Judit 142
- Kerekes Dóra 142, 209
- Keresztesi Sámuel 255
- Keszeg Vilmos 7, 16, 17, 65, 80, 85, 177, 209
- Kiczenko Judit 207, 217
- Kincses Katalin 198
- Kinsky, Franz Ulrich 99
- Kisantal Tamás 209

- Kis Bálint 35, 209
 Kiss Károly 205
 Klaniczay Gábor 144, 209
 Knapp Éva 19, 209
 Kohári István 190
 Kollonics Lipót 29, 49
 Koltai András 131, 209
 Komornik, Paul Kleinburg von 244
 Korda család 13, 195
 Kornis Boldizsár 26
 Kornis Christina Clementia 254, 257
 Kornis család 8, 13, 127, 195
 Kornis Ferenc 8, 27, 59, 196
 Kornis Gáspár 8, 26, 206
 Kornis István 76, 127, 128
 Kornis Zsigmond 24, 26, 27, 30, 141, 213
 Korondi Ágnes 213
 Kósa Ferenc 216
 Kovács András 218
 Kovács I. Gábor 16, 209
 Kovács Sándor Iván 40, 41, 209
 Kovács Sándor, V. 201
 Kováts István 115
 Kováts Sámuel 183
 Kozma Kelemen 53
 Köllő Zsófia 213
 Kőszeghy Péter 18
 Kővári László 35, 210
 Kristóf Ildikó, Sz. 15, 17, 210
 Kun Istvánné 138
 Küllős Imola 204, 216
 Kvassay család 13, 159, 196
- Lajos I., magyar király 35
 Lampérth Géza 82, 210
 Laskai Osvát 190
 László I., szent, magyar király 144–146, 148, 149
 László János 21, 210
 Lázár család 13, 24, 38, 77, 195
- Lázár Erzsébet 39, 49, 50, 54, 77–79, 86, 90–93, 102, 110, 132, 133, 143, 150, 213, 219, 224, 250, 259, 260–263
 Lázár Ferenc 125, 130
 Lázár István 28, 49, 55, 76, 90, 106, 222, 252
 Lázár István (ifj.) 28
 Lejeune, Philippe 210
 Lengvári István 217
 Libavius, Andreas 189
 Linck, Joannes Arnoldus 158
 Lipót I., császár 30, 53, 148
 Lippai János 189
 Lipsius, Justus 22, 188
 Livius, Titus 188
 Lobkovitz Poppel Éva 86, 198
 Lodi, Vincenzio Giulio 142, 210
 Lorántffy Zsuzsanna 203, 219
 Losteiner Leonárd 141
 Lovas Mihály 42
 Luci, Hannibal 189
 Luffy Katalin 11, 66, 208, 211
 Lugosi Ferenc 49, 69, 124–126, 137, 255, 256
 Lugosi Ferencné, Kálnoki Anna 95, 104, 245
 Lukowski, Jerzy 167, 210
 Lupescu Makó Mária 143, 155, 211
 Luther Márton 188
- Macfarlane, Alan 15, 211
 Machiavelli, Niccolò 22
 Macskási Boldizsár 75
 Macskási Farkas 158
 Magyari András 31, 200, 211
 Magyari István 66
 Mamuca della Torre, Marcus Antonius 142
 Mamuca della Torre, Maria 142
 Manlius, Christophorus 67

- Manolescu, Radu 15, 208
 Margócsy István 181, 211
 Mártonfi György 30, 75, 143, 159
 Marzio, Galeotto 190
 Mátya Mónika 17, 18, 211
 Máté Károly 14, 211
 Máti Kelemen 137
 Mátyás I., magyar király 138, 256
 Maurer Julianna 142
 Mayer László 211
 Medgyesi Pál 67
 Medgyesi Zsófia 66, 211
 Meninski, Franciscus 188
 Mester János 91
 Mezei Márta 9, 212
 Mihálc Erzsébet 28
 Mike Sándor 13, 127, 195
 Mikes család 13, 24, 26, 195, 272
 Mikes Kelemen 20, 107, 181
 Mikes Kelemen (id.) 27, 28, 37, 49, 76, 107
 Mikes Mihály 28, 29, 31, 55, 69, 76, 94, 103, 107–109, 125, 128, 129, 140, 143, 153, 154, 219, 252, 255
 Mikes Mihályné, Kálnoki Zsuzsánna 84, 228
 Mikes Pál 114, 117, 229, 236
 Miklós Demeter 132, 249
 Mikó család 26, 35
 Mikó Ferenc 27
 Mikó Imre 143, 212
 Mikó Pál 78, 212
 Moritz Kinga 183
 Morvai István 57, 60, 212
 Mouhy, Charles de Fieux 188
- Nádasdy család 145, 198
 Nádasdy Ferenc 78, 189
 Nádasdy Tamás 78
 Nagy Balázs 205
 Nagy Gyula 199
- Nagy Iván 35, 36, 38, 39, 48, 212
 Nagy Levente 57, 61, 64, 212
 Nagy-Szombathi György 190
 Nemes András 35
 Nemes család 35
 Nemes János 87, 113, 118, 157, 225
 Nemes Tamás 125
 Németh G. Béla 212
 Neumer Katalin 15, 203, 212
 Nisette Ferenc 141
 Nora, Pierre 212
 Novák László 217
 Nyáry Pál 86, 198
 Nyíri Kristóf 15, 212
- Oborni Teréz 214
 Oklicsányi 113–115, 232, 236
 Ong, Walter 7
 Orgona Angelika 24, 213
 Ottaway, Susannah R. 173, 174, 213
- Pakó László 213
 Pálfi Ferenc 53, 130
 Pál Judit 200
 Pálmay József 35
 Pálóczi-Horváth család 8
 Papp Kinga 59, 63, 76, 178, 185, 213
 Papp Klára 37, 91, 214
 Papp László 134
 Pázmány Péter 66, 67, 217
 Péchy Simon 27
 Pécsi Erzsébet 27
 Pekri Lőrinc 102, 125, 243
 Péter Katalin 30, 32, 51, 55, 87, 88, 207, 214
 Pethő Gergely 10, 55–60, 64, 106, 140, 189, 198, 212, 216
 Petki család 8, 26, 28
 Petki Dávid 69, 74, 100
 Petki István 93, 184
 Petki Istvánné, Kálnoki Judit 171, 184

- Petki Nagy Boldizsár 8
 Petki Nagy Pál 8
 Phoenicius, Franciscus Stanislaus 189
 Plutarkhosz 188
 Pócsa Ferenc 132, 247
 Pogány Menyhárt 76, 121
 Pokoly József 214
 Polübiosz 188
 Porter, Roy 202, 203
 Presser, Jacques 15, 204, 214
 Prévost, Antoine François 188

 Rabutin de Busy, Jean-Luis 243
 Radvánszky Béla 167, 214
 Rákóczi család 27
 Rákóczi Erzsébet 90, 198
 Rákóczi Ferenc II. 31, 68, 94, 107, 211, 219
 Rákóczi György I. 24, 27, 36, 37, 39–41, 43, 120, 196, 203, 213, 219
 Rákóczi György II. 24, 25, 27, 49, 50
 Rákóczi Kristóf 43
 Rákóczi Zsigmond 26, 27
 Ramus, Petrus 188
 Ranzau, Henrik 67
 Restás Attila 67, 214
 Rettegi György 158, 198
 Révay László 41
 Révay Péter 66, 190
 Révérend, Dominique 190
 Rhédey család 24
 Rhédey Júlia 79
 Rhédey László 41
 Roden Anna Regina 142, 175
 Rozsnyai Dávid 17, 215
 Rűsz-Fogarasi Enikő 200

 Sándor Gáspár 9
 Sándor János 125
 Sangro, Carlos de 67

 Sárdi Margit, S. 8, 14, 15, 40, 214
 Sárfalvi Károlyi Kata 36
 Sárpataki Márton 24
 Sávai János 55, 215
 Schlegel, Johann 64
 Schrauf Károly 144, 145, 215
 Schwarcz Katalin 60, 215
 Segneri, Paolo 189
 Selmeczi László 217
 Selyem Zsuzsa 213
 Sigrái Erzsébet Róza 60
 Simonfi János 215
 Simon Mihály 73
 Simonyi család 13, 165
 Simonyi Jozefa 142, 157, 183, 184
 Simonyi László 165
 Simonyi Sámuel 165
 Sinkovics István 30, 31, 215
 Sipos Gábor 11, 218
 Siptár Dániel 143, 154, 155, 215
 Spangár András 59
 Spielmann-Sebestyén Mihály 218
 Szabó András Péter 215
 Szabó Károly 41, 52, 198, 202
 Szabó Miklós 48, 215
 Szabó T. Attila 87, 88, 90, 97, 216
 Szacsvai család 24
 Szádeczky Kardoss Lajos 51, 52, 157, 216
 Szádeczky Lajos 197
 Szalárdi János 43
 Szamota István 90, 216
 Szász Béla 57, 216
 Szauder József 207
 Szávai János 216
 Széchenyi család 145
 Szécsi Gábor 212
 Szegedi Kőrös Gáspár 198
 Székely Elek 165
 Székely István 66
 Székely László 24

- Szelestei Nagy László 11, 17, 54, 60, 216
 Szent Ágoston (Augustinus) 65, 188
 Szentkereszti András 53, 69, 71, 73, 99, 104, 105, 126, 127, 130, 162
 Szentkereszti család 13, 162, 164
 Szentkereszti György 162
 Szentkereszti Sámuel 162, 164, 267
 Szentkereszti Sámuel II. 162, 164
 Szentmártoni Szabó Géza 66, 67, 217
 Szent Tamás (Aquinoi) 188
 Szerdahelyi István 18, 217
 Szilády Áron 51, 198
 Szilágyi Benjámin István 66
 Szilágyi Sándor 26, 27, 51, 53, 84, 197–199
 Szilvásy Boldizsár 26
 Szirtes Zsófia 58, 217
 Szögi László 48, 215, 217
- Takáts Sándor 53, 217
 Tamás Edit 203, 213, 219
 Tarczali Zsigmond 126, 127
 Tarjányi Eszter 20, 217
 Tarnai Andor 207
 Tasi Réka 218
 Teleki család 13, 196
 Teleki József 179
 Teleki László 100, 148
 Teleki Mihály 13, 24, 51, 76, 78, 79, 83, 84, 87, 100, 104, 108–121, 123, 126, 140, 199, 205, 226, 232, 244
 Temesváry János 159, 217
 Tensini, Francesco 189
 Thaly Kálmán 199
 Thavonath, Ludwig Albert 102
 Thimár Attila 207, 217
 Tholdalagi család 24, 26
 Tholdalagi Mihály 27, 28
- Thököly Imre 8, 9, 50–52, 68, 81, 116, 117, 128, 149, 199, 216, 225, 234, 239, 240
 Thurzó György 78, 199
 Tilcsik György 211
 Timon Sámuel 190
 Tonk Sándor 218
 Torma család 28
 Torstenson tábornok 41
 Tóth István György 7, 15, 22, 217
 Tóth Zsombor 11, 15, 21, 22, 40, 208, 218
 Trócsányi Zsolt 29, 30, 32, 36, 51–53, 55, 79, 141, 214, 218
 Turi György 170
 Turi László 268
 Turi Sándor 164, 171, 175, 270–272, 274
 Tüdös Kinga, S. 24, 36, 49, 54, 142, 143, 187, 188, 218
 Tüskés Gábor 189, 219
 Twinger, Dominik 143
- Ulászló I. 66
- Vadianus, Joachim 188
 Vajda András 219
 Vajda Emil 46
 Vámszer Márta 216
 Várday Kata 86, 90, 198
 Varga Júlia 48, 217
 Varga László, E. 214
 Várkonyi Ágnes, R. 24, 30, 32, 50, 51, 55, 147, 214, 219
 Várkonyi Gábor 69, 198, 219
 Vass György 8, 49, 51, 65, 69, 70, 100, 103, 147, 148, 199
 Vass József 61, 62, 220
 Vass László 8, 199
 Veér Judit 79
 Veneroni, Giovanni 188

Verebélyi Simon 74
Veszely Károly 54, 199
Veterani, Johann Friedrich 51, 70, 79,
109, 110, 112, 113, 115–117, 232,
237, 240
Vida Tivadar 198
Vilma Amália, magyar királyné 148
Vitéz Lászlóné 46
Vizkeleti Zsigmond 246
Voigt Vilmos 204, 216
Vörös Éva 87, 220

Watt, Ian 15, 206
Weisz Attila 213
Windisch Éva 197, 198

Zichy család 145
Z. Karvalics László 205
Zrínyi család 64, 138, 145, 189
Zrínyi Miklós 55–58, 138, 147, 202,
212, 219
Zrínyi Péter 48, 56, 137, 138, 256
Zsolnai Gyula 90, 216

REZUMAT

PRACTICA SCRISULUI ÎN FAMILIA KÁLNOKI DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE 17–18

Volumul analizează uzul scrisului la sfârșitul epocii premoderne, pe baza izvoarelor personale a patru membri ai familiei Kálnoki. Deși nu face parte din grupul celor mai cunoscute familii nobile din secuime, familia Kálnoki apare totuși de mai multe ori în istoria Transilvaniei, participând activ la evenimentele majore ale epocii. Membrii familiei sunt catolici și au posesiuni în scaunele secuiești Micloșoara și Trei Scaune. Căpii din familiei – membri ai comunității secuiești cu serviciu militar – ocupau la sfârșitul secolului al XVI-lea funcții locale de conducere (căpitan, jude regal). Familia Kálnoki face parte din acel grup nobiliar, alcătuit mai ales din nobili catolici, ai cărui membri au primit titluri de grof sau baron în secolele al XVII și al XVIII-lea pentru serviciile aduse principilor transilvăneni sau împăratului Imperiului Habsburgic. Acest grup își căsătorește în general copii între familiile componente, mai rar cu membri ai aristocrației transilvane sau maghiare, ajungând ulterior, în cursul secolului al XVIII-lea, în relații de rudenie și cu personaje din cercurile curții Habsburgilor. În literatura de specialitate cel mai cunoscut membru al familiei Kálnoki este vice-cancelarul Transilvaniei la Viena, Kálnoki Sámuel. Mare parte din textele care aparțin lui sunt însă nepublicate sau necunoscute.

În prezentul volum am adunat scrierile personale ale patru dintre membrii familiei Kálnoki. Aceste patru personaje prezintă succesiunea a patru generații aflate în relație tată-fiu. Primul personaj din familie este Kálnoki István; fiul acestuia, Sámuel, continuă șirul cronologic, urmat de fiul său Ádám; ultima persoană din această succesiune este fiul acestuia din urmă, Antal. Cele mai multe texte ramase de la aceste patru persoane sunt scrisori, însă alături de acestea se mai păstrează și un jurnal (scris de Kálnoki István), un calendar cu numeroase însemnări ale lui Kálnoki Sámuel, trei testamente (testamentele lui Kálnoki István, Sámuel și Antal), o orație (scris de Kálnoki Ádám), completarea Cronicii lui Pethő Gergely (scrisă de Kálnoki Sámuel) și alte însemnări ori note de dimensiuni mai reduse. Prin prezentarea, contextualizarea și compararea acestor texte am ilustrat caracteristicile practicii scrisului în această familie, obiceiurile care influențează scrisul și folosirea textelor, cutumele care reglementează atitudinea față de scriere ca o activitate în sine și față de textele scrise.

Punctul de plecare este argumentul că mentalitatea familială, educația membrilor și relația dintre persoane poate fi un factor formator al obiceiului și funcției scrisului, oferind totodată și o explicație a rarității scriiturii de acest tip. Este un

fapt consemnat de literatura de specialitate că în Transilvania secolelor XVII-XVIII documentele personale, auto-representative, nu apar dispersate în nobilele ci concentrate în cadrul anumitor familii și, foarte des, în relația tată-fiu. Însă această perioadă nu este numai perioada jurnalelor și a memoriilor. Corespondențele intime / personale sunt la fel de răspândite în întreaga Europă. Unul dintre rolurile importante ale schimbului de scrisori este crearea publicității, scrisoarea cuprinde, în cazul persoanelor particulare, aproape toate aspectele vieții sociale: politică, religie, fenomene culturale, problemele familiale sau economice. Se poate afirma că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea s-au înmulțit și în familia Kálnoki documentele scrise. S-a păstrat de la membrii acestei familii o moștenire scrisă cu teme și forme foarte variate, care este parte integrantă din istoria culturală, istoria literaturii și istoria evenimentială a epocii.

Lucrarea este construită pe aceste surse se compune din 5 capitole principale, însoțite de bibliografie și o serie de anexe care conțin textele reprezentative analizate în lucrare.

Primul capitol este o introducere în tema aleasă și prezintă punctele de plecare și scopul cercetării. În al doilea capitol al lucrării argumentează fundamentul teoretic pe care a fost construită analiza textelor. Următorul capitol are ca scop schițarea contextului social și religios în care aceste patru persoane au trăit și au produs textele în discuție. Scopul (direcția) principal(ă) al capitolului a fost atragerea atenției asupra unor probleme și fenomene legate de subiectele lucrării. Așadar analiza s-a concentrat cu predilecție asupra apartenenței religioase a nobilimii secuiești și asupra legăturilor sociale dintre membrii săi.

Al patrulea capitol conține, pe lângă o scurtă prezentare a istoriei familiei Kálnoki – partea esențială a tezei – prezentarea celor patru membri ai familiei și obiceiurilor scriiturii acestora. Fiecare din persoanele cercetate, Kálnoki István, Sámuel, Ádám și Antal, împreună cu textele lor documentate în anexe, beneficiază de câte un subcapitol. Am considerat esențială prezentarea circumstanțelor de viață, formarea, cariera și plasarea acestor personaje în contextul social și istoric în care au trăit și au creat aceste texte, pe baza literaturii de specialitate și a izvoarelor identificate de cercetarea bibliografică și arhivistică

Al cincilea capitol al cărții prezintă biblioteca familiei pe baza unui inventar făcut în 1761, în timpul lui Kálnoki Antal.

Ultimul capitol prezintă concluziile. Pe baza textelor scrise de membrii familiei se poate evidenția ca o concluzie primară că, aproape în toate cazurile, obiceiul și conținutul scriiturii sunt legate de cariera și ocupațiile persoanei care le-a produs și se manifestă în scrierea practică, de zi cu zi. Excepții sunt numai scrisorile care se adresează membrilor familiei și înlocuiesc comunicarea orală. Nu putem afirma că în familie există un tip de scriitură (o practică a scrisului) care leagă generațiile și care influențează de fiecare dată textele; însă putem totuși să constatăm că textele produse de membrii celor patru generații sunt legate unul de celălalt, se influențează reciproc. Generații de-a rândul, bărbații din familie au moștenit textele, iar treptat, în timp, rolul acestora s-a schimbat. Ele nu mai erau considerate doar scrieri care documentează viața cotidiană a predecesorilor, ci reprezentau o parte a patrimoniului familial, iar posesia lor devine o mărturie a continuității familiei.

Pe lângă faptul că toate textele din familie vorbesc despre circumstanțele și contextul în care sunt redactate, cel mai adesea evenimente din viața autorului, textele sunt egocentrice și auto-representative. Indiferent că sunt relatări despre anumite evenimente sau rapoarte, că au destinatari membri ai familiei ori străini, aceste texte sunt scrise din punctul de vedere al autorului și prezintă evenimentele din perspectiva sa. Auto-precizarea și imaginea pe care autorul lor și-a format-o sau își dorește să o arate despre propria persoană sunt alte caracteristici care evidențiază motivațiile scriiturii familiale și posibilitatea de a vedea în text atât trăsăturile persoanei care îl scrie cât și contextul societal în care a fost redactat.

ABSTRACT

THE WRITING HABITS OF THE KÁLNOKI FAMILY IN THE 17TH-18TH CENTURY TRANSYLVANIA

The volume studies the use of writing at the end of the Pre-modern Age based on the personal writings of four members of the Kálnoki family. The Kálnoki family appears multiple times in Transylvania's history and, even if it is not one of the best-known noble families from the land of the Seklers, it plays its role in the major events of the period. The family members are Catholics and have possessions in the Seklers' Districts of Miklosvár and Háromszék. The men of the family were, at the end of the 16th century, members of the military-able part of the Seklers' community, and served in leading positions of local administration (captain, Royal judge). The Kálnoki family was part of the group of noble families, mainly of Catholic faith, whose members received nobility titles of *grof* and *baron* in the 17th-18th centuries for serving the princes of Transylvania or the emperor of the Habsburg Empire. These families married among themselves and, in rare cases, with members of the Transylvanian and Hungarian aristocracy, establishing later, in the 18th century, family ties even with members of influential circles in the Habsburg Royal Court. In the field's scientific literature the best known member of the Kálnoki Family is the vice-chancellor of Transylvania in Vienna, Kálnoki Sámuel. A large part of his manuscripts are yet unpublished and some even unknown.

The volume gathers all the personal writings of four of the male family members of the Kálnokis. They illustrate four generations and are linked in a father-son relationship. The first one, chronologically speaking, is Kálnoki István; his son, Sámuel continues the line passing it to his son, Ádám; the last one is the latter's son, Antal. The biggest part of the texts written by these four noblemen is made of letters, but also contain a diary (of Kálnoki István), a calendar with many annotations of Kálnoki Sámuel, three testaments (of Kálnoki István, Sámuel and Antal), an addition to the Chronicle of Pethő Gergely (written by Kálnoki Sámuel), and other notes of smaller length have come down to us. By presenting, contextualizing and comparing these texts I've illustrated the features of the writing practice in this family, the customs that were influential for the writing and for the use of written text and the habits that regulate the attitude towards writing as an activity and towards the written texts.

The starting point of the analysis is that the mentality of the family group, the education of its members and the personal relations among them can be a formative factor of the custom, a function and an explanation of the rarity of this type of

writing. It is a known fact in the field's scientific literature that, in the 17th to the 18th century Transylvania, the personal documents of self-representation do not appear dispersed throughout the noble class, but concentrated inside or among certain families and more frequently in the father-son relationship. But this period is not only the age of diaries and memoirs, as the intimate/personal written correspondences are also common throughout the whole Europe. One of the important functions of letter-exchange is publicizing oneself. The letter, in the case of individual persons deals with the whole spectre of issues associated with the social persona: politics, religion, cultural phenomena, family or economic problems. It is obvious the increasing amount of written documents in the Kálnoki family in the period between 17th and the 18th centuries. A written inheritance with various themes and formats was kept between the members of this family, an inheritance which is part of the cultural history, of the history of literature and of the history of events that define this era.

The analysis built on the above mentioned sources is composed of six main chapters, followed by the bibliography and an appendix, which gathers some representative texts written by the family members.

The first chapter is an introduction in the field and object of study and presents the main starting points of the research and the purpose of the whole work.

The second chapter presents the theoretic mainframe on which the textual analysis was built. The next chapter aims at illustrating the social and religious background the four persons have lived in and produced the texts at the core of our analysis. The main purpose of the chapter was underlining some problems and phenomena that can be linked with the subject of the present work. In this respect I focused the attention on the religious affiliation of Seklers' noblemen class and on the social ties among its members.

The fourth chapter contains, after a short presentation of the Kálnoki family history, the essential part of the thesis: the presentation of the four Kálnoki family members and of the habits of their writing. Every one of the analysed characters, Kálnoki István, Sámuel, Ádám and Lajos, together with their texts makes up a subchapter. I've considered as an essential part of the analysis the presentation of their living environment, their formation, career and their position in the period's social and historical context in which they lived and produced the analysed texts, all based on the specialized literature and on the sources found by the bibliographical and archive research.

The fifth chapter presents the library of the family, based on an inventory made in 1761, during Kálnoki Antal's life.

The last chapter encloses the conclusions. Based on the analysis of the written texts of the family members, one of the main conclusions is that, in almost all cases, the habit and the contents of the written texts are linked with the career and occupations of their producer or at least are a part of the person's everyday use. The exceptions are the letters addressed to family members that replace the oral communication. We cannot assert that there is a writing habit or practice which ties the family's generations and who influences every time the texts; but we can notice that the texts produced by the members of the four generations are linked to one another and influence each other. These documents are not only documentary wri-

tings, illustrating the daily life of their ancestors, but became a part of the family's patrimony and their possession certifies the persistence of the family.

Beyond the fact that all the family's texts are talking about the situation and the context for which they were written, more frequently events from the life of the author, the texts are egocentric and self-representative. Regardless of the type of document (accounts about events or reports) and of the recipient (foreign or family member) these texts are written from the viewpoint of the author and present the events from his perspective. The auto-appreciation and the image of himself that the author has or is trying to create are other characteristics which show the motivations of family writing and the possibility of deciphering from the text both the person's interior features and the societal context in which it was written.

A kötet a kora újkor végének íráshasználatát vizsgálja a Kálnoki család négy tagjának személyes forrásai alapján. E négy személy – Kálnoki István, Sámuel, Ádám és Antal – négy egymást követő generáció tagja, és apa-fiú viszonyban álltak egymással. A családtagok tollából elsősorban levelek maradtak fenn, de ismert egy napló, egy bejegyzésekkel tarkított kalendárium, három testamentum, egy Szent László-napi oráció, Pethő Gergely krónikájának kiegészítése és különböző apró feljegyzések. Ezeknek a főként kéziratban fennmaradt szövegeknek a kontextualizálása, bemutatása és összevetése által vázolhatók fel a családi írásgyakorlat jellegzetességei és azok a szokások, amelyek az írást, a szövegek használatát befolyásolták, valamint szabályozták a családtagoknak az íráshoz mint cselekvéshez és az írott szöveghez való viszonyulását és a szövegalkotásra vonatkozó reflexióit.

ISBN 978-606-739-018-6

